

ВІСНИК

**Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 2 (70)

**Суми
2015**

* Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально * Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 * Включений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук Постановою президії ВАК України від 06.10.2010 № 1-05/6 *

2
2015

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я :

Комарницький В.М.	- д-р юрид. наук, проф. (головний редактор)
Алфьоров С.М.	- д-р юрид. наук, проф.
Бобкова А.Г.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України
Бурбело О.А.	- д-р екон. наук, проф.
Віленська Е.В.	- д-р філос., проф.
Головко О.М.	- д-р юрид. наук, проф.
Дудоров О.О.	- д-р юрид. наук, проф.
Карчевський М.В.	- д-р юрид. наук, проф. (заступник головного редактора)
Лукаш С.С.	- д-р юрид. наук, доц.
Малишева Н.Р.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України
Письменський Є.О.	- д-р юрид. наук, доц.
Погорецький М.А.	- д-р юрид. наук, проф.
Притика Ю.Д.	- д-р юрид. наук, проф.
Розовський Б.Г.	- д-р юрид. наук, проф.
Устименко В.А.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України
Федоренко В.Л.	- д-р юрид. наук, проф.
Яновська О.Г.	- д-р юрид. наук, проф.
Коваленко В.В.	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний секретар)

Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(протокол № 10 від 26 червня 2015 року)

Для науковців та юристів-практиків.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ вул. Миру, 24, м. Суми, Україна, 40007, Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

☎ (факс): (0542) 33-03-18

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ

ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДО "ВІСНИКА ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА"

У науково-теоретичному журналі «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» публікуються матеріали, які відповідають вимогам Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 11) та Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 р. № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». Зокрема, наукова стаття має містити: постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямі.

Вимоги до оформлення текстів наукових статей:

1. Статті приймаються українською або російською мовами обсягом від 8 до 15 сторінок (редактор – Word for Windows, формат А4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

2. У заголовку вказується УДК статті, її назва, ім'я, по батькові та прізвище автора (співавторів).

3. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номеру джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а самі назви джерел наводяться в кінці статті у порядку згадування в тексті та оформлюються відповідно до вимог державного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» та МОН України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії. – 2009. – № 5. – С. 26–30).

4. Після списку використаних джерел подаються анотації трьома мовами (українською та російською – близько 500 знаків, англійською – не

менше 2000 знаків). Анотація має містити: прізвище, ініціали автора, назву статті, стислий виклад змісту статті, ключові слова (до десяти окремих слів або словосполучень).

Вимоги щодо надання матеріалів:

1. До редакції подаються наукові статті, які раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

2. До рукопису додаються:

- інформаційна довідка про автора (співавторів), яка повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти;

- якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія доктора або кандидата наук з відповідної спеціальності.

4. Стаття, інформаційна довідка та скановані копії завірених належним чином (з необхідними підписами та печатками) документів надсилаються на адресу електронної пошти редакції (oonr_lduvs@meta.ua).

Ми працюємо на таких засадах:

1. Відповідальність за достовірність фактів, за точність усіх посилань та якість перекладів покладається на авторів.

2. Редакція має право робити скорочення, редакційні зміни, відхиляти статті.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове внутрішнє, а в разі потреби – і зовнішнє рецензування.

4. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

5. Подаючи рукопис до редакції автор цим самим підтверджує своє бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими Редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення і порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних з метою підготовки статті до друку, її розміщення в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, необхідні для функціонування видання.

6. Опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет.

7. Матеріали публікуються на безгонорарній основі. Плата за публікацію статей з авторів не утримується.

Телефон для довідок: (0512) 59-26-87.

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 343.232

В.С. Батургарєєва

**ПРАВО ЛЮДИНИ РОЗПОРЯДЖАТИСЯ
ВЛАСНИМ ЖИТТЯМ – АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ**

Статтю присвячено проблемі кримінально-правової оцінки та кримінологічного аналізу права людини розпоряджатися власним життям. Розглянуто різні підходи щодо прийняття або заперечення такого права не лише з позиції правових систем різних держав, а й із позиції етико-філософського світогляду та релігійного ставлення до подібного вибору людини. Наведено умови, за яких зберігатиметься баланс між визнанням можливості людини розпорядитися власним життям та дотриманням кримінально-правової заборони у випадку фактичного неприйняття в національній правовій площині явища «евтаназія».

Ключові слова: *евтаназія, право, життя, людина, смерть, суїцид, посягання.*

Постановка проблеми. Французький письменник і філософ епохи Відродження Мішель де Монтень ще у XVI ст. написав, що природа призначила нам лише один шлях появи на світ, однак указала тисячі способів, як піти з життя [1]. Отже, проблема смерті, зокрема, можливості прийняти людиною самостійне рішення щодо зупинення власного біологічного існування завжди турбувала людство. Вона займала уми наших предків. Однак і за наших часів це питання продовжує широко обговорюватись у соціумі. І досі шукають, можливо, компромісні варіанти його розв'язання.

Якщо проблему ставити в площині саме можливості людини розпоряджатися власним життям (виключаючи нещасні випадки, випадки насильницької смерті, смерті як природної біологічної причини закінчення життя), то, говорячи мовою юриспруденції, ми маємо справу ні з чим іншим, як із правом людини на смерть. У цьому зв'язку виникає принаймні три запитання: по-перше, де місце останнього в ієрархії людських базових прав і як співвідноситься воно із правом на життя, яке сьогодні закріплюється в конституційних документах, мабуть, будь-якої цивілізованої країни; по-друге, які можливі форми реалізації, умовно назовемо, права на смерть; по-третє, участь та роль інших осіб у реалізації цього права, включаючи питання можливої їх юридичної відповідальності.

Одразу зауважимо, що з методологічної точки зору, відповіді на два останні запитання цілком залежать від відповіді на перше запитання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі кримінально-правові та кримінологічні аспекти права людини розпоряджатися власним життям розглядаються в працях багатьох сучасних правників, серед яких Г.В. Анікіна, Н.М. Борисевич, В.А. Ворона, В.К. Гришук, О.А. Мірошніченко, Є.Л. Стрельцов, Я.О. Триньова, С.А., Хімченко, Л.І. Шеховцова, А.О. Шпачук та ін. Разом із тим низка теоретико-методологічних і практичних питань щодо збереження балансу між визнанням можливості людини розпорядитися власним життям та дотриманням відповідної кримінально-правової заборони залишається слабо розробленою, що власне, зумовлює актуальність та вибір теми дослідження.

Формування цілей. Метою статті є розгляд проблеми кримінально-правової оцінки права людини розпоряджатися власним життям та здійснення його кримінологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Словосполучення «право на смерть», певною мірою, звучить дещо парадоксально, незвично, оскільки протягом століть передумовою існування й реалізації усіх інших людських прав виступало найголовніше, фундаментальне та непохитне з них – право на життя. Загалом, будь-які із коли-небудь проголошених прав людини і громадянина розглядаються як продовження, розгортання, розширення або конкретизація засадничого права – права на життя, оскільки всі вони обов'язково є всього лише одним із проявів права життя, пов'язаним із задоволенням будь-яких життєвих потреб, інтересів, прагнень тощо. І дійсно, за канонами багатьох релігійних течій і моральних засад організації та існування соціумів добровільний відхід із життя – самогубство – суворо засуджувалось у повній відповідності із принципом «що дано Богом, від того не може відмовитися людина». Водночас прояви героїзму людини (наприклад, на війні та в інших екстремальних ситуаціях) навіть ціною власного життя суспільством завжди сприймалися як соціально схваловані поступки. Прикладами розпорядження власним життям є й альтруїстичні самогубства, самогубства-наслідування, а також акти свідомого самопожертвування в ім'я будь-якої суспільної або релігійної ідеї (наприклад, численні акти самоспалення в Тибеті як прояв релігійного руху за незалежність цієї території від Китаю).

Зовсім перестає бути риторичним запитання щодо наявності права розпоряджатися власним життям, тобто реалізації права на смерть, коли йдеться про евтаназію, яка, як справедливо зазначається дослідниками, є однією з найбільш актуальних і невирішених медико-деонтологічних, етико-філософських та юридичних проблем сучасності [2, с. 199].

Ще 25 років тому у філософській літературі зауважувалося, що «...соціально-етичні та морально-гуманістичні аспекти проблеми смерті привертають до себе зростаючу увагу не лише у зв'язку з усе більш широким ус-

відомленням й загостренням особистісних дилем й альтернатив буття, а й з успіхом біомедичних досліджень, зокрема, реаніматології, що здатна повернути до життя людей, у тому числі навіть тих, хто знаходився у стані клінічної смерті» [3]. Наведене висловлювання є цікавим для нас насамперед у плані моральності постановки проблеми щодо існування в людини права вибору - як розпорядитися своїм життям, а саме: як закінчити своє життя. Звісно ж, сучасне цивілізоване суспільство намагається облаштувати своє буття у такий спосіб, щоб подібне питання навіть ніколи не поставало в житті пересічної людини. І такий стан речей є константою нормального існування й усебічного розвитку людини. Але в житті окремих людей унаслідок різних причин такі питання все ж таки виникають, оскільки можливості захисних механізмів психіки людини небезмежні: далеко не завжди вони здатні конкурувати з такими серйозними за силою впливу на емоційну сферу стресовими ситуаціями, як хвороба, економічні негаразди, смерть близьких людей або сімейні проблеми [4]. На жаль, подібних ситуацій на сьогодні чимало. А тому порушена тематика не є чимось буденним й абстрактним для наук кримінально-правового циклу. У цьому зв'язку особлива надія покладається на криминологію та кримінальне право, які в комплексі мають дослідити та дати чітку правову оцінку цього феномена в цілому та окремих його проявів.

Якщо простежити хронологію спроб розв'язання аналізованої проблеми в криминології, то до недавнього часу лише суїцид як фонове явище злочинності, що полягає у свідомому добровільному самогубстві, ставав предметом дослідження [5, с. 332]. Водночас питання криминологічної оцінки евтаназії та її наслідків для суспільства майже ніколи окремо не розглядалися у наведеній науці, хоча в теорії кримінального права - вітчизняного і зарубіжного - із проблеми евтаназії написано чимало праць, ведуться гострі дискусії. Такий стан справ свідчить, що евтаназія як одна із форм реалізації права людини розпоряджатися власним життям відкриває нові «ракурси» для криминологічного дослідження. Це стосується, зокрема, з'ясування ставлення суспільства до цього феномена, соціальної оцінки наслідків існування останнього, впливу випадків евтаназії на формування латентної частини злочинності, взаємозв'язку евтаназії із такими видами злочинності, як насильницька, корислива, службова тощо.

Щоб окреслити горизонти майбутніх кримінально-правових і криминологічних досліджень, необхідно з'ясувати, що ж таке право на смерть? Складає права на життя, тобто природне, хоча й своєрідне, продовження реалізації права на життя у вигляді певного способу завершення (розпорядження) останнього, неприйнятний антипод праву на життя, що не повинно навіть обговорюватися, чи самостійне право особи? Це питання набуває особливої гостроти з огляду на те, що в сучасному (особливо західному) суспільстві все більше стає прихильників життєвої філософії, згідно з якою у людини є тільки право на життя, але не існує зобов'язання жити...

Загальновідомою є позиція, що право на життя логічно передбачає і право на смерть, оскільки останнє є складовою права на життя [2, с. 201]. Однак, на наш погляд, навряд чи це так: із припиненням життя втрачають сенс всі вітальні, фізичні права людини, зокрема й право на життя як таке. Окрім того, якщо визнати, що право на смерть є складовою права на життя, то подібний підхід призведе до пониження цінності останнього, коли конституційна вказівка на «невід'ємність» права на життя кожної людини, про що наголошується у назві ст. 28 Конституції України, стане зайвою ознакою.

Щодо повного відкидання випадків можливого розпорядження людиною своїм життям та розцінювання таких ситуацій як неприйняттого антиподу зазначимо, що сьогодні немає жодного суспільства, яке б повністю заборонило в той чи інший правовий спосіб подібні дії. Так, лише в деяких країнах кримінально караною вважається спроба суїциду (наприклад, Індія, Сінгапур). До 1961 року у Великій Британії спроба самогубства вважалася кримінально караним діянням і призводила до тюремного ув'язнення [6]; в Ірландії щодо таких випадків діяв кримінальний закон до 1993 р. [7]. Зараз подібна поведінка в цих країнах декриміналізована. До речі, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я щорічно у світі вчиняється понад 800 тис. самогубств [8].

Водночас активна евтаназія¹ не вважається кримінально караним діянням у низці держав, оскільки є офіційно дозволеною (Нідерланди, Бельгія, Люксембург, швейцарський кантон Цюрих, такі штати США, як Орегон та Вашингтон). Пасивна евтаназія є легальною в Швеції, Фінляндії, Франції [9, с. 14]. Отже, йдучи від протилежного, добровільний вибір людини закінчити своє фізичне існування не можна розцінювати як феномен, який не має права на самостійне обговорення й відповідну рефлексію суспільства на нього. До того ж право не оперує такими категоріями, як «антипод». Якщо це було б так, то тоді не можна було б навіть порушувати це питання, оскільки це є табу, а значить, його просто не існує. Такої позиції, напевно, й дотримуються противники існування права на смерть. Як зазначає В.К. Гришук, якщо право людини на життя визнане на міжнародно-правовому рівні, то право людини на смерть, необхідність визнання якого обстоюють ряд учених і практиків, не знаходить підтримки як на міжнародно-правовому рівні, так і на рівні більшості цивілізованих держав [10].

Убачається, що право на смерть – це самостійне, окреме право людини щодо припинення життя за власним розсудом. До речі, у 1977 р. у штаті Каліфорнія (США) був прийнятий перший у світі Закон «Про право людини на смерть». У цьому ж році в штаті Орегон прийнято аналогічний Закон «Про право на гідну смерть». Отже, якщо все ж таки визнати, що таке право в лю-

¹ Примітка. Про форми евтаназії йтиметься нижче.

дини існує, то, вочевидь, автоматично виникає й питання про форми його реалізації, хоча принагідно зауважимо, що противників такої позиції чимало.

Значимо, що в тих чи інших державах законом обмежено форми реалізації права на смерть. Перш за все це стосується евтаназії¹, яку інколи називають правом на гідну смерть. Іноді реалізація цього права не можлива без «залучення» сторонніх осіб. Ось у таких випадках і постає гостро питання про межу припустимості цієї участі без порушення приписів кримінального закону. Фактично йдеться принаймні про кримінально-правову оцінку найбільш поширених форм реалізації зазначеного права в контексті кримінально-правової охорони життя.

Учені, які досліджують проблему евтаназії, неодноразово зверталися до аналізу її форм. Прийнято розрізняти дві її форми – активну й пасивну. У спеціальній літературі, присвяченій цій проблематиці, визначено такі форми активної евтаназії: 1) «убивство з милосердя», що має місце в тих випадках, коли, наприклад, лікар або інша особа, спостерігаючи страждання іншої безнадійно хворої особи й не будучи в змозі їх усунути, вводять їй надмірну дозу медичного препарату в результаті чого настає смерть; 2) «самогубство, асистоване лікарем», – лікар допомагає невиліковній хворій людині припинити життя; 3) «власно активна евтаназія», що може здійснюватися без допомоги лікаря, коли пацієнт сам вмикає прилад, який сприяє настанню легкої й безболісної смерті. У свою чергу, пасивна евтаназія зводиться до припинення медичної допомоги невиліковному хворому для позбавлення його страждань, що призводить до смерті такої особи².

Згідно із вітчизняним законодавством будь-яка форма евтаназії на сьогоднішній день в Україні заборонена. У ст. 52 Основ законодавства про охорону здоров'я України зазначено, що медичні працівники зобов'язані надавати допомогу у повному обсязі хворому, який знаходиться в критичному для життя стані. Крім того, у п. 3 цієї статті міститься пряма заборона щодо здійснення евтаназії, тобто навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого для припинення його страждань. Навіть Цивільний кодекс України згадує про евтаназію: «Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя» (ч. 4 ст. 281). Отже, знову виникає питан-

¹ Евтаназія – це умисні дії чи бездіяльність медичних працівників (або інших осіб), які здійснюються ними за наявності письмово оформленого клопотання пацієнта (або «заява на випадок смерті») або ж усного клопотання, якщо фізичний стан унеможливило письмову форму клопотання пацієнта, який перебуває у стані, коли усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, з дотриманням законодавчо установлених умов, з метою припинення його фізичних, психічних і моральних страждань, у результаті яких реалізується право на гідну смерть. (Докладніше див.: [2, с. 199]).

² Олейник А. Этические И правовые аспекты эвтаназии // Юрид. практика. – 2001. – 28 нояб. – № 48 (206). Цит. за: [11, с. 10].

ня про кримінально-правову оцінку дій, пов'язаних із порушенням заборон, що встановлюються українським законом у цій сфері.

Як бачимо, у перших двох формах активної евтаназії є необхідними конкретні дії не лише самого хворого, який бажає припинити своє життя, а й інших осіб. При активній евтаназії у вигляді «вбивства з милосердя» (перша умовна виділена форма) дії винної особи є умисними. Вчинене діяння залежно від конкретних обставин кваліфікується на загальних засадах як просте або навіть кваліфіковане убивство (відповідно до ч.1 або ч. 2 ст. 115 КК України). Доречі, кримінальним законом багатьох країн ця форма активної евтаназії вважається умисним убивством при пом'якшуючих обставинах (країни Західної Європи, Азії, Південної Америки). У деяких державах, де законом не передбачається такого спеціального складу злочину, мотиви вчинення подібного діяння розцінюються як пом'якшуюча покаяння обставина, а саме: вчинення злочину із співчуття (наприклад, деякі колишні радянські республіки – РФ, Казахстан, Литва, Таджикистан).

Що стосується так званого асистованого самогубства за участю медичного працівника або іншої особи у випадках, наприклад, надання хворому необхідних для самогубства ліків або засобів, то підстав кримінальної відповідальності зазначених осіб, як зазначається в літературі, немає, оскільки медичний працівник або інша особа є пособниками самогубства, яке згідно з чинним кримінальним законодавством злочиним не вважається [10]. Але майже риторичним на сьогодні залишається запитання: як бути в тому випадку, коли лікар надає особі необхідні медичні препарати (інструменти) для самогубства, проте остання самостійно не може довести задумане до завершення (втрачає сили, свідомість тощо). Адже «асистент» у цьому випадку, окрім надання необхідних засобів, змушений ще й допомогти людині реалізувати задумане (наприклад, підтримує руку знесиленої особи, додає тиску на поршень ін'єкційного шприцу, заштовхує таблетки в ротovu порожнину тощо). Убачається, що правова оцінка дій сторонньої особи – так званого асистента – за такого самогубства (нібито синтезу двох попередніх форм евтаназії) надто складна й неоднозначна.

На наш погляд, третя форма активної евтаназії взагалі є самогубством у власному смислі слова, спроба здійснення якого на сьогодні не є кримінально караною за українським законом. Тому в подібних випадках взагалі знімається питання про евтаназію, оскільки, по суті, це є евтаназія «власноруч» як різновид самогубства.

Достатньо складним є питання про кримінальну відповідальність особи, яка бере участь при пасивній евтаназії, припиняючи надання медичної допомоги невиліковному хворому. У таких випадках йдеться про бездіяльність винного. Щодо кримінально-правової оцінки таких випадків, то більшість учених пропонує кваліфікувати зазначені дії за ст. 136 («Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані») чи ст. 139 («Ненадання

допомоги хворому медичним працівником»). Але кваліфікація дій винних за цими статтями уявляється небезперечною. Насамперед це пов'язано з тим, що в доктрині кримінального права немає єдиної позиції щодо суб'єктивної сторони злочинних дій, передбачених згаданими статтями. Учені пропонують різні комбінації форм вини стосовно, власне, діяння у виді бездіяльності та наслідків цієї бездіяльності. Якщо бездіяльність однозначно характеризується умисною формою вини, то стосовно наслідків стверджується, що має місце тільки необережність або необережність (у різних видах) і навіть непрямий умисел. Це, по-перше.

По-друге, при пасивній евтаназії правомірно поставити запитання, чи завжди бездіяльність пов'язана з ненаданням саме медичної допомоги? Якщо з боку будь-якої особи хворій людині, нехай навіть і на прохання останньої, не надаються їжа, вода, не здійснюються будь-які санітарно-гігієнічні маніпуляції, що призводить до смерті людини, то чи можна такі дії відносити до поняття «ненадання медичної допомоги». Отже, при пасивній евтаназії слід вирішити проблему: про ненадання якої допомоги йдеться – медичної або будь-якої іншої?

Висновки. Напевно, ці запитання можна «зняти», якщо: по-перше, під час визначення пасивної евтаназії не проводиться розмежування між видами умисного ненадання допомоги (медичної або іншої) хворому або медичним працівником, або іншою особою; а по-друге, виходячи із кінцевої мети таких дій винного – позбавити конкретну людину життя (навіть і на її прохання) – ненадання допомоги, що призвело до смерті людини, кваліфікувати як умисне вбивство (за наявності відповідних обставин – як просте або кваліфіковане). Така кваліфікація видається найбільш «оптимальною» при теперішньому стані законодавства. Однак це зовсім не виключає можливість *de lege ferenda* закріпити в кримінальному законі привілейований склад злочину, за яким кваліфікувалися б випадки умисного вбивства хворій людині із співчуття до неї, тобто фактичної евтаназії, звісно ж, за умови, що евтаназія й надалі буде заборонена в Україні.

На завершення зазначимо, що яким би шляхом не пішло наше суспільство у вирішенні розглянутої проблеми, проте основне завдання законодавця полягає в тому, щоб захистити людське життя від протиправних посягань з боку інших осіб.

Використані джерела:

1. Эвтаназия // Зарубежный опыт. Общие проблемы медицины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.mednovosti.by/news.aspx?id=313. – Загл. с экрана.
2. Ворона В. Право на евтаназию как складовая права людини на життя / В. Ворона // Право України. – 2010. – № 5. – С. 199-205.
3. Фролов И. Т. Введение в философию : [учебник] / [Фролов И. Т., Араб-Оглы Э. А., Арефьева Г. С. и др.]. – М. : Политиздат, 1989. – 639 с.

4. Суицид. Проблемы решения проблемы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : hypnosis-m.com/ru/articles/sposoby_suicida.html#ru/articles/sposoby_suicida.html. – Загл. с экрана.

5. Иванов Ю. Суїцид / Ю. Иванов // Кримінологічний довідник : [довідкове видання] / за наук. ред. Бандурки О. М. ; за заг. ред. Джужі О. М., Дитвинова О. М. – Х. : Діса плюс, 2013. – С. 332-334.

6. When suicide was illegal [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bbc.co.uk/news/magazine-14374296>. – Заголовок з екрана.

7. Criminal Law (Suicide) Act, 1993 // Irish Statute Book. Government of Ireland [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.irishstatutebook.ie/1993/en/act/pub/0011/sec0002.html#sec2>. – Заголовок з екрана.

8. ВОЗ: каждый год в мире совершается 800 тыс. самоубийств [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bbc.co.uk/russian/rolling_news/2014/09/140904_ru_wos_suicides.shtml. – Загл. с экрана.

9. Кліванська А. Право на евтаназію / А. Кліванська // Юрид. вісн. України. – 2014. – № 28 (941). – 13-19 лип. – С. 14.

10. Гришук В. Евтаназія: кримінально-правові проблеми [Електронний ресурс] / В. Гришук. – Режим доступа : <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=321>. – Заголовок з екрана.

11. Городній М. М. Релігійний компонент в контексті акультурації права / М. М. Городній // Юрид. наук. електронний журнал. – 2014. – № 3. – С. 8-11.

Батыргареева В.С. Право человека распоряжаться собственной жизнью – актуальный вопрос уголовного права и криминологии.

Статья посвящена проблеме уголовно-правовой оценки и криминологического анализа права человека распоряжаться собственной жизнью. Рассматриваются различные подходы относительно принятия или отрицания такого права не только с позиции правовых систем различных государств, но и с позиции этико-философского мировоззрения и религиозного отношения к подобному выбору человека. Приводятся условия, при которых будет сохраняться баланс между признанием возможности человека распорядиться собственной жизнью и соблюдением уголовно-правового запрета в случае фактического неприятия в национальной правовой плоскости явления «эвтаназия».

Ключевые слова: *эвтаназия, право, жизнь, человек, смерть, суицид, посягательство.*

Batyrgareyeva V.S. Human right to dispose of own life as a topical question of criminal law and criminology

The article is devoted to the problem of legal and criminal evaluation and criminological analysis of human right to dispose of own life, that is, human right to death. Various approaches are studied as regards the adoption or the disavowal of such right not only from the position of legal systems of the various countries, but also from the position of ethical and philosophical worldview and religious attitude to such choice of a human. We try to look at the right to death in three possible aspects: 1) as a component of

right to life, that is natural, though cumbersome, continuation of right to life in the form of a certain way to finish (dispose of) the latter; 2) as an unacceptable counterpart of right to life which must not be even discussed; 3) as an independent right of any person.

We came to the conclusion that right to death is an independent, separate right of human to stop his life at his own disposal. In this connection three questions are to be solved in legal sphere: firstly, what is the place of right to death in hierarchy of the basic human rights and how it relates with the right to life which is now secured in constitutional acts of any civilized country; secondly, what forms may take implementation, so to say, of the right to death; thirdly, how and in what role other persons may participate in implementation of such right, including their eventual legal responsibility. We state that one of the forms of implementation of human right to dispose of own life is euthanasia, which opens new aspects for criminological research. This refers, in particular, to understanding of society attitude to this phenomenon, social evaluation of the consequences of its existence, effect of cases of euthanasia to formation of latent part of crime, connection of euthanasia with such types of crime as violent crime, acquisitive crime, service crime etc. Conditions are specified under which the balance may be maintained between recognition of human right to dispose of own life and preservation of criminal and legal prohibition in case the phenomenon of euthanasia remains unaccepted in national legal sphere. Criminal responsibility of persons participating in this or that form of euthanasia is discussed.

Key words: *euthanasia, law, life, human, death, suicide, encroachment.*

УДК 341.96(477)·(1-66)

Б.В. Мелех

УЧАСТЬ РАДИ ЄВРОПИ В ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Досліджено співробітництво України з Радою Європи щодо захисту прав людини. З'ясовано, які саме моменти мали визначальний вплив на покращання стану захисту прав людини в Україні. Акцентовано увагу на діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо вдосконалення системи захисту прав людини в Україні. Проаналізовано також форми взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування України з органами Ради Європи, їх позитивний вплив на ситуацію щодо захисту прав людини в Україні. Досліджено нормативні акти Ради Європи, прийняті стосовно захисту прав людини в Україні.

Ключові слова: *права людини, Рада Європи, імплементація, співробітництво, законодавство.*

Постановка проблеми. Стан захисту прав людини в Україні на сьогодні можна вважати вкрай важким. Діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування на цьому шляху потребує суттєвих коректив не тільки з боку політичних партій, громадських організацій та громадян, але й авторитетних міжнародних організацій, зокрема Ради Єв-

ропи, членом якої є Україна. Тому Рада Європи завжди намагається корегувати ситуацію України в цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему співробітництва України з Радою Європи у сфері прав людини досліджували Тарасюк Б.П., Анісімова М.Ф., В'юницька О.І., Полешко А.І., Гіждіван Л.М., Рабінович П.М. Однак з огляду на надзвичайну актуальність питання та розвиток відповідної нормативної бази окремі його аспекти потребують додаткової уваги.

Формування цілей. Метою публікації є дослідження того, які обставини мали позитивний вплив на покращання стану захисту прав людини в Україні.

Виклад основного матеріалу. Одним із факторів, що на сьогодні впливає на рівень світового прогресу та розвиток будь-якої окремо взятої країни, є міжнародне співробітництво. Жити нині ізольовано від світового співтовариства практично неможливо жодній країні. Тому важко знайти країну, яка б не вступила в ті чи інші міжнародні стосунки з іншими країнами світу. Не є винятком і Україна. Ще в Декларації про державний суверенітет України, прийнятій Верховною Радою 16 липня 1990 року, наша держава чітко визначила свої позиції стосовно організації та здійснення міжнародних відносин. У цьому документі, зокрема, стверджується, що Україна як суб'єкт міжнародного права бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів республіки в політичній, економічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах. Положення Декларації дістали практичну реалізацію насамперед у новій Конституції України, інших законодавчих актах, у практичних кроках нашої держави на міжнародній арені.

Одним із важливих напрямів міжнародної діяльності України є організація співробітництва з міжнародними організаціями, перш за все європейського континенту. Щодо цього особливий інтерес для України, як і для інших країн цього континенту, представляє Рада Європи. Тому одним із перших кроків міжнародного спрямування нашої держави було здійснення заходів щодо вступу до цієї авторитетної міжнародної європейської організації. Ще 14 липня 1992 року Україна подала заяву про вступ до неї, а фактично ж була прийнята 9 листопада 1995 року.

Рада Європи – це одна з авторитетних міжнародних організацій. Основними напрямками її діяльності є захист та зміцнення демократії і прав людини, пошук шляхів вирішення соціальних проблем. Вона покликана сприяти усвідомленню існування європейської культурної самобутності та підтримувати її подальший розвиток. Одним із важливих напрямів її діяльності є також розвиток політичного партнерства з новими демократіями Центральної та Східної Європи, надання допомоги країнам цього континенту в їх політичних, законотворчих і конституційних реформах [1, с. 70].

Як і кожна міжнародна організація, Рада Європи має свої керівні,

або як їх ще називають, статутні органи. Їх побудова та функціонування дещо відрізняються від наших усталених уявлень. Головними статутними органами Ради Європи є Комітет міністрів та Парламентська асамблея. Комітет міністрів є виконавчо-розпорядчим органом. До його складу входять міністри закордонних справ 40 держав – членів Ради Європи або їх постійні представники. Цей орган визначає напрями діяльності Ради Європи, розглядає та приймає рішення щодо висловлених Парламентською асамблеєю рекомендацій, наданих пропозицій міжурядових комітетів та конференцій галузевих міністерств. Він затверджує програму діяльності Ради Європи та її бюджет. Уже навіть у цьому випадку можна помітити різницю в компетенції між національними парламентами та урядами порівняно з Комітетом міністрів Ради Європи.

Для виконання поставлених завдань як мінімуму двічі на рік міністри закордонних справ 40 держав – членів Ради Європи збираються в Страсбурзі для обговорення різних напрямів співробітництва, що здійснюється на загальноєвропейському рівні. Разом із політичними аспектами європейського співробітництва вони обговорюють питання розвитку демократичних інститутів і захисту прав людини. Рішення Комітету міністрів передаються урядам країн – членів Ради Європи як рекомендації або як проекти європейських конвенцій та угод для визначення щодо участі в них. Комітет також приймає декларації або резолюції з політичних питань.

Свою роботу Комітет міністрів здійснює через підпорядковані йому 17 комітетів, а саме: з прав людини; питань засобів масової інформації; соціальної безпеки; соціальної політики; міграції; народонаселення в Європі; зайнятості та праці; рівноправ'я чоловіків і жінок; культурного співробітництва; розвитку спорту; координації збереження культурної спадщини; охорони здоров'я; міжурядового співробітництва в молодіжній галузі; охорони навколишнього середовища; органів місцевої та регіональної влади; юридичного співробітництва; боротьби зі злочинністю.

Парламентська асамблея є першою з європейських асамблей і, незважаючи на дорадчий характер її діяльності (на відміну від національних парламентів), відіграє досить важливу роль у діяльності Ради Європи в цілому й у визначенні основних напрямів функціонування Комітету міністрів – зокрема. Парламентська асамблея – це унікальна форма організації реального співробітництва парламентарів європейських країн. Члени Парламентської асамблеї призначаються національними парламентами. Сьогодні до її складу входять 286 депутатів із 40 національних парламентів. Представники парламентів п'яти країн, які не є членами Ради Європи, мають статус «спеціально запрошеного гостя». Кожна країна, залежно від кількості населення, має від 2 до 18 депутатів, які представляють усі основні національні політичні партії. В асамблеї сформовано п'ять політичних груп: соціалісти, європейські демократи, ліберал-демократи і

реформатори, об'єднані європейські ліві, європейська народна партія. Деякі члени Асамблеї не належать до жодної політичної групи.

Прийняті асамблеєю рішення мають рекомендаційний характер. Але, незважаючи на це, їх часто беруть за основу майбутніх міжнародних угод, так званих «європейських конвенцій». Саме вони формують правову базу Ради Європи. Асамблея збирається на пленарні засідання в Палаці Європи у Страсбурзі чотири рази на рік (січень, квітень, червень, вересень). 22 січня 1996 року її Головою обрано Лені Фішер (Німеччина). За традицією Асамблея обирає Голову на три однорічні строки. Заступники Голови обираються на однорічний строк. У січні 1996 року одним із таких заступників обрано народного депутата України Б. Олійника. Крім того, Асамблея також обирає генерального секретаря, секретаря Асамблеї, суддів Європейського суду з прав людини, бюро. До функцій бюро входить підготовка засідань Асамблеї, формування її порядку денного тощо. Для більш якісної підготовки питань у структурі Асамблеї діє 11 комісій, зокрема: з політичних питань; юридичних питань та права людини; соціальних питань, здоров'я та сім'ї; питань культури та освіти; навколишнього середовища, регіонального планування та органів місцевого самоврядування; науки і технологій; сільського господарства; економічних питань та розвитку; питань зв'язків з країнами-членами Ради Європи; міграції та біженців; зв'язків із національними парламентами й громадськістю.

Асамблея є також парламентським форумом для інших міжнародних організацій, таких як ОБСЄ, Європейська космічна агенція, Європейський банк реконструкції та розвитку, багатьох установ Організації Об'єднаних Націй. Представники неурядових організацій беруть участь у роботі окремих комісій як консультанти. До найважливіших форм, які найчастіше використовуються в діяльності Асамблеї, необхідно віднести регулярні конференції, симпозіуми та відкриті парламентські слухання. На них обговорюються найбільш важливі сучасні проблеми (забезпечення прав людини, захист навколишнього середовища, боротьба з наркотиками та СНІДом тощо). Слід зазначити, що для забезпечення діяльності Ради Європи та її головних статутних органів створено Секретаріат, у якому сьогодні нараховується 1200 осіб.

Рада Європи виконує значний обсяг робіт з усіх напрямів діяльності. Основна частина пов'язана із захистом та зміцненням демократії та прав людини. Щодо цього вирішується чимало завдань. Одним із них є захист прав людини. Реалізуючи його, Рада Європи намагається зміцнювати європейську солідарність, гарантуючи при цьому повагу особи, її свобод, а також соціальні, економічні й культурні права шляхом створення ефективних систем її контролю і захисту. Важливим є виявлення нових загроз порушення прав людини, приниження її гідності, загострення уваги громадськості до самої проблеми значимості прав людини. Крім цього, Рада

сприяє та заохочує вивчення прав людини в навчальних закладах (школах, вишах), а також серед професійних груп (юристів, службовців поліції (міліції), працівників виправних закладів тощо).

Надзвичайно важливим кроком у цьому напрямі було розроблення й підписання Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (частіше її називають «Європейська конвенція з прав людини»). Відповідно до цієї Конвенції (ст. 1) держави, що її підписали, забезпечують кожній людині, яка перебуває під їх юрисдикцією, права і свободи, зазначені в ній. Система загальнолюдських прав і свобод закріплена в першому розділі цієї Конвенції (ст. 2–18). Вона вклучає право людини на життя, право на свободу й особисту недоторканність, право на повагу до її особистого та сімейного життя, недоторканність житла і таємниці кореспонденції, право на свободу думки, совісті та релігії, свободу висловлення своєї думки тощо. У Європейській конвенції з прав людини містяться також положення й про те, що ніхто не повинен піддаватися тортурам або нелюдському чи принижуючому гідність людини поводженню чи покаранню. Крім того, ніхто не повинен утримуватися в рабстві або в підневільному стані. Європейська конвенція з прав людини не лише визначає систему прав і свобод особи, а й передбачає досить дійовий механізм їх забезпечення. Важливими його складовими частинами насамперед є Європейська комісія з прав людини та Європейський суд із прав людини. Створення цих органів дає можливість державам – членам Ради Європи або окремим громадянам подавати скаргу на ту державу, яка, на їх думку, порушує положення зазначеної Конвенції[1, с. 72].

До складу Європейської комісії входять по одному представнику членів-держав, які ратифікували Європейську конвенцію з прав людини; її члени обираються Комітетом міністрів більшістю голосів. Варто зазначити, що кандидати не лише повинні мати належні людські якості, а й відповідати вимогам, що висуваються при призначенні на високі судові посади, або мати визнаний авторитет у питаннях внутрішнього чи міжнародного права. Вони обираються на шестирічний строк.

Комісія здійснює свою діяльність у порядку проведення пленарних засідань. Вона може отримувати петиції, що були надіслані на адресу Генерального секретаря Ради Європи від будь-якої особи, неурядової організації, які стверджують, що вони є жертвами порушень їх прав із боку держави, викладених у Конвенції. Але при цьому необхідно дотримуватися такої умови, що держава, на яку подано скаргу, повинна засвідчити, що вона визнає компетенцію Європейської комісії отримувати такі петиції. Слід наголосити, що Комісія може приймати справу до розгляду лише після того, коли відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права були використані всі внутрішні засоби захисту й лише протягом шести місяців з дати прийняття остаточного внутрішнього рішення. Отримавши петицію, Комісія разом із представниками сторін вивчає її, намагається на основі поваги прав людини

по можливості дружньо урегулювати питання. За матеріалами розгляду Комісія складає доповідь, де висловлює свою точку зору щодо того, чи був сам факт порушення відповідною державою її зобов'язань, які вона взяла на себе по Європейській конвенції з прав людини. Ця доповідь направляється Комітетові міністрів і зацікавленим державам.

Співпраця України з Радою Європи є насамперед економічно вигідною. Так, свого часу була підписана «Спільна програма Комісії європейських співтовариств та Ради Європи щодо реформування правової системи, місцевого самоврядування та вдосконалення системи правозастосування в Україні», що розрахована на 1996–1997 рр. Загальний обсяг і фінансування з боку Європейського Союзу і Ради Європи становить близько 3 млн. доларів, що перевищує суму щорічного внеску України до бюджету Ради Європи. Узагалі Радою Європи розроблено багато програм, спрямованих на сприяння демократичним і правовим реформам в країнах Центральної та Східної Європи. Для реалізації таких програм лише в 1993 році було виділено приблизно 20 млн. доларів США.

Членство України в Раді Європи надає можливість розширити її участь у заходах, що проводяться в рамках цієї міжнародної організації. Так, починаючи з 1996 р. представники різних міністерств та відомств нашої країни беруть участь у засіданнях Комітету з питань міграції, Комітету з питань переливання крові та імунології, Комітету з питань соціальної політики, Комітету з питань рівноправ'я жінок та чоловіків, Комітету з питань біосистеми тощо. Україна через Раду Європи здійснює більш активне й широке співробітництво у вирішенні широкого кола питань, що мають не лише європейське, а й світове значення. Це, наприклад, стосується такої важливої проблеми, як вироблення загальноєвропейської системи безпеки.

Таким чином, членство України у Раді Європи надає їй широкі можливості для більш активного міжнародного співробітництва, створює необхідні умови для гармонізації національного законодавства з міжнародно-правовими актами цієї міжнародної організації (стандартами Ради Європи), а це значить – й із законодавством країн-членів. Використання досвіду та потенціалу Ради Європи надало нашій державі цінну допомогу в роботі щодо приведення нашого законодавства у відповідність до європейських стандартів.

Надзвичайно важливим для України є процес приєднання до конвенцій та угод Ради Європи. Документи Ради Європи після приєднання до них України стають невід'ємною частиною національного законодавства. Практична користь очевидна – замість укладення низки двосторонніх угод Україна стає стороною багатостороннього договору, який є обов'язковим для багатьох держав – членів Ради Європи.

Практичне співробітництво між Україною і Радою Європи розвивається в багатьох напрямках. Україна бере активну участь у програмах міжурядового співробітництва Ради Європи; успішно реалізується Спільна

програма Європейського Союзу та Ради Європи з надання допомоги Україні у проведенні правової реформи. Усі ці заходи спрямовані на становлення України як правової держави, у якій повною мірою має дотримуватися принцип верховенства права та забезпечуватися основні права і свободи людини. Проведення в Україні відповідних заходів сприяє поширенню цінностей Ради Європи в нашому суспільстві, підвищенню правової культури та правосвідомості населення

Доброю ознакою рівня співробітництва між Україною та Радою Європи є і контакти між представниками виконавчої, законодавчої та судової гілок влади з різними органами РЄ.

Очевидна еволюція у зв'язку з членством України в Раді Європи стала-ся у сфері захисту прав людини, принципово змінилася правосвідомість населення: нині потенційно кожен громадянин України може добиватися захисту своїх порушених прав через відповідні європейські механізми.

Із утворенням нового Європейського суду з прав людини, офіційна інаугурація якого відбулась у Страсбурзі, суттєво розширюються можливості такого захисту: тепер фізична особа може за певних умов звернутися безпосередньо до цієї інституції.

Водночас Рада Європи докладє зусилля для розширення несудових засобів захисту прав людини. На урочистому засіданні Комітету міністрів, що відбулося 7 травня 1999 року в Будапешті за нашою участю, було прийнято рішення про створення посади Комісара Ради Європи з прав людини. При цьому слід пам'ятати, що основний захист прав людини має здійснюватися на національному рівні. Саме тому пріоритетним у наших стосунках із Радою Європи є реформування національної правової системи, у першу чергу, захисту прав людини, правоохоронної, судової та пенітенціарної систем, місцевого самоврядування[2, с. 4].

Серцевиною правової держави є верховенство закону, забезпечення прав і основних свобод кожного громадянина, створення надійного механізму захисту людини.

Вирішення цього кардинального завдання можливе лише на основі повної реалізації під час розробки та введення в дію внутрішніх законів держав вимог міжнародно-правових нормативних актів.

Відповідно до Статуту Ради Європи її членом може бути держава, що визнає принципи верховенства закону та забезпечує права й основні свободи людини всім особам, які знаходяться під її юрисдикцією. Рада Європи виявила готовність усіляко сприяти приєднанню нових держав до міжнародних демократичних і правозахисних інститутів, надавати їм допомогу в налагодженні та розвитку співробітництва між ними й країнами Заходу на двосторонньому і регіональному рівнях[3, с. 27].

Із здобуттям незалежності Україна проголосила захист демократичних цінностей, забезпечення прав і основних свобод людини, утвр-

дження панування права основними пріоритетами своєї внутрішньої та зовнішньої політики. Її критерії повністю збігалися з цілями і принципами діяльності Ради Європи.

Однак вступ України до Ради Європи міг бути можливим лише за умови приведення нею своєї правової системи у відповідність до основних принципів демократії, верховенства права й поважання прав людини.

Отже, вирішення питання про членство України в Раді Європи залежало від того, наскільки статті її Конституції та інших законодавчих актів про права й основні свободи людини відповідали нормам міжнародно-правових актів цієї організації.

Невідповідність у багатьох аспектах правових актів України з прав людини міжнародним вимогам та існування потреби в налагодженні належних відносин із міжнародними структурами зумовили необхідність імплементації міжнародно-правових стандартів у внутрішнє законодавство нашої держави.

У галузі прав людини, зокрема громадянських, таким міжнародно-правовим стандартом є Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини, підписана державами – членами Ради Європи в Римі у 1950 р., і додані до неї протоколи.

Імплементацією норм міжнародного права, зокрема міжнародно-правових документів і громадянських прав людини, у національне право України регулюється Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою України 16 липня 1990 року Законом України від 12 вересня 1991 року « Про правонаступництво України», Законом України від 10 грудня 1991 року «Про дію міжнародних договорів на території України» та Законом Україну від 22 грудня 1993 року «Про міжнародні договори України».

У Декларації проголошена рівність усіх громадян України перед законом, чітко визначена позиція нашої держави щодо організації та здійснення міжнародних відносин. У ній, зокрем, йдеться про те, що Україна як суб'єкт міжнародного права бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення її національних інтересів в усіх сферах міждержавного співробітництва.

Законами «Про правонаступництво України», «Про дію міжнародних договорів на території України» і «Про міжнародні договори України» наша держава гарантувала забезпечення прав людини кожному її громадянину незалежно від національної належності та інших ознак відповідно до міжнародно-правових актів про права людини.

Положення Декларації та зазначених законів набули дальшого розвитку в новій Конституції України, інших законодавчих актах, у діяльності нашої держави на міжнародній арені.

Для практичного здійснення всього обсягу законотворчої роботи, пов'язаної з імплементацією міжнародно-правових норм у галузі прав людини в національне законодавство нашої країни, у складі Верховної Ради України утворено Комітет із питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин. Комітет, зокрема його підкомітет з питань прав людини, аналізуючи чинне законодавство держави про права людини з точки зору його відповідності нормам міжнародного права, виносить на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо внесення відповідних змін і доповнень до того чи іншого акта.

Як відомо, основні права і свободи громадян встановлюються найвищими органами державної влади у формі конституційного закону. Обмеження основних прав людини, які визнаються або існують у будь-якій країні, не допускається.

Висновки. Співробітництво України з Радою Європи дало змогу значно пришвидшити процес покращання стану захисту прав людини й громадянина в Україні, а також сприяло реалізації демократичних норм і принципів, демократизаційним перетворенням, пришвидженню імплементації норм та принципів Ради Європи на шляху до інтеграції у ЄС.

Незаперечним є той факт, що це співробітництво вплинуло на значне зростання міжнародного авторитету України; також Рада Європи допомогла розпочати й розвинути процес адаптації національного законодавства України до світових принципів демократії й удосконалити закони, що регулюють сферу захисту прав людини в Україні.

Подальше виконання Україною рекомендацій Ради Європи є необхідною передумовою для розвитку ефективного державного управління у сфері захисту прав людини і громадянина в Україні.

Використані джерела:

1. Опришко В. Для чого Україні Рада Європи / В. Опришко // Право України. - 1997. - № 6. - С. 70-75.
2. Тарасюк Б. Україна і Рада Європи / Б. Тарасюк // Право України. - 1999. - № 7. - С. 3-4.
3. Гіждіван Л. Про деякі питання адаптації законодавства України з громадянських прав людини до норм Ради Європи / Л. Гіждіван // Право України. - 1999. - № 11. - С. 27-29.
4. Брижко Б. Про приєднання України до Конвенції №108 Ради Європи / Б. Брижко // Право України. - 2003. - № 1. - С. 34-37.
5. Полешко А. Рада Європи - на захисті прав людини / А. Полешко // Право України. - 1999. - № 7. - С. 36-38.
6. Рабінович П. Ефективність впливу Конвенції про захист прав та основних свобод людини на держави - членів Ради Європи / П. Рабінович // Право України. - 2000. - № 11. - С. 34-36.

Мелех Б.В. Участие Совета Европы в защите прав человека в Украине

Исследуется сотрудничество Украины с Советом Европы по защите прав человека. Указываются моменты, которые имели определяющее влияние на улучшение состояния защиты прав человека в Украине. Акцентируется внимание на деятельности органов государственной власти и органов местного самоуправления по совершенствованию системы защиты прав человека в Украине. Анализируются также формы взаимодействия органов государственной власти и органов местного самоуправления Украины с органами Совета Европы, их положительное влияние на ситуацию по защите прав человека в Украине. Исследуется, какие нормативные акты Совета Европы приняты по защите прав человека в Украине.

Ключевые слова: *права человека, Совет Европы, имплементация, сотрудничество, законодательство.*

Melekh B.V. Participation of the Council of Europe in the human rights protection in Ukraine

Investigate Ukraine's cooperation with the Council of Europe on human rights protection. It turns out that just moments had a decisive influence on the improvement of human rights in Ukraine. Attention is focused on activities of state and local governments to improve the system of human rights protection in Ukraine. Analyzes also forms of interaction of state and local government bodies of Ukraine Council of Europe, the impact on the situation of human rights in Ukraine. We study the regulations adopted by the Council of Europe for the protection of human rights in Ukraine.

State of human rights in Ukraine to date can be considered extremely difficult. The activities of state and local government in this way requires significant adjustments not only from political parties, public organizations and citizens, but also authoritative international organizations including the Council of Europe is the member of which is Ukraine. Therefore, the Council of Europe is always trying to correct the situation Ukraine in this direction.

The problem of Ukraine's cooperation with the Council of Europe's human rights investigated Tarasyuk B.P., Anisimov M.F., V'yunytska A.I., A.I. Poleshko, Hizhdivan L.M., Rabinovich P.M.

Ukraine Cooperation Council of Europe made it possible to significantly speed up the process of improvement of the protection of human and civil rights in Ukraine, and also contributed to the implementation of democratic norms and principles democratizing transformation, accelerate the implementation of the principles and norms of the Council of Europe on the path to EU integration.

Indisputable is the fact that this cooperation has influenced the significant growth of the international authority of Ukraine, the Council of Europe also helped initiate and develop the process of adaptation of national legislation of Ukraine to the world the principles of democracy and improve laws regulating the sphere of human rights protection in Ukraine.

Ukraine Further implementation of the recommendations of the Council of Europe is a prerequisite for the development of good governance for the protection of human and civil rights in Ukraine.

Key words: *human rights, the Council of Europe, implementation, cooperation, legislation.*

УДК 342.531

В. Ф. Нестерович

ЗМІНИ В КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЛОБІЮВАННЯ У НІМЕЧЧИНІ ТА ФРАНЦІЇ

У статті розкрито останні зміни, що відбуваються в конституційно-правовому регулюванні лобіювання в Німеччині та Франції. Вказується, що у ФРН попри наявність спеціального закону про лобіювання, який був прийнятий ще у 1972 році, ведеться активна дискусія щодо прийняття нового більш детального законодавчого акта. Паралельно з цим, у ФРН суттєво переглянуто етичні кодекси членів парламенту, уряду, посадових і службових осіб, а також законодавство про конфлікт інтересів для протидії незаконному лобіюванню. Схожі дії здійснюються й у Франції, де протягом 2009-2010 років проведена справжня лобістська реформа, в основі якої лежать спеціалізовані акти з лобіювання.

Ключові слова: *конституційно-правове регулювання, лобіювання, Німеччина, Франція.*

Постановка проблеми. Інтегрування України до європейської спільноти з перспективою набуття нашою державою повноправного членства у Європейському Союзі вимагає серед іншого запровадження конституційно-правових механізмів, які нададуть громадянськості реальні важелі впливу на формування та реалізацію державної політики. Серед таких механізмів слід виокремити лобіювання, конституційно-правове регулювання якого в країнах-членах ЄС постійно переглядається та вдосконалюється. Наша держава у сфері врегулювання лобіювання знаходиться лише на стадії констатування необхідності встановлення засад цього конституційно-правового механізму. Зокрема, у Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII чітко визначено серед основних заходів протидії корупції ухвалення законодавства щодо визначення правових засад лобіювання [1].

Тому виходячи з вище вказаного, убачасмо за доцільне звернути увагу на останні новачі, що відбуваються у сфері конституційно-правового регулювання цього політико-правового феномена в провідних країнах-членах ЄС, передусім Німеччині та Франції, для врахування прогресивного досвіду цих країн в українській нормопроектній діяльності урегулювання лобіювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань конституційно-правового регулювання інституту лобіювання приділяли увагу зокрема такі дослідники, як В. Белова, К. Вяткіна, Б. Страшуна, Дж.-П. Чарі. Водночас, з огляду на плинність законодавства та недостатнє висвітлення окремих аспектів питання воно потребує подальшого дослідження.

Формування цілей. Метою статті є розкриття останніх змін, що відбуваються в конституційно-правовому регулюванні лобіювання в Німеччині та Франції. Додає актуальності розгляду цієї проблеми відсутність відповідних наукових розвідок як у вітчизняній юридичній науці загалом, так і науці конституційного права зокрема.

Виклад основного матеріалу. Німецька модель конституційно-правового регулювання лобіювання ґрунтується на досить стійкій і відпрацьованій роками ефективно функціонуючій системі спілок (асоціацій) та організацій, які репрезентують перед органами влади корпоративні інтереси. Сутнісною ознакою німецького лобіювання, що мала значний вплив на подальше його конституційно-правове урегулювання, є асоціативний характер лобістського відстоювання корпоративних інтересів – від примітивних середньовічних гільдій до потужних із парасольковою структурою торгово-промислових палат. Через те суб'єктами лобіювання у ФРН виступають тільки юридичні особи, які мають статус об'єднань, спілок та організацій. Відповідно до Закону 1972 року, який вимагає щорічного оприлюднення у Федеральному віснику «Відкритого списку зареєстрованих організацій та їх представників», таких у ньому станом на 2005 рік нараховувалося 1800, в 2009 році цей показник дещо збільшився та склав уже 2088 спілок та організацій, а в 2014 році – 2175 зареєстрованих організацій [6].

На сьогодні в основі законодавчого врегулювання лобіювання у ФРН лежить сім нормативно-правових актів:

1. Основний Закон ФРН, що гарантує існування основного суб'єкта лобіювання – німецьких громадян, наділених правом створювати об'єднання й товариства (частина 1 стаття 9); право кожного самостійно або в групі з іншими письмово звертатися з проханнями та скаргами до органів державної влади й органів місцевого самоврядування (стаття 17) [2, с. 28, 34].

2. Федеральний закон «Про направлення петицій до Німецького Бундестагу» – закріплює порядок направлення петицій та участі заявників у процедурі розгляду їхніх звернень органами влади. Утім варто звернути увагу, що конституційна практика направлення петицій до владних інституцій ФРН не така ефективна у лобіюванні, як наприклад, у США чи Великій Британії [3].

3. Кодекс поведінки члена Бундестагу від 1972 року – депутатам надається право займатися за винагороду проблемами, що виносяться на обговорення комітетів парламенту. Однак вони зобов'язані своєчасно декларувати в спеціальних документах дані про своє попереднє співробі-

тництво зі спілками, а також свої чинні укладені з ними угоди та контракти. Але, зазвичай, ці відомості практично не доходять до широкої громадськості. З 1985 року діє закон, згідно з яким усі пожертви на користь депутата прирівнюються до актів дарування та обов'язково обкладаються великим податком, навіть у тому випадку, якщо виплати здійснювалися через партійну касу [4].

4. Федеральний Закон від 21 вересня 1972 року, який вимагає опублікування в офіційних джерелах «Громадського списку зареєстрованих організацій та їх представників» (Öffentliche Liste der registrierten Verbände und deren Vertreter), що являє собою перелік різних спілок та їх персональних представників, котрі мають право брати участь у роботі парламенту та федерального уряду. На сьогодні при реєстрації спілки повинні надати таку інформацію: юридичну назву спілки, місце знаходження штаб-квартири, склад Ради директорів й управління на місцях, кількість та основні персональні дані своїх представників, які будуть від їхнього імені здійснювати лобіювання. Уся ця інформація щорічно оприлюднюється в алфавітному порядку в офіційному виданні «Федеральний вісник» (Der Bundesanzeiger), а також систематично оновлюється на офіційному веб-сайті Німецького Бундестагу [5, с. 11].

5. Регламенти діяльності Німецького Бундестагу та федерального уряду, а також Єдине положення про федеральні міністерства – нормативно-правові акти, що визначають процедурно-процесуальні засади взаємодії лобістів у особі спілок та об'єднань із парламентом та органами виконавчої влади, а також їх посадовими й службовими особами [4]. Зокрема, згідно з Регламентом діяльності федерального уряду (Die Geschäftsordnung der Bundesregierung) міністри повинні при напрацюванні нормативно-правових актів підпорядкованими їм міністерствами співпрацювати з національними асоціаціями та спілками.

Спілки та організації при реєстрації згідно із Законом 1972 року та Додатком 2, п. 4 Регламентних правил Німецького Бундестагу повинні вносити таку інформацію до реєстраційної форми: 1) юридичну назву спілки, місце знаходження штаб-квартири та головних офісів (адреси із значенням номерів телефонів, факсу, електронної пошти та веб-адреси); 2) склад правління та директорів; 3) сферу інтересів; 4) кількість членів, імена та адреси представників, які будуть від їхнього імені здійснювати лобіювання. Уся ця інформація щорічно оприлюднюється в алфавітному порядку в офіційному виданні «Федеральний вісник» (Der Bundesanzeiger), а також систематично оновлюється на офіційному веб-сайті Німецького Бундестагу. Цікаво, що для реєстрації спілки чи організації, які мають намір здійснювати лобіювання в Німецькому Бундестазі чи Федеральному Уряді, фінансова інформація від них не вимагається [6].

Загалом, наголошується у Доповіді Комітету з економічних справ і розвитку Парламентської Асамблеї Ради Європи «Лобіювання у демократичному суспільстві», лобістський реєстр у Німеччині має дещо обмежувальний характер, оскільки під реєстрацію підпадають лише професійні спілки та організації, тоді як лобіювання фактично здійснюють й інші об'єднання громадян за корпоративною ознакою [7, с. 6-7]. У 70-ті роки ХХ століття з ініціативи відомого німецького державного діяча К. Віденкопфа порушувалося питання щодо необхідності прийняття закону про галузеві та професійні об'єднання, норми якого б більш виразно визначили правові форми здійснення лобіювання останніми, утім позитивного рішення з цього питання Німецьким Бундестагом так і не було ухвалено [4].

У цілому в Німеччині доволі ліберальне законодавство порівняно з іншими провідними країнами західної демократії щодо контролю за депутатами Бундестагу, які контактують з суб'єктами лобіювання. Тому не дивно, що значна частина німецьких депутатів одночасно перебувають у одній або навіть декількох підприємницьких структурах і здебільшого групуються в законодавчому органі не стільки за принципом партійної належності, скільки за своїми господарсько-економічними інтересами. За деякими оцінками приблизно $\frac{2}{3}$ парламентарів є членами правління та наглядових рад галузевих і професійних спілок, піклувальних фондів тощо. Показовим щодо цього є приклад депутата від Вільно-демократичної партії О. Ламбедорфа, який одночасно перебував у членстві дев'яти наглядових рад і обіймав посади в десяти правліннях піклувальних рад фондів. При цьому він також представляв інтереси японської телекомунікаційної корпорації NTT [4, с. 38].

Ці тенденції звичайно неодноразово викликали жваві та гострі дискусії про необхідність внесення змін до Етичного кодексу депутата й удосконалення форм парламентського контролю щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, що приносять прибуток. Формально німецькі депутати не порушують конституційний принцип посадової несумісності, але вони з легкістю його обходять шляхом перебування на різноманітних громадських посадах в органах, створених при комерційних установах.

Наявність практики вбудованого лобіювання цілком закономірно позначилося на авторитеті органів влади ФРН. Станом на лютий 2005 року рівень довіри громадян до політиків упав до критично низького рівня та склав лише 17 % [5, с. 2]. Тому в 2005 році для підвищення довіри громадян до Німецького Бундестагу та зменшення ролі «вбудованого лобіювання» на законодавчому рівні було заборонено депутатам Бундестагу отримувати винагороду за представництво будь-яких інтересів у Бундестазі. Якщо ж така винагорода була передана депутатові, то він, у свою чергу, зобов'язаний негайно її перерахувати до Федерального бюджету [10, с. 485].

У 2005 році також відбулося засідання робочої групи, яка провела відкриті слухання «Корупція у політиці». На слуханнях було порушено питання про проведення в Німеччині у рамках заходів антикорупційної політики лобістської реформи, невід'ємними складовими якої повинні стати новоприйняті акти з цього питання. У них, зокрема, слід відобразити такі моменти: чітко визначити поняття «лобіст» та вдосконалити існуючий Відкритий список зареєстрованих організацій та їх представників; зобов'язати лобістів розкривати фінансову інформацію про лобіювання (прибутки та витрати), замовників, в інтересах яких воно здійснюється, та вносити цю інформацію до оновленого лобістського реєстру, який має бути доступним для громадськості в мережі «Інтернет»; передбачити санкції за порушення вимог новоприйнятих актів із лобіювання та створити дієвий контрольно-наглядовий орган за належним їх виконанням [5, с. 13].

Стосовно лобіювання в Бундесраті, то незважаючи на активне його здійснення німецькими асоціаціями та спілками, лобіювання взагалі не має жодного юридичного регламентування [9, с. 75]. Тому можна твердити про квазі-легітимний характер здійснення лобіювання в Бундесраті. На кшталт федерального регулювання лобіювання, кожна німецька земля має власне законодавство про лобіювання [8, с. 10]. У цілому ФРН за рейтингом сприйняття корупції перебуває, згідно з даними міжнародної організації «Transparency International», на 12-му місці серед 175 країн у світі за 2014 рік. При цьому країна хоч і підписала в 2003 році Конвенцію ООН проти корупції, але до цього часу так її і не ратифікувала. Цей міжнародний документ вимагає значно суворіших правил визначення та переслідування за корупційні дії, особливо під час здійснення іноземного впливу на державну політику [11, с. 5].

Загалом у німецькому законодавстві про лобіювання слід виокремити низку суттєвих вад:

1. Законодавство про лобіювання ФРН є дещо одностороннім та певною мірою дискримінаційним стосовно лобістів, які працюють за контрактом. Причиною цього є наявність у корпоративних лобістів значно більших юридичних можливостей здійснення лобіювання як у Бундестазі та Бундесраті, так і у федеральних міністерствах та відомствах [9, с. 75].

2. Не достатньо врегульованим у законодавстві про лобіювання є питання відбору зацікавлених осіб та їх уповноважених представників, які бажають взяти участь у розробці законодавчих ініціатив у міністерствах та відомствах, що досить часто породжує свавілля німецьких урядовців у цьому процесі.

3. Законодавство про лобіювання не забезпечує належну відкритість на стадії обговорення законопроектів в органах державної влади, передусім, виконавчої влади.

Отже, у Німеччині прийнято доволі вузький за сферою застосування федеральний закон про лобіювання, який доповнюється цілою низкою суміжних нормативно-правових актів різної юридичної сили. Така роз-

порошеність німецького лобістського законодавства дозволяє зацікавленим особам уникати офіційної реєстрації та здійснювати лобіювання в латентний спосіб. Такі процеси, у свою чергу, не залишилися поза увагою німецької громадськості, свідченням чого є критично низький рівень довіри громадян до органів державної влади. Тому у ФРН було ініційовано в рамках антикорупційних заходів питання щодо суттєвого вдосконалення правил реєстрації лобістів і здійснення ними лобіювання.

Окрім конституційно-правового регламентування лобіювання, у Німеччині також набула поширення й практика корпоративної саморегуляції представників лобістських спілок та організацій. Основними її рушіями є дві потужні лобістські організації в країні – Німецька асоціація політичних консультантів (Deutsche Gesellschaft für Politikberatung) та Німецька асоціація паблік рилейшнз (Deutsche Public Relations Gesellschaft), які мають власні морально-етичні кодекси поведінки [9, с. 9-10].

Конституційно-правове утвердження лобіювання у Франції було здійснено в межах діяльності Економічної та соціальної ради, яка після конституційної реформи трансформувалася в Економічну, соціальну та екологічну раду (Le Conseil économique, social et environnemental) з іще більшою роллю в системі прийняття нормативно-правових актів. Названу інституцію було створено на основі Національної Економічної Ради, що діяла згідно з декретом 1925 року, а згодом Конституція 1946 року трансформувала її в одного із основних конституційних суб'єктів законодавчого процесу. Наразі статус цього загальнонаціонального консультативно-дорадчого органу визначається XI Розділом Конституції Французької Республіки 1958 року, а сама Економічна, соціальна та екологічна рада виконує роль своєрідного «лобістського парламенту».

Окрім XI Розділу Конституції Французької Республіки 1958 року конституційне підґрунтя для здійснення лобіювання також складають:

1. Декларація прав людини та громадянина 1789 року, відповідно до якої всі громадяни мають право брати участь особисто або через своїх представників у створенні закону, що є виразником загальної волі (стаття 6); Декларація також гарантує вільне вираження думок і поглядів, котрі є одним із найбільш значущих прав людини (стаття 11). Нагадаємо, що згідно з ч. 1 преамбули Конституції Французької Республіки 1958 року, Декларація 1789 року є не лише чинним актом французького законодавства, але й складає систему Конституції – так званого «конституційного блоку» (bloc de constitutionnalité) [13].

2. Конституція Французької Республіки 1958 року визначає, що політичні партії та групи сприяють реалізації принципу загального виборчого права. Вони створюються й здійснюють свою діяльність вільно (стаття 4) [12].

Стосовно конституційного контролю за парламентарями під час лобіювання, то у Франції кількість конституційно-правових норм про не-

сумісність парламентського мандата з іншими видами діяльності значно більша ніж у інших країнах. Вони складають декілька статей із Виборчого кодексу та включають заборону на заняття посад на будь-якому рівні в державних підприємствах і установах, за винятком викладацької роботи, а також у комерційних структурах. Контроль за виконанням положень щодо несумісності посад покладений на вищий орган конституційної юстиції – Конституційну Раду.

Процесуально ця процедура здійснюється таким чином. До Конституційної Ради подається запит Бюро палати Парламенту, самим народним обранцем чи Міністром юстиції. Якщо Рада винесе рішення про наявну несумісність парламентського мандата з іншими видами діяльності, то парламентарю надається п'ятнадцять днів для того, щоб зробити вибір – залишитися парламентарем чи подати у відставку.

Специфічною рисою конституційно-правового регулювання лобіювання у Франції до 2009 року було те, що воно *de jure* згідно зі статтями 23 та 79 Регламенту Національних Зборів Французької Республіки заборонялося в Парламенті, коли лобіювання фактично існувало та широко практикувалося через різні легітимні форми взаємодії влади та суспільства. Тому цілком закономірним було внесення до порядку денного Національних Зборів пропозиції про прийняття резолюції щодо внесення змін до Регламенту Національних Зборів Французької Республіки [8, с. 10].

Більше того, у Франції почали з'являтися законодавчі ініціативи щодо збільшення прозорості лобістських відносин за рахунок прийняття спеціального закону про лобіювання. На підтримку цієї ідеї 15 січня 2007 року за ініціативи Комітету Національного Зібрання з економічних питань, навколишнього середовища і регіональних питань відбулися слухання з лобіювання за участю парламентарів, 350 лобістів, представників Французької асоціації лобіювання та консультування з громадських справ і журналістів. Подальшим кроком стали слухання, які були проведені 16 січня 2008 року Комітетом Національного Зібрання з економічних питань, навколишнього середовища та регіональних питань щодо законодавчого врегулювання лобіювання у Франції. У ході їх проведення член цього парламентського комітету Жан-Поль Шарі оприлюднив «Синю книгу з лобіювання у Франції» (*Livre bleu du lobbying en France*) [14, с. 76–83].

Синя книга містила такі рекомендації щодо законодавчого врегулювання лобіювання у Франції:

- започаткувати діалог щодо лобіювання у Франції для належного його сприйняття громадськістю через подолання негативних конотацій, які існують у громадській думці щодо лобіювання;

- розробити визначення поняття «лобіювання» з можливим подальшим його використанням у законодавстві про лобіювання;

– підготувати Етичний кодекс правил поведінки з низкою правил, що стосуються регулювання лобіювання. Це значно підвищить довіру громадян до інституту лобіювання та сприятиме встановленню легітимних відносин між лобістом і парламентарем;

– створити парламентський реєстр лобістів із запровадженням таких переваг до зареєстрованих осіб: 1) офіційне визнання та підтвердження; 2) право доступу до офіційних документів Парламенту; 3) право присутності та участі в засіданнях та слуханнях; 4) постійне залучення до консультацій при обговоренні проектів нормативно-правових актів;

– організувати консультації з громадськістю насамперед з потенційними лобістами щодо законодавчого регулювання лобіювання;

– опублікувати каталог парламентаріїв за сферами спеціалізації. Головною метою цього є полегшення комунікації між лобістом та парламентарем [14, с. 41-42].

Іншим не менш важливим заходом стало звернення 09 жовтня 2008 року вісімнадцяти професійних спілок та об'єднань до Національних Зборів із пропозицією про нормативне визначення взаємодії обраних представників і лобістів [8, с. 10]. Після доволі складних дебатів щодо законодавчого врегулювання лобіювання Національні Збори під тиском ділової громадськості та інституцій Європейського Союзу 02 липня 2009 року прийняли Рішення про встановлення правил регулювання лобіювання в палаті, що набуло чинності 01 жовтня 2009 року, та Кодекс поведінки представників інтересів (Code de conduite applicable aux représentants d'intérêts). Слідом за Національними Зборами 07 жовтня 2009 року Рішення про встановлення правил регулювання лобіювання, що набуло чинності з 01 січня 2010 року, та Кодекс поведінки представників інтересів у Сенаті (Code de conduite applicable aux groupes d'intérêt au Sénat) прийняв і Сенат [15].

Основний зміст прийнятих рішень палат Парламенту Французької Республіки полягає в реєстрації лобістів шляхом заповнення ними реєстраційної форми, порядок їх доступу до приміщень палат і порядок роботи з офіційними документами. Регламентування поведінки лобістів здійснюється прийнятими палатами Парламенту Франції Кодексами поведінки представників інтересів.

У цих Кодексах визначено, що лобісти: 1) повинні зареєструватися шляхом заповнення реєстраційної форми, унаслідок чого вони отримують право доступу до приміщень Національних Зборів і Сенату; 2) зобов'язані у своїх контактах із парламентарями повідомляти про себе, організації, в інтересах якої вони працюють та інтереси які вони представляють; 3) не повинні порушувати своїми діями режиму роботи Національних Зборів і Сенату; 4) не мають права використовувати бланки або логотип Національних Зборів і Сенату; 5) повинні утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на отримання інформації або Рішень палат

Парламенту шахрайським шляхом; 6) надавати точну та об'єктивну інформацію посадовим особам Національних Зборів і Сенату, яка повинна бути відкритою для всіх посадових осіб без будь-якої дискримінації незалежно від їх політичної належності; 7) не мають права здійснювати в приміщеннях Національних Зборів і Сенату будь-якої рекламної діяльності [15].

Сприяла активному просуванню ідеї законодавчого врегулювання лобіювання у Франції створена в 1991 році Французька асоціація лобіювання та консультивання з громадських справ (Association française des conseils en lobbying et affaires publiques – AFCL). Асоціація систематично здійснює моніторинг фактичного стану лобістських відносин у державі. Вона також має власний Кодекс етичної поведінки, якого зобов'язані дотримуватися всі його члени під загрозою виключення з Асоціації. До AFCL входить більшість лобістів та консультантів із громадських справ Франції [8, с. 10].

Отже, після досить складного дискурсу щодо лобіювання, воно отримало законодавче регламентування у Франції. Основними чинниками, що сприяли цьому, є, по-перше, наявність неабиякого попиту серед комерційних установ у можливості представляти та захищати свої інтереси в лобістський спосіб; та, по-друге, реалізація на рівні Європейського Союзу антикорупційної ініціативи прозорості прийняття правових актів.

Попри наявність чисельних заборонних та обмежувальних заходів у законодавстві, рівень корупційної складової впливу на державну політику у Франції, порівняно з іншими країнами-членами Європейського Союзу, є відносно високим. Зокрема, за рейтингом сприйняття корупції згідно з даними міжнародної організації «Transparency International» Франція перебуває на 26-му місці серед 175 країн за 2014 рік. При цьому, багато країн-членів ЄС суттєво випереджають Францію з цього питання. Так, найкращі показники у Данії, яка взагалі займає перше місце за рейтингом сприйняття корупції у світі, Фінляндія – 3 місце, Швеція – 4 місце, Норвегія – 5 місце, Нідерланди – 8 місце, Люксембург – 9 місце, ФРН – 12 місце, Велика Британія – 14 місце, Бельгія – 15 місце, Ірландія – 17 місце, Австрія – 23 місце [11, с. 5].

Висновки. Таким чином, у ФРН та Франції прослідковується суттєва активізація щодо посилення законодавчого регулювання лобіювання. У Німеччині попри наявність спеціального закону про лобіювання, який був прийнятий ще у 1972 році, ведеться дискусія щодо прийняття нового більш детального законодавчого акта. Паралельно з цим у ФРН суттєво переглянуто етичні кодекси членів парламенту, уряду, посадових і службових осіб, а також законодавство про конфлікт інтересів для протидії незаконному лобіюванню. Схожі дії здійснюються й у Франції, де протягом 2009–2010 років проведена справжня лобістська реформа, в основі якої лежать спеціалізовані акти з лобіювання. Сприяло вдосконаленню законодавства про лобіювання у ФРН та Франції проведення у рамках Європейського Союзу політики щодо забезпечення більшої прозорості в процесі прийняття рішень.

Використані джерела:

1. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки : затверджено Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 87. – Ст. 2473.
2. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Textausgabe mit ausführlichen Verweisungen und einem Sachverzeichnis. – München : C.H. Bess'sche Verlagsbuchhandlung, 1999. – 680 p.
3. Gesetz über die Befugnisse des Petitionsausschusses des Deutschen Bundestages (Gesetz nach Artikel 45 c des Grundgesetz) // Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Textausgabe mit ausführlichen Verweisungen und einem Sachverzeichnis. – München : C.H. Bess'sche Verlagsbuchhandlung, 1999. – P. 443-444.
4. Белов В. Лоббистская деятельность в ФРГ / В. Белов, К. Вяткин // Бизнес и политика. – 1995. – № 4. – С. 34-39.
5. Transparency International Deutschland e.V. // Rundbrief 31. – 2005. – № 1. – 19 p.
6. Öffentliche Liste über die Registrierung von Verbänden und deren Vertretern // Deutschen Bundestag [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.bundestag.de/lobby>.
7. Lobbying in a democratic society (European Code of conduct on lobbying): Report Committee on Economic Affairs and Development of 5 June 2009 / Council of Europe Parliamentary Assembly. – Strasbourg, 2009. – 16 p.
8. Lobbying: Access and influence in Whitehall. House of Commons, Public Administration Select Committee. First Report of Session 2008-09. – Volume I. – London, 2009. – 80 p.
9. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Особенная часть : [учебник] / Под ред. Б. А. Страшуна. – [3-е изд.]. – М. : Норма, 2008. – 1136 с.
10. Transparency International Corruption Perceptions Index 2013 / Transparency International. – EYGM Limited, 2014. – 12 p.
11. The French Constitution of 1958 and its Amendments // Web-site of the ThisNation [Electronic resource]. – Mode of access : <http://8b.kz/wq1u>.
12. Декларация прав человека и гражданина 1789 года // Французская Республика. Конституция и законодательные акты. – М. : Прогресс, 1989. – С. 26-29.
13. Livre bleu du lobbying en France / Jean-Paul Charie; Assemblée Nationale; Commission des affaires économiques. – Paris, 2008. – 102 a.
14. Réglementer le lobbying: actions du Réseau ETAL // Website Adéquations. [Ressources électroniques]. – Mode d'accès : <http://www.adequations.org/spip.php?rubrique291>.

Нестерович В.Ф. Изменения в конституционно-правовом регулировании лоббирования в Германии и Франции

В статье раскрыты последние изменения, которые происходят в конституционно-правовом регулировании лоббирования в Германии и Франции.

Указывается, что в ФРГ, несмотря на наличие специального закона о лоббировании, который был принят еще в 1972 году, ведется дискуссия о принятии нового более детального законодательного акта. Параллельно с этим в ФРГ существенно пересмотрены этические кодексы членов парламента, правительства, должностных и служебных лиц, а также законодательство о конфликте интересов с целью противодействия незаконному лоббированию. Похожие действия осуществляются и во Франции, где в течение 2009-2010 годов проведена настоящая лоббистская реформа, в основе которой лежат специализированные акты о лоббировании.

Ключевые слова: *конституционно-правовое регулирование, лоббирование, Германия, Франция.*

Nesterovych V.F. Changes in the constitutional-legal regulation of lobbying in Germany and of France

The article deals with the latest developments taking place in the constitutional-legal regulation of lobbying in Germany and France. It is claimed that in Germany, despite the existence of a special law on lobbying, which was adopted in 1972, there is a discussion for a new more detailed legislation. German law has a number on lobbying these significant defects: 1. Legislation on lobbying Germany is somewhat one-sided, and to some extent discriminate against lobbyists who work under contract. The reason for this is the presence of corporate lobbyist's significantly greater legal opportunities in lobbying in the Bundestag, the Bundesrat, the federal ministries and the departments. 2. Not enough regulated in the law on lobbying is the selection of stakeholders and their representatives who wish to participate in the development of legislative initiatives in the ministries and departments that often gives rise to arbitrariness German authorities in this process. 3. Legislation on lobbying does not ensure adequate transparency of bills under discussion in government, especially the executive. Parallel to this, in Germany substantially revised codes of ethics of members of Parliament, government officials and civil servants, as well as conflict of interest legislation to counter illegal lobbying.

Active steps to improve the constitutional and legal regulation of lobbying carried out in France, where in 2009-2010 conducted a real lobbying reform. At the heart of lobbying reform is the adoption of specialized lobbying acts: The acts on establishing rules regulating lobbying in the houses of the French parliament and codes of behavior of interest. The main content of the decisions of the French Republic Houses of Parliament are: registration of lobbyists by completing their registration form; order lobbyists access to the premises and operations of the Chambers of official documents. Regulation of conduct of lobbyists carried Houses of French parliament adopted a code of conducts representative's interests. Contributed to the improvement of legislation on lobbying in Germany and France active work of the European Union to ensure greater transparency in decision-making.

Key words: *constitutional and legal regulation, lobbying, Germany, France.*

**Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА**

УДК 343.98

Г.К. Авдеева

**ПРОБЛЕМЫ РЕГЛАМЕНТАЦИИ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ
В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ**

Регламентация судебной экспертизы в законодательстве Украины не в полной мере соответствует принципу процессуальной состязательности сторон в уголовном судопроизводстве и ограничивает права граждан на справедливое правосудие. В статье обоснована необходимость развития судебной экспертизы в Украине в условиях конкуренции государственных судебных экспертов с субъектами негосударственной судебной экспертизы (по примеру стран-членов Европейского Союза); предлагается внести изменения в уголовный процессуальный кодекс Украины и закон Украины «О судебной экспертизе».

Ключевые слова: *судебная экспертиза, судебный эксперт, процессуальная регламентация, криминалистическая экспертиза.*

Постановка проблемы. По данным Центра политико-правовых реформ вступление в силу Уголовного процессуального кодекса Украины (УПК) в 2012 г. привело к ряду негативных последствий. Ожидаемого повышения степени гуманности, эффективности и справедливости уголовного производства, обеспечения соблюдения баланса интересов отдельного гражданина и общества в целом, а также значительного увеличения уровня вынесенных оправдательных приговоров в 2013 году не произошло¹. Это в полной мере относится и к судебно-экспертному обеспечению правосудия.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы судебной экспертизы в уголовном процессе освещались в исследованиях А.И. Винберга, Р.В.Зайцева, А. Козацек, В.С. Митричева, Е.Р. Россинской, а также ряда других ученых. Вместе с тем отдельные аспекты данной проблематики раскрыты недостаточно.

---

¹ В I полугодии 2013 г. было вынесено 372 оправдательных приговора по нормам УПК 1960 года, что составило 2% от общего количества приговоров, вынесенных за этот период по старому кодексу (всего было 19,25 тыс. таких приговоров). Уровень оправдательных приговоров по УПК 2012 г. за 6 месяцев 2013 года составляет около 0,4% (160 лиц из 42 тысяч приговоров). Для сравнения, за 6 мес. 2012 г. количество оправдательных приговоров составило 0,25%: было оправдано 199 чел. из 78,5 тыс. приговоров [1].

Формирование целей. Целью данной статьи является выявление проблем регламентации судебной экспертизы в уголовном процессе.

Изложение основного материала. В соответствии со ст. 243 Уголовного процессуального кодекса (УПК) Украины «Сторона защиты имеет право самостоятельно приглашать экспертов на договорных условиях для проведения экспертизы». На первый взгляд, с введением в действие нового УПК внедрен принцип процессуальной состязательности и равенства в собирании и предоставлении доказательств, в данном случае – путем приглашения эксперта. Однако, на сегодняшний день не разработан механизм осуществления данного процессуального действия стороной защиты. Такое право реализовать на практике очень сложно, поскольку в большинстве случаев объектами судебной экспертизы являются вещественные доказательства, а именно: различные предметы, документы, деньги, временно изъятые в соответствии со ст. ст. 148, 167 УПК Украины. Согласно ст. 168 УПК Украины обеспечение сохранности временно изъятого имущества возлагается исключительно на уполномоченное служебное лицо, а прекращение временного изъятия имущества осуществляется по постановлению прокурора, следственного судьи или суда. Таким образом, сторона защиты фактически лишена права на проведение независимой экспертизы вещественных доказательств из-за отсутствия к ним доступа.

Более тщательный анализ норм УПК, непосредственно связанных со ст. 243, позволяет утверждать, что с введением в действие нового УПК Украины значительно ограничен круг лиц, которые могут приглашаться в качестве судебных экспертов. В частности, в ст. 102 УПК Украины указано, что «В заключении эксперта должна содержаться такая информация: когда, где, кем (имя, образование, специальность, свидетельство о присвоении квалификации судебного эксперта, стаж экспертной работы, научная степень, ученое звание, должность эксперта)». Возникает вопрос, будет ли соответствовать данной норме заключение эксперта, составленное лицом, не отвечающим одному из перечисленных требований: 1) наличие свидетельства о присвоении квалификации судебного эксперта; 2) наличие научной степени; 3) наличие ученого звания; 4) работа на должности эксперта?

Всем этим требованиям соответствует менее 1% экспертов государственных специализированных экспертных учреждений Украины, которые работают на должности эксперта, имеют научные степени, ученые звания и свидетельства о присвоении квалификации судебного эксперта.

В настоящее время в Государственном реестре аттестованных судебных экспертов Украины имеется список из 6,5 тысяч лиц (1 судебный эксперт на 7 тысяч граждан Украины), подавляющее большинство которых не имеют научных степеней и ученых званий, более тысячи лиц не работает на должности эксперта. Также существует немалое количество лиц, имеющих значи-

тельный опыт экспертной работы, научные степени и ученые звания, но действие их свидетельства о присвоении квалификации судебного эксперта прекращено из-за того, что они уволились из государственного судебно-экспертного учреждения и в результате этого исключены из Реестра. Оформленный такими лицами источник доказательств – заключение эксперта – не может соответствовать требованиям ст. 102 УПК Украины.

Вызывает недоумение и ч. 3 ст. 7 Закона Украины «О судебной экспертизе», в которой отмечено: «Исключительно государственными специализированными учреждениями осуществляется судебно-экспертная деятельность, связанная с проведением криминалистических экспертиз». Последние 60 лет ученые-криминалисты горячо дискутируют относительно определения термина «криминалистическая экспертиза» и перечня видов криминалистических экспертиз, однако до настоящего времени не выработано единой позиции по данным вопросам.

В 50-х годах прошлого века А.И. Винберг обосновал существование в рамках криминалистики общей теории криминалистической экспертизы необходимостью разработки общего подхода к проведению судебных экспертиз разного вида (в т. ч. судебно-медицинской), поскольку теоретические основы криминалистической экспертизы разрабатываются криминалистикой [2; 3]. В последующие годы в результате возникновения новых видов судебных экспертиз класс криминалистических экспертиз был отделен от всех прочих видов экспертиз. А.И. Винберг считал, что основным критерием разграничения криминалистических и прочих экспертиз является индивидуальная идентификация, которую он считал возможной только в криминалистической экспертизе. Однако в последующие годы была доказана возможность осуществления идентификации методами естественных наук (химии, физики, биологии и др.) [4] и данный критерий был поставлен под сомнение.

В диссертационных исследованиях в области криминалистики и судебной экспертизы наметилась тенденция отнесения большинства видов судебных экспертиз к классу криминалистических экспертиз, под которым «понимаются роды и виды судебных экспертиз, проводимые на базе специальных знаний в основном в области криминалистической техники, при выполнении которых используются преимущественно технико-криминалистические методы и средства» [5]. Этому определению в той или иной степени соответствуют абсолютно все виды судебных экспертиз. С такой позицией согласиться нельзя, поскольку предложенное определение термина «криминалистическая экспертиза» очень расплывчато, не имеет четких признаков криминалистической экспертизы, позволяющих провести дифференциацию отдельных классов судебной экспертизы.

Кроме того, данное определение не в полной мере отображает современные возможности новых видов судебных экспертиз и новых экспертных методов.

Абсолютно справедливо Е.Р. Россинская и ряд других известных ученых-криминалистов считают, что «многие практикующие судебные эксперты, особенно не имеющие систематического юридического образования, все экспертизы называют криминалистическими, ...не очень четко представляя себе предмет криминалистической науки ... Они не видят никакой разницы между криминалистической наукой и судебно-экспертной деятельностью» [6, с. 174]. Авторы пришли к правильному мнению, что обосновывающим знанием для судебно-экспертной деятельности, помимо криминалистики, являются естественные и технические науки, а «классы (а следовательно, и специализации экспертов) должны объединять роды судебных экспертиз, близкие по характеру специальных знаний, но не в силу традиции или сферы применения (например, криминалистические экспертизы – при раскрытии и расследовании преступлений)» [6, с. 174].

Несмотря на то, что на сегодня термин «криминалистическая экспертиза» воспринимается учеными-криминалистами неоднозначно, поставлены под сомнение не только критерии отнесения отдельных видов судебных экспертиз к классу криминалистических, но и необоснован факт отграничения класса криминалистических экспертиз от иных видов судебных экспертиз; в «Инструкции о назначении и проведении судебных экспертиз и экспертных исследований» [7] приведен перечень криминалистических видов экспертиз. В данный перечень входят, помимо традиционных видов (почерковедческая, автороведческая, трасологическая и др.), так называемые «нетрадиционные криминалистические экспертизы» (металлов и сплавов, стекла и керамики, пищевых продуктов и др.), а также новые виды судебных экспертиз (экспертиза голограмм, видео- и звукозаписи), при проведении которых идентификационные и диагностические экспертные задачи часто решаются методами естественных и технических наук.

В последнее время появились новые объекты судебной экспертизы (компьютерная техника и программные продукты, телекоммуникационные сети и системы, электронные подписи и др.) и новые экспертные методы, основанные на использовании современных научно-технических средств и информационных технологий. Такие исследования сложно назвать криминалистическими. С другой стороны, объекты традиционных криминалистических экспертиз (товары народного потребления, пломбы, замки и др.) на платной основе все чаще подвергаются исследованиям исключительно в специализированных государственных судебно-экспертных учреждениях за пределами уголовного судопроизводства,

поскольку данные учреждения необоснованно монополизировали¹ такие виды платных услуг на законодательном уровне. Монопольное право на обучение и аттестацию судебного эксперта в Украине, выдачу свидетельства на право проведения судебных экспертиз, а также право на приостановление действия или аннулирование данного свидетельства принадлежит экспертно-квалификационным комиссиям государственных органов, к сфере управления которых относятся государственные специализированные экспертные учреждения. Частные судебные эксперты по некоторым специальностям (кроме криминалистических) могут получить такое свидетельство, однако стоимость обучения или стажировки по одной специальности составляет от 1 до 2 тысяч долларов США². Кроме того, каждые 3 года частные эксперты в обязательном порядке (не зависимо от образования и наличия научных степеней и ученых званий) за немалую плату должны проходить стажировку в одном из государственных экспертных учреждений для подтверждения своей квалификации.

Такая монополия государственных специализированных экспертных учреждений на проведение криминалистических экспертиз и подготовку экспертных кадров не соответствует ст. 42 Конституции Украины, согласно которой не допускаются злоупотребления монопольным положением на рынке товаров и услуг, неправомерное ограничение конкуренции и недобросовестная конкуренция. Монополия государственных специализированных экспертных учреждений на проведение огромного количества экспертиз, необоснованно отнесенных к классу криминалистических, ограничивает права не только профессиональных судебных экспертов, не являющихся сотрудниками данных учреждений, но и процессуальных лиц, желающих привлечь наиболее квалифицированных экспертов.

Необходимость отмены монополии на судебно-экспертную деятельность в Украине давно назрела, поскольку в последнее время в ряде государственных специализированных экспертных учреждений некоторые виды исследований не проводятся из-за отсутствия специального оборудования (инструментальных измерительных средств, средств диагностики узлов автомобилей, специального программного обеспечения и др.)

---

¹ Монополия – тип экономических отношений, при котором производители товаров и услуг могут навязывать собственные интересы своим конкурентам и обществу, игнорируя их действительные потребности [8].

² Стоимость услуг по подготовке экспертов предпринимательских структур и граждан указаны на сайте Киевского НИИ судебных экспертиз (<http://www.kniise.com.ua/ru/dijalnist/pidgotovka-fahivtstv>). Для сравнения – полная стоимость как дневного, так и заочного обучения в Национальном юридическом университете Украины имени Ярослава Мудрого по специальности «Судебная экспертиза» по образовательно-квалификационному уровню «магистр» – около 1 тысячи долларов США (<http://jur-academy.kharkov.ua>).

и/или соответствующих специалистов (лингвистов, фоноскопистов, фармацевтов, биологов, искусствоведов и др.). Некоторые виды исследований (например, телекоммуникационные и экспертизы по установлению абсолютной давности документов) проводятся лишь в одном из государственных экспертных учреждений Украины.

Все перечисленные факторы препятствуют реализации принципа состязательности сторон в уголовном процессе и права граждан на справедливое правосудие.

После подписания «Соглашения об ассоциации Украины с Европейским союзом» наша страна взяла на себя обязательство адаптировать внутреннее законодательство к законодательству стран-членов Европейского союза (ЕС). В большинстве стран ЕС профессиональная подготовка эксперта, наличие у него необходимых знаний и опыта являются решающими при оценке его квалификации, а вопрос о возможности приобрести статус судебного эксперта определенным лицом относится к компетенции суда, а не экспертно-квалификационной комиссии или руководителя государственного специализированного судебно-экспертного учреждения, как в Украине. «Ведомственная подчиненность» судебных экспертов в странах-членах ЕС не имеет решающего значения при их избрании для проведения судебной экспертизы.

Одним из важных элементов успешной интеграции Украины в ЕС является достижение определенного уровня согласованности норм законодательства нашей страны с правовыми нормами стран ЕС относительно использования специальных знаний в судопроизводстве. Обеспечение права на самостоятельное приглашение эксперта сторонами по делу, повышение эффективности и качества судебно-экспертной деятельности возможно лишь при отмене монополии государственных специализированных судебно-экспертных учреждений на проведение значительного количества видов экспертиз, необоснованно отнесенных к классу криминалистических. Развитие судебной экспертизы в Украине должно осуществляться в условиях конкуренции государственных судебных экспертов с субъектами негосударственной судебной экспертизы.

В последние годы ученые-криминалисты все чаще обсуждают проблемы профессиональной подготовки судебных экспертов. Например, А. Козичак отмечает, что в Польше увеличилось количество некомпетентных «малообразованных» судебных экспертов, не имеющих высшего образования в области судебной экспертизы, а получивших право на самостоятельное проведение судебных экспертиз после краткосрочных курсов [9, с. 298]. Наиболее актуальными и дискуссионными в странах-членах ЕС являются вопросы необходимости единых методов проведения

експертиз и единой системы подготовки экспертных кадров в рамках интеграции и международного сотрудничества стран [10, с. 24].

Проблемы недостаточного уровня компетентности и отсутствия профессиональной подготовки судебных экспертов на базе высших учебных заведений до сих пор не решены и в странах бывшего СССР [11, с. 173–186]. К сожалению, в настоящее время подавляющее большинство судебных экспертов специализированных государственных судебно-экспертных учреждений Украины не имеют высшего образования по специальности «Судебная экспертиза», а их краткосрочную (от двух до шести месяцев) специальную подготовку монополично осуществляют эти учреждения, не имеющие лицензии на оказание образовательных услуг.

Выводы. Надлежащий уровень профессиональной подготовки судебных экспертов разных экспертных специальностей в Украине может быть обеспечен обучением на базе высших учебных заведений, имеющих лицензию на подготовку специалистов по образовательно-квалификационному уровню «магистр» по специальности 8.18010003 «Судебная экспертиза» (на основе полученных ранее профильных образовательно-квалификационных уровней «бакалавр» и/или «специалист»). Повышение уровня профессиональной подготовки существующих экспертных кадров целесообразно проводить путем их переекспертации в комиссиях, созданных на базе таких высших учебных заведений.

Закрепление в уголовном процессуальном законодательстве Украины требований к обязательной подготовке судебных экспертов в высших учебных заведениях по специальности «Судебная экспертиза» позволило бы повысить научный уровень экспертных исследований и достоверность выводов судебных экспертов.

Использованные источники:

1. Статистика применения в 2013 году УПК Украины, принятого в 2012 г. [Электронный ресурс] // Веб-сайт адвокатского объединения «Альва Прайвеси». – Режим доступа : <http://alvaprivacy.com.ua>.
2. Винберг А. И. Основные принципы советской криминалистической экспертизы / А. И. Винберг. – М. : Гос. изд. юрид. лит., 1949. – 132 с.
3. Винберг А. И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе / Винберг А. И. – М. : Госюриздат, 1956. – 220 с.
4. Митричев В. С. Криминалистическая экспертиза материалов, веществ и изделий / В. С. Митричев. – Саратов : Изд. Саратовского университета, 1980. – 113 с.
5. Зайцев Р. В. Криминалистические экспертизы как средство получения и проверки доказательств по уголовным делам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 [Электронный ресурс] / Зайцев Роман Викторович. – М., 2008. – Режим доступа : <http://www.dissertacat.com/content/kriminalisticheskie-ekspertizy-kak-sredstvo-polucheniya-i-proverki-dokazatelstv-po-ugolovnym#ixzz2xcoi5KJb>.

6. Россинская Е. Р. Теория судебной экспертизы : [учебник] / [Е. Р. Россинская, Е. И. Галяшина, А. М. Зинин] ; под ред. Е.Р. Россинской. – М. : Норма, 2009. – 384 с.

7. Инструкция о назначении и проведении судебных экспертиз и экспертных исследований в редакции приказа Министерства юстиции Украины от 26.12.2012 № 1950/5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

8. Словарь финансовых терминов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://finansovye-terminy.slovaronline.com/>

9. Koziczak A. Measurement as basis of forensic identification (Измерение как основа криминалистической идентификации) / Koziczak A. // Криміналістика та судова експертиза : наука, навчання, практика : зб. наук. пр. – [у 2-х т.]. – Х. : Апостіль, 2014. – Т. 2. – 400 с.

10. Lockyer B. State of the California / B. Lockyer // Office of the Attorney General. – 2003. – Aug. – P. 24.

11. Россинская Е. Р. К вопросу о подготовке судебных экспертов // Воронежские криминалистические чтения. Сборник научных трудов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2006. – Вып. 7. – С. 173–186.

Авдеева Г.К. Проблеми регламентації судової експертизи в кримінальному процесі України

Регламентація судової експертизи в законодавстві України не повною мірою відповідає принципу процесуальної змагальності сторін у кримінальному судочинстві та обмежує права громадян на справедливе правосуддя.

У статті обґрунтовано необхідність розвитку судової експертизи в Україні в умовах конкуренції державних судових експертів із суб'єктами недержавної судової експертизи (за прикладом країн-членів Європейського Союзу), запропоновано внести зміни в кримінальний процесуальний кодекс України та закон України «Про судову експертизу».

Ключові слова: *судова експертиза, судовий експерт, процесуальна регламентація, криміналістична експертиза.*

Avdeeva G.K. The article is devoted to procedural regulation of forensic examination in Ukraine

Going into effect Criminal Procedure Code of Ukraine (CCP) in 2012, resulted in the row of negative consequences. The principle of procedural adversarial and equality in collecting and providing proofs, which includes – inviting an expert, failed to introduce in criminal proceedings fully.

In accordance with art. 243 CCP of Ukraine, «The side of defense has the rights to invite experts on a contractual basis for the conducting examination». However, today, a mechanism of realization of the present procedural action by the side of defense is not developed. Defense counsel actually denied the right to conduct an independent examination of physical evidence due to lack of access to them.

As a result of introduction the new Code of Criminal Procedure of Ukraine the list of persons which can be invited as forensic experts is considerably limited.

The monopoly right to conduct a lot of forensic examination, unjustifiably attributed to a class of criminalistics, belongs to state forensic-expert institutions, in Ukraine.

The monopoly right on teaching and attestation of forensic experts in Ukraine belongs to the government authorities, which it is submitted the state specialized expert institutions of Ukraine. Private forensic experts may obtain the certificate on some specialties (except for criminalistics), but the cost of training or internship for one specialty in some cases exceeds the cost of fully trained in the magistracy of higher education in «Forensic examination». It resulted to a limit the rights of citizens to a fair justice (there are only one forensic expert accounted for 7,000 Ukrainian citizens).

The necessity to abolish the monopoly on forensic-expert activities and preparation of expert personnel in Ukraine happened long ago, because not all state forensic expert institutions have a complete set of necessary specialists. It was offered the appropriate changes to the Criminal Procedural Code of Ukraine and the law of Ukraine «About the forensic examination».

The necessity of development of forensic examination in Ukraine in conditions of competitive the state forensic experts with the subjects of non-state forensic examination (for example of countries-members of European Union) is grounded in the article.

Key words: *judicial expertise, the judicial expert, the procedural regulations, forensics.*

УДК 343.8

О.О. Гоманюк

ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ З ІНШИМИ ОРГАНАМИ ЩОДО УХИЛЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Статтю присвячено дослідженню питань спільної діяльності кримінально-виконавчих установ з іншими органами у разі ухилення засудженими від відбування покарання, підвищення ефективності діяльності у вказаній сфері, можливостей використання позитивного досвіду.

Приділено увагу необхідності вдосконалення нормативно-правового регулювання вказаних відносин. Запропоновано розроблення та впровадження окремого нормативного акта, у якому детально було б визначено повноваження відповідних органів у таких ситуаціях.

Ключові слова: *взаємодія, установи виконання покарань, засуджений, ухилення від відбування покарання, утеча.*

Постановка проблеми. Реалізуючи мету кримінального покарання та завдання, які стоять перед кримінально-виконавчим законодавством, органи виконання покарань як учасники різноманітних правових відносин узаємодіють із багатьма органами та установами. Реформування пенітенціарної системи, приведення норм законодавства, зокрема кри-

мінально-виконавчого, до міжнародних стандартів, створення та функціонування нових органів і підрозділів впливають на діяльність органів та установ виконання покарань, удосконалюють взаємодію з іншими органами, підвищують ефективність їх функціонування.

До особливих напрямів взаємодії установ виконання покарань з іншими органами належить взаємодія з питань запобігання та протидії ухилення засуджених від відбування покарань. За даними Державної пенітенціарної служби України тільки в минулому році допущено 13 втеч засуджених із установ закритого типу (зокрема, групові втечі з 5 установ), 34 втечі з дільниці соціальної реабілітації, 64 ухилення від відбування покарання у вигляді неповоротності та самовільного залишення установ [1]. Відсутність належної взаємодії кримінально-виконавчих установ за таких обставин з іншими органами негативним чином впливає на своєчасність та ефективність проведення пошуку засуджених, забезпечення додержання принципу кримінально-виконавчого законодавства щодо невідворотності виконання покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці кримінально-виконавчого права недостатньо є дослідження питання спільної діяльності установ виконання покарань з іншими органами щодо такого виду протиправної діяльності засуджених, як ухилення від відбування покарання. Питанням організації взаємодії в різних сферах діяльності кримінально-виконавчої системи присвячені дослідження науковці Бандурки О.М., Богатирьова І.Г., Глієвого А.А., Гречанюка С.К., Дубка Ю.В., Захарова В.П., Колба О.Г., Копотуна І.М., Петкова В.П., Соболя Є.Ю., Трубника В.М., Степанюка А.Х., Яцишина М.М. У працях згаданих учених вивчалися загальні питання взаємодії кримінально-виконавчих установ або взаємодії з окремими правоохоронними органами.

Формування цілей. Метою статті є дослідження питання спільної діяльності установ виконання покарань з іншими органами при ухиленні засудженими від відбування покарання, підвищення ефективності діяльності у цій сфері, заходів щодо покращання попередження та протидії ухилення засуджених від відбування покарання.

Виклад основного матеріалу. На жаль, непереможним соціальним злом для людства на сьогодні залишається злочинність. Попередження злочинності – це діяльність із недопущення злочинів різних суб'єктів: держави, її органів, фізичних та юридичних осіб, громадських організацій. Залежно від наділених повноважень суб'єкти можна поділити на професійні та непрофесійні. Перші – ті, на яких законодавством прямо покладено обов'язок попереджати скоєння неправомірних дій. Таку діяльність вони здійснюють професійно. Це всі правоохоронні органи. Другі – громадські організації, засоби масової інформації, фізичні особи, які, реалізо-

вуючи свої повноваження, переймаються проблематикою попередження злочинності, сприяють таким заходам.

Питання попередження злочинності є складовою державної політики. Із цією метою у нашій державі розробляються відповідні програми профілактики. Концепцією Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.09.2010 №1911-р, до причин виникнення проблеми віднесено неналежний рівень профілактичної роботи з особами, схильними до їх вчинення, відсутність дієвого механізму участі громадськості в цьому процесі, недосконалість механізму взаємодії правоохоронних органів із місцевими органами влади. Недосконалою слід назвати цю взаємодію також між самими правоохоронними органами.

Розглядаючи сутність поняття «взаємодії» кримінально-виконавчих установ та інших органів і організацій, що беруть участь у попередженні пенітенціарної злочинності, слід зазначити, що вищевказані автори наводять та обґрунтовують різні значення поняття «взаємодія».

Зокрема, Гречанюк С.К. поняття взаємодії кримінально-виконавчих установ із державними органами та недержавними організаціями розглядає як організований відповідно до вимог чинного законодавства, відомчих і міжвідомчих нормативних актів процес ділового співробітництва (погоджених або спільних дій), спрямованих на досягнення виправлення та ресоціалізації засуджених, спеціального та загального попередження, а також вирішення комплексу завдань, що стоять перед означеними суб'єктами [2, с. 9,10].

Взаємодію, що здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства, а також відомчих і міжвідомчих нормативних актів, що регламентують правовідносини органів та установ виконання покарань, державних органів і недержавних організацій, Яцишин М.М. вважає важливою складовою державної правоохоронної політики [3, с. 255].

Соболь Є.Ю. сформулював визначення поняття взаємодії між органами внутрішніх справ і кримінально-виконавчими установами у надзвичайних ситуаціях як функціонування об'єднаних спільною метою рівноправних елементів системи органів внутрішніх справ і кримінально-виконавчих установ, інтегрованих у єдину систему, дії яких узгоджені за місцем і часом на основі співпраці, взаємодопомоги та спрямовані на ефективне й раціональне вирішення завдань, що виникають під час надзвичайних ситуацій, та їх ліквідацію в найкоротші терміни відповідно до чинного законодавства [4, с. 203].

Усі вищевказані визначення поняття взаємодії органів та установ виконання покарань з іншими органами містять загалом однакові складові елементи та взаємодоповнюють одне одного залежно від сфери до-

слідження. Однак, ураховуючи, що зазначена взаємна діяльність здійснюється в рамках сфери виконання покарань, то її наслідком, окрім вирішення загальних завдань, слід обов'язково визначити досягнення мети та завдань кримінально-виконавчого законодавства.

За таких обставин можна запропонувати таке визначення поняття взаємодії органів та установ виконання покарань з іншими органами - передбачена нормативно-правовими актами або об'єктивною необхідністю спільна, погоджена за місцем і часом діяльність вказаних органів, спрямована на вирішення поставлених перед ними конкретних завдань, досягнення мети та завдань кримінально-виконавчого законодавства, зокрема, щодо захисту інтересів особи, суспільства й держави шляхом створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

У боротьбі із злочинністю в місцях позбавлення волі особливу актуальність має проблема з ухиленням від відбування покарання, що є одним із найбільш поширених видів злочинів в установах виконання покарань (разом із злісною непокорюю вимогам адміністрації – більше, ніж 60 %) [5, с. 201, 202].

Згідно з тлумачним словником під «ухиленням» розуміється намагання не робити чого-небудь, не брати участі у чомусь [6, с. 659]. Ухилення від покарання – невиконання особою обов'язків, покладених на неї судом від імені держави у зв'язку із вчиненням нею злочину. Кримінальним кодексом України передбачено окремі види злочинів щодо ухилення від відбування покарання (стаття 390 – ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі; стаття 393 – втеча з місця позбавлення волі або з-під варті). Водночас втеча є одним із способів ухилення від відбування покарання. За таких обставин є доцільним змінити редакції статей 390 та 393 (у частині втечі з місць позбавлення волі) й об'єднати їх в одну кримінально-правову норму, оскільки вони є різновидами ухилення від відбування покарання. Принагідно слід зазначити, що втечу з-під варті потрібно виділити в окрему норму, тому що при втечі із вказаних місць переслідується мета не ухилитися від відбування покарання, а від можливої кримінальної відповідальності за вчинене протиправне діяння, тому такі дії, ураховуючи принцип презумпції невинуватості особи, є менш суспільно небезпечними, ніж втеча особи, яка вже відбуває покарання у вигляді позбавлення волі.

Статистика щодо вказаної категорії пенітенціарної злочинності вимагає ефективності співробітництва кримінально-виконавчих установ із іншими органами. 52 % проанкетованих прокурорів міських, районних та міжрайонних прокуратур усіх областей України (84 особи) вважають са-

мостійні дії Державної кримінально-виконавчої служби неефективними в питаннях протидії ухиленню від відбування покарання. Позитивну відповідь надали тільки 12 % із них.

Говорячи про види спільної діяльності, Фещенко Л.О. зазначає, що за змістом (характером) розрізняють взаємодію інформаційну (обмін методичною, науково-аналітичною, кримінологічною, оперативною та іншою інформацією, що викликає взаємний інтерес), функціональну (часткове виконання спільної роботи чи спільна діяльність), консультаційну (надання консультацій, методична допомога, взаємне використання можливостей правоохоронних органів для підвищення кваліфікації працівників, проведення спільних семінарів, конференцій) та організаційну (розробка нормативів, встановлення регламентаційних процедур, прийняття спільних управлінських рішень, спільне планування заходів) [7, с. 145].

У міжвідомчій інструкції щодо взаємодії правоохоронних органів та інших державних органів у боротьбі зі злочинністю (чинній із 1994 року до 18 лютого 2014 року) визначалися такі основні напрями взаємодії правоохоронних органів: організація реалізації державної політики у сфері боротьби зі злочинністю; профілактика злочинів та інших правопорушень; виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів; розшук і затримання злочинців; забезпечення громадського порядку та громадської безпеки; удосконалення правової бази боротьби зі злочинністю [8]. Незважаючи на втрату чинності та неприйняття нового нормативного акта у вказаній сфері, напрями та форми взаємодії залишаються актуальними на сьогодні.

Зокрема до форм взаємодії правоохоронних органів при розшуку та затриманні злочинців відносились: своєчасне повідомлення один одного про злочинців, які розшукуються, надання найбільш повної інформації про них, що може сприяти їх впізнанню та затриманню. Спільне визначення порядку обміну інформацією про таких осіб і проведення заходів щодо їх розшуку та затримання; організація здійснення підпорядкованими підрозділами заходів по розшуку злочинця, який розшукується іншим правоохоронним органом. Оперативне інформування ініціатора розшуку у разі встановлення такої особи та місця її знаходження. Вжиття заходів, у разі необхідності, щодо її затримання; проведення спільних операцій із затримання особливо небезпечних озброєних злочинних груп або окремих злочинців; організація та проведення спільних навчань підрозділів правоохоронців для відпрацювання дій; видання спільних нормативних актів із питань розшуку та затримання злочинців.

Досліджуючи проблеми взаємодії з питань ухилення від виконання покарань, у першу чергу слід з'ясувати чинники, що спонукають засуджених до такої поведінки. Це стосується кримінально-виконавчої та особистої характеристики осіб. Вагоме місце займають недоліки в управ-

лінні, режимі (незацікавленість у реєстрації злісних порушень), матеріально-технічному забезпеченні (неналежність і недостатність засобів охорони, нагляду та контролю), кадрах (некомплект працівників). Зокрема, за підсумками минулого року в діяльності ДПТс України заходи з технічного переоснащення установ, що виконано лише на 59,4 % від запланованого, визнано недостатніми. Саме ці причини є одними із основних у питаннях вчасного виявлення втеч засуджених [1]. Разом з тим, згідно із ч. 3 статті 103 Кримінально-виконавчого кодексу України перелік технічних засобів нагляду і контролю та порядок їх використання визначаються нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. На сьогодні відповідний нормативний акт відсутній, порядок використання таких засобів не регламентований, що призводить до неправомірного їх використання та порушення прав засуджених. Такий стан перешкоджає самим установам виконання здійснювати покладені на них обов'язки, вживати законні заходи до вчинення засудженими протиправних дій, ухилення від відбування призначеного покарання.

Окремої уваги потребує питання зайнятості засуджених, зокрема, залучення до праці (доцільність взаємодії із підприємствами, установами та організаціями щодо налагодження належного виробництва продукції, її збуту).

Послаблення рівня соціально-виховного впливу на засуджених є однією із причин багатьох надзвичайних подій і негативних процесів у середовищі засуджених [1]. Значним соціально-психологічним фактором вчинення втеч є мікросередовище у місцях позбавлення волі. Велика роль при цьому повинна відводитися діяльності психологічної та соціальної служб установ виконання покарань. Адміністрації установ недооцінюють їх важливість. Відсутнє належне розуміння щодо специфіки роботи цих служб і зі сторони державних органів влади, громадських організацій.

Неповернення засуджених до установ виконання покарань, яким надавалися короткострокові виїзди за їх межі, створило проблему такого інституту кримінально-виконавчого права. Ураховуючи, що в Кримінально-виконавчому кодексі України розширено підстави для короткострокових виїздів та надання відпусток, кількість засуджених, які користуватимуться передбаченими правами, та відповідно рівень ухилення від відбування покарання буде зростати.

При цьому, до причин та умов, що сприяють ухиленню засудженими від відбування покарання у таких випадках слід віднести: необґрунтоване надання короткострокового виїзду; відсутності закріпленого в законі положення про необхідність погодження дозволу на виїзд із прокурором, із спостережними комісіями; положення щодо інформування про надання короткострокового виїзду засудженого начальника підрозділу органу внутрішніх справ населеного пункту, до якого виїжджає засуджений; відсутність у засу-

дженого грошей на зворотній шлях; прагнення засуджених на волю; неналежний контроль за засудженими, які перебувають у короткостроковому виїзді зі сторони працівників органів внутрішніх справ та відсутність такого прямого обов'язку в законодавстві; відсутність відомостей про зв'язки засудженого у місці його перебування; відсутність належної психолого-педагогічної допомоги засудженому, який виїжджає за межі виправної установи тощо.

Проблеми кримінального та іншого характеру, що виникають в установах виконання покарань, потребують спільних дій для їх вирішення. Серед усіх правоохоронних органів, з якими налагоджується спільна діяльність органів та установ виконання покарань, найбільш поширеною є взаємодія з органами внутрішніх справ [9, с. 251]. Аналогічну думку висловили й при анкетуванні прокурори районних прокуратур (93 %). Така ситуація є закономірною, адже на міліцію згідно із законодавством покладено обов'язок забезпечення громадського порядку, виявлення та припинення правопорушення, здійснення розшуку засуджених (Закон України «Про міліцію»). Повноваження щодо розшуку осіб, які ухиляються від виконання кримінального покарання, передбачено в прийнятому Верховною Радою України 02.07.2015 Закону України «Про Національну поліцію»). Окрім того, органи та установи виконання покарань реформовані з органів внутрішніх справ. На відновлену в 2014 році Національну гвардію України, яка є військовим формуванням із правоохоронними функціями та входить до системи ОВС України, покладено обов'язок уживати заходів щодо затримання осіб, які вчинили втечу з місць позбавлення волі (п.10, статті 12 Закону України «Про Національну гвардію України»).

Працівники прокуратури достатньо високим рівнем взаємодії наділяють самі органи прокуратури (48 %), що певною мірою пояснюється направленням органами ДКВС матеріалів за фактами ухилення засуджених від відбування покарання. Про широку взаємодію в середині структури органів державної кримінально-виконавчої служби висловилося 29 % респондентів. Найменше, на їх думку, кримінально-виконавчі установи в таких випадках взаємодіють із засобами масової інформації та громадськими організаціями – 2% та 5 % відповідно.

Для вдалого попередження втеч потребує удосконалення соціально-виховна робота. Відомості про осіб, схильних до втеч, можна отримати з характеристик слідчих ізоляторів, у яких перебував засуджений до відправлення у місце позбавлення волі, матеріалів особистої переписки, матеріалів службових перевірок за різними фактами порушення режиму відбування покарання. Шляхом вивчення матеріалів медичної частини можна встановити факти конфліктних відносин із іншими засудженими.

Потрібно запроваджувати наставництво над засудженими з боку викладачів загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних училищ.

Необхідно активно застосовувати прийоми рефлексорного міркування до засуджених, які мають наміри скоїти втечу. При цьому для них створюються умови, за яких можливість скоєння втечі виключається. За таких обставин, якщо засуджений намагається втекти із неналежно обладнаного інженерно-технічними засобами охорони виробничого об'єкта, його переводять на інший, більш захищений тощо.

Застосовуються й такі заходи, як переведення засудженого до іншої в'язничної установи. Але їх слід використовувати тільки в тих випадках, коли заходи виховного характеру до засудженого не дали позитивного результату.

Потребує вдосконалення інформаційне забезпечення виправних установ шляхом комп'ютеризації відділів безпеки та служб установ і органів, що вимагає додаткової обізнаності у цій сфері та отримання відповідних знань працівниками.

Через нестачу кадрів слід вишукувати резерви для комплектування наявних штатів і відділів служб установ виконання покарань, проведення періодичних конкурсів, змагань, постійне навчання співробітників безпеки з ефективною взаємодією із персоналом інших служб і правоохоронних органів, вироблення дієвих показників і критеріїв оцінювання результатів роботи, розроблення системи матеріального та морального стимулювання, пошук та впровадження позитивної роботи з кадрами. На якість виконання службових завдань негативно впливає значний некомплект персоналу кримінально-виконавчої служби – 4779 посад, або 11 % від загальної штатної чисельності. При цьому серед посад середнього і старшого начальницького складу не укомплектовані 1809 одиниць (12,8 %), рядового і молодшого – 1748 одиниць (8,8 %) [1]. Вказані завдання ускладнені на тлі соціально-економічних недоліків у державі, через що також достроково припинено виконання Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період 2013–2017 років.

Не слід применшувати й позитивні напрацювання у згаданій сфері. Так, Зіборов Д.В. пропонує в рамках пошуку вирішення проблем підвищення ефективності діяльності оперативних підрозділів виправних установ використовувати запропонований передовий досвід, суть якого полягає у здійсненні відеозйомки осіб, які стоять на профілактичних і оперативних обліках як схильних до вчинення втеч. За допомогою наявних відеокамер записуються два відеоролики. Перший призначений для показу по місцевим каналах телебачення у випадку скоєння втечі, інший – необхідний для проведення розшукових заходів працівниками кримінально-виконавчої системи та органів внутрішніх справ. У роликах засуджений розповідає про себе. Це дає змогу впізнати його не лише за зовнішністю, а й за голосом, манерою поведінки, жестами та мімікою. Крім того, здійснення відеозйомки та створення відеотеки є для засудже-

них фактором стримування при виникненні умислу на втечу. Для досягнення максимального профілактичного ефекту при здійсненні таких заходів засудженим необхідно детально роз'яснювати їх мету, завдання та шляхи реалізації [10, с. 99].

Серед найбільш ефективних заходів протидії ухилення від відбування покарання респондентами (71 %) названо вироблення чіткого алгоритму спільних дій із правоохоронними органами. 26 % опитаних висловилися за створення та функціонування спеціального структурного підрозділу (органу) з протидії ухилення від відбування покарання. У разі створення такого підрозділу 61 % з них бачать його у структурі Державної кримінально-виконавчої служби, що пояснюється однаковістю покладених у рамках кримінально-виконавчого законодавства завдань. За даними офіційного веб-сайту Державної пенітенціарної служби України (<http://www.kvs.gov.ua/>) у розшуку перебувають 44 засуджених, які ухиляються від відбування покарання. За таких обставин у першу чергу в структурі центрального апарату, штатна чисельність якого складає 300 осіб, доречним є виокремлення спеціального підрозділу, який би безпосередньо відповідав за координацію дій із запобігання та протидії ухиленню засудженими від відбування покарання (невоєнізований підрозділ, що згідно з визначеними функціями бере участь у заходах щодо розшуку та затримання засуджених, які вчинили втечу).

Для належної взаємодії органів та установ виконання покарань із іншими органами з питань запобігання та протидії ухиленню від відбування кримінального покарання доцільно розробити окремий нормативний акт із вказаного питання. У ньому передбачити перелік відповідних органів, алгоритм їх дій у таких ситуаціях, завдання, функції та обов'язки кожного органу. Водночас пропонував би вирішення вказаного питання на законодавчому рівні. Як приклад, у КК України в статті 258 передбачено відповідальність за терористичний акт. У 2003 році парламент прийняв Закон України «Про боротьбу з тероризмом», у якому визначено правові та організаційні засади боротьби із вказаним негативним явищем, повноваження та обов'язки органів виконавчої влади, об'єднань громадян і організацій тощо. Аналогічно ст.ст. 390, 393 КК України передбачено відповідальність за ухилення від відбування кримінального покарання. Ураховуючи юридичну силу нормативного акта, ефективність таких дій буде значно вищою. У прийнятому законі «Про взаємодію органів та установ виконання з іншими органами з питань ухилення від відбування покарання» слід передбачити детальний порядок взаємодії з питань протидії ухиленню від відбування покарання та відповідальність у разі його недотримання.

Висновки. Таким чином, ефективність спільних дій правоохоронних органів із питань ухилення засуджених від відбування покарання зале-

жить від низки чинників: детального володіння інформацією про причини та умови протиправної поведінки засуджених, комплексом необхідних заходів для виявлення, попередження та протидії ухилення засуджених від відбування покарання, широкого використання позитивного досвіду у цій сфері, вирішення питання щодо створення в структурі ДКВС окремого підрозділу із повноваженнями спеціального запобігання та протидії таким злочинам, нормативного врегулювання вказаних правовідносин.

Використані джерела:

1. Рішення колегії Державної пенітенціарної служби України №1РК від 30.01.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kvs.gov.ua/Kolegia/1_RK.pdf.
2. Гречанюк С. К. Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Гречанюк С. К. – Ірпінь, 2006. – 22 с.
3. Яцишин М. М. Правовідносини органів і установ виконання покарань з державними органами та недержавними інституціями / М. М. Яшин // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 49. – С. 250–256.
4. Соболь Є. Ю. Адміністративно-правові засади взаємодії органів державної влади у надзвичайних ситуаціях (у контексті забезпечення прав і свобод персоналу та засуджених) / Є. Ю. Соболь // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 202–209.
5. Кримінологія: Загальна та Особлива частина: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів] / [І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман та ін.] ; за ред. І. М. Даньшина]. – Х. : Право, 2003. – 352 с.
6. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т / Уклад. В. Яременко, О. Сліпучко. – К. : Аконіт, 1998. – Т. 4. – 941 с.
7. Феценко Л. О. Взаємодія органів внутрішніх справ з державною податковою службою у здійсненні правоохоронної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Феценко Леся Олександрівна. – К., 2007. – 217 с.
8. Про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі зі злочинністю : спільна інструкція Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Державного митного комітету України, Національної гвардії України, Міністерства оборони України, Міністерства юстиції України № 4348/138/151/11-2-2870/172/148-407/2-90-442 від 10.08.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0225-94>.
9. Гречанюк С. К. Організація взаємодії органів та установ виконання покарань з органами внутрішніх справ / С. К. Гречанюк // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2011. – 1(52). – С. 251–256.
10. Зиборов Д. В. Индивидуальная профилактика – залог эффективной предупредительной деятельности побегов осужденных из исправительных

колоний / Д. В. Зиборов // Вестник Владимирского юридического института. – 2007. – 4(5). – С. 98-100.

Гоманюк А.А. Вопросы взаимодействия учреждений исполнения наказаний с другими органами по уклонению от отбывания наказания

Статья посвящена исследованию вопросов совместной деятельности уголовно-исполнительных учреждений с другими органами в случае уклонения осужденного от отбывания наказания, повышения эффективности деятельности в указанной сфере, возможностей использования положительного опыта.

Уделено внимание необходимости усовершенствования нормативно-правового регулирования указанных отношений. Предложено разработку и внедрение отдельного нормативного акта, в котором бы подробно были определены полномочия соответствующих органов в таких ситуациях.

Ключевые слова: *взаимодействие, учреждения исполнения наказаний, осужденный, уклонение от отбывания наказания, побег.*

Homaniuk O.O. Issues of interaction between penitentiary facilities and other bodies with respect to avoidance of serving a sentence

The issues of joint activities by penitentiary institutions with other agencies with respect to avoidance of serving a sentence by convicted persons, are under consideration. The essence of the notion «interaction» of criminal enforcement institutions and other bodies and organizations, which participate in preventing penitentiary crimes, is disclosed.

The key reasons and conditions of specified unlawful activity by convicted are outlined. A stance with regard to defining the bodies (institutions, organizations), with which the penitentiary facilities interact most frequently under such conditions, are explained. The mechanisms to enhance the operational efficacy by penitentiary facilities in this sphere are being listed, the measures to improve prevention and counteraction to avoidance of serving a sentence by convicted, including, on the example of possibilities of use of positive experience, are shown. The Articles of the Criminal Code of Ukraine, which provide for liability for avoidance of serving a sentence by convicted (Art. 390 – avoidance of serving a sentence in a form of restriction of liberty or imprisonment, Art. 393 – escape from prison or custody), are being analyzed. The text of mentioned articles is proposed to be amended in order to integrate them in one criminal and legal regulation.

The conclusion is being made, that for proper interaction between criminal enforcement institutions, development of a separate legislative regulation in this sphere will be appropriate, which should contain the list of relevant bodies, an algorithm of actions in such situations, tasks, functions and duties of each body. Due to involving various participants to the issue in question, it makes sense to adopt a relevant legislative act.

Key words: *interaction, penitentiary facility, convicted, avoidance of serving a sentence, escape.*

УДК 343.132 (100)

В.Г. Дрозд

ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ОБМЕЖЕННЯМ ВОЛІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті наведено види запобіжних заходів, пов'язаних із обмеженням волі за кримінальним процесуальним законодавством країн, що приєдналися до Європейського Союзу. Зокрема, розглянуто застосування запобіжних заходів у Австрії, Бельгії, Болгарії, Естонії, Латвії, Литві, Німеччині, Угорщині, Словенії, Сполучених Штатах Америки, Чехії тощо. Зосереджено увагу на інституті пробації, указано його можливості застосування під час досудового розслідування.

Ключові слова: *запобіжні заходи, обмеження волі, країни-члени Євросоюзу, інститут пробації, кримінальне судочинство, арешт, домашній арешт, тримання під вартою.*

Постановка проблеми. Реформування нашої країни – це справа не лише держави, але і її громадян. Важливу роль у цьому процесі відіграє наука, завдяки якій відбувається пошук якісно нових підходів до вирішення проблем нормативно-правового врегулювання процесу розслідування злочинів. Важливого значення набуває вивчення та аналіз міжнародного досвіду щодо застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню кримінального процесуального законодавства зарубіжних країн приділяли увагу такі дослідники, як Л.В. Майорова, В.М. Махов, М.Г. Стойко, О.Я. Сухарева, Н.В. Ткачова, А.С. Шагіняна. Водночас питання застосування запобіжних заходів у країнах-членах Євросоюзу потребують додаткової уваги, оскільки становлять особливий інтерес для реформування кримінального судочинства України, підвищення обізнаності суддів, працівників органів внутрішніх справ, прокуратури та адвокатського корпусу.

Формування цілей. Метою статті є аналіз кримінального процесуального законодавства країн-членів Євросоюзу щодо видів запобіжних заходів, пов'язаних із обмеженням волі.

Виклад основного матеріалу. У Австрії до заходів, що обмежують волю належать: тимчасове затримання та попереднє тримання під вартою (арешт). Ці заходи застосовують тоді, коли мета арешту не може бути досягнута за допомогою інших більш м'яких заходів, розглянутих автором у попередніх працях [1, с. 81]. У Австрійському кримінально-процесуальному праві є інститут перевірки судом обґрунтованості тримання обвинуваченого під вартою. Це забезпечує можливість перевірити не лише обґрунтованість арешту, але й захистити інтереси обвинуваченого від незаконного тримання під вартою. Особливого значення це набуває тоді, коли в нього немає захисника.

В Угорщині на досудовому слідстві поліція може тримати підозрюваного під вартою 72 години, поки проводиться слідство. Суд може при-

їняти рішення про попереднє ув'язнення (повернення під варту) на вигому прокурора. Закон передбачає автоматичний перегляд судом тримання під вартою. Попереднє ув'язнення не може продовжуватися більше трьох років, а підстави й необхідність попереднього ув'язнення мають переглядатися не рідше одного разу на шість місяців. Якщо після закінчення трьохрічного періоду справу не розглянуто, особу, яка знаходиться у попередньому ув'язненні, має бути звільнено.

Новий Закон про кримінальне судочинство (деякі частини якого ще не набули чинності) надає суду можливість видати наказ про домашній арешт. Домашній арешт може призначатися у формі заборони залишати місце проживання за певною адресою; така заборона постановляється судом, нагляд за її дотриманням здійснює поліція. Суд розглядає домашню адресу як місце тримання під вартою (Директива Департаменту юстиції та Міністерства внутрішніх справ за № 2/2000/ від 26 лютого щодо виконання покарання у вигляді домашнього арешту) [2]. Існує також більш сувора форма домашнього арешту, яка передбачає, що особі не дозволяється залишати будинок, і при цьому поліція може постійно контролювати таку особу. Таким чином, в Угорщині домашній арешт може застосовуватися замість попереднього ув'язнення, нагляд за його здійсненням проводиться поліцією, а не за допомогою електронного обладнання. Провадження в кримінальній справі може бути відстрочено з причини лікування від наркотичної залежності. Згідно з р. 350 КПК відстрочка виконання покарання у вигляді тюремного ув'язнення (строком не більше одного року), штрафи та відстрочка призначення покарання можуть призначатися судом без проведення повного слухання, якщо правопорушник визнає себе винним і вчинений ним злочин є не дуже тяжким (карається позбавленням волі строком до двох років). Відстрочка виконання покарання у вигляді позбавлення волі або відстрочка призначення покарання можуть супроводжуватися наглядом офіцера пробачії [2, с. 95].

Деякі досудові втручання, такі як домашній арешт (Болгарія, Литва, Естонія, Латвія, Угорщина, Словенія), виховні заходи для неповнолітніх (Естонія), примусове лікування (Болгарія) є ідентичними з санкціями та заходами, які також можуть бути призначені судом після судового розгляду. Ці втручання можуть застосовуватися як умови, які також можуть супроводжувати покарання з відстрочкою виконання або покарання з відстрочкою призначення, або можуть застосовуватися як досудові втручання самі по собі.

У Болгарії щодо повнолітніх застосовуються основні та додаткові запобіжні заходи, однак до тих, що обмежують волю особи належать домашній арешт та взяття під варту. Домашній арешт полягає в забороні обвинуваченому покидати своє житло без дозволу відповідного органу. А такий запобіжний захід, як взяття під варту застосовується якщо наявні об'єктивні

вання вважати, що обвинувачений вчинив злочин, який карається позбавленням волі або іншим більш тяжким покаранням, а також якщо докази у справі вказують на реальну небезпеку переховування обвинуваченого або вчинення ним іншого злочину. До неповнолітніх застосовуються такі види запобіжних заходів, пов'язаних із обмеженням волі: 1) поміщення у визначену судом школу-інтернат; 2) попереднє ув'язнення.

У розділі 73 КПК Республіки Чехія передбачена заміна взяття під варту наглядом. Беручи до уваги характер правопорушника та суть конкретної справи, мета позбавлення волі може бути досягнута засобами нагляду, який здійснюється офіцером пробації; позбавлення волі може бути замінене наглядом (розділ 73, параграф 1с. розділ 73, параграф 3 КПК) [3, с. 53, 55]. Якщо правопорушник не виконує обов'язків, покладених на нього у зв'язку зі заміною тримання під вартою, і при цьому причини для ув'язнення залишаються актуальними, суд та, після рекомендації державного прокурора на досудовому етапі, суддя можуть видати ордер на повернення під варту. Цікавим заходом, що застосовується до обвинуваченого у Чехії, є умовна відстрочка судового переслідування (розділи 307-308 КПК) [3]. У кримінальних справах, де закон вимагає призначення покарання у вигляді позбавлення волі максимум до п'яти років, суд або на досудовому етапі державний прокурор, може умовно відстрочити судове переслідування за згодою обвинувачуваного. Ця норма може бути задіяна, якщо обвинувачуваний визнає факт вчинення ним правопорушення, відшкодовує всі завдані збитки та домовляється з потерпілим про компенсацію.

Крім того, вона може бути використана у випадку, коли запропоновано іншу форму компенсації, та якщо таке рішення можна вважати доцільним, беручи до уваги характер правопорушника, його минуле та обставини справи. У разі відстрочки судового переслідування встановлюється період пробації, який триває від шести місяців до двох років. Після досягнення угоди між обвинувачуваним і потерпілим щодо методів репарації, обвинувачуваний отримує наказ про виконання цієї угоди протягом періоду пробації. Також обвинувачуваному наказують поводитися належним чином та вести законослухняний спосіб життя під час пробації.

Якщо протягом пробаційного періоду правопорушник веде законослухняний спосіб життя, виконує зобов'язання щодо відшкодування та дотримується всіх інших умов, то суд (або державний прокурор), який видав первинний наказ, може переглянути справу. У разі, коли реакція відповідача не вважається задовільною, судове переслідування може бути поновлене; також це може статися протягом періоду пробації.

В Естонії, за новим Кримінально-процесуальним кодексом, пробацію включено додатково до запобіжних заходів (п. 8) [4]. На стадії досудового слідства в Естонії застосовуються такі запобіжні заходи, що пов'язані з обме-

женням волі: 1) домашній арешт; 2) повернення під варту; 3) виховні заходи щодо неповнолітніх; 4) тримання під вартою; 5) примусове відвідування.

Відповідно до Кримінально-процесуального закону Латвії передбачено такі запобіжні заходи, що пов'язані із обмеженням волі до судового розгляду справи: 1) поліцейський нагляд (ст. 75.1); 2) домашній арешт (ст. 75.2). З 1995 року лише суддя може прийняти рішення про взяття правопорушника під варту до судового розгляду. Поміщення під нагляд поліції передбачає обмеження свободи пересування зі встановленням таких умов: відповідач не має права залишати своє постійне або тимчасове місце проживання, відвідувати певні місця або установи без дозволу слідчого органу, прокурора або суду (судді), або ж він має з'являтися в поліцейський відділок не менше двох разів на тиждень. Працівники поліції уповноважені заходити до помешкання даної особи з метою контролю її поведінки. Домашній арешт передбачає обмеження свободи пересування особи зі встановленням таких вимог: він не має залишати своє місце проживання, йому забороняється усно, письмово або через посередників спілкуватися з особами, вказаними в ордері. У разі необхідності поліція може вести спостереження за помешканням відповідача та контролювати його поведінку.

У червні 2002 року Парламент Латвії схвалив низку змін до Кримінально-процесуального кодексу, які надавали підстави для умовної відстрочки судового переслідування у справах про кримінальні та незначні правопорушення. У разі умовної відстрочки судового переслідування прокурор приймає рішення не вимагати негайного обвинувачення правопорушника, якщо останній не вчиняє нового правопорушення та виконує всі зобов'язання, покладені на нього під час періоду пробації, який триває від трьох до вісімнадцяти місяців.

Кримінально-процесуальним кодексом Литви дозволено застосування таких досудових заходів, що обмежують волю підозрюваного: 1) домашній арешт може призначатися лише слідчим за ордером прокурора (ст. 100); 2) досудове взяття під варту може призначатися лише за ордером судді та протягом 48 годин від моменту арешту, при цьому підозрюваний має повторно постати перед суддею, який призначив досудове взяття під варту (ст. 104) [5]. Строки досудового тримання під вартою також визначені тим же кодексом і є застосовними лише на етапі досудового розслідування. Із початком судового розгляду справи строки досудового тримання підозрюваного під вартою встановлюються відповідно до необхідності. До розглядуваного виду запобіжних заходів, що застосовуються до неповнолітніх, відносяться: домашній арешт та досудове взяття під варту (ст. 6 КПК Литви) [5].

У Румунії поліція має право затримати особу для проведення слідства не більше ніж на 24 години. Після закінчення цих 24 годин поліція може звернутися до прокуратури або суду за ордером на повернення під варту (попе-

редній арешт). Попередній етап закінчується тим, що поліція завершує проведення попередніх допитів, доходить висновку про наявність підстав до порушення кримінальної справи та передає її до прокуратури. Із цього моменту починається етап слідства, на якому прокуратура переймає відповідальність за підозрюваного та може застосувати до нього такі запобіжні заходи: підписка про невийїзд і попередній арешт. Попередній арешт може бути застосований прокуратурою на строк не більше 30 днів, після чого цей період може бути продовжено, якщо прокуратура доведе, що для цього існують відповідні підстави та що виконуються спеціальні умови. На досудовому і судовому етапі прокуратура та суд можуть застосовувати й інші заходи. Якщо особа, яку було попередньо ув'язнено, несе відповідальність за дітей або інших осіб, які потребують опіки, судовий орган, що прийняв рішення про застосування попереднього ув'язнення, зобов'язаний проінформувати про це відповідні органи. У такому випадку може бути видано ордер про лікування, поміщення до стаціонару лікарні, арешт майна, реституцію.

У Словенії на досудовому етапі прокуратура може звернутися до служби пробації й доручити їй скласти оціночну доповідь щодо підозрюваного чи обвинувачуваного для встановлення необхідності попереднього арешту. На експериментальному етапі така доповідь мала назву «оцінка ризику», оскільки використовувалася для оцінки ризику вчинення повторного злочину під час досудового або судового етапу. КПК Словенії передбачає такі альтернативи попередньому ув'язненню (поверненню під варту) – це заходи, що не пов'язані з обмеженням волі та домашній арешт (ст. 199а КПК). Суд може видати ордер на домашній арешт, згідно з яким обвинувачуваному буде заборонено залишати будинок, у якому він постійно чи тимчасово проживає, або державну лікувальну чи піклувальну установу, у якій він перебуває. Суд здійснює нагляд за виконанням такого заходу або безпосередньо, або через поліцію.

Аналізуючи країни північно-західної Європи неможливо залишити поза увагою Англію. Відтак, в Англійському процесуальному праві, зважаючи на особливості історичного розвитку інституту заходів кримінально-процесуального примусу, не проводиться чіткого розмежування запобіжних заходів та інших заходів процесуального примусу. Зокрема, не розмежовується поліцейський арешт (затримання) та попереднє взяття під варту [6, с. 84].

Відтак, до запобіжних заходів, що пов'язані із обмеженням волі в Англії, належить арешт (затримання). Тривалість такого заходу не більше 24 години. За серйозними злочинами (наприклад, вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень тощо) строк затримання може бути продовжено до 36 годин. Однак, максимальний термін затримання становить 72 та 96 годин. Такий строк може бути встановлений під час першого розгляду матеріалів

справи, за результатами якого поліція має сформувати обвинувачення та представити його в суд або звільнити заарештованого.

Відповідно до розділу 25 закону «О полиции и уголовным делам» поліція може арештовувати особу без наказу судді за наявності таких умов: 1) коли невідомо ім'я та адреса підозрюваного або є сумніви, що він правильно назвав своє ім'я та адресу; 2) є підстави вважати, що арешт необхідний для припинення фізичного впливу на людей або власність із боку підозрюваного; 3) є підстави вважати, що арешт убезпечить від фізичного впливу самого підозрюваного; 4) арешт необхідний для попередження повторного вчинення злочину підозрюваним; 5) для захисту дитини або іншої безпечної особи від підозрюваного [6, с. 84]. У Лондоні констебль має право заарештувати: 1) будь-яку особу, маючи не те обґрунтовані підстави за підозрою у злочині, що підпадає під переслідування за обвинувальним актом; 2) особу, яка вештається в нічну пору доби та не може надати чітку інформацію про себе. Арешт за порушення громадського порядку має превентивний, профілактичний характер. Правопорушник зобов'язується мировими суддями не чинити таких дій і відпускається на волю. У разі невиконання покладених обов'язків – підлягає судовому переслідуванню та направляється за ґрати [7, с. 41]. Попереднє взяття під варту або арешт на етапі попереднього розслідування значно відрізняється від затримання насамперед його тривалістю. Так, арешт до 70 діб починається з моменту закінчення поліцейського затримання та до початку розгляду магістратами справи по суті. Тримання під вартою може бути продовжено до 112 діб із моменту передачі до суду й до початку судового розгляду.

Інститут арешту в Бельгії чітко врегульований законом «О предварительном заключении» 1990 року. Строк арешту становить 24 години. Обмеження волі понад встановлений строк установлюється суддею, який вирішує питання про застосування попереднього арешту. Особу можуть затримати лише за наявності серйозних підстав підозрювати його у вчиненні злочину. Поліція Бельгії може затримати підозрюваного на місці вчинення злочину, такі ж дії може вчинити й приватна особа, однак у подальшому вона має повідомити про це компетентні органи. У всіх інших випадках органом уповноваженим вирішувати питання про арешт є прокурор [7, с. 41]. Судовий наказ про застосування запобіжного заходу у вигляді попереднього арешту в Бельгії називається «варрант». Таке рішення приймається: до підозрюваних у злочині, за який передбачено покарання не менше 1 року позбавлення волі; якщо відомо, що підозрюваний має на меті переховуватися від слідства, вчинити інший злочин, вступити у змову з третьою особою тощо. Поряд із попереднім арештом законодавством Бельгії передбачено можливість застосовувати такі запобіжні заходи: домашній арешт, наказ про обмеження пересування, заходи медичного впливу.

У Данії застосування найбільш важливих запобіжних заходів тягне за собою обмеження волі особи, щодо якої вони застосовуються. Досить цікавим є попередній арешт. Так, за законодавством Данії особа, проти якої порушено кримінальне переслідування, не є автоматичним суб'єктом попереднього арешту. Такий запобіжний захід не може бути застосований, якщо за вчинення злочину передбачено покарання у вигляді штрафу або інше «м'яке» покарання. Крім того, потрібна обґрунтована підозра у вчиненні адресного злочину (санкція за яке не мене 18 місяців), а також серйозні підстави вважати, що підозрюваний буде переховуватися від органів правосуддя або може вчинити новий злочин, або буде перешкоджати збору доказів. В особливих випадках (передбачених законом) такий запобіжний захід застосовується за необхідності захистити «публічне відчуття справедливості» або якщо є переконливі докази вини обвинуваченого, або якщо за вчинений злочин передбачено покарання у вигляді 6 років позбавлення волі [7, с. 50]. Цікавим є той факт, що строк попереднього арешту при засудженні особи до позбавлення волі вираховується із призначеного строку, а якщо особу виправдають, то вона має право на компенсацію.

За кримінально-процесуальним законодавством Федеративної Республіки Німеччини суддя має виключно важливі повноваження при застосуванні під час попереднього розслідування примусових заходів, що обмежують волю особи. Лише за наказом судді про арешт обвинувачений може бути взятий під варту. Прокурор може лише клопотати перед судом щодо видання наказу про арешт. Заарештований має бути негайно доставлений до компетентного судді, який не пізніше ніж наступного дня підлягає допиту у зв'язку з пропонуванним обвинуваченням. У разі затримання особа також має бути не пізніше наступного дня доставлена до судді, який проводить допит і вирішує питання щодо видання наказу про арешт або звільняє затриману особу. Арешт як запобіжний захід може бути обраний на термін до шести місяців, у виняткових випадках до одного року. Заарештований має право оскаржити арешт у вищому суді, вимагати скасування наказу про арешт або зупинення його виконання. За клопотанням заарештованого чи з власної ініціативи суд проводить усний розгляд законності та обґрунтованості арешту [8].

У Сполучених Штатах Америки розкриття злочину є обов'язком поліції, яка наділена широкими повноваженнями щодо застосування різних дій примусового характеру. Зазначені дії проводяться поліцією за попередньою або, у виняткових випадках, із подальшою санкцією суду. Формально така діяльність не розглядається як процесуальна, але фактично органи поліції можуть проводити повне розслідування. Кримінально-процесуальне законодавство США не регламентує заходи процесуального примусу, крім арешту та обшуку. Усі інші заходи процесуального примусу пов'язані з арештом і

обшуком; приходять їм на заміну в тих випадках, коли обвинувачений або вчинений ним злочин не представляють великої суспільної небезпеки або, коли представлені гарантії, що обвинувачений не сховається від слідства і якщо він не буде продовжувати злочинну діяльність та протидіяти розслідуванню і суду [9, с. 45]. У кримінальному процесі США арешт є заходом процесуального примусу, що обмежує свободу людини у вигляді взяття під варту, при цьому несе важливу додаткову функцію – порушення кримінального переслідування відносно конкретної особи. Роз'яснення причини арешту, зазначених в ордері, виконує роль пред'явлення обвинувачення [9, с. 28]. У США існує два види арешту: на підставі ордеру та без такого. Якщо із скарги або аффідевіту (заява – письмове показання під присягою), або аффідевітів, поданих разом із скаргою, виявляється, що є достатні підстави вважати, що вчинено злочин і що його вчинив обвинувачений, то будь-якому чиновникові, уповноваженому на те законом, має бути виданий ордер на арешт цього обвинуваченого. На відповідне прохання прокурора замість ордеру на арешт має бути видана суддею повістка про виклик до суду. За однією скаргою може бути видано більше одного ордеру або більше однієї повістки про виклик до суду. Якщо обвинувачений не з'явився за повісткою, має бути виданий ордер на арешт.

Конституція США прямо не закріплює права на арешт без ордеру. Однак, у федеральному законодавстві, так само як і в законодавстві штатів, містяться норми, засновані на англійському загальному праві, які дозволяють кожному громадянину здійснити арешт без ордеру (так званий «цивільний арешт») при дотриманні певних умов (підстав). У будь-якому випадку та незалежно від способу здійснення арешту його законність визначається з'ясуванням, чи були в особи (поліцейського) достатні підстави на вчинення таких дій. Перевіркою останніх має бути встановлено, що співробітник поліції, який здійснив арешт, був обґрунтовано переконаний у тому, що заарештований ймовірно скоїв або вчиняв злочин чи був його співучасником. Критерієм такого переконання є гіпотетичне сприйняття розумного та обережного людиною.

Висновки. Отже, розглянуті вище запобіжні заходи різних країн світу дуже схожі між собою. Це затримання, домашній арешт, тримання під вартою тощо. Однак, порядок їх застосування може значно відрізнятись, тому використання такого зарубіжного досвіду для вдосконалення КПК України є безперечно необхідним та цінним.

Використані джерела:

1. Про пробацію : Закон України станом на 05.02.2015 // Відомості Верховної Ради, 2015. – № 13. – С. 93.

2. Сухарев А. Я. Правовые системы стран мира : [энциклопедический справочник] / отв. ред. докт. юрид. наук А. Я. Сухарев ; [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2003. – 977 с.

3. Майорова Л. В. Уголовно-процессуальное законодательство Чешской республики : учеб.-метод. пособ. / Майорова Л. В. – Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. – 107 с.

4. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонии. – М. ; Таллин : Юрист, 2004. – 272 с.

5. Уголовно-процессуальный кодекс Литовской Республики : Кодекс за станом на 14.03.2002 № IX-785 [Электронный ресурс] // Режим доступа до кодексу : http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319053.

6. Ткачева Н. В. Особенности применения мер уголовно-процессуального принуждения в Великобритании / Ткачева Н. В. // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право, Выпуск 13. – 2008. – Вып. 2 (102). – С. 83–87.

7. Стойко Н. Г. Уголовный процесс Англии и Уэльса, Бельгии и Дании: сравнительно-правовой аспект / Н. Г. Стойко, А. С. Шагинян. – Красноярск : Красноярский гос. ун-т, 1997. – 82 с.

8. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии 6 кодекс по сост. на 7 апр. 1987 г. ; (с изм. и дополн. по состоянию на 1 янв. 1993 г.) / [пер. с нем. и предисл. канд. юрид. наук Б. А. Филимонова]. – М. : Манускрипт, 1994. – 204 с.

9. Махов В. Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии) : [учеб. пособ.] / В. Н. Махов, М. А. Пешков. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. – 208 с.

Дрозд В.Г. Меры пресечения, связанные с ограничением свободы по уголовному процессуальному законодательству стран-членов Европейского Союза

В статье приведены виды мер пресечения, которые связаны с ограничением воли соответственно криминальному процессуальному законодательству государств, которые присоединились к Европейскому Союзу. В частности, рассмотрено применение мер пресечения в Австрии, Бельгии, Болгарии, Германии, Эстонии, Латвии, Литве, Венгрии, Словении, Соединенных Штатах Америки, Чехии и др. Акцентировано внимание на институте probation, указано его возможности использования на досудебном расследовании.

Ключевые слова: *меры пресечения, страны-члены Евросоюза, институт probation, криминальное судопроизводство, арест, домашний арест, взятие под стражу.*

Drozdz V.G. Measures of restriction related to the limitation of freedom of the European Union member states' criminal procedure law

The article describes the kinds of preventive measures that are associated with restriction of freedom respectively of the criminal procedure law States that joined the European Union. In particular, we consider the application of preventive measures in Austria, Belgium, Bulgaria, Germany, Estonia, Latvia, Lithuania, Hungary, Slovenia, the United States of America, Czech Republic, etc.

It focuses on the probation Institute, on its application during the pre-trial investigation. This Institute is applied in the Czech Republic, the essence of which is that the purpose of imprisonment can be achieved by means of supervision by the probation officer. In Estonia probation are included in addition to measures of restraint, in Latvia during the period of probation lasts from three to eighteen months. In Slovenia in the preliminary stage, the Prosecutor may apply to the probation service and to instruct her to prepare a valuation report in respect of the suspect or the accused to establish the need for provisional arrest.

The steps of the court with respect to the election of a particular form of preventive measure, and replace it with a more mild or more severe, or if it is cancelled. On the example of Hungary considered this measure as a preliminary conclusion. The reasons for the election of such measure of restraint, and the timing of review by the court of the necessity of pre-trial detention and release from custody. The attention is given house arrest and his forms are listed some precautionary measures, it serves as an alternative, and the experience of application of such measure of restraint, in different countries. The example of such countries as England, Belgium, Denmark is order, the grounds of detention of a person suspected of committing a crime. Among the measures restricting the freedom of the suspect, the accused member countries of the European Union address the following: temporary detention, pretrial detention, remand, pre-arrest, arrest, house arrest, forced attendance, police surveillance, movement restrictions and several others.

Key words: *measures of restriction, European Union member states, probation institution, criminal proceedings, arrest, house arrest, взятие под стражу, incarceration.*

УДК 343.225

О.В. Зайцев

ДО ПИТАННЯ ПРО ВКЛЮЧЕННЯ ДО МЕДИЧНОГО КРИТЕРІЮ НЕОСУДНОСТІ СОМАТИЧНИХ ЗАХВОРИВАНЬ

У статті висвітлено коло проблемних питань, пов'язаних із медичним критерієм неосудності в кримінальному праві України. На підставі результатів досліджень у галузі медицини та права піддано аналізу обґрунтованість розширення медичного критерію неосудності шляхом включення до нього соматичних захворювань.

Ключові слова: *неосудність, медичний критерій, соматичні захворювання, психічний розлад, психіатрія.*

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України у ч. 2 ст. 19 передбачає визначення неосудності. Поняття неосудності за останні 50 років вирізнялося достатньою догматичністю, а її формула фактично не змінилася з часів КК УРСР 1960 року. У науці кримінального права наведену в законі сукупність ознак неосудності, що її характеризують, розглядають як її формулу [1, с. 26–47.]. Зазначимо, що критерії неосудності, їх зміст фундаментально розглядалися радянською наукою кримінального права. Більшість із досягнутих положень й досі використовуються при

визначені формули неосудності. Традиційним і фактично загально-прийнятим, як для науки кримінального права, так і для законодавства, є визнання як медичного критерію неосудності психічного розладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Водночас у сучасній науковій літературі висловлені пропозиції суттєвого розширення причин неосудності для врахування впливу різного роду чинників, крім психічних розладів, на інтелектуально-вольову діяльність особи.

Однією з таких пропозицій є включення соматичних захворювань до медичного критерію неосудності. Зокрема, у 2011 році В.М. Бурдіним захищено докторську дисертацію «Осудність та неосудність у кримінальному праві України» [2]. Наукова громадкість могла ознайомитись із результатами цього дослідження у монографії науковця [3].

Формування цілей. Метою статті є дослідження проблемних питань, пов'язаних із медичним критерієм неосудності в кримінальному праві України та обґрунтування розширення медичного критерію неосудності шляхом включення до нього соматичних захворювань.

Виклад основного матеріалу. Отже, у своїй роботі В.М. Бурдін вказує на те, що соматичним захворюванням характерна наявність різного роду фізіологічних порушень. Автор звертає увагу, що такі захворювання можуть суттєво впливати й навіть виключати можливість особи забезпечувати свідомо-вольовий контроль за своєю поведінкою так само, як і психічні розлади. Зокрема, наприклад, травма голови може зумовити тимчасову втрату свідомості, що буде виключати можливість особи усвідомлювати свою поведінку. Для аргументації своєї позиції наводяться витяги з висновків судово-психіатричних експертиз, рішень суду, коли виявлені в осіб, визнаних неосудними, психічні розлади стали результатом черепно-мозкових травм, перенесення соматичних захворювань (енцефаліт) тощо [3, с. 363].

У результаті В.М. Бурдін доходить висновку, що соматичні розлади можуть виключати можливість особи «забезпечувати свідомо-вольовий контроль за своєю поведінкою». Це дозволило науковцеві пропонувати розширити перелік причин неосудності вказівкою на соматичні розлади [3, с. 366].

Зазначимо, що хоча сам автор вказує на різний за природою вплив психічних розладів і соматичних захворювань, однак не враховує абсолютно різний за інтенсивністю характер впливу. Фізіологічні порушення можуть впливати на поведінку людини, знижуючи інтелектуально-вольові здатності особи. Для того, щоб відповісти на питання обґрунтованості розширення медичного критерію неосудності шляхом включення до нього соматичних захворювань, необхідно звернутися до спеціальної літератури.

Відомо, що вплив соматичного стану на психіку людини може бути як патогенним, так і саногенним (оздоровлюючим). В умовах соматичного захворювання може відбуватися порушення психічної діяльності. Фахівці

визнають, що інтоксикаційні впливи на центральну нервову систему спостерігаються тільки при деяких соматичних захворюваннях, тяжкій їх течії та не є специфічними для клініки внутрішніх хвороб. Основною формою впливу соматичного захворювання на психіку людини є психологічна реакція особи на сам факт хвороби та її наслідки, що мають місце при хворобі, астенії, хворобливій сприйнятті та порушення загального самопочуття. Хвороба утворює складну для хворого життєво-психологічну ситуацію.

Ця ситуація включає в себе множинність різнорідних моментів: процедури, прийом ліків, спілкування з лікарями, перебудова відносин із близькими та колегами по роботі. Ці та деякі інші моменти справляють відбиток на власну оцінку хвороби й формують кінцеве ставлення до свого захворювання [4, с. 251].

В.В. Ніколаєва зазначає, що практично кожне соматичне захворювання закінчується стенічним станом, а «основною формою впливу соматичного захворювання на психіку людини виступає психогенія – тяжка психологічна реакція особи на хворобу та її наслідки» [5, с. 31]. Автор наводить результати клінічної практики. Наприклад, при соматичних захворюваннях із хронічною течією, порушенням обміну, інтоксикацією іноді спостерігаються психопатоподібні явища: виникають стійкі розлади настрою, поряд з невротоз- та психопатоподібними станами прослідковується психотична симптоматика.

Наприклад, для хворих атопічним дерматитом характерні страхи, депресії, необґрунтована ворожість, агресивність, недостатня емоційна самостійність, знижена витривалість до стресу, підвищений еротизм, а для тих, хто страждає ендогенною екземою и нейродермітом - високий рівень депресії, труднощі в спілкуванні з оточуючими, нетерплячість, упертість, претензії на панування або патологічна поступливість, неможливість відстояти свою точку зору. Дослідник доходить висновку, що в патології «виявляється значно менша відповідність між зовнішнім впливом та внутрішніми умовами. З одного боку, зовнішній вплив, який часто є значним, набагато легше розладнує цілеспрямованість, з іншого – коливання, що виникли, можуть продовжуватися довго вже незалежно від зовнішніх умов» [5, с. 17].

Хронічне соматичне захворювання так здатне вплинути на психіку, що здійснює розлад цільових установок індивіда, змінює його характер, емоційну реакцію на подразники, створюючи дисбаланс між процесами збудження та гальмування.

Так, тяжке хронічне соматичне захворювання суттєво змінює всю соціальну ситуацію розвитку людини. Воно змінює його можливості в здійсненні різного виду діяльності, призводить до обмеження кола контактів із довколишніми, призводить до зміни займаного в житті місця. Через це спостерігається зниження вольової активності, обмеження кола інтересів,

в'ялість, апатичність, порушення цілеспрямованої діяльності з падінням працездатності, збідненням всього психічного лику [6, с. 462].

Отже, вплив соматичного захворювання на психічний стан хворого може призводити до розвитку переважно соматогенних або переважно психогенних психічних розладів. Зокрема, соматогенні психічні розлади розвиваються внаслідок безпосереднього впливу на діяльність центральної нервової системи та проявляються переважно у вигляді неврозподібної симптоматики, однак у низці випадків на фоні тяжкої органічної патології можливий розвиток психотичних станів, а також суттєве порушення вищих психічних функцій аж до деменції [7].

У Міжнародній статистичній класифікації хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я десятого перегляду, що застосовується в Україні, соматогенні розлади наведені переважно у Розділі F00-F09 (F0 – органічні, включаючи симптоматичні психічні розлади) [8, с. 84–87].

Таким чином, психічні розлади виникають через вплив на центральну нервову систему тяжкого соматичного захворювання. В таких випадках соматичний розлад виступає як органічний фактор, що справляє пошкоджуючий вплив на центральну нервову систему. Це тяжкі соматичні захворювання (судинні, ендокринні, інфекційні) з метаболічними порушеннями, інтоксикаціями, що здійснюють біологічний вплив на нервову систему та викликають пошкодження й загибель нейронів і формування органічних психічних розладів [9].

Ураховуючи викладене, соматичні захворювання й психічні розлади можуть співвідноситися як причина і наслідок. Отже, визнання соматичного розладу медичним критерієм неосудності не є обґрунтовним саме тому, що порушення психіки викликають не соматичні захворювання, а психічні розлади, що можуть виникнути в результаті тяжкого їх перебігу. Таким чином, медичним критерієм (причиною) неосудності виступає саме психічний розлад.

У згаданій роботі В.М. Бурдін наполягає на визнанні різного роду травм причиною неосудності. Наприклад, ушкодження кінцівок можуть призвести до випадків, коли особа не матиме можливості виконати дію, потрібну в певній ситуації, що може свідчити про відсутність вольової ознаки осудності. Також наводяться приклади потрапляння в око людини стороннього предмету, коли вона може на певний час втратити можливість сприймати інформацію про зовнішні обставини, адекватно орієнтуватися, а отже, усвідомлювати свої діяння та передбачати їхні наслідки. Такі випадки, на думку автора, свідчать про «тимчасовий соматичний розлад не хворобливого характеру», що зумовлює необхідність враховувати такі розлади саме в рамках неосудності [3, с. 364, 366].

Ураховуючи викладені пропозиції, слід зауважити, що наявність свідомості та волі в діянні є ознаками об'єктивної сторони, і це на сьогодні в науці кримінального права є аксіоматичним положенням. Із точки зору загальної психології воля – це здатність людини визначити свідоме ставлення до тих чи інших явищ природи або суспільства, здатність діяти свідомо в напрямі обраної волі. Тільки той вчинок визнається вольовим, який вчиняється із свідомими цілями. Слід погодитися з Т.І. Нагаєвою, що здатність усвідомлювати не має відношення до об'єктивних ознак поведінкового акту як реального життєвого акту і діяння як юридичного акту. Відповідно характеристика вольової та свідомої поведінки не має нічого спільного із здатністю усвідомлювати, яка визначає можливість суб'єкта підлягати кримінальній відповідальності, виступати її суб'єктом [10, с. 143].

Фактично у викладених В.М. Бурдіним випадках можна ставити питання про непереборну силу. У теорії кримінального права визнається, що джерело непереборної сили виникає незалежно від волі особи та здійснює на цю особу вплив, якого вона не може уникнути. Тобто, зміст непереборної сили передбачає такої сили вплив на особу, за якого вона позбавляється можливості виконати необхідну дію. Для неї це стає об'єктивним фактом дійсності, з яким необхідно примиритися, оскільки шляхів для його здолаття немає [11].

Вказівка науковця на неосудність при такій травмі, як ушкодження кінцівок, взагалі не може свідчити про втрату особи можливості здійснювати усвідомлено-вольову поведінку. Осудність людини як юридично значима ознака складу злочину є наслідок свободи волі. За словами Г.М. Борзенкова, «злочин вчинюється під впливом цілого комплексу зовнішніх обставин, які грають роль причин та умов злочинного діяння. Але жодна з них не впливає на людину, оминаючи її свідомість. Як істота, котра мислить, людина з нормальною психікою здатна оцінювати обставини, у яких вона діє, та з їх урахуванням обирати варіант поведінки, що відповідає її меті. ... Неосудний не може нести кримінальну відповідальність за свої об'єктивно небезпечні для суспільства вчинки перш за все через те, що в них не брали участь його свідомість та (або) воля» [12, с. 279].

Висновки. Уважаємо, що порушувати питання про відсутність здатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними без вказівки причини, що її викликає - неправильно. Водночас надавати єдине юридичне значення у формулі неосудності причинам психічної нестабільності, не пов'язаним із психічним захворюванням, і психічним розладам недостатньо обґрунтовано. Зазначені фактори характеризуються якісно різним впливом на усвідомлену регуляцію поведінки. Унаслідок різної природи та ступеня впливу на людину психічні розлади, на відміну від психофізіологічних порушень, можуть не тільки суттєво об-

межити інтелектуально-вольові здатності особи під час вчинення злочину (при обмеженій осудності), а й позбавити її такої здатності при досягненні ступеня тяжкого розладу (при неосудності).

Убачається, що в рамках формули неосудності при розгляді медичного критерію повинно йтися про єдину причину – психічний розлад. Психічні розлади – це результат складних і різноманітних порушень діяльності різних систем організму людини із переважною поразкою головного мозку, особливо його вищих відділів [13, с. 92]. Розлад настільки розвинений, що позбавляє її повноцінних психічних властивостей, причому ця повнота, у більшості випадків, не може бути якось компенсована або поповнена без проведення спеціалізованого лікування.

Конструювання формули неосудності, медичним критерієм якої є психічний розлад, ураховує також історичні традиції виникнення й розвитку поняття осудності та неосудності. Адже медичним критерієм неосудності є тільки психічний розлад, що вперше передбачено в КК Франції 1810 р. й на сьогодні визнається переважною більшістю законодавств країн [14, с. 21–39] різних правових систем.

Використані джерела:

1. Трахтеров В. С. Формула невменяемости в советском уголовном праве / В. С. Трахтеров // Уч. зап. Харьковського юрид. ин-та. – 1939. – Вып. 1. – С. 29–47.
2. Бурдін В. М. Осудність та неосудність у кримінальному праві України: автореф. дис. ... док-ра юрид. наук : 12.00.08 / Бурдін В. М. ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів. – 2011. – 38 с.
3. Бурдін В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) : [монографія] / В. М. Бурдін. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 780 с.
4. Сидоров П. И. Введение в клиническую психологию : Т. II. : [учебник для студентов медицинских вузов] / П. И. Сидоров, А. В. Парняков. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 381с..
5. Николаева В.В. Влияние хронической болезни на психику / В. В. Николаева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 167 с.
6. Клиническая психология : [учебник для вузов] / Под ред. Б. Д. Карварского. – СПб : Питер, 2011. – 864 с.
7. Тема №18 «Психические расстройства при соматических заболеваниях». Электронный учебник «Психиатрия и наркология». Кафедра психиатрии и наркологии. Санкт-Петербургский Государственный Медицинский Университет им. акад. И.П. Павлова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://spbmu.s-psy.ru/obucenie/kurs-psihiatrii/5-kurs-lecebnyj-fakultet/elektronnyj-ucebnyk-po-psihiatrii/tema-no18-psiicheskie-rasstrojstva-pri-somaticeskih-zabolevaniyah/> / psiicheskie-rasstrojstva-pri-somaticeskih-zabolevaniyah.
8. Петрюк П. Т. МКБ-9 и МКБ-10: сходство, различие и трудности понимания / П. Т. Петрюк, В. Н. Шевелёв, В. П. Емельянов, А. П. Петрюк // Табрич. журн. психиатрии. – 2005. – Т. 9. – № 3. – С. 84–87.

9. Березанцев А. Ю. Соматопсихические и психосоматические расстройства: вопросы систематики и синдромологии(клинико-психологический аспект) [Электронный ресурс] / А. Ю. Березанцев // Режим доступа : http://www.medpsy.com/mprij/archiv_global/2011_1_6/numer/numer14.php.

10. Нагаева Т. И. Осознанность и волимость как признаки деяния в объективной стороне состава преступления / Т. И. Нагаева // Актуальные проблемы экономики и права. – 2009. – № 2 (10). – С. 142-145.

11. Шелелова С. В. Непреодолимая сила в уголовном праве [Электронный ресурс] // Наука и образование: хозяйство и образование; предпринимательство: право и управление. – июль 2014.-июль. – Режим доступа : http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2595&Itemid=135.

12. Курс уголовного права. Общая часть : [ученик] : Т. 1. Учение о преступлении / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М. : Зерцало, 1999. – 592 с.

13. Георгадзе З. О., Царгасова Э. Б. Судебная психиатрия : [учебное пособие для вузов] / З. О. Георгадзе, Э. Б. Царгасова ; [под ред. З.О. Георгадзе]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2002. – 293 с.

14. Руководство по судебной психиатрии / Под ред. Т. Б. Дмитриевой, Б. В. Шостаковича, А. А. Ткаченко. – М. : Медицина, 2004. – 592 с.

Зайцев А.В. К вопросу о включении в медицинский критерий невменяемости соматических заболеваний

В статье освещается круг проблемных вопросов, связанных с медицинским критерием невменяемости в уголовном праве Украины. На основании результатов исследований в области медицины и права проанализирована обоснованность расширения медицинского критерия невменяемости за счет включения в него соматических заболеваний.

Ключевые слова: *невменяемость, медицинский критерий, соматические заболевания, психическое расстройство, психиатрия.*

Zaytsev O.V. About the question of including somatic diseases in the medical criterion of insanity

In the article a range of problematic issues is considered as for the medical criterion of insanity in the criminal law of Ukraine. An attention is given to a suggestion to include somatic diseases into the medical criterion of mental insanity. On the grounds of results of the studies in the field of medicine and law conclusions are made about groundlessness of expansions of the medical criterion of insanity. It is noted that somatic diseases by the nature of their origin and their essence can not have such influence on the psyche of a person, which will result in exclusion of his (her) intellectual and volitional activity. Such disease creates a hard psychological situation for a patient. A chronic somatic disease is able to influence the psyche, it also makes derangement of an individual motivation of a person, changes his (her) character and emotional reaction towards the irritants, turning down a balance between the processes of excitation and inhibition. It is admitted that a chronic somatic disease changes the abilities of a person to carry out some sorts of activity,

leads to the restriction of social contacts and brings about changes of life status. Therefore the reduction of volitional activity is observed, as well as restriction of the sphere of interests, languor, apathy, inability to goal-directed activity caused by the decrease of labor efficiency.

As a result of analysis it is noted that a somatic disease in some cases is a reason of the psychic disorder, which, in turn, can be considered as a reason of insanity if any unlawful act is committed by a person. It is suggested that within the framework of insanity, while determining the medical criterion, the only reason should be mentioned – a mental disorder. This conclusion confirms not only a historically established approach of the lawyers of different legal systems to the problem of insanity, but also the uniqueness of the nature of the mental disorder, which unlike other psycho physiological disorders can not only limit intellectual and volitional abilities of a person in the process of crime committing, but it can also deprive him (her) of these abilities.

Key words: *insanity, medical criterion, somatic diseases, mental disorder, psychiatry.*

УДК 243.3:7

Г.М. Зеленов

АНАЛІЗ ЧЕРГОВИХ ЗМІН СПЕЦІАЛЬНИХ ВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ОКРЕМИХ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті проаналізовано чергові зміни спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення окремих корупційних злочинів і їх вплив на діяльність ОВС та інших правоохоронних органів у боротьбі з корупцією.

Ключові слова: *корупція, корупційний злочин, службова особа, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, неправомірна вигода.*

Постановка проблеми. 18 квітня 2013 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» (далі – Закон від 18 квітня 2013 року). Його автори необхідність прийняття цього Закону обґрунтовували тим, що реформування вітчизняного антикорупційного законодавства є незавершеним, а окремі його положення повною мірою не відповідають світовим антикорупційним стандартам, передбаченим Конвенцією ООН проти корупції, Кримінальною конвенцією про боротьбу з корупцією, Додатковим протоколом до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також рекомендаціям Групи держав Ради Європи проти корупції (далі – GRECO) та інших міжнародних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, у науковій літературі це питання дотепер не знайшло достатнього висвітлення, тому виникла нагальна потреба розглянути, наскільки вдало черговий раз удосконалено вітчизняне антикорупційне законодавство.

Формування цілей. Метою статті є аналіз чергових змін спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення окремих корупційних злочинів і їх вплив на діяльність ОВС та інших правоохоронних органів у боротьбі з корупцією.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення окремих корупційних злочинів, GRECO рекомендувала переглянути автоматичне й обов'язкове звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які скоїли активне хабарництво та заявили про це до правоохоронних органів. Тому, на відміну від попередніх редакцій відповідних норм у ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4, ч. 6 ст. 369, а також ч. 5 ст. 354 Кримінального кодексу України (далі – КК) було передбачено не дві, а одну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди. Ця підстава поєднувала в собі дві обов'язкові умови: 1) якщо стосовно особи були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди; 2) якщо після пропонування, обіцянки чи надання неправомірної вигоди особа до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, відповідному органу.

До набрання чинності Законом від 18 квітня 2013 року вимагання хабара визнавалось однією із самостійних підстав обов'язкового звільнення хабародавця від кримінальної відповідальності (ч. 6 ст. 369 КК). Ця заохочувальна норма, урахувуючи вимушеність поведінки хабародавця, сприяла викриттю злісних злочинців – хабароодержувачів, які застосовують психологічний тиск. Також мотиви, що спонукали особу добровільно заявити про пропозицію або давання нею хабара (неправомірної вигоди), могли бути різними (страх перед покаранням, помста, заздрість, незадоволення тим, що службова особа не виконала обіцяне, бажання викрити хабарника тощо). Після ухвалення Закону від 18 квітня 2013 року ситуація змінилась, і оцінити це було однозначно непросто.

З одного боку, розглядувані законодавчі новели мали сприяти зменшенню кількості зловживань заохочувальними кримінально-правовими приписами. Наприклад, раніше фізична особа, яка спровокувала одержання хабара службовою особою, скориставшись ч. 6 ст. 369 КК, могла уникнути кримінальної відповідальності. Після внесених змін вона такої можливості була позбавлена. З іншого боку, підстави звільнення хабародавця від кримінальної відповідальності, передбачені попередніми редакціями ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4 і ч. 6 ст. 369 КК, були покликані стимулювати суспільно корисну поведінку осіб, які порушили кримінальний закон, і спрямовувалися на те, щоб розірвати кругову поруку, яка об'єднує учасників корупційних злочинів. Позитивний посткримінальний вчинок, передбачений цими нормами, ураховував прихований та узгоджувальний характер

правопорушень, що охоплюються поняттям корупції. Так, хабар зазвичай не тягне за собою скарг, оскільки обидві винні сторони отримують вигоду від такої незаконної угоди. І лише у випадку вимагання хабара або виконання/невиконання службовою особою (особою, яка надає публічні послуги) обумовлених хабаром діянь по службі можна було розраховувати на ініціативу в боротьбі з хабарництвом саме з боку хабародавця.

Так, особа 1 визнала свою провину в тому, що вона на початку березня 2013 року з метою перерахунку пенсії свого чоловіка та отримання більших щомісячних пенсійних виплат, звернулася за допомогою до особи 4, яка повідомила останню про наявність у неї можливості домовитися з посадовими особами Пенсійного Фонду України в Гірницькому районі м. Макіївки, та переконала особу 1 в тому, що без надання неправомірної вигоди цим посадовим особам не можливо оформлення необхідних документів та перерахування пенсійних виплат, призначених чоловіку особи 1. При цьому особа 4 визначила суму – 10400 грн., необхідну для надання неправомірної вигоди. Особа 1, будучи впевненою, що ці грошові кошти призначені для передачі як неправомірної вигода посадовим особам пенсійного фонду за оформлення необхідних документів на перерахунок та підвищення пенсійних виплат своєму чоловікові, цього ж дня передала особі 4 обумовлену грошову суму. Через деякий час особа 1 зрозуміла, що перерахунок пенсії її чоловікові не здійснюється, гроші особа 4 нікому не передавала, тому особа 1 стала вимагати від особи 4 повернення переданих їй грошових коштів. Остання відмовилася повернути гроші. Тоді особа 1 звернулася до Гірницького РВ із заявою, у якій повідомила про вчинений нею злочин [1].

В інших випадках, щоб змусити хабародавця співпрацювати, необхідно було надати йому певні юридичні гарантії. Ні для кого не є секретом, що розкриття фактів кримінально караної корупції в більшості випадків можливе лише за умови співпраці з правоохоронними органами однієї зі сторін злочинної угоди. Заохочувальні норми в редакції Закону від 13 квітня 2014 року створювали умови, за яких розірвати кругову поруку, що об'єднує учасників корупційних злочинів, стало складніше. Навіть у випадку вимагання неправомірної вигоди особа, яка її надала, тричі мала подумати, чи заявляти про це в правоохоронні органи, оскільки якщо факт вимагання не буде доведено в процесі розслідування, її, крім того, хто вимагав неправомірну вигоду, також буде притягнуто до кримінальної відповідальності.

Заохочувальні норми в редакції Закону від 13 квітня 2014 р. ускладнюють роботу правоохоронних органів у боротьбі з корупцією, оскільки значно складніше забезпечити звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які співпрацюють із цими органами. Наприклад, правоохоронці направлять фізичну особу на зустріч зі службовою особою, щодо якої є інформація про те, що вона одержує неправомірну вигоду, з метою з'ясувати, чи буде службова особа вимагати таку вигоду. Під час зустрічі службова особа запропонує (а не вимагатиме) надати їй неправомірну вигоду для прискорення вирішен-

ня справи, а фізична особа погодиться на це. Або, навпаки, фізична особа, крім легального платежу, сплатить службовій особі певну незаконну винагороду, після чого повідомить про всі обставини зустрічі співробітникам правоохоронного органу. Схиляємося до думки про те, що в змодельованих і подібних ситуаціях фізична особа підлягала кримінальній відповідальності за пропозицію або надання неправомірної вигоди.

Можливо керуючись цими міркуваннями, а можливо й іншими, (з'ясувати це не вдалося, оскільки на сайті ВРУ відсутня пояснювальна записка до проекту Закону від 30 січня 2015 року № 1660-д «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції») законодавець змінив спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення окремих корупційних злочинів. ВРУ 12 лютого 2015 року прийняв Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» (далі – Закон від 12 лютого 2015 року). Цим Законом було змінено підставу звільнення від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди, а також обмежено застосування цієї заохочувальної кримінально-правової норми залежно від адресата неправомірної вигоди. Розглянемо це детальніше.

На відміну від попередньої редакції, інститут звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачених ст. ст. 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК було закріплено в одній кримінально-правовій нормі – ч. 5 ст. 354 КК. Відповідно до цієї статті особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди за наявності таких умов: 1) якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди особа добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру; 2) винна особа зробила таку заяву до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру; 3) винна особа активно сприяла розкриттю злочину, учиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку.

Поряд із цим ч. 5 ст. 354 КК містить обмеження щодо її застосування, відповідно до якого звільнення від кримінальної відповідальності не застосовується у разі, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені стосовно осіб, визначених у ч. 4 ст. 18 КК.

Порівняння інституту звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення окремих корупційних злочинів у редакції Закону від 13 квітня 2014 року та редакції Закону від 12 лютого 2015 року дозволяє дійти

декількох висновків. По-перше, аналізований інститут у редакції Закону від 12 лютого 2015 року було позбавлено головного недоліку, який не дозволяв особам, щодо яких не мало місце вимагання неправомірної вигоди, у повній мірі співпрацювати з правоохоронними органами.

По-друге, аналізований інститут, попри внесені зміни, на нашу думку, також викликає низку зауважень. Перше з них полягає в тому, що винна особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо вона зробила заяву про вчинений злочин до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру. Можна змоделувати таку ситуацію. Винна особа запропонувала неправомірну вигоду службовій особі відносно якої вже певний час здійснюються негласні слідчі (розшукові) дії, наприклад, відео та аудіо спостереження. Після цього особа, яка запропонувала неправомірну вигоду, звертається до правоохоронного органу, упевнена в тому, що вона перша зробила заяву про вчинений нею злочин. Уважаємо, що в цьому та подібних випадках особа не може розраховувати на звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК.

Подальше зауваження виникає у зв'язку з обмеженням кола осіб, щодо яких може бути застосована аналізована заохочувальна норма. Не зрозуміло чому не підлягає застосуванню ч. 5 ст. 354 КК, якщо адресатом пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди є суб'єкти злочину, передбачені ч. 4 ст. 18 КК, а саме: посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, зокрема, присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, у тому числі для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді й посадові особи міжнародних судів. Можливо тому, що обіцяючи, пропонуючи або надаючи неправомірну вигоду такому адресатові винна особа не тільки вчинює злочин у сфері службової діяльності, але й завдає шкоди авторитету держави. А можливо тому, що в Україні не зацікавлені у співробітництві з громадянами, які вчинюють подібні злочини та можуть своєю співпрацею з правоохоронними органами створити галас на міжнародній арені.

Згідно з новою редакцією ч. 5 ст. 354 КК тепер не має значення чи мало місце стосовно особи, яка обіцяє, пропонує або надає неправомірну вигоду, її вимагання. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення окремих корупційних злочинів, у попередніх редакціях, урахо-

бував цю ознаку як альтернативну, а в подальшому – як обов'язкову умову звільнення від кримінальної відповідальності.

Виключаючи таку ознаку, як вимагання неправомірної вигоди з кола обов'язкових ознак, що враховуються при вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, законодавець, приймаючи Закон від 12 лютого 2015 року, цілком прогнозовано не усунув недоліки в дефініції цього поняття. Згідно з п. 3 примітки до ст. 354 КК у ст. ст. 354, 368, 368-3 та 368-4 КК під вимаганням неправомірної вигоди слід розуміти вимогу щодо надання неправомірної вигоди з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища стосовно особи, яка надає неправомірну вигоду, або умисне створення умов, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів. Із наведеного визначення, якщо тлумачити його буквально, випливає, що особа, яка під впливом вимагання лише запропонувала або пообіцяла неправомірну вигоду, але ще її не надала, не може розраховувати на звільнення від кримінальної відповідальності, передбачене відповідною статтею КК, адже в цьому випадку відсутнє як таке вимагання неправомірної вигоди. Водночас у ч. 5 ст. 354, ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4 і ч. 6 ст. 369 КК йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка не лише надала неправомірну вигоду, а й пропонувала чи обіцяла її.

Укажемо й на недоречність вживання в ч. 5 ст. 354, ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4 і ч. 6 ст. 369 КК словосполучення «дії щодо вимагання неправомірної вигоди», оскільки так звана завульована форма вимагання (умисне створення відповідним суб'єктом умов, за яких особа вимушена дати йому неправомірну вигоду) може реалізовуватись і шляхом бездіяльності. Не заявляючи відкрито жодних погроз, винна особа може тривалий час умисно не виконувати ті чи інші дії, які вона реально може чи повинна здійснити по службі і в яких зацікавлена інша особа. Наприклад, відповідна службова особа не ставить на облік громадянина, який потребує поліпшення житлових умов, не приймає на роботу особу, яка має право на це за своєю підготовкою і освітою, не виділяє земельної ділянки, на одержання якої громадянин має право, не видає дозвіл на певний вид підприємницької діяльності за відсутності в законі заборони на таку діяльність.

Застосовуючи спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, не слід забувати й про зворотну дію кримінального закону в часі (ст. 58 Конституції України, ст. 5 КК). Це означає, що особи, які вчинили злочини, відповідальність за які передбачена ст. 368-3, 368-4, 369 КК, до прийняття Закону від 18 квітня 2013 року, мають бути звільнені від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 368-3, ч. 5

ст. 368-4 і ч. 6 ст. 369 КК у їх попередній редакції. Поряд із цим, особи, які вчинили злочини після прийняття Закону від 18 квітня 2013 року, але до прийняття Закону від 12 лютого 2015 року підлягають звільненню від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК у редакції Закону від 12 лютого 2015 року. Винятком є лише обмеження щодо застосування цієї кримінально-правової норми, якщо адресатом неправомірної вигоди виступають службові особи, передбачені в ч. 4 ст. 18 КК. У цьому випадку, за наявності всіх умов, застосуванню підлягає ч. 5 ст. 354 КК у редакції Закону від 18 квітня 2013 року.

Висновки. На підставі всього вищезазначеного доходимо висновку, що чергова зміна спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення окремих корупційних злочинів, напевно, лише частково сприятиме протидії корупції з боку ОВС та інших правоохоронних органів.

Використані джерела:

1. Ухвала Гірницького районного суду м. Макіївки Донецької області в справі № 1-кп/267/303/14 за 2014 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38580804>.

Зеленов Г.М. Анализ изменений специальных видов освобождения от уголовной ответственности за совершение отдельных коррупционных преступлений

В статье проанализированы очередные изменения специальных видов освобождения от уголовной ответственности за совершение отдельных коррупционных преступлений и их влияние на деятельность ОВД и иных правоохранительных органов в борьбе с коррупцией.

Ключевые слова: *коррупция, коррупционное преступление, должностное лицо, специальные виды освобождения от уголовной ответственности, неправомерная выгода.*

Zelenov G.M. Analysis of changes in specific types of exemption from criminal liability for certain corruption offenses

The article analyzes changes special exemptions from criminal liability for the individual committing corruption crimes and their impact on the activities of the police Department and other law enforcement agencies in the fight against corruption.

After analyzing special types of release from criminal liability for the individual committing corruption crimes GRECO recommended a review of automatic and mandatory exemption from criminal liability of the perpetrators of active bribery and reported this to the police. The implementation of this recommendation on April 18, 2013 was adopted the Law of Ukraine «On amendments to some legislative acts of Ukraine on bringing national legislation into conformity with the standards of the Criminal Convention against corruption». This Act provided not two,

but one ground of exemption from criminal liability for the offer, promise or giving undue advantage. This Foundation combines two necessary conditions: if against a person were committed acts against extortion undue advantage; if, after the offer, promise or provide improper benefits to message her on suspicion of the Commission of the crime voluntarily said about what happened, to the relevant authority.

No sooner had scientists to comprehend and analyze the appropriate changes special exemptions from criminal liability for the individual committing corruption crimes, and practitioners to develop a single practical application of relevant criminal law, as analyzed, the Institute has undergone another change. It happened in connection with the adoption on 12 February 2015 of the law of Ukraine «On amendments to some legislative acts of Ukraine on ensuring activity of the National anti-corruption Bureau of Ukraine and the National Agency for prevention of corruption».

This Act amended the basis of exemption from criminal liability for the offer, promise or giving undue advantage, and also limited the application of this incentive criminal legal norms depending on the recipient's improper benefits.

Key words: *corruption, corruption crime, official, special kinds of discharge from criminal liability, undue advantage.*

УДК 347.965

С.О. Іваницький

ТЕРИТОРІАЛЬНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ПОБУДОВИ АДВОКАТУРИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

У статті здійснено наукове дослідження територіальності як принципу побудови адвокатури в Україні та світі. Доведено, що територіальність як принцип організації адвокатури утворена сукупністю правових положень, що визначають адміністративно-територіальний устрій країни основою побудови й просторових меж функціонування адвокатури. Розглянуто два основні аспекти територіальності: а) конструювання моделі адвокатури на підставі існуючих меж адміністративно-територіальних одиниць, а не інших критеріїв (судового устрою, національної чи мовної належності тощо); б) локалізація просторових меж функціонування адвокатів у межах певного регіону. Розкрито зміст засади локалізації, що полягає в обмеженні сфери професійної практики адвоката територіальною юрисдикцією суду або регіональної професійної організації, де зареєстрований адвокат. Визначено недоцільність застосування локалізації як територіально обмежувальної вимоги в процесі розбудови української адвокатури.

Ключові слова: *територія, територіальність, принцип, адвокатура, локалізація, організація, юрисдикція.*

Постановка проблеми. В Україні відбувається реформа правової системи країни, зокрема й такого її невід'ємного елемента, як адвокатури. Правильна побудова «адвокатського будинку» є запорукою ефективної реалізації його « мешканцями» своїх відповідальних і складних обов'язків.

Однак, чинником, що стримує розвиток правозахисного потенціалу цієї інституції, є недостатня розробленість у теорії принципів побудови адвокатури, що має наслідком безсистемність правового регулювання на законодавчому й корпоративному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із принципів побудови адвокатури в Україні та світі є територіальність, окремі аспекти якої досліджувалися в працях Р.Л. Абеля, Т.В. Варфоломеевої, І.Ю. Гловацького, К. Громек-Брок, Л.М. Москвич, К. Нідхам, О.Д. Святоцького, М. Пендер, Г. Фішера, О.Г. Яновської та інших учених, проте цілісних досліджень з цієї тематики протягом останнього часу не проводилось.

Формування цілей. Метою статті є науковий аналіз територіальності як принципу побудови адвокатури в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Територіальність як принцип організації адвокатури утворена сукупністю правових положень, що визначають адміністративно-територіальний устрій країни основою побудови й просторових меж функціонування адвокатури. Отже, цей принцип охоплює два основні аспекти: 1) конструювання моделі адвокатури на підставі існуючих меж адміністративно-територіальних одиниць, а не інших критеріїв (судового устрою, національної чи мовної належності тощо); 2) локалізація просторових меж функціонування адвокатів у межах певного регіону.

Розглядаючи перший аспект, слід зазначити, що адміністративно-територіальний поділ є основою побудови адвокатури більшості країн світу (у «чистому» або змішаному вигляді), що конкурує з «прив'язкою» органів адвокатури до судових інстанцій (Франція, Італія та ін.), або значно рідше до інших критеріїв (Бельгія, Нідерланди тощо).

Фундаментом побудови адвокатури України є територіальний устрій держави. Ступінь зв'язків із конкретною територією профільний закон здебільшого визначає за допомогою понять «місце проживання» і «адреса робочого місця адвоката». Перша дефініція пов'язана передусім із формуванням адвокатського корпусу (ч. 1 ст. 8 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», далі – Закон), друга – стосується правосуб'єктності адвоката в процесі професійної діяльності, у системі адвокатського самоврядування й дисциплінарної процедури (ст.ст. 7, 17, 33, 47 Закону та ін.).

Адресою робочого місця адвоката є місцезнаходження обраної адвокатом організаційної форми адвокатської діяльності або адреса фактичного місця здійснення адвокатської діяльності, якщо вона є відмінною від місцезнаходження обраної адвокатом організаційної форми адвокатської діяльності (ч. 2 ст. 17 Закону).

Закон допускає наявність декількох адрес робочих місць адвоката, зобов'язуючи вносити до Єдиного реєстру адвокатів України лише одну з них. Тісний зв'язок із адресою свого робочого місця виявляється також в

обов'язку адвоката протягом трьох днів з дня зміни відомостей про себе, що внесені або підлягають внесенню до ЄРАУ, письмово повідомляти про такі зміни раду адвокатів регіону за адресою свого робочого місця, крім випадків, якщо ці зміни вносяться на підставі рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури.

Сформульовані законодавцем поняття та сфера територіальної юрисдикції регіональних і національних органів адвокатського самоврядування повністю збігаються з існуючим у державі адміністративно-територіальним поділом. Так, згідно з ч. 2 ст. 46 Закону адвокатське самоврядування здійснюється через діяльність конференцій адвокатів регіону (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя), рад адвокатів регіону (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя), кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя), Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, ревізійних комісій адвокатів регіонів (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя), Вищої ревізійної комісії адвокатури, Ради адвокатів України, з'їзду адвокатів України.

Локалізація як засада організації адвокатури має багаторічну історію розвитку в Україні та світі. Її зміст полягає в обмеженні сфери професійної практики адвоката територіальною юрисдикцією суду або регіональної професійної організації, де зареєстрований адвокат.

Так, у дореволюційну добу приватний повірений, який отримав свідоцтво від Херсонського окружного суду, не міг практикувати в Полтаві, Луганську чи Сумах.

Надзвичайно гостро питання обмеження територіальних меж діяльності адвоката постало в міжвоєнний період в Галичині. На той час у регіоні кількість адвокатів виявилася надмірною, що спричинило велику матеріальну нужду більшості з них. Намагання практикувати в інших частинах Польщі стримувалось існуючими заборонами, які були об'єктом гострої критики [1, с. 15; 2, с. 19] чи не на кожному зібранні адвокатської громади.

На сьогодні в ч. 2 ст. 4 «Принципи та засади здійснення адвокатської діяльності» Закону передбачено, що адвокат України здійснює адвокатську діяльність на всій території України та за її межами, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України або законодавством іноземної держави. У п. 2 ч. 1 ст. 20 Закону закріплено, що під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право представляти й захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських

об'єднаннях, перед громадянами, посадовими й службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами.

Отже, в основу сучасного законодавства про адвокатуру засаду локалізації не закладено. Український адвокат, який отримав адвокатське свідоцтво у Вінниці й постійно практикує в Харкові, може вільно представляти інтереси клієнта в Одесі, Львові чи Києві. Однак, у Великобританії шотландський соліситор із Глазго чи Единбургу не може з такою ж легкістю приїхати до Лондона й представляти в суді інтереси свого клієнта.

Чи доцільним є впровадження локалізації в систему вітчизняної адвокатури? З'ясування цього питання потребує врахування закордонного досвіду, тенденцій і проблем у цій сфері.

На європейському континенті рух до інтеграції між країнами й уніфікації правових систем обумовив тенденцію до скасування неконкурентних заборон, що обмежують свободу надання професійних послуг як на міждержавному, так і на національному рівнях.

Попри багатомісячну історію дії цієї засади, принцип локалізації (localisationprinzip [3, с. 310; 4, с. 124]) наразі скасовано в Німеччині. Незадовго до цього, для захисту своїх інтересів у суді місцевого, вищого земельного та федерального рівнів клієнтові доводилося звертатися до трьох адвокатів, що було фінансово обтяжливо.

Помітною віхою на шляху до ліквідації принципу локалізації стало Рішення Федерального Конституційного суду ФРН від 13 грудня 2000 року. Аналізуючи практику різних земель, частина з яких вимагала окремої реєстрації перед судами Landgericht і Oberlandesgericht (Бранденбург, Гессен, Північний Рейн-Вестфалія), а інші допускали одночасний прийом (Саксонія, Баварія, Баден-Вюртемберг та ін.), суд конституційної юрисдикції прийшов до переконання про невідповідність досліджуваного принципу положенням Основного закону. Звернувши увагу на те, що територіальні обмеження на практику адвокатів були встановлені в історичних умовах, яких більше не існує, Суд серед мотивів свого рішення вказав на підвищення мобільності адвокатів у результаті покращання транспортної інфраструктури й існування сучасних засобів телекомунікації, небезпеку обмеження свободи професійної практики й конкуренції в юридичній професії, а також можливість отримання клієнтами більшої свободи вибору серед суб'єктів надання правової допомоги [5].

Лише в 2000 році було надано право адвокатам Швейцарії практикувати в іншому кантоні. Щоправда, Федеральний закон «Про свободу пересування юристів» від 23.06.2000 [6] покладає на адвоката з іншого кантону обов'язок використання оригінального («домашнього») професійного титулу (ст. 11), що з урахуванням їх широкого спектру (Avocat /

Avvocato / Advocat / Rechtsanwalt / Anwalt / Fürsprecher / Fürsprech захищає інтереси адвокатів «приймаючого» кантону.

У 2011 році скасовано основну частину територіальних обмежень юридичної діяльності в Греції, адвокати якої отримали можливість практикувати територією всієї країни.

Утім, локалізація окремих сегментів адвокатури зберігається в Іспанії та Люксембурзі. Адвокати крихітного Люксембургу, де функціонують дві регіональні професійні асоціації адвокатів (Le Barreau de Diekirch, Le Barreau de Luxembourg [7]) не можуть безпосередньо практикувати на території, що «обслуговується» професійною асоціацією, до якої вони не належать.

Наявність у країнах загального права (Велика Британія, США, Канада та ін.) територіальних обмежень на практику всередині країни між штатами, провінціями тощо по суті є особливим різновидом принципу локалізації, що відрізняється від континентальних аналогів більшою масштабністю дії.

Завдяки зусиллям Федерації правових товариств Канади в цій країні лише в 2002 році вдалося ухвалити Національну угоду з мобільності, що була підписана всіма провінційними правовими товариствами [8, с. 3]. Угода дозволила адвокатам з Торонто представляти інтереси клієнта в Монреалі чи Ванкувері, що до цього було малоймовірним.

На відміну від ліберальних європейських тенденцій щодо мінімізації впливу принципу локалізації, США залишаються форпостом досить суворих обмежень стосовно надання дозволу практикувати юристам із іншого штату. За загальним правилом адвокат може надавати правову допомогу лише в тому штаті, який видав йому ліцензію. Щоб її отримати в декількох (більшості) штатах одночасно, необхідно, зазвичай, скласти іспити (залежно від штату) й сплачувати щорічні членські внески, а це десятки тисяч доларів. Такі додаткові витрати обумовлюють економічну недоцільність одночасного членства в декількох професійних адвокатських асоціаціях, адже перекладання цих витрат на плечі клієнтів одразу спричинить зміну постачальника правових послуг.

На підставі розроблених American Bar Association модельних правил штати допускають до тимчасової практики адвокатів з інших штатів в обмеженому переліку випадків. До таких ситуацій відноситься, зокрема, можливість надання правової допомоги у співробітництві з місцевим адвокатом, який практикує в цій юрисдикції й активно бере участь у вирішенні певної правової проблеми; надання юридичної допомоги адвокатом із іншого штату своєму роботодавцеві чи його організаційним філіалам; правові послуги вишлювають чи обґрунтовано пов'язані з практикою адвоката за місцем основної реєстрації тощо (п. 5.5. Правил професійної поведінки Луїзіани [9, с. 32], п. 5.5. Правил професійної поведінки Арізони [10]).

Режим доступу територіально мобільних адвокатів відрізняється в кожному штаті, – від широкого «м'якого» підходу в Колорадо [11, с. 79–80] до суворого в Орегоні [12, р. 1632], де, окрім іншого, вимагається здійснити обов'язкове страхування від зловживання своїми правами.

Противники мультиюрисдикційної практики наголошують на важливості федералізму в США та дотримання традицій, необхідності кращої захищеності споживачів, інтереси яких можуть постраждати від плутанини щодо етичних правил, яким має підпорядковуватись адвокат, утім, єдиним дійсно вагомим аргументом, із нашої точки зору, є те, що адвокат з іншої юрисдикції може бути не компетентним у законах штату [12, с. 1618]. Однак, попередження такої ситуації лежить у площині дотримання універсальної для більшості країн світу заборони адвокатів брати до свого провадження справу з питань, із яких він не є компетентним. Реалізація цієї настанови в США полегшується за рахунок того, що за законодавством окремих штатів *unauthorized practice of law* належить до категорії місдимінорів, отже, тягне кримінальну відповідальність.

США є батьківщиною та місцем концентрації найбільших у світі юридичних фірм, рівень внутрішньої спеціалізації яких є дуже високим. Бурхливий розвиток дистанційної взаємодії між клієнтами й адвокатами через Інтернет поряд із домінуючою тенденцією до спеціалізації основних сегментів юридичної професії обумовлює недоцільність збереження застарілих протекціоністських територіальних обмежень. Адже клієнт сьогодні має можливість обрати більш фахово підготовленого професіонала, який володіє вузькоспеціалізованим знанням (1), послугами якого він вже (можливо) користувався, а отже, йому довіряє (2), сплативши конкурентноздатну винагороду (3). Невипадково професійні громадські організації (Association of Professional Responsibility Lawyers and the American Corporate Counsel Association) підготували «Пропозиції здорового глузду» («Common Sense Proposal») [13, с. 1357], які містять положення про те, що з моменту видачі ліцензії адвокату будь-якою американською юрисдикцією останній є вільним надати правову консультацію в будь-якому місці країни. Очевидно, що практичне впровадження цих рекомендацій буде складним й поступовим.

Висновки. Отже, територіальність як принцип організації адвокатури в Україні та світі утворена сукупністю правових положень, що визначають адміністративно-територіальний устрій країни основою побудови й просторових меж функціонування адвокатури. Застосування локалізації як територіально обмежувальної вимоги в процесі розбудови української адвокатури є недоцільним.

Використані джерела:

1. Загальні збори Львівської палати адвокатів // Життя і право. – 1929. – Ч. 2. – С. 15–16.
2. З наших організацій. З Союза Українських Адвокатів // Життя і право. – 1930. – Ч. 2. – С. 19–20.
3. Fisher H. D. The German Legal System and Legal Language / H. D. Fisher. – New York : Routledge-Cavendish, 2009. – 344 p.
4. Gromec-Broc C. The legal profession in the European Union – a comparative analysis of four member state / C. Gromec-Broc // Liverpool Law Review. – 2002. – vol. 24. – № 1-2. – P. 109–130.
5. Zum Urteil des Ersten Senats (Bundesverfassungsgericht) vom 13. Dezember 2000 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2000/12/rs20001213_1bvr033597.html.
6. Bundesgesetz über die Freizügigkeit der Anwältinnen und Anwälte vom 23. Juni 2000 // Anwaltsgesetz. – AS 2002 863.
7. Thewes M. La profession d'avocat. Au Grand-Duche de Luxembourg / M. Thewes. – Bruxelles : Groupe Larcier s.a., 2015. – 718 c.
8. Territorial Mobility Agreement 2013 : signed April 3, 2014. – Ottawa : Federation of Law Societies of Canada, 2014. – 8 p.
9. Louisiana Rules of Professional Conduct. With amendments through January 13, 2015. – Metairie : Louisiana Attorney Disciplinary Board, 2015. – 54 p.
10. Arizona Rules of Professional Conduct: adopted by an Order of the Arizona Supreme Court September 7, 1984 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.azbar.org/Ethics/RulesofProfessionalConduct/ViewRule?id=51>.
11. Glenn G. M. The new Colorado Rules of Professional Conduct: a survey of the most important changes / G. M. Glenn, M. H. Berger // The Colorado lawyer. – 2007. – vol. 36. – № 8. – P. 71–82.
12. Pender M. Multijurisdictional practice and alternative legal practice structures: learning from EU liberalization to implement appropriate legal regulatory reforms in the United States / M. Pender // Fordham international law journal. – 2014. – vol. 37. – P. 1575–1638.
13. Needham C.A. Multijurisdictional practice regulations governing attorneys conducting a transactional practice / C. A. Needham // University of Illinois law review. – 2003. – № 5. – P. 1331–1376.

Иваницкий С.А. Территориальность как принцип построения адвокатуры в Украине и мире

В статье осуществлено научное исследование территориальности как принципа построения адвокатуры в Украине и мире. Доказано, что территориальность как принцип организации адвокатуры образована совокупностью правовых положений, определяющих административно-территориальное устройство страны основой построения и пространственных границ функционирования адвокатуры. Рассмотрены два основных аспекта территориальности: а) конструирование модели адвокатуры на основании существующих

границ административно-территориальных единиц, а не других критериев (судебного устройства, национальной или языковой принадлежности); б) локализация пространственных границ функционирования адвокатов в пределах определенного региона. Раскрыто содержание принципа локализации, заключающегося в ограничении сферы профессиональной практики адвоката территориальной юрисдикцией суда или региональной профессиональной организации, где зарегистрирован адвокат. Определена нецелесообразность применения локализации как территориально ограничительного требования в процессе построения украинской адвокатуры.

Ключевые слова: *территория, территориальность, принцип, адвокатура, локализация, организация, юрисдикция.*

Ivanitsky S.O. Territoriality as a principle of construction of advocacy in Ukraine and the world

The article presents a scientific study of territoriality as a principle of development of legal profession in Ukraine and the world. It is proved that territoriality as a principle of organisation of the bar is formed by a set of legal provisions governing the administrative-territorial structure of the country is the basis for building and spatial boundaries of the functioning of the legal profession. We considered two main aspects of territoriality: a) constructing models of advocacy on the basis of the existing boundaries of administrative units and not other criteria (judicial, national or linguistic identity); b) localization of the spatial boundaries for the functioning of lawyers within a particular region.

Formulated by the legislator with the concept and the territorial jurisdiction of regional and national bodies of lawyer self-government coincide with the existing in the state administrative-territorial distribution, in particular, advocate self-government is exercised through the activities of the conference of attorneys of the region (the Autonomous Republic of Crimea, oblasts, cities of Kyiv, Sevastopol), of the bar councils of the region (the Autonomous Republic of Crimea, oblasts, cities of Kyiv, Sevastopol), the qualification and disciplinary commissions of the bar (the Autonomous Republic of Crimea, oblasts, cities of Kyiv, Sevastopol), the Higher qualification and disciplinary bar Commission, the audit committees of lawyers of the regions (Autonomous Republic of Crimea, oblasts, cities of Kyiv, Sevastopol), Higher audit Commission of the bar, the bar Council of Ukraine, the Congress of advocates of Ukraine.

The content of the localization principle, which consists in limiting the scope of professional practice of the lawyer territorial jurisdiction of the court or a regional professional organization, where a registered lawyer. Determined it is inappropriate to apply the localization as geographically restrictive requirements in the process of building the Ukrainian bar Association.

Key words: *territory, territoriality, principle, advocacy, localization, organization, jurisdiction.*

УДК 343.1:351.746.3

**В.М. Комарницький,
О.В. Бочковий****КОНТРОНСТРУКТИВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ
СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ**

У статті розглянуто особливості сучасного кримінального процесу України, що не сприяють його розвитку. Невідповідність КПК України законодавству в цілому призводить до суперечностей при його тлумаченні на практиці, що тягне за собою неефективність у протидії злочинності та необґрунтоване порушення прав і свобод громадян.

Ключові слова: *кримінальний процес, розвиток, закон, право, суспільство, держава, політика, система, дотримання прав і свобод громадян, обмеження прав, порушення прав.*

Постановка проблеми. Будь-який закон, як і право в цілому, при всьому запереченні марксизму, є вираженням волі якщо не панівного класу, то правлячої верхівки, так званої еліти. Наївно вважати, ніби приїшовши до влади, її представники, незважаючи на їх запевнення та декларації, збираються свято дотримуватися встановленого правопорядку. Більше того, вони робили та продовжують робити (особливо в умовах політичної нестабільності) усе можливе, щоб застрахуватися від потенційної відповідальності, а отже, намагаються конструювати прийняті закони (і це є, у першу чергу, особливістю законотворчої ініціативи влади в Україні).

Прийнятий у 2012 році КПК України, без сумніву, є значним кроком на шляху розвитку вітчизняного кримінального процесу, а предметне вивчення нормативного акта не дає підстав сумніватися в його західному походженні. При цьому багато положень носять революційний характер для нашого кримінального процесу. Серед нововведень - слідчий суддя, негласні слідчі (розшукові) дії та багато іншого. Але більш глибоке вивчення норм КПК України та практики їх застосування наводять на думку, що крок, без сумніву великий, от тільки в імпортних кросівках на наших дорогах можна й ноги поламати. Багато положень Закону не відповідають суспільним відносинам, які склались у нашій державі, та й не можуть відповідати, адже запозичені ззовні без урахування історичних і ментальних особливостей українського суспільства.

Спроба суміщення континентальних і англо-американських традицій регулювання правосуддя, без внесення відповідних змін у національне законодавство загалом, без сумніву, викликає дисбаланс. А подальші спроби запровадити регламентовані правила на існуючі суспільні відносини призведе до поступового руйнування суспільних відносин у більш нестійкій сфері, що загалом не може сприяти розвитку кримінального процесу, а навпаки - його деградації.

Не потрібно бути юристом, щоб оцінити ефективність процесуальної діяльності правоохоронних органів, коли з величезної кількості корупційних викриттів, якими переповнені останні повідомлення ЗМІ, жоден високопосадовець не поніс покарання, а більшість просто знаходяться в безперспективному розшуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній науці з прийняттям КПК України значно активізувалися дискусії щодо сучасного кримінального процесу, його ефективності, розвитку, а також спроможності дієво протидіяти злочинності без порушення права та свобод громадян. Проте подальші роздуми та висновки не будуть мати цілісний характер у разі ігнорування попередніх наукових здобутків як теоретиків кримінального процесу, так і суміжних галузей знань. У кримінальному процесі та теорії ОРД окремі аспекти або суміжні питання цієї проблеми розглядали Б.І. Бараненко, Л.Ш. Берекашвілі, М.П. Водько, А.Ф. Возний, К.К. Горяїнов, Д.В. Гребельський, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, С.В. Єськов, В.П. Захаров, І.П. Козаченко, О.І. Козаченко, В.П. Крошко, Д.Й. Никифорчук, В.С. Овчинський, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, Е.В. Рижов, В.Г. Самойлов, В.П. Столбовий, І.Ф. Харабєрюш, О.М. Чистолінов, М.Є. Шумило, О.Ю. Шумілов, Г.О. Юхновець, В.І. Янушко та інші вчені.

Утім, низка положень чинного законодавства, як і відомчих нормативних актів, і до сьогодні залишаються незгодженими, неоднозначно тлумачаться й відповідно застосовуються в практиці слідчих і оперативних підрозділів, прокуратури й суду, через що потребують змістовного обговорення.

Формування цілей. Мета статті - висвітити норми КПК України, які суперечать іншим чинним нормативно-правовим актам, що регулюють суспільні відносини у сфері кримінального процесу. Обґрунтувати невідповідність сучасного кримінального процесу темпам розвитку суспільства загалом, та злочинності, як його частки, зокрема.

Виклад основного матеріалу. Ми є свідками світового процесу глобалізації. Основними наслідками глобалізації є міжнародний поділ праці, міграція капіталу, людських та виробничих ресурсів у масштабах усієї планети, стандартизація законодавства, економічних і технічних процесів, а також зближення культур різних країн. Це об'єктивний процес, що носить системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства. А отже і право, як система регулювання суспільних відносин, не є виключенням [1].

З такої позиції, ураховуючи стремління України до ЄС, цілком виправданим вважається взяття за основу при реформуванні українського

кримінально-процесуального законодавства, як засвідчують розробники, Кримінально-процесуального кодексу Франції.

Наслідкування вдалих прикладів – без сумніву позитивний крок. Проте погано, коли наслідкування переходить у банальне дублювання. У реформуванні кримінального процесу не зважили, що право, як і економіка і політика, проростають на ґрунті тривалих фундаментальних культурно-цивілізаційних процесів кожного народу, якими вітчизняні теоретики намагаються для зручності нехтувати [2, с. 104–131].

Цілком виправданим можна вважати вираз видатного австро-німецького вченого Ойгена Ерліха: «... центр тяжести розвитку права в наше время, как и во все времена, не в юриспруденции и не в правоприменении, а в самом обществе» [3, с. 64]. А кримінальний процес є лише однією з багатьох сфер життя суспільства. Тим більше, що кримінальний процес є похідним явищем і регулює ті відносини, які вже склались. А отже, не раціонально та не доцільно намагатися перетворювати суспільство за допомогою лише нового кримінального процесуального законодавства.

Кримінальний процес повинен відображати настрої і правила, які існують у суспільстві, для ефективного його застосування. В іншому випадку, відбувається своєрідний резонанс у громадських відносинах, недостатня сталість яких може призвести до їх руйнування.

Резонанс (фр. *resonance*, від лат. *Resono* «відгукуюсь») – явище різкого зростання амплітуди вимушених коливань, що настає при збігу частоти власних коливань із частотою коливань сили. Явище резонансу вперше було описано Галілео Галілеєм в 1602 році в роботах, присвячених дослідженню маятникових музичних струн [4, с. 133–137].

Паралелі між фізикою і правом дуже показові, бо ніхто не ставить під сумнів неспростовність законів Архімеда, усесвітнього тяжіння, законів Ньютона тощо. І не зважаючи на те, що суспільство теж існує та розвивається за певними законами, їх чомусь більшість відносить до категорії побажань чи рекомендацій. Насправді ж, наслідки порушення законів існування суспільства подібні до наслідків порушень законів фізики в природі.

Суть резонансу в розглядуваній проблемі: спроби застосувати норми закону до суспільства, яке йому не відповідає, викликає відповідну реакцію суспільства. Адже процесуальні норми не мають бути спрямовані на зміну суспільства, його перетворення, а повинні регулювати усталені стосунки. Таким чином, чим більша реакція суспільства, тим більше вплив закону, що призводить до великих коливань, які не тільки не розвивають таку сферу суспільних відносин як процес, але й гальмують її.

Світ без явину розвивається, а наукові розробки постійно пришвидшують цей процес. Тільки за останні десятиліття науково-технічного прогресу розробки в галузі комунікацій спричинили створення нових сфер

життя та спілкування людей у віртуальному просторі. Підприємливі особи одразу зорієнтувалися та пристосували нові досягнення для вчинення протиправних діянь. Незаконні дії в мережі Інтернет на сьогодні є нормою злочинного світу. За допомогою віртуального простору вчиняється значна частина злочинів, передбачених різними розділами Кримінального кодексу України (крадіжка, шахрайство, доведення до самогубства, перевищення влади та службових повноважень, розповсюдження предметів порнографічного характеру тощо).

Було б перебільшенням стверджувати, що держава повністю проігнорувала поширення злочинних проявів, які вчиняються з використанням мережі Інтернет. Цілком виправданим є створення Управління боротьби з кіберзлочинністю у МВС України. До основних завдань Управління відноситься участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики щодо попередження та протидії кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, а також іншим кримінальним правопорушенням, учиненим із їх використанням [5].

Та особисте відвідування декількох територіальних підрозділів Управління показало, що не зважаючи на те, що в Управлінні боротьби з кіберзлочинністю є відділ аналітичної роботи та комп'ютерної розвідки, фактична діяльність із моніторингу Інтернет простору щодо виявлення злочинних проявів не відбувається. Такий моніторинг здійснюють окремі співробітники за своїми напрямками оперативної роботи з використанням власних знань або ж із залученням відповідних фахівців із власної ініціативи та на особистих контактах. А застосування інформаційно-аналітичних можливостей системних розробок, що є на озброєнні МВС України, не відбувається взагалі.

Ще гірша ситуація з досудовим розслідуванням кіберзлочинів. Ігнорування сучасного науково-технічного рівня суспільства та злочинності офіційним кримінальним процесом призводить до абсурдних випадків. Деякі прокурори відмовляються надавати дозволи на проведення НС(Р)Д щодо фактів незаконного розповсюдження порнографічних предметів через мережу Інтернет, мотивуючи це відсутністю предмета, який можливо вилучити та дослідити, адже розповсюдження відбувається через онлайн-трансляцію за допомогою веб-камери.

Таким чином, спостерігаємо ситуацію, коли держава реагує на виникнення негативного впливу на суспільство шляхом криміналізації діяння та навіть створенням спеціалізованого підрозділу, який має протидіяти такому злочинному прояву, нейтралізуючи його вплив. Та недосконалість кримінально-процесуальних процедур виявлення та розслідування зло-

чинів не дозволяє позбавити суспільство цього негативного впливу, збільшуючи соціальне напруження.

Звісно, розробники КПК України ставили за ціль наблизити вітчизняне судочинство до європейських стандартів. Та кримінальні процесуальні кодекси європейських держав розроблялися не одне десятиліття, а тому не можуть враховувати сучасний рівень розвитку суспільства з його різноманітністю способів вчинення злочинів та прийомів протидії правосуддю.

Повертаючись до проблеми співвідношення КПК України з чинним законодавством потрібно звернути увагу на Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», адже можна стверджувати, що існування цих двох законодавчих актів – це пережиток старих традицій, збереження консерватизму в колишній оцінці ОРД як діяльності цілком таємній. Уже не одне десятиліття точаться наукові дискусії щодо доцільності та необхідності процесуалізації ОРД. Важливим кроком було внесення до КПК розділу 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії», яким фактично регламентовано порядок негласного документування злочинної діяльності в рамках кримінального провадження.

Але ж таке документування регламентовано й Законом України «Про ОРД», хоча й в іншій формі. А збереження дублювання – це не тільки порушення основ законодавчої техніки, але й створення передумов для порушення гарантованих Конституцією України прав та свобод громадян у процесі правозастосовної діяльності.

Так, із моменту набрання чинності КПК України оперативні підрозділи, як і раніше, здійснюють оперативно-розшукову діяльність на підставі Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», з відповідними змінами. Водночас, якщо раніше з моменту порушення кримінальної справи здійснювалися паралельно дві діяльності: оперативно-розшукова та досудове розслідування, то тепер, із початку кримінального провадження оперативно-розшукова діяльність, у тій формі, якою вона була раніше, припиняється та здійснюється виключно процесуальна діяльність у формі досудового розслідування. Проте нове досудове розслідування здійснюється із застосуванням усіх можливостей, зокрема й оперативних, які раніше були доступні лише під час оперативно-розшукової діяльності.

Для кращого розуміння змін, що відбулися в оперативно-розшуковій діяльності з набранням чинності нового КПК України, доцільно проаналізувати зміни в основній функції оперативних підрозділів: виявлення та фіксація фактичних даних для розкриття і розслідування злочинів.

Із набранням чинності КПК України вказана функція набуває двоїстого характеру, а саме: виявлення та фіксація фактичних даних для розкриття і розслідування злочину відбувається тільки під час кримінального провадження. У цьому випадку оперативний працівник виконує дору-

чення слідчого, прокурора або суду й на час проведення негласних слідчих (розшукових) дій користується повноваженнями слідчого, як зазначено в ч. 2 статті 41 КПК України.

Отже, функція розкриття злочинів замінюється, і з листопада 2012 року основним обов'язком оперативних підрозділів є виявлення та припинення злочинів. Тобто, тепер основна діяльність оперативних підрозділів спрямована на попередження злочинності.

Інша ж сторона цієї діяльності, спрямована на розкриття (розслідування) злочинів, стала цілком і повністю процесуальною, що на сьогодні є позитивним моментом. Раніше оперативник проводив оперативно-розшукові заходи, а потім різними способами, правдами й неправдами, легалізував отримані фактичні дані для використання їх у кримінальному процесі як докази. Тепер діяльність із легалізації фактичних даних, отриманих оперативним шляхом, значно полегшилась, адже всі дії, зокрема й негласні, проводяться згідно з нормами КПК України й автоматично стають джерелами доказів.

Водночас, незважаючи на піднесення ролі слідчого в новому КПК України, він нічого не вартий без оперативного працівника, який володіє оперативною обстановкою та може судити про доцільність і результативність тієї чи іншої дії в кримінальному провадженні.

Повертаючись до змін у Законі України «Про ОРД», слід зазначити не цілком вдале нове формулювання статті 8 «Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність». Так, у переліку прав підрозділів вказано, на підставі якої статті КПК оперативний підрозділ має реалізовувати те чи інше право. Не погоджуючись із таким формулюванням, зазначимо, що навіть за новим КПК України оперативно-розшукова діяльність ділиться на дві частини: на ту, яка проводиться до початку кримінального провадження, тобто для виявлення та попередження злочинів, і після, у рамках кримінального провадження. Тоді виникає запитання, яким чином оперативний підрозділ може реалізовувати свої права згідно з нормами КПК, якщо сам КПК ще не вступив в дію, бо інформація про конкретну подію ще не внесена до Єдиного реєстру. Тобто, ми ще не знаємо на 100 відсотків, чи був сам факт, а перевірити це без застосування оперативно-розшукових засобів не убачається можливим. Тим більше, що і в самих нормах КПК, які регламентують проведення негласних слідчих (розшукових) дій, не вказано, що їх можна застосовувати для попередження злочинів. Наприклад, у ст. 267 КПК «Дослідження суспільно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи» вказано, що ця дія може бути проведена з метою:

1) виявлення та фіксації слідів учинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування;

- 2) виготовлення копій чи зразків зазначеним речей і документів;
- 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину;
- 4) виявлення осіб, які розшуковуються;
- 5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

Як бачимо, жодним словом не згадується про попередження злочину.

Таким чином, доцільно змінити формулювання в ст. 8 Закону «Про ОРД», вказавши, що якщо права підрозділів реалізуються для виявлення та попередження злочинів, то застосовуються норми виключно закону «Про ОРД», але от оформляти це необхідно відповідно до вимог КПК, що б у подальшому не виникло проблем із легалізацією отриманих даних.

Указані неузгодженості породжують неправильне тлумачення положень КПК України деякими співробітниками прокуратури та суду щодо участі оперативних підрозділів у зборі фактичних даних як до початку кримінального провадження, так і під час досудового розслідування. Зокрема, під час підготовки до проведення ОРЗ за справами оперативного обліку прокуратура та суд відмовляються брати до уваги положення ЗУ «Про ОРД» і виданих на його підставі підзаконних актів, твердячи, що у своїй діяльності вони керуються виключно КПК України.

Ситуація ще більше загострилася після намагання МВС України якнайшвидше заповнити нормативний вакуум відомчими інструкціями для забезпечення діяльності оперативних підрозділів. Практичні працівники під час застосування положень відомчих інструкцій стикнулися з певними труднощами, особливо в частині здійснення оперативно-технічних заходів. Неточності та протиріччя негативно впливають на оперативність прийняття рішень, їх результативність, а інколи призводять й до необґрунтованого обмеження чи порушення конституційних прав громадян.

Детальний аналіз нормативно-правової бази, а також практики її застосування дозволили виявити певні дискусійні положення в регламентації оперативно-розшукової діяльності та процесуальної діяльності під час кримінального провадження.

Значні труднощі виникають при підготовці матеріалів для здійснення оперативно-розшукових заходів у ході оперативно-розшукової діяльності за абонентськими номерами, які належать до контрактної форми обслуговування, через неможливість отримання даних від операторів і провайдерів телекомунікації щодо абонентів за ухвалами слідчих суддів. Адже ухвала суду, яка дозволяє доступ до електронних інформаційних систем операторів і провайдерів телекомунікації, має гриф обмеження доступу, що робить неможливим її надання останнім для витребування відомостей щодо осіб, на яких зареєстровані абонентські номери та їх контактних адрес.

Утім, такі труднощі не виникають при підготовці негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених ст. ст. 263, 268 під час кримінального провадження, через те, що в ст. 159 та п. 7 ч. 1 ст. 162 передбачений такий захід забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до документів, що знаходяться в операторів та провайдерів телекомунікації та містять інформацію про зв'язок абонента, надання телекомунікаційних послуг, зокрема отримання послуг, їх тривалість, зміст, маршрути передавання тощо.

Окрім того, у випадку підготовки матеріалів для здійснення ОРЗ за абонентськими номерами, що належать до контрактної форми обслуговування, у клопотанні до суду першої інстанції на тимчасовий доступ до речей і документів неможливо зазначити всі відомості, наявність яких є обов'язковою відповідно до вимог ч. 2 ст. 248 КПК України без розкриття інформації, яка становить державну таємницю.

Висновки. Навіть наслідуючи західний досвід, наші законотворці примудрилися взяти найбільш суперечливі моменти та накласти їх на вже сформовані суспільні відносини без урахування національних особливостей. На Заході ОРД виведена з кримінального процесу та регламентується окремим законодавством. У нас же її намагаються посадити на два стільці, чим вносять значну кількість неузгодженостей, що провокують протиріччя під час застосування правових норм на практиці. У результаті загушовується таємна діяльність, що потребує особливо ретельної регламентації. І, без сумніву, еволюція кримінального процесу надзвичайно важлива, однак ніхто ж і не відміняв специфіки ОРД, яка потребує не менш пильної уваги.

Уважаємо, що ситуація, яка склалася на сьогодні, неодмінно зміниться на краще, оскільки практичні працівники щодня напрацьовують певні навички та вміння із застосування нового законодавства, а деякі проблеми та протиріччя вирішуються шляхом знаходження альтернативних, нормативно не заборонених шляхів. І маємо сподівання, що чинний КПК України, з часом, значно покращить ефективність і результативність роботи оперативних підрозділів у протидії злочинності, а головне, підвищить рівень захищеності добропорядних громадян від неправомірних чи необґрунтованих обмежень своїх прав і свобод.

Використані джерела:

1. Чубко Т. П. Глобалізація: поняття, вплив на сучасні державу і право [Електронний ресурс] / Т. П. Чубко // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 396–405. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10htpdip.pdf>.

2. Розовський Б. Г. Уголовный процесс: попытка подсмотреть будущее / Б. Г. Розовский // Библиотека криминалиста. – М. : Юрлитинформ, 2014. – № 4 (15). – С.104 – 131.

3. Эрлих О. Основные положения социологии и права / О. Эрлих ; [пер. с нем. М. В. Антонова] ; [под ред. В. Г. Графского, Ю. И. Гревцова]. – Спб.: Ооо «Университетский издательский консорциум», 2011. – 704 с.

4. Frova A. Thus spoke Galileo: the great scientist's ideas and their relevance to the present day / Andrea Frova, Mariapiera Marenzana. – Oxford University Press, 2006. – 514 p.

5. Офіційний сайт МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/544754>.

Комарницький В.М., Бочковой А.В. Контрпродуктивная политика развития современного уголовного процесса Украины

В статье рассматриваются особенности современного уголовного процесса Украины, которые не способствуют его развитию. Не соответствие УПК Украины законодательству в целом приводит к противоречиям при его толковании на практике, что влечет за собой неэффективность в противодействии преступности и необоснованное нарушение прав и свобод граждан.

Ключевые слова: *уголовный процесс, развитие, закон, право, общество, государство, политика, система, соблюдение прав и свобод граждан, ограничения прав, нарушение прав.*

Komarnitskiy V.M., Bochkovi O.V. Counterproductive policy of development of the modern criminal process of Ukraine

The article deals with the features of modern criminal process of Ukraine that are not contributing to its development. The inconsistency of the criminal procedural code to the legislation in general, is leading to contradictions in its interpretation in practice, causing the inefficiency in combating against a crime and unwarranted infringement of the rights and freedoms of citizens.

Of course, a great part of provisions of the CPC are revolutionary for our criminal process. But a deeper study of the norms of the criminal procedural code and practices is showing that many provisions of the Law are not consisting with the social relations in our state, are borrowed without considering the historical and psychological features of the Ukrainian society. The attempt of combining continental and Anglo-American traditions of justice regulation, without making corresponding changes in national legislation in general, no doubt is causing an imbalance. The further attempts to impose the regulated rules on existing social relations will be leading to the gradual destruction of social relations in a more unstable sphere that, in general, can not contribute to the development of the criminal process, but rather its degradation.

The purpose of this article is to highlight the norms of the criminal procedural code of Ukraine, that are contradicting to other current normative legal acts regulating social relations in the sphere of the criminal process. To justify the inconsistency of the modern criminal process to the pace of development of society in general, and crime, as its part in particular.

The criminal process should reflect the mood and the rules existing for efficient enforcement. Otherwise, a certain resonance in public relations is establishing

with its insufficient strength that may lead to their destruction. In addition it is necessary to pay attention to the Law of Ukraine «On the operative-search activity», because it can be argued that the existence of these two legislative acts – is a relic of the ancient traditions and the preservation of conservatism in the former evaluation of the OSA as activities purely secret. For decades scientific discussions about the feasibility and necessity of processualisation of the OSA are sustained. An important step was the introduction to section 21 of the criminal processing code «The covert investigative (search) actions», that are actually regulated by the unofficial documentation of criminal activities in criminal proceedings. But this type of documentation is limited by the Law of Ukraine «On the OSA», albeit in a different form. And the save of the duplication is not only a violation of the basics of the legislative technique, but also a creation of the preconditions for violations guaranteed by the Constitution of Ukraine of rights and freedoms of citizens in the process of enforcement.

Therefore, even following the western experience our legislators managed to take the most controversial moments and put them on the already established social relations without taking into account national peculiarities. In the West the OSA is apart from the criminal procedure and is governed by a separate legislation. We try to sit on two chairs, causing a significant number of inconsistencies provoking controversy during the application of legal norms in practice. As a result the secret activity requiring a very careful regulation is obscured. Without doubt, the evolution of the criminal process is extremely important, however, and the specifics of the OSA requiring no less attention have not been canceled.

Key words: *criminal process, development, law, society, state, politics, system, rights and freedoms of citizens, restrictions on infringement of rights.*

УДК 343.13:343.123
О.Р. Мала

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

На підставі наукового аналізу положень чинного законодавства в статті розглянуто особливості цивільного позову прокурора про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями під час здійснення державних закупівель. Докладно висвітлено питання, пов'язані з визначенням переліку підстав та предмета позову прокурора вказаної категорії. Проаналізовано діяльність прокурора щодо відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями під час здійснення державних закупівель, як у межах, так і поза межами кримінального судочинства.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, цивільний позов, прокурор, державні закупівлі, інтереси держави, шкода.

Постановка проблеми. Прокурорська практика свідчить, що випадки нерационального використання, а подекуди вчинення кримінальних правопорушень, які полягають у розкраданні, привласненні бюджетних коштів під

час здійснення державних закупівель, мають поширений характер. Діяльність прокурора в кримінальних провадженнях вказаної категорії є ефективною лише в разі відшкодування державі шкоди, заподіяної злочинцем у сфері державних закупівель. Зважаючи на економічну ситуацію в державі, необхідно суттєво мобілізувати зусилля прокурорів на вказаному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, присвячені дослідження А.М., Бойка, І.М. Горбачової, О.П. Кучинської, Д.Ф. Плачкова, І.В. Ткача, П.В. Хряпінського та інших вітчизняних дослідників. Утім, в аспекті здійснення державних закупівель зазначеній проблематиці приділена недостатня увага.

Формування цілей. З огляду на зазначене, метою статті є визначення особливостей підстав, предмета та процесу доказування цивільного позову прокурора про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями під час здійснення державних закупівель.

Виклад основного матеріалу. Статтею 128 Кримінального процесуального кодексу України передбачено можливість під час кримінального провадження пред'явити до підозрюваного, обвинуваченого або до осіб, які за законом несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, цивільний позов [1]. Судово-слідча практика свідчить, що центральне місце серед форм відшкодування шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, посідає саме пред'явлення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні. Особливим суб'єктом, який має право заявляти позови зазначеної категорії, є прокурор.

Із аналізу норм чинного Кримінального процесуального кодексу України можна дійти висновку, що підставами позову про відшкодування шкоди, завдані кримінальними правопорушеннями під час здійснення державних закупівель є: 1) факт вчинення кримінального правопорушення під час здійснення державних закупівель; 2) наявність шкоди; 3) причинно-наслідковий зв'язок між указаним діянням та шкодою; 4) порушення інтересів держави.

Із урахуванням вимог чинного КПК України, наявність у Єдиному реєстрі досудових розслідувань відомостей про вчинення відповідного кримінального правопорушення під час здійснення державних закупівель свідчить про наявність першої підстави позову прокурора в кримінальному провадженні.

До найбільш типових кримінальних правопорушень у цій сфері, що потребують вжиття прокурором заходів цивільно-правового характеру, можна віднести: завищення обсягів робіт, вартості послуг, ціни товарів, що купувалися за бюджетні кошти; відсутність конкурсу при закупівлях;

невиконання чи неналежне виконання укладених за результатами тендеру договорів тощо.

Нерідко тендерними комітетами укладаються договори про закупівлю за державні кошти товарів, робіт, послуг за цінами, що перевищують середню вартість об'єкта закупівлі, що існує на ринку. Службовими особами комітетів із конкурсних торгів допускаються зловживання під час проведення процедури закупівлі товарів, робіт чи послуг у одного учасника, не досліджуються документи щодо відсутності конкуренції на ринку товарів, послуг, робіт. До участі в конкурсах допускаються пов'язані особи, тобто комерційні структури, що мають одних і тих же засновників.

Законодавство про державні закупівлі найчастіше порушується під час придбання продуктів харчування, обладнання, медикаментів, приміщень для закладів медицини, освіти, соціального захисту населення та фондів соціальної спрямованості, а також при здійсненні ремонтних робіт. Також поширеними є зловживання під час закупівлі нафтопродуктів і робіт із ремонту автошляхів.

Для відшкодування шкоди, спричиненої вищевказаними правопорушеннями, предметом позовних вимог може бути: визнання недійсними рішень органів влади, уповноважених проводити державні закупівлі; визнання недійсними результатів торгів із закупівлі та укладених за їх результатами договорів; розірвання договорів через їх невиконання чи неналежне виконання, стягнення збитків, заподіяних невиконанням чи неналежним виконанням цих договорів; стягнення коштів, сплачених авансом за виконання робіт, які не було розпочато у строк, тощо.

Однак не всі вищепераховані вимоги можуть бути предметом позову прокурора в кримінальному провадженні. Так, статтею 128 КПК України передбачено можливість пред'явлення в кримінальному провадженні позову лише про відшкодування шкоди. Предметом позову може бути лише та шкода, яка заподіяна саме кримінальними правопорушеннями або іншими суспільно небезпечним діянням, і впливає із обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Отже, із аналізу чинного законодавства випливає, що в рамках кримінального провадження не розглядаються: спори, не пов'язані із відшкодуванням шкоди (наприклад, про визнання недійсними цивільно-правових угод, застосування наслідків їх недійсності); регресні позови; спори, які впливають із публічно-правових відносин (підвідомчі адміністративним судам); спори, підвідомчі господарським судам; спори про відшкодування шкоди, що раніше були предметом судового розгляду між тими ж сторонами й із тих же підстав.

Так, наприклад, питання про скасування незаконного рішення суб'єкта владних повноважень вирішується в порядку адміністративного

судочинства, оскільки спір впливає з публічно-правових відносин і підсудний адміністративним судам.

Спори, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, розглядаються лише господарськими судами. З аналізу статистичних даних органів прокуратури доходимо висновку, що предметом позову прокурора вказаної категорії в кримінальному провадженні, зазвичай, є шкода в розмірі, що становить різницю між ринковою ціною на товар, роботи, послуги та ціною, за якою проведено закупівлю.

Наступною підставою позову прокурора про відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями під час здійснення державних закупівель, яка підлягає обґрунтуванню у позові, є наявність факту порушення інтересів держави. Зазначена підстава є спеціальною, з якою чинне законодавство пов'язує саме позовну діяльність прокурора. При цьому не потрібно допускати підміни суб'єктів владних повноважень, до компетенції яких віднесені відповідні повноваження. Зокрема, у статтях 7, 8 Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 10 квітня 2014 року визначено органи, уповноважені за здійснення державного регулювання та контролю у сфері державних закупівель, серед яких: Уповноважений орган – Міністерство економічного розвитку та торгівлі України, а також у межах своїх повноважень органи казначейства, фінансові інспекції, Рахункова палата, Антимонопольний комітет України [2].

При прийнятті рішення щодо пред'явлення позову прокурорам слід оцінювати насамперед повноту та своєчасність заходів щодо усунення порушень, стягнення збитків, які вжито державними органами, зокрема, підрозділами державної фінансової інспекції на місцях, самими замовниками.

Установивши наявність підстав для представництва інтересів держави шляхом пред'явлення позову про відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями під час здійснення державних закупівель, у кримінальному провадженні, прокурор при підготовці такого позову в кримінальному провадженні повинен вирішити такі питання: чи підлягає спір вирішенню в порядку кримінального провадження; визначити сторони в цивільному позові; визначити розмір шкоди, що підлягає відшкодуванню; сформулювати позовні вимоги.

Вирішення питання, чи підлягає спір розгляду в порядку кримінального провадження, має важливе значення, оскільки залежно від характеру правовідносин, що виникли внаслідок вчиненого кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, їх суб'єктного складу, наслідків тощо, позовна діяльність щодо усунення наслідків, спричинених зазначеними діяннями, може здійснюватись як у кримінальному, так і цивільному, господарському чи адміністративному судочинстві.

Правильне визначення прокурором сторін позовної заяви має важливе значення для подальшої перспективи її судового розгляду. Якщо прокурор звернувся в інтересах неналежного позивача, тобто особи, яка не має права вимоги, процесуальна можливість його заміни законодавством узагалі не передбачена, через що суд залишає позов прокурора без задоволення.

Відповідно до ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у випадку порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу [3].

Наявність таких обставин повинна бути обґрунтована прокурором у позовній заяві.

Позивачем у позові зазначеної категорії, зазвичай, є замовник товарів, робіт і послуг за державні кошти. До них належать органи державної влади й органи місцевого самоврядування, а також юридичні особи (підприємства, установи, організації) та їх об'єднання, які забезпечують потреби держави або територіальної громади, якщо така діяльність не здійснюється на промисловій чи комерційній основі за наявності однієї з таких ознак: юридична особа є одержувачем бюджетних коштів та уповноважена розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, у межах такого фінансування; органи державної влади чи органи місцевого самоврядування або інші замовники володіють більшістю голосів у вищому органі управління юридичної особи; у статутному капіталі юридичної особи державна або комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50 відсотків.

Із урахуванням положень частини 1 статті 128 Кримінального процесуального кодексу України, відповідачем за цивільним позовом у кримінальному провадженні є підозрюваний, обвинувачений або фізична чи юридична особа, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Відповідачем за цивільним позовом про відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями під час здійснення державних закупівель, зазвичай, є переможець процедури закупівлі – учасник, пропозицію конкурсних торгів або цінову пропозицію якого визнано найбільш економічно вигідною та акцептовано в разі проведення торгів (конкурсних торгів), або учасник, пропозицію якого акцептовано за результатами застосування переговорної процедури закупівлі. При цьому під час досудового розслідування повинно бути встановлено факт порушення вказаною особою законодавства під час здійснення державних

закупівель (завищення обсягів робіт, вартості послуг, ціни товарів, що купувалися за бюджетні кошти, тощо).

Під час підготовки позову необхідно встановити розмір шкоди, яка підлягає відшкодуванню. Відповідно до статті 91 КПК України серед обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, зазначено вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Для підтвердження факту порушення процедури здійснення державних закупівель і розміру шкоди, спричиненої в результаті її порушення, під час досудового розслідування прокуророві необхідно ініціювати проведення ревізії органами Державної фінансової інспекції. При цьому слід мати на увазі, що на підставі Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року пункт 6 статті 36 Кримінального процесуального кодексу України, який передбачав право прокурора призначати ревізії та перевірки, виключено. Натомість частиною 6 статті 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26 січня 1993 року позапланова виїзна ревізія може здійснюватися лише за наявності підстав для її проведення на підставі рішення суду [4].

Отже, для встановлення шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями під час здійснення державних закупівель, прокурор повинен звернутися до слідчого судді з клопотанням про призначення позапланової ревізії. Ревізія полягає в документальному та фактичному аналізі дотримання підконтрольними установами законодавства про державні закупівлі та проводиться органом державного фінансового контролю на всіх стадіях державних закупівель. Результати ревізії державних закупівель викладаються в акті.

У разі встановлення фахівцями органів державної фінансової інспекції суми безпідставно отриманих коштів під час проведення процедури державної закупівлі, позовні вимоги слід формулювати як стягнення майна, набутого без достатньої правової підстави на підставі статей 1212 - 1214 Цивільного кодексу України. Ці кошти становлять різницю між ринковою ціною на конкретний товар і ціною, за якою проведено закупівлю.

Для усунення наслідків кримінальних правопорушень під час здійснення державних закупівель прокурор може пред'являти позови поза межами кримінального судочинства – у цивільному, господарському або адміністративному судочинстві.

Основною категорією позовів у цій сфері, що підлягають розгляду в господарському суді, є позови щодо визнання недійсними рішень комітетів із конкурсних торгів (результатів торгів) із закупівлі та укладених за їх результатами договорів у разі, якщо порушення законодавства з питань державних закупівель допускаються учасниками торгів до укладення та під час укладення договору про державну закупівлю.

Правовою підставою для визнання правочинів (договорів) недійсними є загальні норми цивільного законодавства – статті 203, 215 Цивільного кодексу України, що передбачають повернення сторонами всього отриманого за договором (двостороння реституція) [5].

Одним із найважливіших питань для визначення законності здійснення закупівлі конкретних товарів, робіт чи послуг за державний кошт є дослідження відповідності конкурсних пропозицій (цінових пропозицій) вимогам документації конкурсних торгів (запитів для участі в процедурі цінових пропозицій) і законодавству.

Під час вивчення цього питання досліджуються подані конкурсні пропозиції учасників торгів і документи, що наявні в складі конкурсних пропозицій щодо їх відповідності документації конкурсних торгів та Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 10 квітня 2014 року.

Перш за все необхідно дослідити, чи наявні всі документи, передбачені документацією конкурсних торгів. У цьому випадку вивчення базується на зіставленні поданих учасниками конкурсних пропозицій (цінових пропозицій) із вимогами документації конкурсних торгів (запрошення до участі в торгах).

До того ж слід зазначити, що документи, подані на підтвердження кваліфікаційних та інших вимог, мають бути чинними на дату розкриття або пізнішу дату, якщо інше не встановлено документацією конкурсних торгів або законодавством.

Конкурсні торги проводяться на підставі документації конкурсних торгів, якою визначаються вимоги до учасників торгів, процедурні питання тощо. Так, відповідно до частини 3 статті 22 Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 10 квітня 2014 року документація конкурсних торгів не повинна містити вимог, що обмежують конкуренцію та призводять до дискримінації учасників. Зокрема, у документації замовник для надання переваги вже «визначеному переможцю торгів», при закупівлі товарів, робіт чи послуг може встановлювати вимоги, які безпосереднього відношення до виконання робіт чи послуг не мають, визначати конкретних виробників товарів, надавати перевагу місцевим виробникам продукції чи юридичним особам тощо. Встановлення вказаних вимог обмежує конкуренцію та спотворює основні принципи закупівель.

Окремо слід зосередити увагу на наявності документально підтвердженої інформації про відповідність учасників кваліфікаційним критеріям, передбаченим частиною 2 статті 16 Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 10 квітня 2014 року. Замовник може встановлювати кваліфікаційні критерії, яким повинні відповідати учасники торгів. Зокрема, наявність обладнання та матеріально-технічної бази; наявність працівників відповідної кваліфікації, які мають необхідні знання та досвід;

наявність документально підтвердженого досвіду виконання аналогічних договорів; наявність фінансової спроможності (баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, довідка з обслуговуючого банку про відсутність (наявність) заборгованості за кредитами).

При цьому, вивчаючи відповідність учасників закупівлі зазначеним вище вимогам, необхідно мати на увазі, що всі пропозиції конкурсних торгів, які відповідають зазначеним кваліфікаційним критеріям, та за відсутності інших підстав для їх відхилення допускаються до оцінки.

У випадку невідповідності учасника кваліфікаційним критеріям його пропозиція відхиляється на підставі пункту 3 частини 1 статті 29 Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 10 квітня 2014 року. Отже, відхилення таких пропозицій є обов'язком замовника, а не його правом.

Також у документації торгів замовник зобов'язаний передбачити подання учасниками торгів документів щодо спростування того, що учасника або його представника було притягнуто до відповідальності за вчинення у сфері державних закупівель корупційного правопорушення, його засудження за злочин, пов'язаний із порушенням процедури закупівлі, або інший злочин, учинений із корисливих мотивів, судимість з якого не знято або не погашено у встановленому законом порядку; учасника визнано у встановленому законом порядку банкрутом та стосовно нього відкрито ліквідаційну процедуру.

Отже, під час вивчення цього питання досліджуються: протоколи оцінки та визначення переможця процедури закупівлі; документація конкурсних торгів; конкурсні пропозиції учасників торгів; повідомлення про акцепт і про результати торгів.

За підсумками проведення конкурсних торгів повинна бути обрана найбільш економічно вигідна пропозиція, а саме пропозиція, що відповідає всім критеріям та умовам, визначеним у документації конкурсних торгів, і визнана найкращою за результатами оцінки конкурсних пропозицій. Так, переможцем процедури запиту цінкових пропозицій визнається учасник, який подав пропозицію, що відповідає вимогам замовника, зазначеним у запиті цінкових пропозицій та яка має найнижчу ціну.

Вирішуючи питання щодо вжиття заходів цивільно-правового характеру у сфері державних закупівель, слід звертати увагу на таке.

Договір про закупівлю укладається в письмовій формі відповідно до положень Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про здійснення державних закупівель».

Істотними умовами договору про закупівлю обов'язково є предмет договору (найменування, номенклатура, асортимент); кількість товарів, робіт і послуг та вимоги щодо їх якості; порядок здійснення оплати; ціна

договору; термін та місце поставки товарів, надання послуг, виконання робіт (строк дії договору), права й обов'язки сторін; зазначення умови щодо можливості зменшення обсягів закупівлі залежно від реального фінансування видатків; відповідальність сторін.

Умови договору про закупівлю не повинні відрізнятися від змісту пропозиції конкурсних торгів (зокрема, ціни за одиницю продукції) переможця процедури закупівлі та не повинні змінюватися після укладення договору про закупівлю до повного виконання зобов'язань сторонами.

Підставою позову прокурора може бути невідповідність умов договору положенням документації конкурсних торгів.

Для усунення наслідків кримінального правопорушення у сфері державних закупівель прокурор може пред'явити позов про визнання незаконними результатів державних закупівель і відповідного договору через те, що їх проведення та укладення суперечать інтересам держави й суспільства, тобто застосування односторонньої реституції розглядається у порядку господарського судочинства.

Правочинами, що посягають на суспільні, економічні та соціальні основи держави, є правочини, спрямовані на використання всупереч закону комунальної, державної або приватної власності; правочини, спрямовані на незаконне відчуження або незаконне володіння, користування, розпорядження об'єктами права власності українського народу тощо.

Для визнання зобов'язання таким, що вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, необхідною є наявність вини фізичних осіб, які підписували договір, що проявляється у формі умислу, який спрямований на отримання неправомірної вигоди, наприклад, товарів, робіт, послуг по заниженим цінам. Такий умисел повинен виникнути до моменту укладення договору.

Якщо господарське зобов'язання визнано недійсним як таке, що вчинено з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, то за наявності наміру в обох сторін – у разі виконання зобов'язання обома сторонами – у дохід держави за рішенням суду стягується все одержане ними за зобов'язанням, а у випадку виконання зобов'язання однією стороною з другої сторони стягується в дохід держави все одержане нею, а також усе належне з неї першій стороні на відшкодування одержаного. У разі наявності наміру лише в одній зі сторін усе одержане нею повинно бути повернуто другій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного стягується за рішенням суду в прибуток держави.

При доказуванні вини юридичної особи у формі умислу при укладанні угод з метою, завідомо суперечною інтересам держави та суспільства, потрібно довести, що сторони усвідомлювали або повинні були усвідомлювати протиправність угоди, що укладається, і суперечність її

мети інтересам держави та суспільства й прагнули або свідомо допускали настання протиправних наслідків. Намір юридичної особи визначається як намір тієї посадової або іншої фізичної особи, яка підписала договір від імені юридичної особи, маючи на це належні повноваження. За відсутності таких даних наявність наміру у юридичної особи не може вважатися встановленою.

Правочин, який вчинено з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, водночас є таким, що порушує публічний порядок, а тому згідно з частиною 2 статті 228 Цивільного кодексу України є нікчемним. Визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.

Ще один вид позову у сфері державних закупівель – позов про розірвання договору купівлі-продажу, укладеного за результатами тендеру, а також стягнення коштів, який пред'являється у разі невиконання зобов'язань за договорами про закупівлю.

Під час підготовки позовних заяв із цього питання досліджуються договори, додаткові угоди до договорів, платіжні доручення, накладні, бухгалтерські реєстри.

Для підготовки якісної позовної заяви необхідно співставити умови укладених договорів (у частині оплати) із фактично здійсненими перерахунками коштів; проаналізувати правильність і своєчасність виконання договірних зобов'язань постачальниками.

Під час вивчення документів слід звернути увагу на відповідність істотних умов укладених договорів (ціна за одиницю, кількість/обсяг, загальна вартість) із розміром фактично сплаченої суми та поставленими товарно-матеріальними цінностями (виконаними роботами, наданими послугами).

Одним із найпоширеніших порушень умов тендерних угод є не своєчасна поставка товарів, виконання робіт, надання послуг, а також неналежна їх якість і комплектність. При цьому слід мати на увазі, що відповідно до статті 231 Господарського кодексу України у випадку, якщо порушено господарське зобов'язання, у якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектора економіки, або порушення пов'язано з виконанням державного контракту чи виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту, штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором. Розмір та порядок застосування штрафних санкцій чітко визначено в статтях 231, 232 Господарського кодексу України [6].

Правова позиція Вищого господарського суду України щодо стягнення штрафних санкцій викладена в постановою від 27.11.2003 у справі № 5011-11/8451-2012 за позовом Міністерства охорони здоров'я України до ТОВ «Горал» про стягнення штрафних санкцій за поставку неякісного

товару; від 18.06.2013 у справі № 5016/1447/2912 (3/78) за позовом Державного підприємства заводу «Електроважмаш» до ТОВ «Сонар» про стягнення санкцій за поставку неякісної продукції тощо. [7].

Під час підготовки прокурором позовів у сфері державних закупівель як докази можливо використати такі документи:

- процесуальні документи кримінального провадження (вироки судів, повідомлення про підозру, обвинувальні акти тощо);
- акти планової чи позапланової перевірки дотримання вимог законодавства органами державного фінансового контролю, вимоги про необхідність усунути порушення закону, винесені за результатами перевірки;
- висновки експертів про заниження ціни договору чи завищення вартості виконаних робіт;
- примірники господарських договорів;
- фінансово-господарські документи, що підтверджують передачу товарів, виконання робіт (послуг) за договором - товарно-транспортні накладні, податкові накладні, рахунки-фактури, довіреності на отримання товарно-матеріальних цінностей, акти приймання-передачі виконаних робіт (наданих послуг) тощо.

Висновки. З огляду на вищевикладене, можна дійти висновку про те, що підготовка та пред'явлення цивільного позову як важлива складова позовної прокуратури включає цілий комплекс дій, направлених на своєчасне, реальне поновлення прав громадян та інтересів держави, усунення інших суспільно небезпечних наслідків, заподіяних кримінальним правопорушенням. Досягнення вказаного результату можливо за наявності правильно оформленого та обгрунтованого позову, який відповідає вимогам чинного законодавства.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року // *Голос України*. - 2012. - № 90-91.
2. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 10 квітня 2014 року // *Голос України*. - 2014. - № 78.
3. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року // *Голос України*. - 2014. - № 206 (5956). - С. 11-24.
4. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січня 1993 року // *Відомості Верховної Ради України*. - 1993. - № 13. - Ст. 110.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року // *Відомості Верховної Ради України*. - 2003. - № 40. - Ст. 356.
6. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року // *Відомості Верховної Ради України*. - 2003. - № 18. - Ст. 144.

7. Єдиний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.reyestr.court.gov.ua>.

Малая О.Р. Деятельность прокурора по возмещению ущерба, причиненного уголовными правонарушениями при осуществлении государственных закупок

На основании научного анализа положений действующего законодательства в статье рассмотрены особенности гражданского иска прокурора о возмещении ущерба, причиненного уголовными правонарушениями при осуществлении государственных закупок. Детально освещены вопросы, связанные с определением оснований и предмета иска прокурора указанной категории. Проанализирована деятельность прокурора по возмещению ущерба, причиненного уголовными правонарушениями при осуществлении государственных закупок, как в уголовном, так и в других видах производств.

Ключевые слова: *уголовное производство, уголовное правонарушение, гражданский иск, прокурор, государственные закупки, интересы государства, ущерб.*

Mala O.R. Prosecutor's operation with regard to compensation of damage, inflicted by criminal offences when making state procurements

Because of a scientific analysis of provisions of the legislation in force, the article considers the peculiarities of a civil claim by prosecutor on compensation of damage inflicted by criminal offences when making state procurements. The grounds for a claim of a mentioned category by prosecutor, namely: the fact that a criminal offence has been committed while making state procurements, a fact of damage, a cause-and-effect connection between the mentioned offence and the damage, violation of interests of state, are being defined and analyzed.

The conclusion is being made, that while solving an issue of whether there are grounds necessary to file a claim, first of all, a prosecutor should evaluate the completeness and timely execution of measures, aimed to remedy the violations; recovery of damages by state agencies, in particular – by local departments of the state financial police, by those in charge of making state procurements, in order to avoid its replacement.

Taking into consideration the most typical criminal offences, when making state procurements the subject of a claim by prosecutor on compensation of damages, is defined. A prosecutor's operation with regard to compensation of damages, inflicted by criminal offences when making state procurements, as within, so beyond criminal justice, is analyzed. The recommendations are developed, regarding drafting and filing a civil claim by prosecutor on compensation of specified damage in a criminal proceeding. The issues related to drafting and filing claims by prosecutor on finding invalid the decisions by committees for competitive bidding (results of bidding) on purchase and contracts, concluded following them; denunciation of a purchase and sales contract, concluded following the bidding, are outlined in detail.

Taking into account the last amendments, introduced to the criminal procedure legislation, the powers of prosecutor on collection of evidence to sustain a claim, are being defined.

Key words: *criminal proceeding, criminal offense, civil claim, prosecutor, state procurements, interests of state, damage.*

УДК 343.851

В.О. Малярова

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: ПИТАННЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

У статті розглянуто деякі актуальні питання щодо систематизації способів вчинення торгівлі людьми для сексуальної експлуатації. Спосіб вчинення розглянуто як один із найважливіших компонентів механізму злочину, поняття якого відноситься до числа дискусійних у сучасній криміналістиці.

Способи приготування злочину проаналізовано з огляду на те, що найчастіше торгівля людьми для сексуальної експлуатації та використання в порнобізнесі вчиняється групою осіб за попередньою змовою або організованою злочинною групою.

Ключові слова: *торгівля людьми, сексуальна експлуатація, спосіб вчинення злочину, механізм злочину.*

Постановка проблеми. Актуальність вивчення способів вчинення торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини в криміналістичному аспекті не потребує підтвердження: отже, на сьогодні розкриття, розслідування або запобігання злочинам цієї категорії є одним із пріоритетних завдань для правоохоронних органів багатьох країн світу. Зрозуміло, що способи вчинення мають важливе значення не тільки тому, що містять сукупність кількісних і якісних ознак, які обумовлюють розробку та вибір прийомів, засобів і методів, спрямованих на розкриття, розслідування й запобігання торгівлі людьми. Дуже важливим є той фактор, що дані про спосіб вчинення злочину дозволяють встановити не тільки обставини його скоєння, технічні засоби, що використовувались, сліди злочину й коло причетних осіб, а й нерідко особистісні характеристики злочинця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми протидії торгівлі людьми у своїх дослідженнях приділяли увагу зокрема такі науковці, як В.К. Весельський, В.О. Малярова, Л.В. Сердюк, М.П. Шуруб. Утім способи вчинення торгівлі людьми потребують глибшого наукового аналізу.

Формування цілей. Метою статті є дослідження окремих питань систематизації способів вчинення торгівлі людьми для сексуальної експлуатації.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правові норми, що передбачають відповідальність за цю категорію злочинів (ст. 149 Кримінального кодексу України), містять такий перелік дій злочинців, із якими законодавець пов'язує настання суспільно небезпечних наслідків: торгівлю людьми або

здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а також вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи. При цьому під експлуатацією людини законодавець розуміє всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичай, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) для наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо [1, с.63].

У статті розглянуто саме способи вчинення торгівлі людьми для сексуальної експлуатації та використанні в порнобізнесі.

З огляду на те, що найчастіше торгівля людьми для сексуальної експлуатації та використання в порнобізнесі вчиняється групою осіб за попередньою змовою або організованою групою (кількість учасників може бути різною, але найчастіше трапляються групи, що складаються від трьох до п'яти осіб), способи приготування до злочину охоплюють такі дії:

- підбір у групу осіб, які мають певний злочинний досвід або корупційні чи злочинні зв'язки;

- дії щодо забезпечення майбутнього функціонування групи: стратегічне планування злочинної діяльності, що включає вибір напряму реалізації злочинних намірів і відповідних ним злочинних дій; визначення оптимального складу учасників групи, розподіл функцій між ними; вирішення питань щодо розподілу доходів; формування ідеології в середині групи, спонукання учасників на активний пошук потерпілих; структурування складу групи; підшукування джерел фінансування; встановлення корупційних зв'язків;

- продумування та подальше розроблення системи протидії викриттю та знешкодженню групи. Тобто, здійснення заходів, спрямованих на легалізацію власних дій, підшукування каналів нелегального або напівлегального переміщення людей за кордон; спеціалізація на певних видах злочинних дій у середині групи та створення умов для існування серед потенційних жертв підвищеного інтересу до можливості заробити за межами країни;

- обговорення й домовленість щодо умов вчинення злочинів;

- організація та реалізація дій, які є необхідною умовою для участі в злочинній групі. А саме: ознайомлення з організацією злочинної діяльності цієї групи; ознайомлення з вимогами, що висуваються до потенційних жертв злочинів; здобуття необхідних для вчинення злочину документів, що підтверджують статус; заволодіння засобами та знаряддями вчинення злочину; пошук коштів для подальшого започаткування злочинної опе-

рації ; підготовка (зокрема здобуття необхідних документів) для переміщення через державний кордон тощо;

- підшукування потенційних жертв, які відповідають певним вимогам, збір інформації про них, створення умов, що сприяють вчиненню злочинів, «робота» з потерпілими;

- дій, спрямованих на конспірацію злочинної діяльності групи, а також розробка плану злочинної операції;

- налагодження для подальшого використання або подальшої спільної злочинної діяльності корупційних зв'язків;

- акумуляція та зберігання коштів групи;

- активне підшукування та використання наданої навідниками інформації (зокрема для встановлення корупційних зв'язків або створення умов для вчинення злочину). Слід зазначити, що як навідники можуть виступати: а) особи, незнайомі з членами групи, але які погодилися за певну матеріальну винагороду надати необхідну інформацію; б) пособники або підбурювачі; в) особи з оточення членів групи;

- обрання моделі та каналу транспортування осіб при вчиненні злочинів, попередня розвідка та рекогносцировка каналу транспортування. Ці дії можуть поєднуватись із перевіркою дієвості корупційних зв'язків;

- планування вчинення злочинів (іноді трапляються плани, складені в письмений формі, де зазначено: місце та час переміщення, прибуття за кордон, маршрут руху, момент продажу, регламентація порядку та послідовності дії кожного учасника групи, визначення характеру дій у разі потрапляння в поле зору правоохоронних органів);

- очікування сприятливих або необхідних для вчинення злочину умов, зокрема кліматичних, погодних, соціальних тощо;

- підбір, виготовлення або пристосування засобів вчинення злочину, підготовка необхідних технічних систем, автотранспорту тощо;

- підготовка алібі на час вчинення злочинів. У злочинних групах ця робота координується ватажком для того, щоб запобігти обранню членами групи аналогічних способів створення алібі;

- продумування та підготовка окремими співучасниками власної моделі приховування злочинів.

При вчиненні торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації та використанні в порнобізнесі для впливу на жертву або на осіб, пов'язаних із нею, злочинці використовують методи психічного й фізичного насильства. При цьому насильство – це зовнішній із боку інших осіб навмисний і протиправний вплив на людину (або групу осіб), що здійснюється поза або проти її волі й здатен заподіяти їй органічну, фізіологічну або психічну травму, а також обмежити свободу її волевиявлення або дій [2, с. 22].

Насильство, застосовуване при торгівлі людьми, може бути як фізичним, так і психічним. У випадках застосування фізичного насильства з точки зору кваліфікації діяння немає різниці, яку саме шкоду спричинено здоров'ю потерпілого: пошкодження, заподіяння смерті з необережності, побої тощо. Як форми насильства можуть бути: побої й катування; звалтування; ізоляція в закритому приміщенні; позбавлення їжі та примусове втягнення до вживання наркотичних засобів; втягнення до зловживання алкоголем тощо.

Іноді насильство застосовується як покарання за провину з боку жертви (наприклад, невдоволення клієнта в проституції, несвоєчасний вихід на роботу тощо), так і в порядку «загальної превенції».

Щодо фізичного насильства, то найпоширенішою формою фізичного насильства виступає заподіяння тілесного ушкодження. Способи заподіяння тілесного ушкодження, що використовуються злочинцями для подолання або блокування опору з боку потерпілих, можна класифікувати за різними ознаками відповідно до розроблених юридичною наукою класифікаційних критеріїв [3, с. 19–29]:

- за формою діяння: а) шляхом активних дій; б) шляхом бездіяльності (наприклад, створення небезпечних для життя та здоров'я людини умов, і після потрапляння в них жертви – нежиття необхідних для її врятування заходів);

- за засобами впливу на організм потерпілого: заподіяння ушкоджень із використанням мускульної сили, зброї та інших знарядь, факторів оточуючого середовища, тварин тощо;

- за характером травматичної дії – використання дії механічних, термічних, температурних, біологічних, хімічних факторів;

- за якістю травматичного впливу – побиття, удар, тиск, розтягнення, розрив, відривання, крутіння, ламання, поштовх тощо.

Психічне насильство – це навмисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на психіку людини або групи осіб з боку інших осіб, здійснюваний проти або поза її (їх) волею інформаційним або неінформаційним шляхом і здатний придушити свободу волевиявлення або заподіяти психічну або фізіологічну травму [3, с. 38]. Інформаційними способами психічного насильства під час вчинення торгівлі людьми для сексуальної експлуатації виступають: демонстрація зброї; постріли в стелю або вище голів потерпілих; приставляння ножа до горла; вербальні вислови погроз упереміж із висунутими вимогами; побиття одних потерпілих на очах інших; подолання іншим чином волі потерпілого до спротиву.

Способи психічного насильства застосовуються злочинцями комплексно. Специфічним інформаційним способом психічного насильства

є також погроза заподіяння насильства: Perezаряджання зброї, наведення та націлювання її на потерпілого, інші способи погрози.

Практиці розкриття та розслідування торгівлі людьми відомі й неінформаційні способи психічного насильства, які умовно можна поділити на дві групи [4, с. 88].

Способи, пов'язані з приведенням потерпілого до непритомного стану з метою реалізації злочинних намірів. До такого стану потерпілий, зазвичай, приводиться одурманювальними речовинами. Такі способи є саме психічним насильством, адже шкода здоров'ю заподіюється мінімальна, а більше за все страждає психіка потерпілого, який не може керувати власними діями внаслідок пригнічення його волі. До цієї ж групи можна віднести й випадки, коли винні особи вводять отруту потерпілому й вимагають від нього певних дій в обмін на речовину, що нейтралізує дію отрути.

Способи, пов'язані з впливом на певні соматичні прояви та пов'язані з ними психічні процеси, коли у винних осіб виникає можливість керувати поведінкою особи поза її волею. Такі випадки найчастіше виникають при використанні злочинцями хворобливих станів потерпілих (наркоманів, алкоголіків, душевнохворих тощо).

Матеріальний або економічний вплив на жертву використовується злочинцями набагато ширше порівняно з іншими способами. Класичним прикладом матеріального впливу (який несе й елемент психічного тиску) є властиве для торгівлі людьми втягнення потерпілого в боргову кабалу. Тобто, попередньо штучно ввівши жертву в боргову залежність, злочинці надалі вимагають відшкодування боргу, єдиною можливістю відпрацювання якого є, наприклад, проституція. Реалізація такого способу починається ще на етапі втягнення, коли жертві пропонуються послуги з оплати всіх витрат із оформлення документів і переїзду за кордон. Оскільки потерпілі, які виїжджають за кордон в надії підвищити свій матеріальний стан, зазвичай, не мають необхідної суми для оплати поїздки, природно, що більшість із них погоджуються на таку «вигідну» пропозицію «фірми з працевлаштування» або фізичної особи.

У випадку втягнення жертви шляхом обману (пропонувалася робота, наприклад, танцівниці в нічному клубі), після прибуття до місця роботи її інформують, що танцювати вона може скільки завгодно, однак грошей за це не одержить (або заробить незначну суму). Водночас її ставлять перед фактом, що витрати, понесені «роботодавцем», повинні бути відшкодовані [5, с. 32–34; 6, с. 14–15]. Така схема використовується, якщо втягнення та експлуатація здійснюються одними й тими самими особами. У випадках, коли ці функції диференційовані, наприклад, якщо вербування й продаж здійснювалися громадянином України, а покупка та експлуатація – представником країни призначення, вербувальник покриває понесені ним витрати з

грошей, отриманих за продану жертву; продавець же ставить їй у борг суму, заплачену вербувальникові. У ході експлуатації до суми боргу можуть зараховуватися будь-які штрафи за порушення «трудової дисципліни», зокрема, за неправильне поводження з клієнтом, відмову від роботи тощо. Така система штрафів може в завуальованій формі (без роз'яснення основних понять) обговорюватися в попередньо укладеному контракті, що підписується жертвою ще в країні відправлення. Окрім того, до суми боргу включаються витрати злочинців із утримання жертви – на їжу, проживання, одяг. Часто такі витрати істотно завищують. Втягнення у боргову кабалу може мати місце й тоді, коли потерпіла особа свідомо їде займатися проституцією. Описаний спосіб впливу забезпечує залежність жертви, будучи дієвим засобом контролю її сексуальної експлуатації.

Крім боргової кабали, існують й інші способи матеріального впливу на жертву. Практично завжди гроші, що заробляють на проституції або порнографії, зосереджені в злочинців. Якщо експлуатація здійснюється, наприклад, у барах, нічних клубах, клієнти передають гроші касирові, у ролі якого виступає бармен. Зосереджені в нього за день (ніч) активи далі надходять безпосередньо власникові кубла, який на власним розсуд може виплачувати або не виплачувати потерпілим зарплату. Якщо ж жертви експлуатуються на вулиці або трасі, гроші за надання ними секс-послуг від клієнтів одержує безпосередньо сутенер. Таким чином, експлуатовані жертви постійно перебувають у матеріальній залежності від свого «хазяїна», не маючи власних коштів, зокрема й на дорогу додому.

Способи організаційно-юридичного впливу становлять ще одну групу засобів примусу та контролю. Серед них можна виділити широко розповсюджене відібрання проїзних документів і документів, що засвідчують особу, ізоляцію жертв від зовнішнього світу (соціальна й територіальна ізоляція), позбавлення їх засобів зв'язку.

Названі способи спрямовані на позбавлення жертви свободи пересування та можливості самостійного повернення на батьківщину. Відібрання паспортів (а також проїзних квитків) здійснюється відразу після прибуття жертви в країну призначення. Воно може здійснюватися шляхом обману під виглядом оформлення будь-яких документів, необхідних для реєстрації прибуття в країну або на роботу, або в примусовому порядку. Іноді умова передачі паспорта на зберігання «роботодавцеві» може бути заздалегідь передбачена в усній бесіді або в попередньо підписаному контракті. Документи утримуються злочинцями протягом усього періоду перебування жертви в країні призначення. Коли термін дії візи закінчується, перебування жертви в іноземній державі стає незаконним. Таким чином, вона автоматично перетворюється в нелегала, що також є додат-

ковою й істотною обставиною, яка практично позбавляє її свободи перебування й ставить у повну залежність від злочинців.

Відсутність документів забезпечує ізоляцію жертви від зовнішнього світу, що може підкріплюватися постійним візуальним наглядом за нею з боку злочинців. Часто жінки проживають у тих самих будинках, де й працюють, що забезпечує їхню соціальну ізоляцію, неможливість завести знайомства в країні перебування. У випадках необхідності прибуття до клієнта для надання секс-послуг, наприклад вдома, злочинці перевозять жінок на власному автомобілі, у такий спосіб постійно контролюючи їх поведінку.

Вилучення мобільних телефонів також робиться відразу після прибуття в країну призначення і аналогічно позбавленню паспортів може бути заздалегідь обговорене в письмовій формі. У ході експлуатації жертви також втрачають можливості скористатися й іншими засобами зв'язку.

Одним із способів вчинення торгівлі людьми для сексуальної експлуатації є обман. Обман використовують для того, щоб забезпечити появу жертви у визначеному, безпечному для злочинців місці. Для безпеки злочинців у процесі вчинення злочинів іноді жертва приводиться в безпорадний стан за допомогою наркотиків, алкоголю, лікарських препаратів.

Досить поодинокі випадки вчинення такого злочину шляхом використання збігу несприятливих для потерпілого обставин. Такого роду обставини можуть бути викликані тяжкою хворобою близької людини, стресовим станом потерпілого тощо. Останній у свою чергу, зазвичай, обумовлюється іншими, не пов'язаними зі злочинними діями подіями або фактами.

Ще меншу розповсюдженість мають випадки, коли злочин вчиняється через використання безпорадного стану потерпілого. Слід пам'ятати, що майбутню жертву можуть цілеспрямовано привести до такого стану шляхом впливу на певні соматичні прояви та пов'язані з ними психічні процеси, коли у винних осіб виникає можливість керувати поведінкою особи без її волі. Такі випадки найчастіше виникають при використанні злочинцями хворобливих станів потерпілих (наприклад, обумовлених хворобою).

Висновки. Використання того або іншого способу вчинення злочину, відповідних знарядь або засобів вчинення злочину закономірно тягне утворення властивих їм типових слідів та інших доказів. Знання способів вчинення злочинів дозволить вирішувати багато завдань, що виникають при розслідуванні злочинів. Визначивши спосіб, особа, яка проводить розслідування, може спрогнозувати, хто вчинив злочин, оскільки в результаті злочину залишаються сліди та інші речові докази, що містять інформацію про суб'єкт злочину. Можна стверджувати, що знання способів вчинення злочинів як елементу криміналістичної характеристики торгівлі людьми, необхідно слідчим та оперативним працівникам для ефективного розкриття та розслідування цих злочинів.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України. – Х. : Одісеї, 2012. – 232 с.
2. Сердюк Л. В. Насиліє: кримінологічне і уголовно-правове дослідження / Л. В. Сердюк ; [под ред., д-ра юрид. наук, проф. Щерби С.П.]. – М. : Юрлітінформ, 2002. – 384 с.
3. Иванова В. В. Преступное насилие: Учеб. пособие для вузов. – М. : ЮИ МВД РФ ; Книжный мир, 2002. – 83 с.
4. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія і практика : [монографія] / В. О. Малярова ; [за ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С. М. Гусарова]. – Х. : Діса плюс, 2013. – 422 с.
5. Шруб М. П. Криміналістическа характеристика преступлений в сфере торговли людьми с целью сексуальной эксплуатации / М. П. Шруб ; [под ред. И. И. Басецкого]. – Минск : ООО «Друк-С», 2007. – 130 с.
6. Весельський В. К. Торговля людьми в Україні (проблеми розслідування) : [навч. пос.] / В. К. Весельський, В. В. Пясковський. – К.: КНТ, 2007. – 268 с.

Малярова В.О. Способы совершения торговли людьми: вопросы систематизации

В статье рассмотрены актуальные вопросы систематизации способов совершения преступлений, связанных с торговлей людьми с целью сексуальной эксплуатации. Способ совершения рассмотрен, как один из важнейших компонентов механизма преступления, понятие которого относится к числу дискуссионных в современной криминалистике.

Способы совершения данной категории преступлений классифицированы по различным основаниям, в том числе в зависимости от применяемого к потерпевшему насилия. Указанные вопросы рассмотрены с учетом того, что торговля людьми с целью сексуальной эксплуатации и использования в порнобизнесе, чаще всего совершается группой лиц по предварительномуговору или организованной преступной группой.

Ключевые слова: *торговля людьми, сексуальная эксплуатация, способ совершения преступления, механизм преступления.*

Malyarova V.O. The methods of committing human trafficking: questions of systematization

The article considers some current issues of systematization of methods of committing crimes related to human trafficking for sexual exploitation. The relevance of studying the modus operandi of trafficking or other illegal transactions in respect of a person in forensic aspect needs no proof: so today disclosing, investigation or prevention of crimes is a priority for law enforcement agencies in many countries of the world.

The method of execution of the crime, a notion which refers to the number of discussion in modern forensics. In the present article, under the mechanism of the crime of human trafficking for sexual exploitation, is a system of long and varied actions that

characterize the dynamic coupling between the individual stages, circumstances and situation of the crime. That is, those factors, that leaves traces in the memory of man and material environment. The article again it States the fact that knowledge of the modus operandi, as an element of criminalistics characteristics of the article category of crimes is indispensable not only for the successful detection and investigation of crime, but also for the effective organization and timely implementation of combating crime related to human trafficking.

The methods of committing such crimes classified on various grounds, including to be used according to the victim of violence. These issues considered given the fact that trafficking in human beings for sexual exploitation and use in pornography, most often is committed by a group of persons by prior conspiracy or by an organized criminal group.

Key words: *human trafficking, sexual exploitation, modus operandi, the mechanism of crime.*

УДК 347.963(477)

А.М. Миронов

**ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ
ПРИ ЗАКІНЧЕННІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
У ФОРМІ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ З КЛОПОТАННЯМ
ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Розглянуто питання прокурорського нагляду за додержанням законів при закінченні досудового розслідування у формі звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Визначено предмет прокурорського нагляду, а також особливості його реалізації порівняно з іншими формами закінчення досудового розслідування.

Ключові слова: *прокурор, закінчення досудового розслідування, звільнення особи від кримінальної відповідальності, кримінальне провадження, клопотання прокурора.*

Постановка проблеми. Серед передбачених КПК України форм закінчення досудового розслідування особливої уваги заслуговує звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Це зумовлено тим, що така форма є найбільш поширеною альтернативою відносно загального порядку кримінального провадження та звернення прокурора до суду з обвинувальним актом. Як вказують дослідники, в умовах дії нового КПК України кількість осіб, звільнених судом від кримінальної відповідальності, збільшилася майже на 20 %, у чому проявляється стійка тенденція до гуманізації сфери кримінальної юстиції [1, с. 4, 40]. Водночас, практика закриття кримінальних проваджень зі звільненням від кримінальної відповідальності характеризується численними проблемними аспектами, тож дослідження проблем прокурорського нагляду за додержанням законів при закінченні досудового розслідування

у формі звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підстав і порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності досліджували такі науковці, як Ю.В. Баулін, О.О. Дудоров, Г.І. Глобенко, І.Г. Івасюк, В.М. Кoberнюк, А.М. Яценко та ін. Утім, проблеми прокурорського нагляду за додержанням законів при закінченні досудового розслідування у формі звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності не отримали належної уваги науковців.

Формування цілей. У науковій статті автор ставить перед собою завдання визначити предмет прокурорського нагляду за додержанням законів при закінченні досудового розслідування у формі звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а також розглянути особливості його реалізації порівняно з іншими формами закінчення досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 2 ст. 283 КПК України прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Таким чином, звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності визначено законодавцем як одна з альтернативних форм закінчення досудового розслідування. Аналогічне повноваження прокурора передбачено також п. 14 ч. 2 ст. 36 КПК України, згідно з яким прокурор має право звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Як альтернативу традиційним процедурам притягнення до кримінальної відповідальності розглядають інститут звільнення від кримінальної відповідальності й науковці [2, с. 252]. У його основі лежить поблажливе зважання держави на позитивну посткримінальну поведінку особи [3, с. 51]. Сутність звільнення від кримінальної відповідальності відомий дослідник цього питання Ю. В. Баулін розкриває таким чином, що з моменту вчинення особою злочину між нею та державою складається правовідношення, об'єктом якого є права і свободи злочинця, кримінальна відповідальність. Для реалізації повноваження щодо покладення кримінальної відповідальності органи державної влади спершу притягують особу до кримінальної відповідальності, а потім покладають на неї таку відповідальність. Із моменту настання провозміновального факту, яким, наприклад, є позитивна пост-

кримінальна поведінка особи, зміст цього правовідношення змінюється й віднині воно існує як кримінальне правовідношення звільнення від кримінальної відповідальності [4, с. 48–49]. Отже, клопотання прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності є формою його реакції на позитивну посткримінальну поведінку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, або на настання інших обставин, з якими закон пов'язує звільнення від кримінальної відповідальності, для трансформації правовідносин притягнення до кримінальної відповідальності.

Науковці визначають звільнення від кримінальної відповідальності як звільнення судом від імені держави особи, яка скоїла злочин, від правових наслідків цього злочину – кримінально-процесуального впливу та осуду, що має на меті диференційований підхід до осіб, які скоїли злочин, не становлять значної суспільної небезпеки та можуть виправитися без застосування до них кримінального покарання [5, с. 57]. У кримінально-правовому аспекті звільнення від кримінальної відповідальності характеризується такими ознаками: не відбувається державний осуд особи, яка вчинила злочин (обвинувальний вирок суду не ухвалюється); до винного не застосовується покарання; через відсутність обвинувального вироку звільнена від кримінальної відповідальності особа вважається такою, яка не має судимості [6]. У кримінально-процесуальному аспекті його реалізації притаманні такі риси: 1) здійснюється лише за наявності в кримінальному провадженні особи, який повідомлено про підозру; 2) передбачає передання провадження до суду, оскільки рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності має право прийняти виключно суд; 3) відбувається констатація винуватості особи, але при цьому особа не несе передбаченої законом відповідальності; 4) застосовується лише за умови згоди підозрюваного [7, с. 484].

Згідно із ч. 1 ст. 44 КК України та ч. 1 ст. 286 КПК України звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється тільки судом. Однак, як слушно наголошує В.М. Кобернюк, важливим суб'єктом прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності виступає прокурор, оскільки новий КПК України не передбачає можливості розгляду судом питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування в іншому порядку, ніж на підставі клопотання прокурора [8, с. 45–46]. Дійсно, ч. 2 ст. 286 КПК України передбачає, що, встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування в повному обсязі надсилає його до суду. Законодавство не допускає можливості ініціювання питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності в іншому порядку, зокрема, за клопотанням інших, крім прокурора, учасників кри-

мінального провадження. Це робить прокурора суб'єктом, безпосередньо відповідальним за реалізацію інституту звільнення від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування.

Водночас, така роль прокурора порушує питання про сутність прокурорського нагляду за законністю звільнення особи від кримінальної відповідальності. Адже активна та ініціативна позиція прокурора, яку він займає у вирішенні цього питання, зумовлює необхідність переосмислення предмета його нагляду в цій сфері, який усталено визначається науковцями як коло або обсяг питань, визначених на рівні закону, що підлягають з'ясуванню прокурором, розгляду, аналізу з метою забезпечення законності в діяльності певних суб'єктів [9, с. 13–14]. Фактично, основним суб'єктом, законність діяльності якого повинна перевірятися при звільненні особи від кримінальної відповідальності, виступає сам прокурор. Тому сутність прокурорського нагляду у цій сфері має бути переосмислена, передусім, у контексті здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що розглядається дослідниками як складна й багатоаспектна діяльність, яка включає як імперативне спрямування, так і здійснення заходів до узгодження, скоординованості діяльності органів досудового слідства [10, с. 370] з використанням правових кримінально-процесуальних повноважень владно-розпорядчого змісту [11, с. 27]. Отже, прокурорський нагляд за додержанням законів при закінченні досудового розслідування у формі звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності передбачає не сторонній контроль з боку прокурора за діяльністю органів досудового розслідування, а активне, цілеспрямоване керівництво процесом досудового розслідування в бік його закінчення та ініціювання перед судом питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Можна стверджувати, що предмет розглядуваного прокурорського нагляду складають передусім підстава та умови звільнення особи від кримінальної відповідальності, які, на думку дослідників, дозволяють визначити мету певного виду звільнення від кримінальної відповідальності; гарантують, що вид звільнення буде обрано правильно, воно буде законним і досягне своєї мети; є тими критеріями, через призму яких вирішується питання щодо обсягу доказової інформації, необхідної для постановки та вирішення питання про можливість або необхідність здійснення звільнення від кримінальної відповідальності [12, с. 126]. Стосовно кожного виду звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого КК України (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України);

звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України); спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені Особливою частиною КК України), прокурор повинен встановити сукупність умов, що складають відповідну підставу звільнення від кримінальної відповідальності. Таким чином, на прокурора покладається обов'язок встановити наявність або відсутність визначених КК України підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності, щоб прийняти рішення про необхідність складання відповідного клопотання та ініціювання звільнення від кримінальної відповідальності перед судом.

Крім того, прокурором мають бути додержані вимоги КПК України щодо процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності. Так, згідно із ч. 3 ст. 286 КПК України перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Попередньо, ще до складання відповідного клопотання, виходячи із ч. 2 цієї статті, прокурор має отримати від підозрюваного згоду на його звільнення від кримінальної відповідальності. Для отримання такої згоди, відповідно до частин 2 та 3 ст. 285 КПК України, особи, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності в разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення. Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності й право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У випадку, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку. Стосовно потерпілого закон не передбачає наслідки недодержання прокурором цієї процесуальної умови, із чого можна дійти висновку, що це загалом не впливає на розгляд судом відповідного клопотання прокурора.

При складанні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності прокурор має звертати пильну увагу на доведеність вини особи у вчиненні кримінального правопорушення. Встановлення вини особи у вчиненні кримінального правопорушення є обов'язковою умовою звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки, якщо особа невинувата у вчиненні злочину, то її непотрібно й не можна звільняти від кри-

мінальної відповідальності [13, с. 127]. Доведеність вини особи частково об'єктивується в повідомленні про підозру, що має передувати звільненню особи від кримінальної відповідальності. Окрім того, добровільне визнання вини передбачає і згода підозрюваного на звільнення його від кримінальної відповідальності, яка має бути отримана прокурором. В іншому випадку, коли підозрюваний не визнає своєї вини, ставити питання про звільнення його від кримінальної відповідальності не убагається можливим.

Прокурорський нагляд у розглядуваній сфері має значні особливості у випадках т. зв. «факультативних» видів звільнення від кримінальної відповідальності: передача особи на поруки (ст. 47 КК України); зміна обстановки (ст. 48 КК України) і звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України). У тексті кримінального закону з цих питань щодо особи застосовується словосполучення «може бути звільнена від кримінальної відповідальності», на відміну від інших підстав, де застосовується лише термін «звільняється», що дозволяє розглядати зазначені випадки звільнення від кримінальної відповідальності як дискреційні. Як наголошують фахівці, дискреційними вважаються такі підстави, що дають можливість суб'єктам, які ведуть процес, застосовувати їх для звільнення особи від кримінальної відповідальності на власний розсуд, тоді як виявлення передбачених в законі умов не породжує у них обов'язку прийняти відповідне процесуальне рішення [14, с. 387]. Отже, закінчення досудового розслідування в зазначених випадках залежить не лише від встановлення прокурором відповідних підстави та умов звільнення від кримінальної відповідальності, а й його власного розсуду, заснованого на фактичних обставинах кримінального провадження, оцінці його судової перспективи, вивченні особи підозрюваного та потерпілого тощо. Очевидно, що до ініціювання перед судом питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності таких «дискреційних» або ж «факультативних» підстав прокурор повинен підходити більш зважено й відповідально, ніж щодо інших підстав такого звільнення, які вважаються «імперативними», оскільки не залежать від внутрішнього переконання прокурора.

Основним правозастосовним актом прокурора при здійсненні досліджуваного нагляду є клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Як зазначають дослідники, клопотання прокурора в досудовому кримінальному провадженні є єдиним приводом і необхідною умовою для розгляду судом питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [15, с. 195]. Важливість такого акта підтверджується існуванням окремої ст. 287 КПК України, присвяченої такому клопотанню, згідно з якою в клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності вказуються: 1) найменування кримінального провадження та його

реєстраційний номер; 2) анкетні відомості підозрюваного (П. І. Б., дата та місце народження, місце проживання, громадянство); 3) П. І. Б. та займана посада прокурора; 4) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання підозри; 5) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відомості про її відшкодування; 6) докази, що підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення; 7) наявність обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, та відповідна правова підстава; 8) відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності; 9) дата та місце складення клопотання.

В умовах дії КПК України від 1960 р. висловлювалися пропозиції, згідно з якими визнавалася доцільною практика тих слідчих та прокурорів, які виносили мотивовані постанови про направлення справи до суду на зразок обвинувального висновку [16]. Фактично, порівняльний аналіз встановлених законом вимог до змісту клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та обвинувального акта показує, що ці документи мають чимало спільного. Особливості першого зумовлює те, що в ньому формулюється підозра, а не обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення, докази, що підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення, наявність обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, та відповідна правова підстава, а також відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Відрізняються вони й за обсягом передбачених законом додатків, хоча ця відмінність є вторинною щодо їх змісту. Порівнюючи ці документи, науковці пропонують, приміром, зазначати в клопотанні про звільнення особи від кримінальної відповідальності анкетні відомості кожного потерпілого, розмір витрат на залучення експерта тощо [17, с. 111]. Отже, можна дійти висновку щодо потреби ще більшої уніфікації цих актів, що є логічним з огляду на їх спільну правову природу як резолютивних актів, що оформлюють закінчення досудового розслідування.

Висновки. У підсумку необхідно зазначити, що звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності є формою закінчення досудового розслідування, альтернативною зверненню до суду з обвинувальним актом, чим обумовлюються спільні та відмінні риси в документах, якими оформлюються відповідні процесуальні рішення прокурора. Прокурор є активним учасником процесу звільнення особи від кримінальної відповідальності; лише він на стадії досудового розслідування

може ініціювати вирішення цього питання перед судом. Предмет прокурорського нагляду за законністю закінчення досудового розслідування в цій формі визначається сукупністю матеріальних і процесуальних умов звільнення особи від кримінальної відповідальності, що мають бути встановлені та/або додержані прокурором. Матеріальні (кримінально-правові) умови відрізняються залежно від кожного виду звільнення від кримінальної відповідальності, тоді як процесуальні умови є єдиними для всіх видів звільнення й безпосередньо реалізуються прокурором.

Використані джерела:

1. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, З. М. Саїдова, М. І. Хавронюк. – К. : ФОП Москаленко О. М., 2013. – 40 с.
2. Головки Л. В. Альтернативи уголовному преследованию в современном праве / Л. В. Головки. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 544 с.
3. Михайленко О. Удосконалення системи підстав і порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності / О. Михайленко // Вісник прокуратури. – 2003. – № 2. – С. 51-53.
4. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
5. Сокира Л. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності / Л. Сокира // Вісник прокуратури. – 2002. – № 1. – С. 57-59.
6. Узагальнення судової практики місцевих судів м. Харкова і Харківської області щодо розгляду кримінальних справ у випадках звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від кримінального покарання за період 2011-2012 р.р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/criminal6/.
7. Кримінальний процес : [підручник] / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шилю. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
8. Кобернюк В. М. Взаємодія суду, прокурора та інших учасників кримінального провадження при прийнятті рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності / В. М. Кобернюк // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 4. – С. 44-52.
9. Сопнева Е. В. Актуальные проблемы прокурорского надзора и расследования преступлений в местах лишения свободы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. В. Сопнева ; Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2000. – 186 с.
10. Марчук Н. В. Щодо визначення змісту діяльності прокурора зі здійснення процесуального керівництва досудовими розслідуванням / Н. В. Марчук // Наук. вісн. Дніпропетровського держ. університету внутр. справ: Збірник наукових праць. – 2012. – № 2. – С. 369-376.

11. Юрчишин В. М. Прокурор як керівник досудового розслідування / В. М. Юрчишин // Адвокат. – 2012. – № 7. – С. 26–30.

12. Житний О. О. Щодо питання про умови звільнення від кримінальної відповідальності та їх класифікацію / О. О. Житний // Сучасні проблеми юридичної науки і правозастосовчої діяльності : Тези наук. доп. та повідомл. учасн. наук. конф. мол. учен. (м. Харків, 20-21 грудня 2001 р.). – Х. : Нац. юрид. акад. України імені Я. Мудрого, 2002. – С. 124–126.

13. Павлишин У. П. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності та презумпція невинуватості у кримінальному праві: аспект узгодженості // Харківськi кримінально-правові читання : тези доп. та наук. повідомл. учасн. Всеукр. наук. конф. (м. Харків, 10–11 грудня 2009 р.) / за заг. ред. В. Я. Тація. – Х. : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2010. – С. 126–128.

14. Кобернюк В. М. Дискреційні підстави звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності / В. М. Кобернюк // Зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. мол. учен. та здобув. 9 листопада 2011 р. / За заг. ред. А. П. Гетьмана. – Харків : НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2011. – С. 386–389.

15. Лапкін А. Роль прокурора у вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності / А. Лапкін // Правова політика в Україні: питання теорії та практики: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовтня 2014 року) : в 2 т. – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. – Т. 2. – С. 194–197.

16. Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/9F492FD98EDE2E48C3256E4D0042A224?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=9F492FD98EDE2E48C3256E4D0042A224>.

17. Кобернюк В. М. Закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Кобернюк. – Х., 2014. – 247 с.

Миронов А.М. Прокурорский надзор за соблюдением законов при окончании предварительного расследования в форме обращение в суд с ходатайством об освобождении лица от уголовной ответственности

Рассматриваются вопросы прокурорского надзора за соблюдением закона при окончании досудебного расследования в форме обращения в суд с ходатайством об освобождении лица от уголовной ответственности. Определяется предмет прокурорского надзора, а также особенности его реализации сравнительно с другими формами окончания досудебного расследования.

Ключевые слова: *прокурор, окончание досудебного расследования, освобождение лица от уголовной ответственности, уголовное производство, ходатайство прокурора.*

Mironov A.M. Public prosecutor's supervision of observance by the law at the completion of pre-judicial investigation in the form of a reference to the court with the petition for release of the person from criminal liability

Among forms of the completion of pre-judicial investigation of special attention the appeal of the prosecutor to court with the petition for release of the person from criminal liability deserves. The given form is the most widespread alternative of the address of the prosecutor in court with the indictment. At the same time, practice of the termination of criminal proceedings with release of the person from criminal liability is characterized by numerous problem aspects. Questions of public prosecutor's supervision of observance of laws at the completion of pre-judicial investigation in the form of a reference to the court with the petition for release of the person from criminal liability were not in details investigated that causes an urgency of a subject of this scientific article.

In this scientific article the author puts before itself a problem to define a subject of public prosecutor's supervision of observance of laws at the completion of pre-judicial investigation in the form of a reference to the court with the petition for release of the person from criminal liability, and also to consider features of its realization compared with other forms of the completion of pre-judicial investigation.

The prosecutor is the active participant of process of release of the person from criminal liability, only it at a stage of pre-judicial investigation can initiate permission of this question before court. The subject of public prosecutor's supervision of legality of the completion of pre-judicial investigation in this form is defined by set of material and procedural conditions of release of the person from criminal liability which should be established or observed by the prosecutor. Material conditions differ depending on each type of release from criminal liability whereas procedural conditions are uniform for all types of release from criminal liability and are directly realized by the prosecutor.

The author draws a conclusion that the reference to the court with the petition for release of the person from criminal liability is a form of the completion of the pre-judicial investigation, alternative to a reference to the court with the indictment, than the common and distinctive features in documents by which the relevant procedural decisions of the prosecutor are made out are caused.

Key words: prosecutor, completion of pre-judicial investigation, release of the person from criminal liability, criminal proceedings, petition of the prosecutor.

УДК 343.8

В.А. Мисливий

ВИДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ КООРДИНАТ

У статті розглянуто поняття, роль, місце видового об'єкта в доктрині кримінального права та його значення для вдосконалення кримінального законодавства. Доведено, що видовий об'єкт є тим теоретичним та практичним інструментом, застосування якого безпосередньо сприятиме подальшому розвитку вітчизняного кримінального законодавства.

Ключові слова: об'єкт злочину, класифікація об'єктів, видовий об'єкт.

Постановка проблеми. Проблема об'єкта злочину та його класифікація має важливе значення для кримінального права, адже її з'ясування дозволяє визначити закономірності розвитку доктрини цієї галузі права, кримінального законодавства та практики його застосування. Поняття об'єкта злочину в його сучасній інтерпретації було розроблено в радянському кримінальному праві на початку ХХ століття та сформульовано як сукупність суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом [1, с. 130]. Указане поняття було визнано аксіомою не відразу, адже протягом певного часу до його змісту додавалися «правові норми соціалістичної держави, які регулюють ці відносини» [2, с. 291], що певною мірою було впливом так званого нормативізму.

Учення про об'єкт злочину в сучасній доктрині кримінального права займає одне з провідних місць як за важливістю, так і за дискусіями, що точаться стосовно нього останнім часом. Суттєвим поштовхом до їх розгортання в кримінально-правовій теорії стала руйнація окремих радянських правових догматів, зокрема криміналістами було поставлено під сумнів твердження про те, що суспільні відносини є абсолютною та універсальною категорією, яка відбиває зміст об'єкта злочину. При цьому найбільш радикально налаштовані фахівці вважають, що теорія об'єкта як суспільних відносин є продуктом радянської ідеології, неправдивою ідеєю, місце якої в архіві історії [3, с. 60]; інші вчені, які займають більш зважену позицію, пропонують розуміти під об'єктом цілий спектр соціальних і природних феноменів, зокрема благо, якому заподіюється шкода [4, с. 526], правове благо [5, с. 181], суб'єктивне право [6, с. 64], правовідносини [7, с. 69] тощо. Цей перелік пропозицій не вичерпується, хоча за сутністю найчастіше визначення об'єкта злочинів являє різні варіанти поєднання суспільних відносин із іншими благами та людськими цінностями.

Отже, трансформація сучасного суспільства, пов'язана з докорінними змінами його соціально-економічного буття, очищення від ідеологічних догматів, сприяли відродженню на теренах пострадянських країн кримінально-правової думки щодо подальших розвідок сутності суспільних відносин, поглибленого аналізу загальнолюдських цінностей та їх значення для вдосконалення вчення про об'єкт злочину. Утім, розвиток теорії об'єкта злочинів у кримінальному праві не означає її негайної ревізії, адже наукові ідеї мають бути перевірені та підтверджені практикою. На наш погляд, спроби обґрунтування іншої інтерпретації об'єкта або наділення його додатковими ознаками поки що неспроможні спростувати традиційне розуміння об'єкта злочину. Як убачається, це є свідченням відсутності нової фундаментальної парадигми, здатної замінити існуюче вчення, яке б базувалося на сучасній методології й досягненнях

національного кримінального права та отримало визнання й підтримку криміналістів та юридичної спільноти.

У рамках учення про об'єкт злочину залишається важливою проблема його класифікації, зокрема визначення сутності та місця такого феномену, як видовий об'єкт злочину, адже аналіз показує, що при зверненні до розгляду загального, родового та безпосереднього об'єктів злочину видовий об'єкт залишається поза увагою. У вітчизняних наукових працях, що так чи інакше досліджують об'єкт злочину, не завжди можна знайти обґрунтовану відповідь на питання щодо сутності та ролі видового об'єкта в кримінальному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема об'єкта злочину та його класифікації найбільш плідно розглядалася в наукових працях М. І. Бажанова, Я. М. Браїніна, В. М. Кудрявцева, М. Й. Коржанського, В. Д. Меньшагіна, Г. П. Новоселова, Б. С. Никифорова, А. А. Піонтковського, Д. Н. Розенберга, В. Я. Тація, М. С. Таганцева, Є. А. Фролова, Є. В. Фесенка та інших фахівців.

Формування цілей. Отже, метою статті є визначення в площині кримінально-правових координат видового об'єкта злочину, його ролі та значення для розвитку теорії кримінального права, удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнано, що теорія триступеневої класифікації об'єкта злочину, запропонована В. Д. Меньшагіним (1938 р.), є логічною, системною й такою, що відповідає філософським категоріям загального, особливого й окремого та передбачає розподіл об'єктів злочинів *за вертикаллю* на загальний, родовий та безпосередній [8]. Отже, як правильно зазначено в літературі, в об'єктах злочинів необхідно розрізняти ознаки, притаманні об'єктам усієї сукупності злочинів, об'єктам деякої групи злочинів, об'єкту лише одного злочину [9, с. 21].

У доктрині кримінального права визнано також є класифікація об'єктів злочинів *за горизонталлю*, яку з позиції розподілу об'єктів на основні та додаткові вперше запропонував у 1948 році доцент харківської школи кримінального права Д. Н. Розенберг [10, с. 32]. Сутність такого розподілу достатньо проаналізована в літературі та означає, що основним безпосереднім об'єктом злочину є те суспільне відношення, на яке спрямована кримінально-правова охорона, додатковим – те, що не становить сутності злочину, але порушується або ставиться в небезпеку поряд з основним об'єктом. У свою чергу факультативним безпосереднім об'єктом є такі суспільні відносини, які порушуються не завжди.

Слід наголосити, що саме зазначена система об'єктів до цього часу узгоджується та відповідає структурі національного кримінального законодавства й фактично не зазнала суттєвих перетворень, крім окремих модернізацій. Зокрема, учення про класифікацію об'єкта злочину поповнилося

так званім «видовим об'єктом» (1968 р.), що був запропонований російським криміналістом Є. А. Фроловим, як частиною родового об'єкта [11, с.203-204]. При цьому варто зазначити, що спочатку пропозиція виокремлення видового об'єкта здебільшого не отримала підтримки. Звертає увагу те, що ні академічний курс радянського кримінального права [12], а ні вітчизняні видання того часу [13], як і чимало останніх робіт, уже не кажучи про навчальну літературу, взагалі не згадують видовий об'єкт злочинів.

Водночас, у сучасних фундаментальних енциклопедичних виданнях із кримінального права класифікація об'єктів злочину за вертикально пропонується на чотирьох рівнях: 1) загальний об'єкт (сукупність суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом); 2) родовий об'єкт (окрема група однорідних суспільних відносин, що складають певну сферу суспільного життя – власність, особистість тощо); 3) видовий об'єкт (суспільні відносини одного виду – життя, приватна власність); 4) безпосередній об'єкт (конкретний прояв суспільних відносин даного виду) [14, с. 147]. Отже, як убачається, у наведеній ієрархії видовому об'єкту відведене цілком визначене місце.

Визначення видового об'єкта, запропоноване Є. А. Фроловим, означає, що в рамках родового об'єкта можна розрізнити більш вузькі групи відносин, що відображають деякі тісні взаємозв'язані інтереси одного й того ж об'єкта [11, с. 203-204]. Таким чином, видовий об'єкт – це сукупність суспільних відносин та інших благ, що охороняються кримінальним законом, охоплюються родовим об'єктом і відображають найбільш близькі суспільні відносини (види). На відміну від родового, видовий об'єкт є його частиною, а суспільні відносини, що становлять його зміст, об'єднуються за найбільшим ступенем взаємозв'язку.

На значенні видового об'єкта наголошується у відомій монографії В. Я. Тація, присвяченій об'єкту злочину, у якій автор підкреслює, що рекомендація про видовий об'єкт має практичне значення та може бути використана при побудові системи тої чи іншої групи злочинів. Водночас, автор вдається до застереження, що це не повинно суперечити трьохступеневій класифікації об'єктів [15, с. 88].

Такої ж думки дотримується Є. В. Фесенко, який зазначає, що хоча в чинному Кримінальному кодексі України розділи не поділяються на глави, є підстави вирізняти в кримінальному праві видові об'єкти. Він вважає, що видовим об'єктом злочину виступають цінності, на які посягає група злочинів і які становлять частину цінностей, визнаних законодавцем як родовий об'єкт злочинів, передбачених відповідним розділом Особливої частини КК [6, с. 82]. Із наведеними позиціями слід погодитись, оскільки вони наголошують на концептуальному значенні видового об'єкта для теорії та практики кримінального права.

Розвиток вітчизняного кримінального права показує, що майже одночасно з прийняттям Кримінального кодексу 1960 року було розпочато дискусію щодо необхідності виокремлення в межах родового об'єкта «Злочинів проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я» (Глава X) видових об'єктів кожної із зазначених груп суспільно небезпечних діянь. При цьому характерно, що, наприклад, відповідальність за злочини, які посягали на безпеку руху та експлуатацію транспорту, на час набуття чинності цим законом [14] передбачали лише три кримінально-правові норми (статті 215, 216 та 217 КК), які на думку вчених утворювали окремих видовий об'єкт. Це ж стосується і виокремлення як видового об'єкта суспільних відносин у сфері безпеки праці та інших груп суспільних відносин, що об'єктивно утворювали самостійні осередки певних видів кримінально-правових норм у межах відповідних родових об'єктів.

Отже, теоретичні намагання вдосконалити структурованість відповідних груп суспільних відносин у рамках родових об'єктів кримінального законодавства сприяють розвитку Особливої частини кримінального права України, що знайшло підтвердження на сучасному етапі створення кримінального законодавства [16, с. 3-9]. Останнє положення знайшло відображення в Особливій частині чинного Кримінального кодексу, яка на сьогодні містить двадцять розділів. Передбачена чинним КК структура Особливої частини відбила певні теоретичні розвідки та надбання з питань пов'язаних із об'єктом злочинів, зокрема видовим, а також систему суспільних відносин та інших благ і цінностей, що підлягають кримінально-правовій охороні в Україні.

Уважаємо, що саме тривалі й наполегливі дослідження вчених криміналістів у напрямі видових об'єктів, що знайшли достатнє обґрунтування в наукових розробках, змогли переконати авторів законопроекту та законодавця в необхідності передбачення в системі Особливої частини КК України таких нових розділів, як «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж» (розділ XVI), «Злочини проти довкілля» (розділ VIII), «Злочини проти безпеки виробництва» (розділ X), «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту» (розділ XI), «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» (розділ XIII) та інші. Проте слід визнати, що трансформації, які відбулися в результаті розробки нового кримінального законодавства, у багатьох випадках мали наслідком фактичне перетворення видових об'єктів у родові. Таким чином, визнання родового об'єкта лише на теоретичному рівні буде сприяти аналогічній тенденції формування Особливої частини кримінального законодавства.

Замість такого підходу можливо дещо інше визначення місця видового об'єкта в системі класифікації об'єктів злочинів як в теоретичному, так і практичному плані. Як уже підкреслювалося, у доктрині кримінального права видовий об'єкт відображає класифікацію злочинів за вертикаллю як суспільних відносин одного виду [18, с. 66]. Проте, на наш погляд, сутність іншого підходу знаходиться в площині розгляду видового об'єкта як частини родового об'єкта за горизонталлю. Така позиція не збігається із структурою чинного вітчизняного кримінального законодавства, що на нормативному рівні не передбачає виокремлення видового об'єкта, а отже, спроби розташування видового об'єкта за горизонталлю розглядаються на рівні теоретичного положення. До речі, законодавче визнання видового об'єкта реалізовано в чинному російському кримінальному законодавстві, оскільки родовий об'єкт у ньому характеризується складами злочинів, поміщених в окремі розділи, а злочини за їх певним видом розташовані в главах відповідного розділу.

Отже, з огляду на сучасну класифікацію об'єкта злочину у вітчизняному кримінальному праві можна запропонувати думку про те, що не лише безпосередній об'єкт має розподіл за горизонталлю, але й видовий об'єкт злочинів як частина родового об'єкта може розглядатися на рівні горизонталі. Саме в цьому положенні на сучасному етапі розвитку українського кримінального права видовий об'єкт буде відігравати свою роль щодо більш досконалої структурованості суспільних відносин, що поєднуються під проводом родового об'єкта.

Продовження теоретичних досліджень сучасної системи Особливої частини кримінального права показує, що вона містить багато важливих питань, пов'язаних із класифікацією суспільно небезпечних діянь, сформованих у рамках родових об'єктів злочинів проти: особи, власності, правосуддя, злочинів у сфері господарської діяльності тощо. Звичайно, що й розв'язання вимагає глибоких і ґрунтовних теоретичних досліджень, плідним результатом яких має стати вдосконалення структури чинного кримінального законодавства з огляду на закріплення в законі окремих груп кримінально-правових норм, що охороняють суспільні відносини в рамках не лише родового, а й видового об'єктів.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумок щодо розгляду питання видового об'єкта злочинів у кримінальному праві, вважаємо, що його визнання в кримінально-правовій доктрині є логічним розвитком учення про цей феномен, який дозволяє наблизитися до більш чіткого визначення в рамках родового об'єкта злочинів певних видів (груп) суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом. Аналіз питань, пов'язаних із теоретичним дослідженням видового об'єкта злочинів у кримінальному праві, показує, що він повинен вважатися: визнаним у доктрині кримінального

права; частиною родового об'єкта злочинів; піддруктям для з'ясування змісту родового об'єкта; таким, що має методологічне значення для кваліфікації суспільно небезпечних діянь; каталізатором і своєрідним важелем удосконалення системи Особливої частини кримінального права.

На нашу думку, саме видовий об'єкт є тим теоретичним і практичним інструментом, застосування якого безпосередньо сприятиме подальшому розвитку вітчизняного кримінального законодавства.

Використані джерела:

1. Пионтковский А. А. Уголовное право РСФСР. Часть Общая / А. А. Пионтковский - Гиз, 1925. - 734 с.
2. Уголовное право. Общая часть. Изд. 4-е, перераб. - М. : Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. - 576 с.
3. Никитин А. С. Несостоятельность теории общественных отношений как объекта преступления или административного проступка / А. С. Никитин // Современное право. - 2007. - № 1. - С. 58 - 61.
4. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні / С. Б. Гавриш. - К., 2002. - 636 с.
5. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть Общая : Лекции. Т. I / Н. С. Таганцев. - М. : Наука, 1994. - 380 с.
6. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони : монографія / Є. В. Фесенко. - К. : Атика, 2004. - 280 с.
7. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : [монографія] / С. Я. Лихова. - К., 2006. - 573 с.
8. Меньшагин В. Д. Советское уголовное право. Учебное пособие для правовых школ / В. Д. Меньшагин. - М., 1938. - 58 с.
9. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г. П. Новоселов. - М. : Издательство НОРМА, 2001. - 208 с.
10. Розенберг Д. Н. О понятии имущественных преступлений в советском уголовном праве (объект и предмет посяательства). Ученые записки / Д. Н. Розенберг. - Харьков, 1948. - Вып. 3. - С. 55-74.
11. Фролов Е. А. Спорные вопросы учения об объекте преступления : сб. научных трудов / Е. А. Фролов. - Свердловск, 1968. - Вып. 10. - С. 203-204.
12. Курс советского уголовного права. В 6 т., Т. 2. Преступление. - М. : Изд-во «Наука», 1970. - 516 с.
13. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая. - К. : Наукова думка, 1985. - 448 с.
14. Энциклопедия уголовного права. Т. 4. Состав преступления. - Издание проф. Малинина, СПб, 2005. - 798 с.
15. Тацкий В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Тацкий. - Харьков : Вища школа. Изд-во при ХГУ, 1988. - 198 с.

16. Сташис В. В. Загальна характеристика нового Кримінального кодексу України / В. В. Сташис // Новий Кримінальний кодекс України : Питання застосування і вивчення : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 жовт. 2001 р. / Редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К. - Х. : «Юрінком Інтер», 2002. – 272 с.

17. Кримінальний кодекс Української РСР. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – 140 с.

18. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину : [монографія] / М. Й. Коржанський. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. мін-ва внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.

Мыслывый В.А. Видовой объект преступлений в системе уголовно-правовых координат

В статье рассмотрено понятие, роль, место видовой объекта в доктрине уголовного права и его значение для совершенствования уголовного законодательства. Доказано, что видовой объект является тем теоретическим и практическим инструментом, применение которого непосредственно будет способствовать дальнейшему развитию отечественного уголовного законодательства.

Ключевые слова: *объект преступления, классификация объектов, видовой объект.*

Myslyvyuy V.A. The specific object of crime in the criminal-law origin.

The article deals with the concept, the role of the object in place of specific doctrine of criminal law and its importance for the improvement of the criminal law. The problem of crime's object and its classification is essential to criminal law, because its clarification to determines the patterns of development of the law doctrine, criminal law and practice. The purpose of this article is to determine in the criminal and law coordinate plane specific object of the crime, its role and importance for the development of the theory of criminal law, criminal legislation and its practice improving. It is proved that specific object is a set of social relations and other values protected by the criminal law. They are covered by generic object and reflect the closest social relations (species). The specific object is part of a generic object, and social relations, which are its content, are united by the greatest degree of relationship. The transformations that occurred as a result of the development of new criminal legislation in many cases have resulted in actual transformation of specific objects in the generic ones. Recognition of the specific object in criminal law doctrine is a logical development of the theory of this phenomenon, which allows to get closer to a clearer definition under the generic object certain types of offenses (groups of) social relations, protected by criminal law. Analysis of issues related to the theoretical study of specific objects of crime in criminal law, indicates that it should be considered: recognized by the doctrine of criminal law; part of a generic object of the crime; as a basis to determine the content of the generic object; to have a methodological significance for qualification of socially dangerous acts; a catalyst and a kind of lever improving the system of special part of criminal law.

Not only the direct object has «horizontal» classification, but also specific object of the crime as part of a generic object can be considered at the horizontal. It is in this posi-

tion at this stage of Ukrainian criminal law specific object will play its role in improved structuring of social relations, combined under the leadership of generic object.

The specific object is the theoretical and practical tool, the use of which directly contribute to the further development of domestic criminal law.

Key words: *object of the crime, classification of objects, object types.*

УДК 344.21

І.П. Міщук,
Є.А. Слюсарчук

**ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ
БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ОБ'ЄКТА СКЛАДУ
САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ
АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ (СТ. 407 КК УКРАЇНИ)**

У статті розглянуто питання, пов'язані з безпосереднім об'єктом складу самовільного залишення військової частини або місця служби, що передбачений ст. 407 КК України. Після проведення дослідження позицій фахівців, законодавства та судової практики, авторами запропоновано власне визначення безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 407 КК України, як суспільних відносин, пов'язаних із встановленим порядком перебування військовослужбовця у військовій частині або місці служби.

Ключові слова: *об'єкт, військові злочини, військова частина, самовільне залишення, місце служби, порядок проходження, перебування.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості покладаються на Збройні сили України [1]. Це свідчить про те, що Збройними силами України доручено важливі функції у сфері реалізації державної внутрішньої та зовнішньої політики. І зрозуміло, що від належного виконання військовими формуваннями покладених на них державою й суспільством обов'язків залежить забезпечення національної безпеки нашої країни.

Тому очевидно, що злочини у військовій сфері природно сприяють падінню авторитету державної влади, поширенню в суспільстві страху перед зовнішніми та внутрішніми загрозами, аморальності, неповаги до військовослужбовців та знижують престижність військової служби. Через це законодавець поставив під особливу кримінально-правову охорону суспільні відносини, що виникають із приводу встановленого порядку несення або проходження військової служби, за посягання на які передбачена відповідальність у Розділі XIX Кримінального кодексу (далі – КК) України «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» [2]. Такі злочини належать до діянь, що характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпеки. Це обумовлю-

ється тим, що згадані злочини завдають шкоду суспільним відносинам, пов'язаним із військовою безпекою держави.

Значимо, що військова злочинність як явище завжди «супроводжувала» військові формування, однак на сьогоdnішньому етапі існування України, з огляду на непросту ситуацію в оборонній сфері, стає ще більш небезпечною. Крім того, через останні події військова служба в Збройних силах України стала супроводжуватися реальною загрозою загибелі військовослужбовців; почастишали випадки вчинення деяких злочинів проти порядку проходження військової служби: самовільного залишення військової частини або місця служби, дезертирства та ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом. На жаль, приділити увагу всім вищеназваним злочинам неможливо в межах однієї статті, тому зосередимося на злочинному діянні, передбаченому ст. 407 КК України «Самовільне залишення військової частини або місця служби», зокрема на його безпосередньому об'єкті. Актуальність такого дослідження є безспірною, адже незважаючи на закріплення вказаного діяння в кримінальному законодавстві, протягом багатьох десятиліть питанню саме безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 407 КК України, не приділялося достатньої уваги, а результати раніше проведених досліджень у певних моментах суперечать один одному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані із зазначеним складом злочину, висвітлювалися в працях В.О. Бадаєвського, С.Ф. Денисова, М.І. Панова, М.М. Сенька, С.О. Харитонова та інших фахівців. Як було встановлено, відносно родового об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 407 КК України, у науці кримінального права дискусія практично відсутня, адже більшість учених сходяться на одній спільній точці зору. Так, за пануючою в літературі думкою, до якої схиляються й автори статті, родовим об'єктом досліджуваного складу злочину є суспільні відносини, що забезпечують встановлений порядок проходження військової служби [3, с. 45; 4, с. 545]. Щодо безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 407 КК України, варто вказати, що в літературі відсутнє його єдине бачення.

Формування цілей. Метою статті є дослідження безпосереднього об'єкта складу самовільного залишення частини або місця служби; на підставі вивчення наукової літератури, законодавства та судової практики запропонувати власне визначення безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 407 КК України.

Виклад основного матеріалу. Слід звернути увагу, що окремі зарубіжні дослідники вважають безпосереднім об'єктом самовільного залишення частини або місця служби суспільні відносини, що характеризують або порядок проходження військової служби [5, с. 125], або порядок

перебування на військовій службі [6, с. 44], або порядок безперервності проходження військової служби [7, с. 5]. Більшість українських учених, у свою чергу, схиляються до думки, що безпосереднім об'єктом самовільного залишення частини або місця служби виступає саме порядок проходження військової служби [4, с. 545].

Однак розглядати як безпосередній об'єкт досліджуваного складу злочину суспільні відносини, що охороняють порядок проходження військової служби чи порядок безперервності її проходження, буде не зовсім правильно, оскільки зміст вказаних об'єктів дещо «ширший» за обсягом, аніж ті суспільні відносини, на які посягає суб'єкт злочину під час самовільного залишення військової частини або місця служби.

Так, проходження військової служби передбачає не тільки знаходження військовослужбовця на військовій службі протягом встановленого терміну та виконання ним своїх обов'язків, але й призначення на посаду, присвоєння військового звання, атестацію та інші обставини [8, с. 53]. Самовільне залишення військової частини або місця служби не може безпосередньо зазіхати на низку відносин, що виникають через зазначені обставини.

Виходячи з вищесказаного, вважаємо, що буде правильним визнати як безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 407 КК України, суспільні відносини, пов'язані зі встановленим порядком перебування військовослужбовців у військовій частині або місці служби. Пояснимо свою позицію. Звернувшись до словника української мови, бачимо, що під визначенням поняття «перебувати» мається на увазі «міститися, розташовуватися, знаходитися, бути десь постійно» [9, с. 234]. Цей термін використаний у п. 1 ст. 22 Закону України від 25.03.1992 «Про військовий обов'язок і військову службу» [10] в словосполученні «перебувати на військовій службі», що на підставі розглянутого вище тлумачення можемо трактувати як постійне знаходження військовослужбовця в межах розташування військової частини або місця служби. Отже, саме встановлений порядок перебування, і ніщо інше, у військовій частині або місці служби забезпечує підтримку бойової готовності війська в цілому, а самовільне залишення частини або місця служби руйнує її виключно шляхом покидання військовослужбовцем свого постійного місцезнаходження (військової частини або місця служби).

Так, наприклад, згідно з матеріалами справи № 1-149/11, що була розглянута Стрийським міськрайонним судом Львівської області, Р. у період з 22 листопада 2010 року по 26 листопада 2010 року та повторно в період з 13 грудня 2010 по 17 грудня 2010 року не з'явився у військову частину без поважних причин, а проводив час на власний розсуд за місцем свого проживання [11], що свідчить про те, що Р. порушив саме порядок встановленого перебування у відповідній військовій частині.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що, на нашу думку, питання, пов'язане з безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 407 КК України, в науці кримінального права є недостатньо дослідженим. Так, більшість джерел визнає безпосереднім об'єктом самовільного залишення військової частини або місця служби суспільні відносини, що забезпечують порядок проходження військової служби, яке, на наш погляд, є неточним. Вивчення спеціальної літератури, законодавства та судової практики дозволяє запропонувати визначення безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 407 КК України, як суспільні відносини, пов'язані зі встановленим порядком перебування військовослужбовця у військовій частині або місці служби. При цьому, вказані суспільні відносини є складовими тих суспільних відносин, що забезпечують установлений порядок проходження військової служби, які, у свою чергу, є родовим об'єктом досліджуваного складу злочину.

Використані джерела:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. - К. : Право, 1996. - 51 с.
2. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 25-26. - 131 с.
3. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : [навч. посібник] / [Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін.] ; за ред. М. І. Панова. - Х. : Право, 2011. - 184 с.
4. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. - К. : Вид. Паливода А.В., 2006. - 636 с.
5. Сызранцев В. Г. Воинские преступления: Комментарий к главе 33 УК РФ / Сызранцев В. Г. - СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. - 304 с.
6. Уголовное право Российской Федерации. Преступления против военной службы : учебник / Под. ред. Н. А. Петухова. - М. : НОРМА, 2002. - 208 с.
7. Янков А. Уголовный кодекс и армия / Янков А. // Красная звезда. - 1999. - 3 апреля. - С. 5-9.
8. Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... к. ю. н. : 12.00.08 / Сенько Микола Миколайович. - К., 2005. - 245 с.
9. Словник української мови / За ред. І. К. Білодіда та ін. - В 10 т. - К. : Наукова думка, 1975. - Т. 6. - 832 с.
10. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 04 квітня 2006 року // Голос України. - № 85, 12 травня 2006 р. - С. 12-17.
11. Матеріали справи № 1-149/11. Стрийський міськрайонний суд Львівської області. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14127496>.

Мищук І.П., Слюсарчук Е.А. Особенности определения непосредственного объекта состава самовольного оставления военной части или места службы (ст. 407 УК Украины)

В статье рассматриваются вопросы, связанные с непосредственным объектом состава самовольного оставления военной части или места службы, который предусмотрен ст. 407 УК Украины.

После проведения исследования позиций специалистов, законодательства и судебной практики, авторами предложено собственное определение непосредственного объекта состава преступления, предусмотренного ст. 407 УК Украины, как общественных отношений, связанных с установленным порядком пребывания военнослужащего в военной части или месте службы.

Ключевые слова: *объект, военные преступления, военная часть, самовольное оставление, место службы, порядок прохождения, пребывания.*

Mishchuk I.P., Slyusarchuk E.A. Features of decision of direct object of composition of wilful abandonment of military part or place of service (article 407 CC of Ukraine)

The article is dedicated to the research of problems connected with the direct object of crime against the order of passage of military service – wilful abandonment of military part or place of service, what is foreseen the article 407 Criminal Code of Ukraine. It is established that the generic object of the investigated crime are the public relations, which provide the established order of passing of military service. In relation to the direct object of this crime, the author specifies that there isn't common vision on it in the theory of criminal right. Most scientists define that the direct object of crime, what is foreseen the article 407 Criminal Code of Ukraine, is public relations, which provide an order passing of military service, that are more wide concept, then the subject of wilful abandonment of military part or place of service trenches really upon what. It is explained by that passing of military service envisages not only being of serviceman on military service during the set term and implementation of his duties but also assigning for position, appropriation of military rank, attestation and other circumstances. Wilful abandonment of military part or place of service can not directly trench upon the row of relations that arise up in connection with the marked circumstances.

After research of specialists' positions, legislation and judicial practice, an author is offer the own decision of direct object of crime, what is foreseen the article 407 Criminal Code of Ukraine, as the public relations, which are connected with the established order of stay of a serviceman in a military unit or place of service. In fact a term «to be in military service» means the permanent being of the serviceman within the limits of location of military part or place of service. Because the set order of stay, and nothing other, in military part or place of service provides support of alertness of army on the whole, and wilful abandonment of part or place of service destroys it exceptionally if the serviceman leaves of the permanent location (military part or place of service).

Key words: *object, military crimes, military part, wilful abandonment, place of service, order of passing, stay.*

УДК 343.272

Н.А. Орловська

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ В УКРАЇНІ**

У статті представлено аналіз спеціальної конфіскації згідно з КК України. Установлено, що спеціальна конфіскація є примусовим заходом кримінально-правового впливу, розуміння сутності та правової природи якого суттєво ускладнено законодавчим підходом до його регламентації. Розглянуто співвідношення спеціальної конфіскації та покарання. Запропоновано авторські погляди на подолання наявних проблем; наголошено на необхідності системного перегляду положень щодо заходів кримінально-правового впливу.

Ключові слова: *спеціальна конфіскація, примусовий захід, кримінально-правовий вплив, покарання, кримінальна відповідальність.*

Постановка проблеми. Спеціальна конфіскація (у розумінні її як «іншого заходу кримінально-правового характеру») є відносно новим для вітчизняної практики інститутом. Приписи, включені в КК України на підставі Законів України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» (2013 р.), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» (2014 р.), не стільки розв'язали, скільки актуалізували низку питань щодо сутності, правової природи, підстав застосування спеціальної конфіскації тощо.

Це є ілюстрацією досить суперечливої ситуації. З одного боку, законодавець фактично визнав концепцію багатокількісності кримінально-правового впливу та частково її застосував у нормативному тексті. Таке визнання не призвело до перегляду положень ч.2 ст.1 КК України, але створило умови для потенційної модернізації засобів реагування на порушення кримінально-правових заборон. З іншого - системність кримінального законодавства отримала ще один «удар», що не може не відбитися на правозастосовній діяльності. Хоча, на думку О.М.Костенка, основним фактором ефективності кримінального закону є культура його застосування, а не властивості самого КК [1, с. 43], убачається, що якість законодавчої роботи є однією з принципових умов не тільки належного правозастосування, але й, у глобальному сенсі, довіри та поваги адресатів кримінально-правових приписів до КК. Більше того, правопевненість як складова принципу верховенства права вимагає від нормативного тексту чіткості, ясності та недвозначності. Але саме цього, як убачається, бракує регламентації спеціальної конфіскації у КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчать останні публікації, фаховий дискурс щодо спеціальної конфіскації після внесення зазначених змін отримав додатковий поштовх. При цьому згадана проблематика розглядається і як складова дискусії про кримінально-правові заходи/заходи кримінально-правового впливу, включаючи покарання (В. Борисов, І. Горбачова, М. Хавронюк, В. Шпіляревич, А. Яценко та ін.), і як самостійна предметна площина (О. Кондра, Є. Назимко та ін.). Однак єдиного розуміння цього кримінально-правового інституту в літературі до сьогодні немає, більше того, наявні досить спірні погляди на окремі аспекти цієї проблематики, що пов'язано з неоднозначним тлумаченням нормативних приписів.

Формування цілей. Метою статті є аналіз положень КК України щодо спеціальної конфіскації, виокремлення найсуттєвіших проблем та окреслення шляхів їх вирішення. З огляду на це, завданнями статті є з'ясування сутності та правової природи спеціальної конфіскації, специфіки її видів, визначення співставлення з покаранням та іншими інструментами кримінально-правового впливу, аналіз підстав застосування спеціальної конфіскації задля формування авторської позиції стосовно шляхів удосконалення нормативної регламентації зазначеного інституту.

Виклад основного матеріалу. У першу чергу, звернемося до родового поняття – інші заходи кримінально-правового характеру – без з'ясування якого складно зрозуміти логіку законодавця, який відніс спеціальну конфіскацію саме до цих заходів.

Значно раніше, аніж у КК України, словосполучення «заходи кримінально-правового характеру» було застосовано в КК РФ 1996 р., але без формулювання нормативної дефініції. Це призвело до фахової дискусії, учасники якої поділилися на прихильників згаданого поняття й тих, хто вважає його занадто широким, неконкретним [2]. Така теоретична невизначеність і доктринальна непевність, на думку О.І.Чучаєва, своїм наслідком має той факт, що в російській кримінально-правовій науці «іншим заходам» не приділяється тієї уваги, якої вони дійсно вартують [3, с. 327].

Так про що йтиметься – про заходи кримінально-правового характеру чи про заходи кримінально-правового впливу?

У широкому розумінні кримінально-правовий вплив – це складова частина загального впливу права на суспільні відносини, отже, його можна розглядати як взятий у єдності та різноманітті весь процес впливу кримінального права на соціальне життя, свідомість та поведінку людей. Більш спеціалізовано кримінально-правовий вплив є специфічною діяльністю держави з реагування на факти порушення встановлених нею кримінально-правових заборон за допомогою використання можливостей, закладених у кримінальному праві [4, с. 26]. При цьому не можна погодитися з позицією, що кримінально-правовий вплив являє собою реакцію лише на вчинення злочину. Убачається

завузьким і підхід, прихильники якого, визнаючи здійснення кримінально-правового впливу не лише щодо суб'єктів злочину, вважають, що заходи такого впливу є тільки примусовими.

На наш погляд, «предметне поле» здійснення кримінально-правового впливу повинно визначатися поведінкою, яка має кримінально-правове значення. Це, зокрема, вчинення злочину, порушення кримінально-правової заборони фізичною особою, яка не є суб'єктом злочину, вчинення на посткримінальній стадії позитивних дій, визначених у конкретній нормі КК України, причетність до злочину юридичних осіб тощо. При цьому кримінально-правовий вплив не може бути тільки примусовим. Якщо йдеться про «реакцію у відповідь», то в сучасному кримінальному праві вона може бути й заохочувальною, про що свідчить наявність у КК України заохочувальних приписів. Примусові та заохочувальні заходи виступають як засоби кримінально-правового стимулювання належної поведінки (непорушення (дотримання) кримінально-правової заборони).

Вплив не лише відображає певну діяльність, а підкреслює її спрямованість на когось; він за своєю природою є суб'єктно-суб'єктним.

На відміну від вказівки на вплив, вказівка на характер підкреслює або переважно нормативно-правову складову, унормування у КК (хоча й тут виникає питання: а яким ще може бути характер заходу, регламентований у КК?), або певне, особливе, цілеспрямоване (виховний характер, медичний характер тощо). З огляду на це вбачається, що будь-які заходи, унормовані в КК України – це заходи кримінально-правового впливу. Вони поділяються на примусові та заохочувальні (адже характер впливу опосередковується характером його заходів). До примусових заходів кримінально-правового впливу слід відносити покарання та інші заходи, що забезпечують кримінально-правовий примус. Оскільки покарання є головним примусовим інструментом кримінального права, «іншість» усіх примусових заходів, відмінних від покарання, визначається відносно покарання, а не в межах (усередині) їх сукупності.

Отже, як примусовий захід, спеціальна конфіскація може бути «іншим заходом» тільки стосовно покарання. Але такими ж «іншими» є всі примусові заходи кримінально-правового впливу, що не є покаранням (примусові заходи виховного, медичного характеру, ті, що застосовуються до юридичних осіб тощо).

З огляду на це слід наголосити на суперечливості підходу законодавця до структуривання розділу XIV Загальної частини КК України щодо «інших заходів кримінально-правового характеру»: ані за назвою, ані за змістом він не відповідає логіці кримінально-правового впливу. Ураховуючи це, поєднання спеціальної конфіскації в одному розділі з примусо-

вими заходами медичного характеру та примусовим лікуванням видається дещо дивним рішенням.

Однак складність розуміння спеціальної конфіскації полягає ще й у тому, що законодавець обмежив можливості застосування цього заходу лише певними злочинами, унаслідок чого за межами залишилися випадки спеціальної конфіскації, передбачені в Особливій частині КК України [5, с.146]. Іншими словами, на сьогодні КК України демонструє два нормативних формати регламентації цього заходу:

- спеціальна конфіскація «нового формату» – захід, регламентований у ст.ст. 96-1 – 96-2 КК України, що застосовується у разі вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 354, 364, 364-1, 365-2, 368 – 369-2 КК України;
- спеціальна конфіскація «старого формату» - захід, безпосередньо включений у низку санкцій норм Особливої частини КК України.

Щодо «старого формату» спеціальної конфіскації основні питання залишаються традиційними – звідки вона взялася в санкціях норм Особливої частини КК України та чому вона не передбачена в усіх нормах, що логічно припускають наявність цього заходу? Ці питання знову було актуалізовано змінами положень Загальної частини КК України, внесеними у 2014 р. Тим більше, що, на відміну від «нового формату», спеціальна конфіскація в санкціях норм Особливої частини КК України двояка, адже вона може бути:

- компенсаційним заходом (конфіскація предметів, указаних у відповідній нормі Особливої частини КК України, наприклад, ст.ст. 201, 203-2, 204 КК України);

- заходом безпеки (конфіскація предметів, указаних у відповідній нормі Особливої частини КК України, поєднана з їх знищенням, наприклад, ст.ст. 176, ст. 177 КК України).

Законодавцві не потрібно робити вигляд, що спеціальна конфіскація, передбачена в санкціях норм Особливої частини КК України, є виключно так званим заходом безпеки. Якщо б це було так, санкції було б сформульовано інакше.

Щодо спеціальної конфіскації «нового формату», то вона встановлюється за вчинення чітко визначеного переліку злочинів. З огляду на назву Закону України, яким були внесені останні зміни в регламентацію спеціальної конфіскації в Загальній частині КК України, відповідні злочини мають відношення до корупції. Але у цей же час згаданий перелік значно коротший за той, що поданий у примітці до ст.45 КК України під назвою «корупційні злочини».

Цілковито логічно виникає питання щодо узгодженості позицій законодавця навіть у межах Загальної частини КК України. Адже цікаво: чому спеціальна конфіскація не застосовується, наприклад, за вчинення зло-

чинів, передбачених ст. 191 КК України? Хіба державу не цікавлять гроші/майно, привласнені особою шляхом зловживання службовим становищем? Чи, може, відповідне майно не є потрібним потерпілому? Звернемо увагу, що й спеціальна конфіскація «старого формату» у санкціях частин ст. 191 КК України не передбачена.

Із наведеним переліком пов'язане й питання про можливість застосування спеціальної конфіскації у разі звільнення від кримінальної відповідальності, адже загальні підстави такого звільнення за статтями, указаними в ст. 96-1 КК України, не передбачені. Є можливість лише спеціального звільнення – ч. 5 ст. 354 КК України, що розповсюджується й на випадки вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України. У свою чергу, можливість звільнення від покарання, наприклад, за ч. 4 ст. 74 КК України, відсутня.

Однак при цьому виникає принципове запитання: якщо до особи застосовується кримінально-правове заохочення, що передбачає взамовигідний обмін між державою та винним, то як слід оцінити застосування примусового заходу? У цьому випадку законодавець знов закріплює дивну конструкцію «заохочення з примусом» (не плутати з «примусом до заохочення») на кшталт звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Але це порушує логіку кримінально-правового впливу та актуалізує питання про додержання засад та принципів формування заохочувальних приписів КК України.

Сутність спеціальної конфіскації полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави за рішенням суду грошей, цінностей та іншого майна (ст. 96-1 КК України). Із зазначеного припису випливає необхідність з'ясувати, чи є спеціальна конфіскація за своєю правовою природою різновидом правообмеження.

Відповідно до ст. 96-2 КК України предметами, що підлягають спеціальній конфіскації, є гроші, цінності та інше майно, які визначені у КК чином пов'язані зі вчиненням злочинів, указаних у ст. 96-1 КК України. З урахуванням того, що в системі покарань залишається конфіскація майна (яка може бути повною та частковою – ч. 1 ст. 59 КК України), особливістю спеціальної конфіскації в цьому аспекті є характеристики предметів вилучення.

Згідно з п.10 ч. 1 ст. 346 ЦК України конфіскація є підставою припинення права власності; конфісковане майно переходить у власність держави безоплатно як санкція за вчинення правопорушення у випадках, установлених законом (ч. 1 ст. 354 ЦК України).

Відповідно до цього виникає питання: чому гроші, цінності та інше майно, призначені (використані) для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення, підлягають саме спеціальній конфіскації (п. 2 ч. 1 ст. 96-2 КК

України)? На наш погляд, припинення права власності на ці предмети (а воно, вочевидь, виникло на законних підставах, оскільки не зазначено іншого) – це правообмеження, тому примусове безоплатне вилучення цих предметів підпадає під поняття конфіскації як виду покарання.

Принципово відрізняється від наведеного прикладу правовий режим предметів, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 96-2 КК України: стосовно грошей, цінностей та іншого майна, одержаних унаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна, можна дійти висновку, що вони є об'єктами безпідставного збагачення, щодо яких має бути застосовано обмеження набуття права власності згідно зі ст. 328 ЦК України. У зазначеному випадку примусове безоплатне вилучення не може вважатися правообмеженням.

Таким чином, виходячи з переліку предметів спеціальної конфіскації, можна дійти висновку, що в ньому (переліку) законодавець поєднує різне за походженням майно.

Водночас, у ч. 2 ст. 96-2 КК України йдеться про можливість вилучення грошової суми, що відповідає вартості майна, зазначеного в п. 1 ч. 1 ст. 96-2 КК. Оскільки немає жодних вказівок на особливості походження грошей, вилучення яких фактично замінює спеціальну конфіскацію, можна припустити, що право власності на ці гроші було набуто належним чином. Але примусове безоплатне вилучення у власність держави за рішенням суду грошей, які не є предметом спеціальної конфіскації, – це часткова конфіскація майна. Виходить, що «інший захід» може бути «перетворений» у додаткове покарання!

Однак якщо спеціальна конфіскація, виходячи з природи набуття майна, зазначеного в п. 1 ч. 1 ст. 96-2 КК України, не є правообмеженням, то яким чином вона може ним стати, принципово змінивши правову природу? Якщо за будь-яких умов потрібно конфіскувати певні грошові кошти, чи не можна обійтися без спеціальної конфіскації, зазначивши в санкції відповідної норми Особливої частини КК України конфіскацію майна як додаткове обов'язкове покарання?

При розгляді спеціальної конфіскації «старого формату» слід зазначити таке: якщо виходити з того, що цей захід включений до змісту санкцій норм Особливої частини КК України, які починаються зі слова «карається», він фактично передбачає каральний вплив. Ця обставина ще більше ускладнює розуміння співвідношення між спеціальною конфіскацією та покаранням.

Ураховуючи викладене, з огляду на порушення принципу системності, не вбачається можливим встановити однозначно, чи є в цілому спеціальна конфіскація правообмеженням, що означає й неможливість чіткого її співвіднесення з покаранням.

Ще одним аспектом розуміння правової природи спеціальної конфіскації є питання про неї в контексті форми реалізації кримінальної відповідальності. У цій площині проблематики слід зазначити, що законодавець пішов досить складним шляхом, установивши таке:

1. Спеціальна конфіскація «нового формату»:

- може бути формою реалізації кримінальної відповідальності у випадку її застосування до суб'єктів зазначених злочинів, при цьому вона сполучається з покаранням (при цьому ще раз нагадаємо, що звільнення від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК України у разі вчинення корупційних злочинів не передбачається);

- не є формою реалізації кримінальної відповідальності у разі її застосування до осіб, які за віком або особливостями психічного стану не є суб'єктами зазначених злочинів (хоча видається дивним, яким чином особа, яка не досягла віку кримінальної відповідальності чи має суттєві психічні розлади, що обумовили визнання її неосудною, може вчинити корупційний злочин);

- не є формою реалізації кримінальної відповідальності (якщо говорити про негативну ретроспективну відповідальність) у разі її застосування до осіб, які звільнені від кримінальної відповідальності (при цьому ще раз звернемо увагу на те, що є можливим лише застосування ч. 5 ст. 354 КК України).

2. Спеціальна конфіскація «старого формату» однозначно є формою реалізації кримінальної відповідальності.

Виявлені проблемні аспекти нормативного регулювання спеціальної конфіскації додатково актуалізують питання про доцільність відмежування спеціальної конфіскації як примусового заходу від конфіскації майна як додаткового покарання.

Слід погодитися із тим, що конфіскація майна повинна залишитися в системі покарань. Однак повинно йтися тільки про повну конфіскацію майна, що є власністю винної особи. Через це положення ч. 2 ст. 59 КК підлягають уточненню щодо того, що повна конфіскація майна встановлюється тільки за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів членами організованих злочинних структур, а також у випадку вчинення тяжких і особливо тяжких корисливих злочинів службовими особами, які обіймають відповідальне та особливо відповідальне положення. Загалом можна підтримати позицію законодавця щодо встановлення конфіскації майна за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості.

У такому разі гострота дискурсу щодо справедливості, доцільності, ефективності конфіскації майна може значно зменшитись. Поряд із цим, оскільки спеціальна конфіскація передбачає безоплатне вилучення та оборонення в дохід держави предметів, прямо зазначених у законі, зокрема

й обернення в дохід держави об'єктів безпідставного збагачення, до яких і відносяться доходи від злочинів, це робить недоцільною часткову конфіскацію майна. Спеціальна конфіскація в цьому плані більшою мірою відповідає принципу законності та рівності, ніж часткова конфіскація майна, зазначена в ч. 1 ст. 59 КК України.

Висновки. Убачається, що законодавцеві було б доцільно відмовитися від поспішних кроків щодо внесення змін і доповнень у нормативний текст до з'ясування хоча б базових складових сутності та правової природи спеціальної конфіскації. У цьому аспекті пропонуємо:

- відмовитися від «двоформатного» підходу до спеціальної конфіскації; це примусовий захід кримінально-правового впливу, основні положення щодо якого мають бути викладені в Загальній частині КК України, при цьому в усіх необхідних випадках спеціальна конфіскація має бути включена в санкції норм Особливої частини КК України (на єдиних засадах й за однакових умов, із додержанням принципів формування санкцій кримінально-правових норм);

- за своєю правовою природою спеціальна конфіскація – це примусовий захід кримінально-правового впливу, відмінний від покарання; вона не є правообмеженням і не може ним бути, тому потребує перегляду перелік предметів, що на сьогодні підлягають спеціальній конфіскації; у цьому плані положення КК України вимагають узгодження з відповідними приписами ЦК України;

- спеціальна конфіскація має передбачати два різновиди: власне спеціальна конфіскація (захід компенсації, реституції) та спеціальна конфіскація, поєднана зі знищенням предметів, указаних у законі (захід безпеки); це дозволить диференційовано підійти до конструювання санкцій тих норм Особливої частини КК України, диспозиції яких обумовлюють наявність у санкції певного різновиду спеціальної конфіскації;

- включення спеціальної конфіскації до санкцій норм Особливої частини КК України не означає її каральної цілеспрямованості; спеціальна конфіскація лише є таким примусовим заходом кримінально-правового впливу, який поєднується з покаранням, а не прирівнюється до нього.

Водночас потребують уточнення положення щодо конфіскації майна як додаткового покарання з огляду на доцільність виключення часткової конфіскації та більш чіткої регламентації повної конфіскації з урахуванням злочинів із певними характеристиками. Крім цього, було б доцільним уточнити положення ч.5 ст.354 КК України в тому сенсі, щоб включити в перелік обставин до посткримінальної поведінки добровільну здачу правоопорушником майна, грошей та інших цінностей, які підлягали б спеціальній конфіскації у випадку притягнення його до кримінальної відповідальності

за вчинення відповідного злочину. Однак, зрозуміло, у цьому випадку про «конфіскацію» у жодному разі не йтиметься.

Із огляду на висловлені міркування вбачається, що перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягають у системному перегляді положень про заходи кримінально-правового впливу. Лише так можна подолати ті протиріччя, що існують на сьогодні, та загалом вирішити проблеми захисту прав і свобод людини, додержання принципів верховенства права, доцільності та гуманізму. Зміни в нормативній регламентації окремих заходів – марна трата часу.

Використані джерела:

1. Костенко О. Кримінальний кодекс і доктрина / О. Костенко // Право України. – 2004. - № 7. - С. 43–47.

2. Див., наприклад: Пунигов А.С. К вопросу о понятии «меры уголовно-правового характера» / А.С.Пунигов // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: Матер. IV Междунар. науч.-практ. конференции, г. Москва, 25–26 января 2007 г. – М., 2007. – С.291.

3. Чучаев А.И. Уголовно-правовое воздействие / А.И.Чучаев // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. - №6. – С.311–345.

4. Дуюнов В.К. Уголовно-правовое воздействие: теория и практика / Дуюнов В.К. – М. : Науч. кн., 2003. – 520 с.

5. Борисов В.И. Иные уголовно-правовые последствия совершения общественно опасного деяния / В.И.Борисов, В.С.Батыргареева // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2014. - №1. – С.135–150.

Орловская Н.А. Актуальные проблемы уголовного-правового регулирования специальной конфискации в Украине

В статье представлен анализ специальной конфискации согласно УК Украины. Установлено, что специальная конфискация является принудительной мерой уголовно-правового воздействия, понимание сущности и правовой природой которой существенно затруднено законодательным подходом к ее регламентации. Рассматривается соотношение специальной конфискации и наказания. Предлагаются авторские позиции относительно преодоления имеющихся проблем, обращается внимание на необходимость системного пересмотра положений о мерах уголовно-правового воздействия.

Ключевые слова: *специальная конфискация, принудительная мера, уголовно-правовое воздействие, наказание, уголовная ответственность.*

Orlovska N.A. The actual problems of special confiscation criminal law regulation in Ukraine

In the article the special confiscation analysis concerning to Ukrainian Criminal Code is presented. At the present stage in criminal law the two formats of special confis-

cation regimentation are stipulated. Such situation significantly complicates of this action essence and law content understanding: 1. The special confiscation is understood as a novella from Criminal Code Common Part of which is being considered by legislator as a concrete mean from number ones for corruption prevention. 2. Special confiscation presents itself a criminal law measure which is being applied in the case of crimes not linked to corruption and provided by law in Criminal Code Special Part.

The criminal law influence phenomenon has been analyzed. There is ascertained that special confiscation presents itself the criminal law influence forced measure. The term «other criminal law character measure» does not express the special confiscation law nature. The special attention is accented to special confiscation and criminal penalty proportion. It is linked to special confiscation applications simultaneously with punishment. There is drowning a conclusion about impossibility of clear differentiation between punishment and special confiscation. This is due to different nature of special confiscation objects and Ukrainian Criminal Code conflicting provisions. The basic problem consists in legislative consolidation by Criminal Code the property confiscation (full or partial) as a punishment which is closely related to special confiscation as a criminal law influence measure. It seems contradictory legislator position concerning special confiscation using for persons which are not subjects of criminal responsibility. Therefore, attention is accented to impossibility for such norms to be used in practice. The special confiscation application for persons released from criminal responsibility is in contrary to encourage fundamentals and principles in the Criminal law of Ukraine. The author vision concerning available problems overcoming is suggested. Additional attention is accented to a need for criminal law influence provisions system revision.

Key words: special confiscation, enforcement action, criminal law influence, punishment, criminal law responsibility.

УДК 343.353-057.3(477)

Д.О. Сисоєв

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 364-1 КК УКРАЇНИ

Досліджено проблеми родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, ззагалі й зокрема зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Ключові слова: склад злочину, об'єкт злочину, родовий об'єкт злочину, злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Постановка проблеми. Загальна проблематика об'єкта злочину в сучасній вітчизняній доктрині вважається однією з ключових тем, що відкриває шлях до вивчення складу злочину. Утім, чи часто представники первинних ланок у системі правозастосування звертаються до проблем визначення об'єкта злочину, дотримання умовної конструкції «об'єкт злочину –

предмет злочину – засіб вчинення злочину» у рамках тієї чи іншої концепції об'єкта злочину без змішування окремих моментів, характерних для різних підходів, тощо? Без перебільшень можемо сказати, що поодинокі, а значна частина слідчих більш-менш орієнтуються здебільшого в одному підході, базуючись на якому був написаний підручник, за яким цей слідчий вивчав кримінальне право. Усе ж таки маємо визнати, що на практиці в кримінальних провадженнях, а раніше під час розслідування кримінальних справ, об'єкт злочину найчастіше не встановлюється, а констатується правозастосовником як такий, що має місце. Робиться це для дотримання формальної вимоги: засвідчити в діяннях особи певний склад злочину з усіма його елементами. Слідчий розуміє, що за відсутності хоча б одного з цих елементів буде відсутній склад злочину взагалі, тому й намагається закріпити в процесуальних документах їхню фактичну наявність у злочинній події. Щодо об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони це вдається зробити, спираючись на приписи КК України. Стосовно ж об'єкта злочину він такої можливості позбавлений, тому найчастіше просто та беззаперечно констатує його наявність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливо пересічне правозастосування й не надає об'єктові злочину вирішального значення, утім, це не є підставою дійсно визнавати його таким. Протягом кількох останніх десятиліть цей елемент складу злочину постійно зазнає прискіпливої уваги з боку науковців. Так, спеціальні дослідження йому присвятили В.К. Глістін, М.Й. Коржанський, Б.С. Нікіфоров, Г.П. Новосьолов, В.Я. Тацій та інші вчені. Об'єкт службових злочинів взагалі й, зокрема, їхній родовий об'єкт досліджувався в роботах В.Г. Хашева, В.П. Коваленка, К.П. Заді, Т.І. Слущкої.

Формування цілей. Метою статті є теоретичне дослідження проблемних питань родового об'єкта злочину «зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми».

Виклад основного матеріалу. Слід визнати, що навіть із урахуванням значної опрацьованості вищезокреслених питань, у науці немає однозначного розуміння, що ж саме слід визнавати об'єктом злочину. У науковій і навчальній літературі різних часів ним називали та називають соціальні цінності, суспільні відносини, інтереси, чийсь права, формальну кримінально-правову норму тощо. Названі підходи мають як своїх прихильників, так і критиків. Проте, їхній огляд дозволяє підсумувати, що домінують серед них дві основні: 1) об'єкт злочину – це суспільні відносини та 2) об'єкт злочину – це соціальні цінності.

Маємо зауважити, що будуватимемо подальше дослідження зловживання повноваженнями, опираючись на доробок прибічників концепції об'єкта злочину як соціальних цінностей. Вибір цей не є сліпим наслідуван-

ням окремих учених, йому передувала аналітична діяльність, квінтесенцію якої наводимо нижче. Окрім розвитку та поповнення теоретичного доробку наукова робота повинна впливати й на практичне застосування законодавства, що піддається аналізу. При цьому практичні рекомендації не лише не повинні мати формальний характер, а й, на наш погляд, повинні бути зрозумілими для правозастосовувача. І якщо їхній зміст, зазвичай, є зрозумілим, то теоретична обґрунтованість часто не афішується, бо вченими вважається зрозумілою апріорі, а для практиків – непотрібною. Утім, вважаємо, що розуміння теоретичних витоків, а саме – юридичної природи того чи іншого правового явища схиляє практичного працівника до осмисленого, а не формалізованого застосування законодавчих приписів.

Щодо типології об'єктів злочину в рамках класифікації за вертикаллю та горизонталлю останнім часом висловлювалося немало цікавих думок. У рамках подальшого розвитку найпоширенішої за радянських часів триступеневої конструкції в класифікації об'єктів злочину за вертикаллю (загальний, родовий, безпосередній) з'явилися пропозиції доповнити її проміжною ланкою: видовим об'єктом злочину, розмістивши його між родовим і безпосереднім.

Зважаючи на вимоги щодо певної обмеженості наукової статті за обсягом, далі розглянемо родовий об'єкт злочину, передбаченого ст. 364-1 КК України. Отже, родовим об'єктом є певна група соціальних цінностей, що охороняється через застосування визначеної сукупності кримінально-правових норм. Родові об'єкти злочинів охоплюють доволі великі групи соціальних цінностей, для захисту яких використовуються такі ж великі групи норм. Законодавець, зазвичай, консолідує їх в одному розділі Особливої частини кримінального кодексу. Також із родовим об'єктом можемо визначитися завдяки правилам структурування Особливої частини кримінального кодексу – він пов'язаний зі сферою службової діяльності та професійної діяльності щодо наданням публічних послуг. Утім, щодо його конкретизації різними вченими висловлювалися відмінні думки. Так, наприклад, С.В. Познишев у нарисі основних начал науки кримінального права, присвячених його Особливій частині, називав родовим об'єктом посадових злочинів ідеальне суспільне благо[1]. На наш погляд, така назва не може відображати специфіку цінностей, яким ці діяння завдають шкоду або створюють загрозу її заповдіння. Одразу виникає логічне запитання: чому посадові злочини спричиняють шкоду «ідеальному суспільному благові», а, наприклад, злочини проти життя та здоров'я особи чи проти власності, авторитету органів влади тощо не спричиняють? Крім цього, треба визначити обсяг понять «суспільне благо» та «ідеальне благо» або принаймні дефініювати їх.

Не вдаючись у детальний аналіз термінів «благо», «суспільне благо», «суспільні блага», «благо громадського користування», «блага громадського

вжитку», наведені й у загальних тлумачних, і в спеціальних словниках, маємо вказати, по-перше, що це все те, що здатне задовольняти повсякденні життєві потреби людей і приносити їм користь; і, по-друге, підлягає користуванню (вжитку) всіма членами суспільства незалежно від можливості їх оплатити. Навіть без таких додаткових ознак суспільного блага, як практична неможливість виключити людину з кола його споживачів (безвиключність); незменшення можливості вжитку для інших користувачів (неконкурентність у користуванні); неможливість поділити благо на окремі складові; стає зрозумілим, що аналізований термін доволі абстрактний і всеохоплюючий.

До речі, про неподільність благ і їхню належність саме до царини соціальних відносин може свідчити той факт, що в українській мові достатки, вигоди, дари природи і таке інше, *усе те, чого людина потребує в житті* (курсив наш – Д.С.) визначається саме як «блага» й виключено у множині[2].

Чи можемо ми, ураховуючи вищенаведене, погодитись із С.В. Познишевим, що «ідеальне суспільне благо» є родовим об'єктом посадових злочинів? Напевно, що не можемо. Окреслена вченим категорія, на наш погляд, більше задовольняла б визначенню загального об'єкта злочину.

У роботі, що вийшла друком 1923 року, О.О. Жижиленко наголошував, що об'єктом посадових злочинів є «службовий обов'язок посадової особи». Учений-правник розшифровує цей термін. Він вважає, що цей обов'язок полягає в необхідності законно відправляти службу[3]. На нашу думку, доволі виважений підхід, у якому особливо маємо звернути увагу на дотримання законодавчих вимог під час виконання службових обов'язків.

Утім, наведені позиції С.В. Познишева й О.О. Жижиленка у різні часи піддавалися критиці іншими російськими вченими. Так, наприклад, О.Б. Сахаров у 1956 році писав, що «теорія «службового обов'язку» О.О. Жижиленка та «ідеального суспільного блага» С.В. Познишева логічно призводять до визнання об'єктом посадових злочинів установленого порядку відправлення служби, тобто до нормативізму[4]. Ознайомлення з роботою нашої сучасниці О.О. Кравченко дає підстави вважати, що вона також поділяє цю критику[5].

Саме наявність критики заохочує детальніше проаналізувати вказаний підхід. Як пам'ятаємо, зміст неопозитивної теорії праворозуміння, яку, власне, і називають нормативізмом, полягає в припущенні, що право походить лише від держави, воно не може існувати окремо від держави, як і держава немислима без права. В основі зазначеного підходу є уявлення про право як систему норм, розташованих системно залежно від юридичної сили. До речі, саме з додержанням цього принципу будувється вітчизняна ієрархія законодавства, де на найвищому щаблі знаходиться Конституція України, нижче – відповідним чином ратифіковані Україною міжнародні правові акти, потім – закони України, за якими слідують підзаконні акти. В

ідеалі кожен нижчий нормативно-правовий акт або нижча норма повинна обґрунтовувати свою законність у вищому акті або нормі. Цікаво, у чому ж О.Б. Сахаров і О.О. Кравченко вбачають нормативізм? Якщо теорія службового обов'язку, який полягає в необхідності відправляти службу з обов'язковим додержанням законодавчих приписів, доволі осяжно вписується в позитивістський підхід, то ідеального суспільного блага в цій структурі уявити не можемо. Так, рамки можливих службових дій спеціально уповноваженої особи обмежуються певними законодавчими приписами. Ці приписи ініціюються та створюються лише державою. Без держави не було б не тільки цих приписів, а й окремих службових осіб, яким вони адресовані. Але ж як по суті вказівка держави, його документально оформлена можливість примусу може отримати форму «ідеального блага»? На наш погляд, питання риторичне. Також бачимо, що система, запропонована О.О. Жижиленком, доволі органічно вписується в систему праворозуміння, детально опрацьовану Р.Штаммлером [6], П.І.Новгородцевим [7] і Г. Кельзенем [8]. За що ж її критикував О.Б. Сахаров? Відповідь на це запитання знаходимо в роботі О.Я. Светлова, котрий у 1978 році наголошував, що в перший період існування радянського кримінального права в роботах, присвячених посадовим злочинам, домінувало *запозичене із теорії буржуазного права* (курсив наш - Д.С.) визначення об'єкта посадових злочинів як «службового обов'язку» посадової особи або «непорушної законності та достатньої енергії дій» посадової особи. Пізніше, наголошує автор, родовим об'єктом цих протиправних діянь стали називати «державний апарат» і «державну дисципліну» [9]. До речі, учений, говорячи про «запозичення з теорії буржуазного права», посилається на вищезгадані нами роботи О.О. Жижиленка та С.В. Познишева, додаючи до них працю М.В. Кожевнікова та Н.О. Лаговієра [10]. О.Я. Светлов також звертає увагу читача, що в радянській літературі в деяких визначеннях родового об'єкта посадових злочинів нічого не говориться про суспільний апарат і це, на його думку, не є правильним із огляду на існування багатьох громадських організацій, що об'єднують мільйони людей (колгоспи, кооперативи, профспілки, добровільні спілки, товариські суди, добровільні народні дружини тощо) [11]. Ураховуючи вищенаведене, можемо констатувати причину неприйняття точки зору на родовий об'єкт службових злочинів як «службовий обов'язок» - ідеологія. На жаль, конструктивної критики таких підходів не знаходимо. Лише «буржуазність».

Сам О.Я. Светлов пристає до введеного в обіг 1939 року А.Н. Трайніним та, як він сам пише, загальноприйнятого в науці радянського кримінального права визначення родового об'єкта службових (посадових) злочинів як «правильної, такої, що відповідає інтересам соціалістичного будівництва, роботи державного та суспільного апарату». У на-

веденому визначені звертає на себе увагу інтерпретація правильності в роботі відповідного апарату – відповідність інтересам соціалістичного будівництва. Безперечно, за радянської влади такий підхід однозначно можна вважати ідеологічно витриманим і позбавленим впливу з боку «буржуазного права». Утім, чи є він формально визначеним і таким, що виключає маніпулювання? Напевно, що ні. Перш за все, непросто визначитись із тим, що саме є інтересами соціалістичного будівництва, із огляду на відсутність їхнього нормативного формулювання. Наприклад, у СРСР у 1934, 1935, 1936 та 1939 роках видавалися статистичні щорічники «Соціалістичне будівництво Союзу РСР» Центрального управління народногосподарського обліку Держплану СРСР, що охоплювали період 1933-1938 років. У них знаходимо статистичні дані щодо промисловості, сільського господарства, транспорту, зв'язку, культури, науки, аналогічні розділи про «капіталістичні країни», однак, у цих збірках усе ж немає визначення вищезгаданих інтересів цього самого будівництва. Ураховуючи наведене, можна припустити, що репресії та участь у них відповідних службових осіб здійснювалися в інтересах соціалістичного будівництва. До речі, у випуску такого щорічника за 1939 рік першим розділом охоплюються досягнення соціалістичного будівництва на ниві «знищення експлуататорських класів і перемоги соціалізму в СРСР».

Висловлена А.Н. Трайніним позиція більше п'ятдесяти років без заважень сприймалася дослідниками. Так, наприклад, у 1973 році її підтримав казахський дослідник А. Нусупалієв [12]. О.Я. Светлов піддав подальшому розвитку вищезгадану позицію у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук [13]. Наприкінці 1980-х – початку 1990-х років до її послідовників пристали узбецькі вчені Б.Д. Ахраров [14] і А.Х. Саттаров [15].

Водночас, не зважаючи на представлену автором критику вказаної точки зору, убачаємо в її формулюванні й позитивний момент: абстрактною формулою «інтересів соціалістичного будівництва» її автор і його послідовники розшифровують поняття *правильної* роботи державного та суспільного апарату. Не заглиблюючись у дефініювання терміна «правильний» як такий, що відповідає певним правилам, маємо відзначити його подальшу еволюцію в термін «нормальний» щодо функціонування вказаного апарату. Так, у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук А.К. Квіцінія відійшов від традиційного для радянської доктрини кримінального права визначення родового об'єкта службових (посадових) злочинів, сформувавши його як сукупність суспільних відносин, що забезпечують формування та *нормальне* (курсив наш – Д.С.) функціонування державного суспільного апарату нового типу, який утворюється під час революційної перебудови та служить інтересам народу, підзвітний йо-

му, є високопрофесійним, компетентним, діє на основі суворого дотримання законності й покликаний оперативно розв'язувати завдання перебудови усіх сфер життя суспільства [16]. Якщо прибрати з наведеної дефініції гасла часів перебудови, то корисне її наповнення можна звести до вищезгаданої еволюції термінів «правильний – нормальний». За великим рахунком ці синоніми не дуже й впливають на сутність визначеного об'єкта. Проте, останній із них є більш звичним для науки та дозволяє намітити подальший розвиток доктрини в цьому напрямі.

Дослівний переклад із латини слова «*potma*» (тобто косинець) на-вряд допоможе побудувати логічний ланцюжок наших роздумів, але переносне значення цього терміна (взірець для наслідування, правило) цілком доречне для застосування. Наведений переклад підтверджує синонімічний ряд «правильний – нормальний».

Цікавим убачається ставлення сучасної науки кримінального права до проілюстрованої на перший погляд гри слів. Як уже згадувалось, у вітчизняній теорії увага дослідженню окремих злочинів у царині службової діяльності з обов'язковим аналізом, зокрема, їхнього родового об'єкта приділялася на рівні дисертацій із боку В.Г. Хашева, В.П. Коваленка, К.П. Задої, Т.І. Слуцької.

Наприклад, В.Г. Хашев наголошує, що злочини, передбачені розділом XVII Особливої частини КК, можуть посягати на два родові об'єкти: перший – суспільні відносини, що визначають і регулюють зміст правильної роботи апарату органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх підприємств, установ чи організацій щодо реалізації завдань, які стоять перед цими органами; другий – суспільні відносини, що визначають і регулюють зміст правильної роботи апарату підприємств, установ чи організацій недержавних форм власності щодо реалізації завдань, які стоять перед ними. Частиною родового об'єкта, наголошує вчений, є авторитет державних і громадських організацій та інших структур, що розуміється як визнання, впливовість, престиж, якому за природою може заподіюватися шкода [17].

В.П. Коваленко, беручи до уваги проаналізоване вище визначення А.Н. Трайніна, вважає найбільш вдалим, із урахуванням змін до законодавства, наведене в першому виданні науково-практичного коментаря до КК України 2001 року за редакцією М.І. Мельника та М.І. Хавронюка: суспільні відносини, що визначають і регулюють зміст правильної роботи державного апарату й апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності [18].

Очевидно, що автори скористалися понятійними лекалами радянської доби, навіть використали формулювання «правильна робота», розширивши коло можливих підприємств, установ і організацій тими, що

належать до недержавних форм власності. На наш погляд, такий прийом дозволив дослідникам формально дотриматися вимог під час розгляду питання про об'єкт злочину, проте відсутність обґрунтувань залишає окремі запитання. Вище вже згадувалось, що практика правозастосування кримінально-правових норм часто йде шляхом простої констатації наявності об'єкта злочину. Причиною цього також є його формулювання без пояснення змісту в науковій літературі.

Після вищенаведених точок зору на родовий об'єкт злочинів у сфері службової діяльності заслуговує на увагу пропозиція К.П. Задої розглядати його як суспільні відносини соціального управління, у яких суб'єкти управління реалізують керуючий вплив, що надається їм у результаті особливих процедур, передбачених правовими актами, здійснюється в межах і в спосіб, що передбачені правовими актами, і забезпечується можливістю застосування правових наслідків за ухилення від дії такого впливу [19]. Тобто, учений вбачає спричинення шкоди або створення загрози для її спричинення не відносинам соціального управління в широкому розумінні, а лише тій їхній частині, яка характеризується реалізацією свого керуючого впливу суб'єктами управління. Принаймні так виходить із наведеного формулювання. Погодитись або не погодитись із цим можна після з'ясування змісту поняття «суспільні відносини соціального управління» або «соціальне управління».

Наприклад, представник науки адміністративного права Ю.П. Битяк соціальним управлінням називає діяльність людей, їх громадських і державних об'єднань, управління людини людиною, у цілому суспільством [20]. Такі ж представники соціологічної науки як Н.П. Осипова та С.О. Горбунова-Рубан розуміють під цим поняттям цілеспрямований вплив на соціальні відносини, структури та процеси [21]. Тут необхідно сказати, що вплив на соціальні відносини як якийсь процес також по суті є соціальними відносинами з наявністю всіх складових: сторони, зміст, соціальний зв'язок. Таким чином, урахувавши наведене, а також предметну спрямованість соціологічної науки на вивчення суспільства, систем, що його утворюють, закономірностей його розвитку та функціонування тощо, будемо використовувати пояснення соціологів. Спираючись на визначення родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності, що сформулював учений К.П. Задоя, можна сказати, що ним є цілеспрямований керуючий вплив суб'єктів управління на суспільні відносини, структури, процеси, процедурно визначений правовими актами, і такий, що реалізується відповідно до їх приписів, та забезпечується можливістю застосування правових наслідків за ухилення від дії такого впливу. По суті введення до визначення розшифрування відносин соціального управління не покращує його розуміння. Аналізована дефініція виділяється на тлі попередніх проаналізованих нами саме вказівкою на діяльність, урегульова-

ну правовими актами. Також про відповідність діяльності службових осіб нормативно-правовим актам при визначенні родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності говорить Т.І. Слуцька, називаючи ним суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням службовою особою діяльності відповідно до нормативно-правових актів, що становить *правильну* (курсив наш – Д.С.) роботу державного апарату й апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності [22]. Із вищенаведеного слідує, що ключовим моментом «правильної» діяльності службових осіб необхідно визнати лише ту, що врегульована правовими актами, тобто – **законну діяльність**.

Не вносять більшої ясності в це питання й останні дисертаційні дослідження, виконані українськими вченими. Так, наприклад, Д.М. Горбачов називає родовим об'єктом злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, охоронюваний законом порядок суспільних відносин, що забезпечує належне здійснення своєї діяльності службовими особами та особами, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг [23]. На наш погляд, заплутана та не зовсім зрозуміла дефініція, яка не розкриває сутність об'єкта злочинів, а лише дає прив'язку до їхніх суб'єктів. Без будь-якого аналізу та власних пропозицій погоджується з наведеним формулюванням родового об'єкта також і Я.В. Ризак [24].

Висновки. Підбиваючи вищевказане, можемо констатувати, що правильною нормальною діяльністю службових осіб є їхня законна діяльність, тобто, реалізація власних повноважень через неухильне виконання приписів адресованих ним нормативно-правових актів. Навіть поверхневий розгляд визначень родового об'єкта службових злочинів ілюструє надмірну захопленість їхніх авторів деталями. На наш погляд, відбувається це через ігнорування правил дефініювання термінів. Серед видів визначень (інтенціональне, реальне, аксіоматичне, номінальне, явне, неявне, генетичне, контекстуальне, індуктивне, остенсивне) нас цікавить реальна дефініція, що відображає суттєві ознаки, властивості й характеристики об'єкта з метою формування відмінностей від інших об'єктів. Серед вищенаведених визначень родового об'єкта злочинів, передбачених розділом XVII КК України, важко виокремити саме ті ознаки, які дозволяють відмежувати цей об'єкт пізнання від суміжних. На наш погляд, не треба намагатися вмістити в дефініцію велику кількість ознак, які, хоч і характеризують об'єкт визначення, утім не є ключовими для його відмежування від інших об'єктів пізнання. Одразу слід зазначити, що суміжними об'єктами пізнання, від яких маємо провести відмежування, є родові об'єкти злочинів, передбачених статтями в інших, окрім XVII розділах Особливої частини КК України. Зважаючи на це, маємо акцентувати увагу в тексті визначення саме ті ознаки, які дозволяють це зробити.

Отже, родовим об'єктом злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, узагалі та зокрема зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми маємо визначити групу соціальних цінностей, змістовне наповнення яких полягає в законній діяльності державного (суспільного) апарату. Також можна додати, що така сукупність соціальних цінностей охороняється через застосування сукупності кримінально-правових норм, розміщених у XVII розділі Особливої частини КК України.

Використані джерела:

1. Познышев С. В. Очерк основных начал науки уголовного права. Особенная часть / С. В. Познышев. – М., 1923. – С. 164.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 86.
3. Жижиленко А. А. Должностные (служебные) преступления. Практический комментарий. Издание 2-е / А. А. Жижиленко. – М., 1924. – С. 14.
4. Сахаров А. Б. Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву / Александр Борисович Сахаров. – М. : Госюриздат, 1956. – С. 23.
5. Кравченко О. О. Злоупотребление должностными полномочиями: уголовно-правовая характеристика и предупреждение : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кравченко Ольга Олеговна. – Владивосток : Дальневосточный юридический институт МВД РФ, 2004. – С. 15.
6. Stammler R. The Theory of Justice / Rudolf Stammler. – Union, New Jersey : The Lawbook Exchange, LTD, 2000. – 591 pgs.
7. Новгородцев П. И. Лекции по истории философии права (учения Нового времени. XVI-XVIII вв. и XIX в.) / Павел Иванович Новгородцев. – М. : Печатня С.П. Яковлева, 1912. – 346 с.
8. Kelsen H. General Theory of Law and State / Hans Kelsen. – Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 1949. – 550 pgs.
9. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления / Александр Яковлевич Светлов. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 28.
10. Кожевников М. В. Должностные преступления и борьба с ними / Михаил Васильевич Кожевников, Наум Осипович Лаговьер. – М., 1926. – 483 с.
11. Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления / Александр Яковлевич Светлов. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 28.

Сысоев Д.А. Родовой объект преступления, предусмотренного ст 364-1 УК Украины

Исследуются проблемы родового объекта преступлений в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг вообще, и, в частности, злоупотребления полномо-

чиями службним лицом юридического лица частного права независимо от организационно-правовой формы.

Ключевые слова: *состав преступления, объект преступления, родовый объект преступления, преступления в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг, злоупотребление полномочиями службным лицом юридического лица частного права независимо от организационно-правовой формы.*

Sysoev D.O. A generic object of the crime under Article 364-1 of the Criminal Code of Ukraine

This article analyzes the generic object malfeasance in particular crime under Article 364-1 of the Criminal Code of Ukraine. Approaches scientists on these issues. Groups of approaches: 1) the time of the Russian Empire; 2) times of the USSR; 3) the time of independence of Ukraine.

Special attention is paid to the possibility of harm to two generic objects that group crimes. The first - the relationships that govern the content of the right of public authorities and local governments, their enterprises, institutions and organizations. The second - the relationships that define the content of successful operation of enterprises, institutions and organizations of private property. It turns out the content of the terms «good», «public good», «good overall consumption», etc. Performed ratio approaches and terminology in criminal law and administrative law.

It was determined that a generic object service offenses is a group of social values, the content of which is in the lawful activities of the state (public) system. This set of social values protected through the use of combined criminal law, placed in the section of the Special Part XVII of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *corpus delicti, an object of crime, a generic object of crime, malfeasances, abusing official powers.*

УДК 343.846

П.В. Хряпинский

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИЯ

В статье рассмотрено своеобразие диспозитивного метода регулирования общественных отношений при освобождении от уголовной ответственности и наказания. Исследовано соотношение публично императивного и частного диспозитивного регулирования общественных отношений в законодательстве об уголовной ответственности.

Ключевые слова: *метод правового регулирования, императивный метод, диспозитивный метод, освобождение от уголовной ответственности и наказания.*

Постановка проблемы. В уголовно-правовой доктрине методами правового регулирования признаются способы, средства, приемы или их совокупности, влияющие на общественные отношения с целью их созда-

ния, сохранения, трансформации или прекращения с использованием соответствующего уголовно-правового инструментария [1, с. 12; 2, с. 177]. Традиционно считается, что в уголовном праве преобладает публично-императивный метод правового регулирования. Относительно его характеристик правоотношения между субъектами выстраиваются с помощью подчинения одних другим. Публично-императивный характер уголовного права как отрасли права, имеет специфику среди других публично-правовых отраслей, которая состоит в том, что доминирующим субъектом является исключительно государство в лице соответствующих органов. Именно для государства уголовное право определяет объем властных полномочий по противодействию, предотвращению совершенных или готовящихся преступлений. В уголовно-правовых отношениях, которые складываются с момента совершения преступления, государство всегда является доминирующим и уполномоченным субъектом.

Анализ последних исследований и публикаций. С принятием в 2001 г. Уголовного кодекса Украины (далее – УКУ), где предусмотрено ряд новелл в решении уголовно-правовых конфликтов, стали говорить об очевидном использовании в уголовно-правовом регулировании диспозитивного метода [5]. Категорию «диспозитивность» чаще рассматривают в двух аспектах – как принцип права или как метод правового регулирования. «Пальма первенства» исследования диспозитивных принципов среди представителей отраслевой правовой науки принадлежит процессуалистам. Диспозитивность в виде «метода», «принципа», «проявления» в уголовно-процессуальном законодательстве исследовали А. Александров, С. Альберт, Ю. Грошевой, Л. Лобойко, В. Маляренко, Л. Масленникова, А. Рогова и другие. В уголовно-правовых исследованиях диспозитивность рассматривается как «метод», «элемент», «интерес» в работах Л. Головки, В. Грищука, П. Дагель, Т. Кленовой, В. Навроцкого, Т. Присяжнюк, А. Сумачева, П. Яни и других.

Формирование целей. Целью исследования выступают особенности метода уголовно-правового регулирования как публичного права доминирующего субъекта (государства) на применение принуждения и определение вида и меры ограничений прав и свобод другому субъекту (преступнику), индивидуализируемое судом и осуществляемое специальными органами государства.

Изложение основного материала. Императивный метод, бесспорно, является основным правовым средством воздействия на неустойчивых субъектов, побуждающее их соблюдать уголовно-правовые запреты. Функциональная направленность этого метода, прежде всего, заключается в определении, какие общественно опасные деяния являются преступлениями и какие наказания применяются к лицам, их совершившим [3, с.

30]. Существует органическая связь между предметом уголовного регулирования, в качестве которого выступают общественные отношения, возникающие в связи с совершением преступления, и методом, присущим только уголовному праву. Уголовный закон, – отмечает А.Н. Яковлев, – с неизбежностью должен стремиться к тому, чтобы проводить четкую границу между преступным и не преступным, исходя из того, что юридически деяние не может быть «немножко и тем, и другим». Дихотомичность закона неизбежна: преступление есть или его нет, без этого он не может применяться, а машина правосудия погрязнет в безграничном процессе установления степеней различия [4, с. 134].

Деление права на публичное, с присущим ему императивным методом, и частное, – с доминирующим диспозитивным методом правового регулирования, иногда рассматривается как абсолютное (дихотомия, дуализм права) [6]. По нашему мнению, деления права на публичное и частное, соотношение сфер правового регулирования является контраверсионной проблемой в правоведении. Так, выделяются три теории деления права на соответственно публично-правовые и частно-правовые отрасли: 1) теория интереса выходит из направленности интересов основных правовых установлений. Если правовые установления служат общественным интересам, то речь идет о публичном праве, если право направлено на private интересы - то частное право. Такое разделение права считалось основным на протяжении многих веков; служит оно ориентиром и для большого количества юристов нашего времени; 2) теория субординации, доминирования, подчинения разграничивает публичное и частное право исходя из характера отношений между субъектами правоотношений. Отношения властного подчинения соответствуют публичному праву, а отношения равенства - частному. Именно поэтому типичными для публичного права являются односторонность, обязательность регулирования, а для частного права - соглашение, договор, хотя в последнее время и наблюдается заимствования публичным правом некоторых частноправовых институтов; 3) теория допустимости, отнесения правовых норм базируется на специфике правового статуса отдельных субъектов права. К публичному праву относятся те правовые положения, которые адресуются исключительно государству или носителям государственной власти, и, наоборот, к частному праву, - положения, что распространяются только на граждан. Каждая из вышеупомянутых теорий имеет своих сторонников, и соответственно, противников, но ни одна из них до сих пор в полной мере не реализована на практике. Таким образом, оставаясь в плену дихотомического подхода к сущности публичного и частного права, можно «открыть разве что пару банальностей, далеких от реальности, как, например, идею «кодекса частного права» или «кодекса публичного права», которых не существует ни в

одной стране. Ведь правовая реальность нелегко вмещается в рамки дихотомического деления [10, с. 24–25].

Социально-правовая эффективность, а самое главное, перспективность постановки проблемы дихотомии или дуализма права как противостояние публичного и частного права, императивного и диспозитивного методов вызывает большие сомнения. Более реальным, привлекательным выглядит сочетание в одной отрасли законодательства, скажем, уголовном, публичных и частных начал с естественным преобладанием одних над другими. В законодательстве об уголовной ответственности бесспорно приоритетным является публично-императивный характер регулирования общественных отношений [11, с. 52]. Однако, совершение преступления не единственный юридический факт, что обуславливает возникновение, изменение и прекращение уголовно-правовых отношений. Так называемое «положительное посткриминальное поведение», в случаях прямо предусмотренных УКУ, может кардинально влиять на развитие уголовно-правовых отношений. В Особенной части УКУ предусматриваются следующие случаи освобождения от уголовной ответственности: «гражданин Украины добровольно заявит органам государственной власти о преступной связи с иностранным государством, иностранной организацией или их представителями и полученном преступном задании» (ч. 2 ст. 111 УКУ); «лицо без гражданства или иностранец добровольно заявит органам государственной власти о прекращении своей преступной деятельности, если вследствие этого и принятых мер было предотвращено причинение вреда интересам Украины» (ч. 2 ст. 114 УКУ); «руководитель предприятия, учреждения или организации выплатит заработную плату, стипендию, пенсию или другие, установленные законами выплаты гражданам, до привлечения его к уголовной ответственности» (ч. 3 ст. 175 УКУ); «лицо уплатит налоги, сборы (обязательные платежи), а также возместит ущерб причиненный государству их несвоевременной уплатой (финансовые санкции, пени) до привлечения его к уголовной ответственности» (ч. 4 ст. 212 УКУ); «лицо уплатит страховые взносы общеобязательного государственного пенсионного страхования, а также возместит ущерб, причиненный Пенсионному фонду Украины их несвоевременной уплатой (финансовые санкции, пени), до привлечения его к уголовной ответственности» (ч. 4 ст. 212-1 УКУ); «лицо добровольно сообщит правоохранительным органам о создании преступной организации или участие в ней» (ч. 2 ст. 255 УКУ); «лицо, кроме организатора и руководителя террористической группы или террористической организации, добровольно сообщит правоохранительным органам о соответствующей террористической деятельности, способствует ее прекращению или раскрытию преступлений, совершенных в связи с созданием или деятельностью такой группы или организации» (ч. 2 ст. 258-3 УКУ); «лицо добровольно выйдет из военизированных или вооруженных форми-

рований, не предусмотренных законом, и сообщит об их существовании органам государственной власти» (ч. 6 ст. 260 УКУ); «лицо добровольно сдаст органам власти оружие, боевые припасы или взрывчатые устройства» (ч. 3 ст. 263 УКУ); «лицо добровольно заявит о незаконном завладении транспортным средством правоохранительным органам, возвратит транспортное средство владельцу и полностью возместит причиненный ущерб» (ч. 4 ст. 289 УКУ); «лицо добровольно сдаст наркотические средства, психотропные вещества и укажет источник их приобретения или способствует раскрытию этих преступлений» (ч. 4 ст. 307 УКУ); «лицо добровольно обратится в лечебное учреждение и начнет лечение от наркомании» (ч. 4 ст. 309 УКУ); «лицо добровольно сдаст прекурсоры, предназначенные для производства или изготовления наркотических средств или психотропных веществ, и укажет источник их приобретения или способствует раскрытию этих преступлений» (ч. 4 ст. 311 УКУ); «лицо добровольно сдаст ядовитые или сильнодействующие вещества, не являющиеся наркотическими или психотропными или их аналогами, или сильнодействующие лекарственные средства и укажет источник их приобретения или способствует раскрытию преступлений, связанных с их незаконным оборотом» (ч. 5 ст. 321 УКУ); «лицо, которое предложило или дало взятку, если после дачи взятки добровольно заявит о случившемся органу, наделенным правом возбуждать уголовное дело, о возбуждения уголовного против него» (ч. 3 ст. 369 УКУ), «лицо, совершившее воинское преступление, может быть освобождено от уголовной ответственности с применением мер Дисциплинарного Устава вооруженных сил Украины» (ч. 4 ст. 401 УКУ).

Осуществление положительного посткриминального поведения, как основание специального освобождения от уголовной ответственности, является субъективным правом лица, совершившего преступление. С. Алексеев считал, что такое поведение соответствует одной из моделей построения правового материала, который реализуется по схеме: «субъективное право + юридические гарантии» и базируется на диспозитивном методе. Его смысл состоит в предоставлении лицу возможности самому, по своей воле определять собственное правомерное поведение, открывает простор для действий лица по своему видению, по своей воле и в своих интересах [12, с. 589]. Такой взгляд на сущность диспозитивности в праве является правильным. Диспозитивность следует рассматривать как общеправовой, универсальный метод правового регулирования, выражающийся в нормативно предусмотренной возможности выбора лицом того или иного варианта правомерного поведения по собственной воле и по своему усмотрению. Идентичное или близкое понимание диспозитивного метода регулирования уголовно-правовых отношений подерживается многими юристами. Так, А. Сумачев отмечает, что наличие

альтернативних вариантов поведения предполагает возможность выбора, а выбор - отказ от одного и предпочтения другому варианту акта поведения. При этом отказ от определенного варианта поведения не должен влечь для субъекта права негативных правовых последствий. Последнее является своего рода гарантией возможности выбора субъектом права предусмотренного законом варианта правомерного поведения [13, с. 21].

Безусловно, диспозитивный метод регулирования общественных отношений сквозь призму инструментального подхода должен отражаться в уголовно-правовых нормах. Своеобразием анализируемых норм является следующее: 1) предусмотренный вариант правомерного поведения направлен на удовлетворение как частных интересов личности, так и публичных интересов общества и государства, 2) позитивное поведение имеет личный, добровольный характер и не может быть связано как с противодействием, так и с принуждением со стороны властного субъекта, 3) властным субъектом гарантируется безусловное и окончательное освобождение от уголовной ответственности, выступающее поощрительным правовым стимулом, 4) в случае отказа от его осуществления правовое положение лица не ухудшается. В отличие от естественно диспозитивных отраслей права (гражданского, семейного, трудового и др.), где реализация прав и выполнение обязанностей субъектов права обеспечиваются без обращения к властному субъекту в виде государства, законодательство об уголовной ответственности включает в качестве особенного признака участие властного субъекта в виде императивных норм-гарантий уголовно-правового поощрения.

В связи с изложенным, не можем согласиться с А. Сумачевым, что нельзя относить к диспозитивным нормы, предусматривающие возможность добровольного отказа от совершения преступления или деятельного раскаяния, поскольку продолжение совершения преступления при наличии возможности добровольного отказа влечет для лица уголовную ответственность, а нежелание преступника осуществить раскаяние, влечет для него негативные правовые последствия - возложение тягот и лишений, предусмотренных в уголовном наказании [14, с. 297]. На наш взгляд, правовое положение лица, совершившего преступление, и которое отказалась от осуществления позитивного посткриминального поведения в виде деятельного раскаяния не ухудшается. Оно предопределено юридическим фактом совершения преступления и обязанностью понести предусмотренные законом ограничения прав и свобод. Другое дело, что осуществление определенного комплекса положительного поведения в виде деятельного раскаяния трансформирует негативные правоотношения уголовной ответственности на позитивные правоотношения освобождения от нее. Отказ от позитивного посткриминального поведения не указан в законе как обстоятельство, отягчающее уго-

ловное наказание, и не выступает квалифицирующим (особо квалифицирующим) обстоятельством в составах конкретных преступлений.

В литературе специальные виды освобождения от уголовной ответственности обоснованно связываются как с предупреждением совершения определенных преступлений, так и преступности в целом. Специальное освобождение от уголовной ответственности согласуется с потребностями общества в борьбе с тяжкими и особо тяжкими преступлениями, особенно сложными в обнаружении, раскрытии и расследовании, способствует не только предупреждению преступности, но и социальной переориентации личности [15, с. 19]. Благодаря положительному посткриминальному поведению лица раскрываются тяжкие и особо тяжкие преступления. Так, А. Дудоров считает, что освобождение от уголовной ответственности лиц, совершивших уклонение от налогообложения, предоставляет возможность: 1) существенно усилить работу по наполнению бюджета реальными денежными поступлениями, 2) сосредоточить усилия правоохранительных органов на тяжких налоговых преступлениях, трудоемких с точки зрения их раскрытия и расследования, где обвинению не хватает доказательств, а нарушители законодательства не признают своей вины в умышленном уклонении от уплаты налогов и сборов [16, с. 194].

Следовательно, особенностью диспозитивного метода в уголовном праве является согласованность частных и публичных интересов в разрешении уголовно-правового конфликта. Положительное посткриминальное поведение, закрепленное в нормах о специальном освобождении от уголовной ответственности, взаимовыгодно для обоих субъектов. С одной стороны, государства в виде правоохранительных и судебных органов, специально уполномоченных решать вопросы освобождения от уголовной ответственности, с другой – лица, на социально-полезное, позитивное поведение которого направлен основной «стимулирующий заряд» поощрительной нормы уголовного закона. Значительное количество норм о специальном освобождении от уголовной ответственности Особенной части УКУ стимулирует лиц, совершивших преступление, осуществить саморазоблачения, изобличить других соучастников в преступлении, активно сотрудничать с соответствующими органами в раскрытии уголовного дела и его судебном разбирательстве. Особенно это касается преступлений с высоким уровнем естественной латентности: против основ национальной безопасности, в сфере налогообложения, в сфере оборота наркотических средств, взяточничества и других преступлений.

Очевидна взаимная полезность освобождения от уголовной ответственности лица, которое добровольно сдало органам власти оружие, боевые припасы, взрывчатые вещества или взрывные устройства (ч. 3 ст. 263 УК). Законодатель стремился как можно больше и в несложный

способ стимулировать лиц, незаконно владеющих оружием, боевыми припасами или взрывчатыми веществами, сдать их государственным органам без опасения быть привлеченными к уголовной ответственности. Так, с целью предупреждения преступлений МВД Украины ежегодно проводит месячники добровольной сдачи оружия, боевых припасов, взрывчатых веществ или взрывных устройств. Только за октябрь 2012 г. за указанных обстоятельств освобожден от уголовной ответственности на основании ч. 3 ст. 363 УК 168 человек. Ими добровольно сдано – 2213 единиц огнестрельного оружия, 70 единиц нарезного охотничьего оружия, 1838 - гладкоствольного охотничьего оружия, 839 - газовых пистолетов, 69225 - различных боеприпасов, 34 снаряда, 21 мина и 14 гранат [17].

Своеобразием диспозитивного метода при специальном освобождении от уголовной ответственности заключается также в личном, добровольном выборе правомерного варианта решения уголовно-правового конфликта. Добровольность предполагает свободу выбора правомерного поведения в уголовном праве. Выбор позитивного посткриминального поведения всегда правомерен и имеет целью социально-полезный результат. Особенно это касается посткриминального поведения в случае совершения преступлений небольшой и средней тяжести. Закрепление этого признака в так называемых поощрительных нормах УКУ целом осуществляется тремя способами: а) прямым указанием на добровольность поведения (ст.ст. 17, 31, п. 2), п. 2-1 ч. 1 ст. 66, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 6 ст. 369 УКУ; б) путем определения специальной цели положительного поведения (ст.ст. 36, 38, 39, 41, 42, 43 УКУ); в) устанавливается по общественно-полезной направленности действий (ст. ст. 45, 46, 47, 48, 49, п. 1) ч.1 ст. 66, 75, 81, 82, 91, 104, 105, 107, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212 УК, ч. 4 ст. 212-1, ч. 4 ст. 401 УКУ) [18, с. 211-212]. Так, преступления в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров имеют три специальных вида освобождения от уголовной ответственности, которые прямо предусматривают признак добровольности (ч.4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311 УКУ).

Выделение признака добровольности является безусловно обоснованным. О. Наден указывает что он имеет место лишь тогда, когда: во-первых, лицо имеет объективную возможность продолжать незаконное владение наркотическими средствами, психотропными веществами, их аналогами или прекурсорами, во-вторых, лицо субъективно осознает эту возможность, в-третьих, прерывает незаконное владение названными предметами, передавая их в распоряжение компетентных органов [19, с. 145-146].

Особенность диспозитивного метода заключается в гарантировании властным субъектом освобождения от уголовной ответственности, если лицо, совершившее преступление, совершит определенный комплекс

позитивного поведіння. Обеспечение уголовно-правового поощрения в виде окончательного и безусловного освобождения от уголовной ответственности является мощным правовым стимулом, побуждающим субъекта действовать в нужном направлении. В. Галкин определял уголовное поощрение как правовое средство, направленное на содействие социальной переориентации лиц, совершивших преступления, стимулирование добровольного предотвращения, нейтрализации или уменьшения негативных последствий преступлений [20, с. 94]. Положительное стимулирование заключается в комплексном воздействии на личность, формирующее социально-полезное поведение, в котором диалектически сочетаются общественные и личные потребности и интересы. Уместным в этой части является обоснованное замечание В. Кудрявцева, что стимулирующее влияние права состоит в юридическом признании, обеспечении и защите правомерных поступков, полезных для общества, в их моральном и материальном поощрении [21, с. 31–32].

Выводы. В результате нашего исследования приходим к выводам, что в правовых реалиях гарантирования государством освобождения от уголовной ответственности, на наш взгляд, следует выделить материально-правовые и процессуальные аспекты. К первым относится следующее: простое и понятное предполагаемому адресату содержания положительного посткриминального поведения в соответствующей уголовно-правовой норме; нивелирование или существенное сужение так называемого «судебного усмотрения» по применению оценочных понятий и словосочетаний в виде «активного содействия раскрытию преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов», отсутствие в абсолютном большинстве предписаниях об освобождении от уголовной ответственности ограничений к применению», если в действиях лица нет состава другого преступления». Ко второй группе обстоятельств следует отнести процессуальный контроль за соблюдением законности при специальном освобождении от уголовной ответственности. Не касаясь сейчас специально этой многоаспектной проблемы, попутно отметим, что десятилетняя практика украинских судов освобождения от уголовной ответственности решением (постановлением или определением) по представлению следователя, согласованному с процессуальной позицией прокурора, является важнейшей правовой гарантией соблюдения законных прав и свобод человека и гражданина в уголовном судопроизводстве при специальном освобождении от уголовной ответственности.

Использованные источники:

1. Баулин Ю. В. О методологическом значении деления права на частное и публичное для современной уголовно-правовой доктрины / Ю. В. Баулин Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы пятой междуна-

родной научно-практической конференции 24-25 января 2008 г. – М. : Проспект, 2008. – С 11-15.

2. Наден О. В. Щодо методологічних засад розуміння кримінального права (у зв'язку з дослідженнями проблем кримінально-правового регулювання) / О. В. Наден // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 4 – С.172-181.

3. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : [монографія] / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.

4. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) : монография / [В. Н. Кудрявцев, П. С. Дагель, С. Г. Келина и др.] ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. – М. : Изд-во «Наука», 1982. – 304 с.

5. Див.: Куц В. М. Заохочення та пом'якшення примусу як засоби кримінально-правового регулювання / В. М. Куц // Актуальні проблеми боротьби із злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 14–15 травня 2002 р. в 2 ч. (м. Запоріжжя). – Запоріжжя : ЗЮІ МВС України. – 2002. – Ч. 1. – С. 5-9; Туляков В. О. Кримінальне право у дискурсі змін: від доктрини до реалізації / В. О. Туляков // Актуальні проблеми держави та права : Збірник наукових праць. – Вип. 54. – Одеса : Юридична література, 2010. – С. 26-36.

6. Див.: Беляневич О. Декілька нотаток про дуалізм права / О. Беляневич // Юридичний журнал. – 2004. – № 12. – С.12-14; Наден О. Структура кримінального правовідношення / О. Наден // Кримінальне право – 2005. – № 10. – С. 125-128.

7. Юлдашев О. До проблеми методологічного забезпечення приватного права / О. Юлдашев // Юридична Україна. – 2003. – № 10. – С. 39-44.

8. Коломоєць Т. О. Генезис та основні пріоритетні напрями доктринального дослідження публічного права як нормативної підстави адміністративного примусу / Т. О. Коломоєць // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 9. – С. 13-16.

9. Гончарук О.В. Дихотомія права: право публічне та право приватне : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень / Гончарук О.В. ; Київск. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 19 с.

10. Коломоєць Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації : [монографія] / Т. О. Коломоєць. – Запоріжжя : Поліграф, 2004. – 404 с.

11. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : [навчальний посібник] / П. В. Хряпінський. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 192 с.

12. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования : [монографія] / С. С. Алексеев.– М. : Статус, 1999. – 712 с.

13. Сумачев А. В. Диспозитивність в уголовном праве : дисс... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-

исполнительное право / Алексей Витальевич Сумачев. – Екатер. гос ун-т. – Екатеринбург, 2006. – 346 с.

14. Сумачев А. В. О диспозитивности в уголовном праве и формах ее проявления в действующем уголовном законодательстве России / А. В. Сумачев // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали 2 міжнародної науково-практичної конференції 8 жовтня 2010 р. : у 2-х т. – Том 1. – Одеса : Міжн. гуман. ун-т ; ПП «Фенікс», 2010. – 392 с.

15. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Хряпінський П. В. ; Націон. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 39 с.

16. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : [монографія] / О. О. Дудоров: – К. : Юридична практика, 2003. – 924 с.

17. Добровільно здали зброю : [Електронний ресурс] // Офіційний ВЕБ – сайт Департаменту інформаційних технологій МВС України. – Режим доступу : <http://dit.mvs.gov.ua/mvs/control/dit/uk/index/>.

18. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : [монографія] / П. В. Хряпінський. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 840 с.

19. Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : [монографія] / О. В. Наден. – Х. : Право, 2003. – 224 с.

20. Галкин В. М. Система поощрений в советском уголовном праве / В. М. Галкин // Советское государство и право. – 1977. – № 2. – С. 91–97.

21. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология : [монография] / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с.

Хряпінський П.В. Особливості правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності та покарання

У статті розглянуто своєрідність диспозитивного методу регулювання суспільних відносин при звільненні від кримінальної відповідальності та покарання. Досліджено співвідношення публічно-імперативного та приватно-диспозитивного регулювання суспільних відносин у законодавстві про кримінальну відповідальність.

Ключові слова: *метод правового регулювання, імперативний метод, диспозитивний метод, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.*

Khriapinskiy P.V. Features of legal regulation of release from criminal liability and punishment

In article the originality of a dispositive method of regulation of the public relations at release from criminal liability and punishment is considered. The ratio of pub-

licly imperative and private dispositive regulation of the public relations in the legislation on criminal liability is investigated. Feature of a dispositive method consists in guaranteeing by the imperious subject release from criminal liability if the person who committed a crime makes a certain complex of positive behavior. Ensuring criminal and legal encouragement in the form of final and unconditional release from criminal liability is the strong legal incentive inducing the subject to work in the necessary direction. Positive stimulations consists in complex impact on the personality, the forming social and useful behavior in which public and personal needs and interests are dialectically combined. In this part the reasonable remark of is pertinent that the stimulating influence of the right consists in legal recognition, providing and protection of the lawful acts useful to society, in their moral and material encouragement. In legal realities, guaranteeing by the state release from criminal liability, in our opinion, it is necessary to allocate material and procedural aspects.

Key words: *method of legal regulation, imperative method, dispositive method, release from criminal liability and punishment.*

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 342.922 (477)

О.В. Алексєєва

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СЕРЕД ІНШИХ ВИДІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВOPУШЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ: ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Через інтерпретацію основних понять юридичної відповідальності, пов'язаної з неправомірними діями неповнолітніх, у різних царинах права, визначено призначення та особливості інституції адміністративної відповідальності неповнолітніх.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, юридична відповідальність, правопорушення, неповнолітній.*

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що питання юридичної відповідальності неповнолітніх постійно перебувають у колі зацікавлень українських учених і досліджуються в різних площинах вітчизняного права, практичний досвід свідчить про те, що на сьогодні в законодавстві залишається чимало прогалин, які гальмують вирішення проблем, пов'язаних із криміналізацією підростаючого покоління. На нашу думку, до таких можна віднести недостатню розмежованість різних видів юридичної відповідальності неповнолітніх (відповідно, неузгодженість термінології, недостатню теоретичну обґрунтованість окремих положень тощо) за вчинені ними неправомірні дії, яка стоїть на заваді нормальному регулюванню процесів боротьби й запобігання цьому вкрай негативному суспільному явищу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання протидії злочинності неповнолітніх висвітлювалися в працях таких відомих науковців-адміністративістів, як О.М. Бандурка, Д.Н. Бахрах, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, І.А. Галаган, В.О. Глушков, Є.В. Додін, О.М. Джужа, А.В. Іщенко, М.Й. Коржанський, О.Д. Коломоєць, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, Я.Ю. Кондратьєв, А.П. Ключніченко, Л.В. Коваль, Є.Д. Лук'янчиков, А.А. Музика, Н.А. Мірошніченко, Н.Р. Нижник, С.В. Петков, В.М. Плішкін, В.Д. Сущенко, В.П. Столбовий, М.С. Хруппа, В.І. Шакур, В.К. Шкарупа,

Д.О. Штанько та інші. Вивчення доробку цих та інших учених дає нам уявлення про сучасне наукове бачення проблеми адміністративної відповідальності неповнолітніх і водночас окреслює шляхи актуальних наукових досліджень за цим напрямом, одним із яких є порівняння такої відповідальності з іншими видами для вирішення завдань, сформульованих вище.

Формування цілей. Отже, метою нашого дослідження є визначення місця адміністративної відповідальності серед інших видів юридичної відповідальності неповнолітніх, її призначення й доцільності функціонування такого інституту у вітчизняному праві.

Виклад основного матеріалу. Термін «відповідальність» традиційно використовується для розроблення теорії покарання в юридичній практиці. Досліджуючи поняття юридичної відповідальності, Д.М. Лук'янець зазначає, що поняття відповідальності як юридична категорія з'явилася набагато раніше, ніж проблема дослідження відповідальності як соціального явища. Автор розкриває юридичну відповідальність як регламентовану правовими нормами реакцію з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб, що проявляється в недотриманні встановлених законом заборон, невиконанні встановлених законом обов'язків, порушенні цивільно-правових зобов'язань, нанесенні шкоди або завданні збитків, і виражена в застосуванні до осіб, які вчинили такі діяння, засобів впливу, що тягнуть за собою позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру [1]. Єдиною підставою юридичної відповідальності є вчинення особою *правопорушення* за умови наявності правової (договірної-правової) норми, що встановлює міру відповідальності за нього. Залежно від галузі, до якої належить юридична відповідальність, виділяють ряд її видів: кримінальну, адміністративну, цивільну, дисциплінарну тощо. Між адміністративною та іншими видами відповідальності існують генетичні зв'язки (такі, наприклад, як адміністративного проступку, дисциплінарних та цивільних правопорушень зі злочинами), які, утім, ні в якій мірі не мають спричиняти їхнє ототожнення. Адже кожен вид юридичної відповідальності має насамперед власне цілепокладання.

Особливістю адміністративної відповідальності є те, що вона настає за вчинення адміністративного проступку-делікту. Історично склалося так, що ці проступки, які за своєю природою все ж є діяннями кримінального характеру (власне малозначними злочинами), наприкінці 19 ст. на теренах Російської імперії стали розглядатися тогочасними адміністративними судами [2]. Іншими словами, делікт від злочину відрізняє лише ступінь суспільної небезпечності? Ми не зовсім поділяємо цю думку, оскільки в адміністративному законодавстві не вказується на суспільну небезпечність проступків, водночас у статтях 10, 11 і 269 є вказівка саме на їх суспільну шкідливість. Тоді як відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України від 5 квітня 2001 року злочином є передбачене цим кодексом суспільно небезпечне винне діяння, учинене суб'єктом

злочину. С.В. Петков узагалі вважає, що поділ юридичної відповідальності за важкістю наслідків на кримінальну й адміністративну є хибним і таким, що не відповідає формальній логіці й правому вченню, яке базується на сентенціях-роздумах давньоримських юристів [3]. У працях деяких авторів, де зацентовано увагу на безпосередньо адміністративній відповідальності неповнолітніх, ідеться про т.зв. делінквентні вчинки (акти), які завжди конкретизовані, тобто за зовнішніми ознаками схожі на конкретні правопорушення, що описані в законодавстві – у КК України та КупАП, з тією різницею, що ці поведінкові прояви здійснюються «недїєздатними» у кримінальному сенсі особами – неповнолітніми [4]. Головна ж різниця між адміністративною й цивільною відповідальністю полягає в їхньому цілепокладанні: метою притягнення до адміністративної відповідальності є виховання особи й запобігання вчиненню правопорушень у подальшому іншими особами (згідно зі ст. 23 КупАП адміністративне стягнення є мірою відповідальності й застосовується з метою виховання правопорушника й попередження правопорушень), кримінальної – покарання (за ст. 50 КК покарання – це насамперед кара за вчинення злочину), цивільної – передусім, відшкодування шкоди тощо.

Усе зазначене вище стосується й безпосередньо адміністративної відповідальності неповнолітніх. Утім, вікові межі настання того чи іншого виду відповідальності цієї категорії також різняться. Відразу зауважимо, що чітких критеріїв, які б визначали правове становище неповнолітніх осіб залежно від їхнього психічного, фізичного й інтелектуального розвитку, досі не сформовано. Відтак, використання в науковій літературі й законодавчих актах таких термінів, як «діти», «молодь», «підліток», «малолітній», «неповнолітній» не завжди відображає специфіку їхнього правового статусу.

У Конституції України в розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» використовуються терміни «діти», «повнолітні діти» (ст.ст. 51, 52) та «неповнолітні» (ч.5 ст. 43), проте визначення, хто саме підпадає під ці поняття, Основний Закон не дає [5].

Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дитини [6] дитиною є кожна людська істота, що не досягла 18-річного віку, якщо згідно з законом, застосованим до цієї дитини, вона не досягає повноліття раніше. Таким чином, поняття «дитина», «неповнолітній» і «особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку», у названому джерелі міжнародного права вживаються як тотожні за своїм змістом поняття.

Сімейний Кодекс України також використовує термін «дитина», тобто особа до досягнення нею повноліття (ст. 6 СК), із якого виокремлюються 2 категорії: «малолітні» – діти до досягнення 14 років (ч. 2 ст. 6 СК), та «неповнолітні» – діти у віці від 14 до 18 років (ч. 3 ст. 6 СК) [7].

У спеціальному розділі Кримінального Кодексу України «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» відсутнє визначення особи, яка відповідно до назви цього розділу є суб'єктом кримінальної відповідальності та покарання. У низці норм Особливої частини КК особливе значення надається факту недосягнення потерпілим від злочину шістнадцяти та чотирнадцяти років, тобто віку, що передує неповноліттю в сенсі згаданих ч. 1 та ч. 2 ст. 22 КК [8].

І, нарешті, КупАП містить комплекс норм, які стосуються неповнолітніх суб'єктів правовідносин. Як і в кримінальному законі, він установлює вікову межу адміністративної відповідальності – «від 16 років» (ст.ст. 12, 13 КупАП), визначає заходи впливу, що застосовуються до цієї категорії осіб (ст. 24 КупАП) [9]. Утім, переважна більшість учених-адміністративістів дотримуються думки щодо зниження віку адміністративної відповідальності неповнолітніх до 14 років, обумовлюючи це різними причинами. Нам імпонує аргументація, яку надає Ю.І. Ковальчук, зокрема, указуючи, що неповнолітні з 14 років повинні нести адміністративну відповідальність, через те, що правопорушення, які вони вчиняють, характеризуються підвищеним ступенем суспільної шкоди та їх поширеністю в підлітковому середовищі [10]. У будь-якому разі, особливе значення має урахування вікових особливостей неповнолітнього, що вимагає встановлення не лише того, що особа формально досягла віку кримінальної відповідальності, але й з'ясування всіх індивідуальних психофізіологічних особливостей неповнолітніх певного віку.

Щодо адміністративної відповідальності як одного з елементів попередження адміністративних правопорушень, які вчинюються неповнолітніми, то слід зазначити, що вона носить виховний характер, оскільки до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років, зазвичай, застосовуються заходи впливу, які не є адміністративними стягненнями, зокрема, це зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; застереження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання (статтею 241 КупАП) [9]. І.П. Багаденко визначає ряд ознак зазначених вище засобів, що застосовуються до неповнолітніх: те, що вони застосовуються саме до неповнолітніх (до осіб віком від 14 до 18 років), види заходів впливу, перелік яких є вичерпним, передбачаються виключно КупАП; за вчинення адміністративного проступку може бути застосовано лише один захід впливу тощо [10]. Крім того, розгляд справ про адміністративні проступки неповнолітніх належить до виключної компетенції суддів районних, районних у містах, міських та міськрайонних судів.

Зазначимо, що спільною для різних гілок законодавства України є настанова про те, що батьки або особи, які їх замінюють, мають розділити з

неповнолітніми їхню відповідальність – кримінальну та адміністративну (ст. 184 КупАП), цивільну (ч. 2 ст. 73 СК України; ст. 1179 ЦК України). Незважаючи на явну дискусійність цього питання у вітчизняному й зарубіжному праві, зауважимо, що така «трансмисія» здебільшого є виправданою, оскільки часто протиправні діяння неповнолітніх стають логічним наслідком недбалого ставлення до них дорослих.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, можна дійти певних висновків щодо визначення й ознак адміністративної відповідальності неповнолітніх і викласти власні погляди на місце, яке вона посідає в законодавстві й правозастосовній практиці України.

Адміністративну відповідальність не можна сприймати відокремлено від інших видів відповідальності, оскільки всі вони зумовлені необхідністю відповідати за власні дії, протиправні вчинки, брати на себе вину за їхні наслідки. Особливо неможливо сприймати цей вид відповідальності без порівняння його з кримінальною відповідальністю, яку вона доповнює. Законодавець у ч. 2 ст. 9 КупАП зазначає, що «адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності». Ми б додали до зазначеного вище ще й те, що адміністративна відповідальність настає не за суспільно небезпечні, а за суспільно шкідливі діяння неповнолітніх.

Метою адміністративної відповідальності неповнолітніх є не досягнення карального ефекту щодо них, а запобігання потенційним суспільно небезпечним діям і злочинам через здійснення необхідного виховного впливу. Водночас слід брати до уваги, що юридична практика щодо неповнолітніх має бути спрямована на те, аби забезпечити адекватний розвиток на початкових стадіях соціалізації особи, яка розвивається, беручи до уваги її вікові та психологічні особливості (брак достатнього життєвого досвіду; емоційна збудливість; піддавання впливу навколишнього середовища, можливість підбурювання при груповому спілкуванні, особливо з боку дорослих; бажання утвердити повагу до себе в середовищі, у якому підліток перебуває; звільнитися від контролю й опіки; недостатньо розвинута самокритичність, швидка зміна настрою, підвищена та неадекватна емоційність реакцій тощо) [11], і в жодному разі не покалічити її ні морально, ні фізично [12].

Неправомірні дії неповнолітніх слід кваліфікувати як проступки-делікти або вивчи делінквентної поведінки [13].

Делінквентну поведінку ми будемо розуміти як таку поведінку, при якій неповнолітні здійснюють «протиправні вчинки», що мають зовнішні ознаки «правопорушень», але за які вони не можуть нести юридичну відповідальність через те, що в них не настав стан юридичної «дієздатності». Визначення поняття «делінквентна поведінка» припускає виділення істотних ознак явища, про які вже йшлося вище. Отже, метою сучасного зако-

нодавства є досягнення цілей, поставлених перед інститутом адміністративної відповідальності неповнолітніх шляхом удосконалення законодавчої техніки, а також імплементації у вітчизняну правозастосовну практику кращих світових здобутків цієї сфери з урахуванням національних традицій, рівня розвитку культури і суспільних відносин [14].

Використані джерела:

1. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку : [монографія] / Д. М. Лук'янець. – К. : Інст. Держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 220 с.
2. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : [навч. посіб.] / В. К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.
3. Коломоєць О. Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї : [навч. посіб.] / [О. Д. Коломоєць] ; за ред. С.В. Петкова. – К. : Дакор, 2011. – 220 с.
4. Чуносів М. Делінквентна поведінка неповнолітніх як об'єкт теоретичного аналізу / Михайло Чуносів // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2013. – № 8 (Ч. 1). – С. 255-260.
5. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Конвенція про права дитини : ратифікована Постановою ВР від 27.02.91 № 789-ІІ // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 13. – Ст. 145.
7. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 21-22. – Ст. 1353 (зі змінами).
8. Кримінальний Кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131 (зі змінами і доповненнями).
9. Рошка М. Я. До питання щодо віку потерпілого як кваліфікуючої ознаки злочинів, що полягають у жорстокому поводженні з дітьми / М. Я. Рошка // Адвокат. – 2013. – № 4 (151). – С. 42-45.
10. Ковальчук Ю. І. Неповнолітні як суб'єкти адміністративної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ю. І. Ковальчук. – К., 2007. – С. 15.
11. Чернецький О. Л. Шляхи попередження адміністративної деліктності неповнолітніх / О. Л. Чернецький // Юридична наука і практика. – 2011. – № 2.
12. Багаденко І. П. Заходи адміністративного впливу, що застосовуються до неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І. П. Багаденко. – К., 2011. – 20 с.
13. Хахуцяк О. Ю. Історичний аспект застосування запобіжних заходів до неповнолітніх / О. Ю. Хахуцяк, К. В. Плева // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 6.
14. Назимко Є. С. Мета у системі цілепокладання покарання неповнолітніх за кримінальним правом України / Є. С. Назимко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 682-686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11bbaono.pdf>.

Алексеева О.В. Административная ответственность среди других видов юридической ответственности за правонарушения несовершеннолетних в Украине: назначение и особенности

Через інтерпретацію основних понять юридическої відповідальності, зв'язаної з неправомірними діями неповнолітніх, в різних галузях права, визначено призначення та особливості інституту адміністративної відповідальності неповнолітніх.

Ключевые слова: *административная ответственность, юридическая ответственность, правонарушение, несовершеннолетний.*

Aliexsieieva O.V. Administrative responsibility among other types of legal responsibility for juvenile delinquency in Ukraine: purpose and features

Although the issue of legal responsibility of minors is studied thoroughly by Ukrainian scientists and researches in different spheres of domestic law, practical experience shows that nowadays the law has a lot of gaps that impede the solution of problems associated with the criminalization of younger generation. Through the interpretation of the basic concepts of a legal liability related to illegal actions of minors in different branches of law, the purpose and features of the institution of administrative responsibility of minors are defined.

It is noted that common to the various branches of Ukrainian legislation is the setting that parents or persons in loco parentis, must share with minors criminal and administrative responsibility (article 184 of the Code of Ukraine about Administrative Violations), civil (part 2 of article 73 of the Family Code of Ukraine; article 1179 of the Civil Code of Ukraine). It is proved that the administrative responsibility cannot be taken in isolation from other types of responsibility, because all of them are caused with the need of a person to be responsible for his own actions, wrongful acts, to take the blame for their consequences. So, the legislature in section 2 of Art. 9 notes that «the administrative responsibility for the offenses according to this code occurs if these violations for their character don't entail according to the law of criminal responsibility». It should be added to the above mentioned that the administrative responsibility does not cover socially dangerous and harmful for the society public actions of minors.

The purpose of the administrative responsibility of minors is not the achievement of punitive effect against them, but the prevention of potential public threat actions and crimes due to the implementation of a necessary educational impact.

Therefore, the aim of modern legislation is to achieve the goals set for the institution of administrative responsibility of minors by the improvement of the legislative technique as well as the implementation in domestic several law enforcement practices the best world achievements in this area taking into account national traditions, level of the development of culture and public relations.

Key words: *administrative responsibility, legal responsibility, offense, juvenile.*

УДК 351.745

Л.Ф. Гула

ЗАХОДИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯ ЗАКОННОСТІ ТА ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПРАЦІВНИКАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

У статті розглянуто проблеми формування відповідального ставлення працівників ОВС до виконання принципів законності та захисту прав і свобод людини в процесі виконання своїх обов'язків щодо протидії правопорушенням. Окреслено компетенцію ОВС України щодо забезпечення прав людини й громадянина, що складається з відповідних повноважень. Виділено основні причини вчинення цих правопорушень працівниками підрозділів ОВС (сама специфіка правоохоронної діяльності, а іноді це пов'язано з недостатнім рівнем їх професійних, моральних та психологічних якостей, відсутністю в них необхідної впевненості у важливості та відповідальності їх суспільної ролі). Визначено основні заходи щодо усунення факторів, які впливають на порушення законності та прав і свобод людини в діяльності працівників міліції.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, законність, гарантії законності, права і свободи, види правопорушень, катування, нелюдське поводження, причини правопорушень, профілактика, заходи профілактики.

Постановка проблеми. Дослідження практичних підрозділів органів внутрішніх справ свідчить, що їх діяльність носить високий латентний рівень неправомірного застосування сили до підозрюваних, обвинувачених, адміністративно затриманих і навіть до свідків та потерпілих. Водночас агресивна поведінка виправдовується цілями – швидким і повним виявленням, припиненням та розслідуванням злочину, притягненням до кримінальної відповідальності винних, захистом прав і законних інтересів потерпілих.

У процесі розбудови правової держави набуває актуальності потреба протидії порушенням, учинених працівниками ОВС при здійсненні правоохоронної діяльності, та визначення заходів, спрямованих на їх попередження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досягнуті успіхи в дослідженні загальних проблем дотримання законності та прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів досліджувалися в працях О.М. Бандурки, О.М. Джужи, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, М.Й. Курочки, О.Р. Михайленка, Д.Й. Никифорчука, В.Л. Регульського, Ю.І. Римаренка, І.В. Сервецького, В.В. Сергєєва, В.Я. Тація, Ю.С. Шемшученка В.А. Яценка та ін.

Указані вчені визначають принципи законності та дотримання прав і свобод людини в правоохоронній діяльності таким чином: О.М. Бандурка зазначає, що принципи законності та дотримання прав і свобод людини й громадянина, як принципи оперативно-розшукової діяльності, викликають необхідність виконання правового режиму отримання, перевірки й використання оперативно-розшукової інформації. [1, с.92].

І.П. Козаченко наголошує, що закріплення гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукових заходів є правовими передумовами формування вимог допустимості застосування в процесі розслідування злочину їх результатів [2, с.758].

О.М. Джужа та Д.Й. Никифорчук розглядають законність у правоохоронній діяльності як загальноправовий принцип на конкретно-галузевому рівні, тобто поняття законності виступає як ідея, система поглядів, висловлених у праві, і як принцип права, що реалізується в конкретних умовах протидії злочинності [2, с.48–50].

Ю.С. Шемшученко стверджує, що законність – це один із головних принципів організації суспільного життя, сутність якого полягає в точному й неухильному виконанні законів усіма, кому ці закони адресовані; є основою правового режиму й правопорядку в державі й суспільстві. Він зафіксований у Конституції України. Відповідно до неї закони та інші нормативно-праві акти ухвалюються на основі Конституції та відповідно до її положень (ст. 8); органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах та відповідно до законів України (ст. 6); кожен громадянин зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68) [3, с. 290].

Усіх вчених поєднує те, що принципи законності та дотримання прав і свобод людини в правоохоронній діяльності передбачає наявність необхідної правової основи діяльності підрозділів ОВС, заборону здійснення її для досягнення цілей і виконання завдань, які не передбачені законами, обов'язковість дотримання всіх вимог, що стосуються підстав та порядку протидії злочинності.

Формування цілей. Метою дослідження є визначення порушень законності та прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ та окреслення основних заходів щодо їх запобігання.

Виклад основного матеріалу. З набуттям незалежності в Україні почалися демократичні перетворення, спрямовані на формування громадянського суспільства, розбудову правової держави, у якій, згідно з Конституцією, людина, її життя і здоров'я, честь, гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Це, передусім, визначає зміст і спрямованість діяльності держави та всіх її органів щодо забезпечення цих досягнень світової цивілізації як одним із головних її обов'язків.

Конституція України (ст. 3) наголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і особиста гідність, недоторканність і безпека є найвищими соціальними цінностями держави, тому захист громадян від жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, форм поведінки чи покарання є одним з пріоритетних завдань влади.

Для реалізації основних прав і свобод людини та громадянина недовідатньо задекларувати їх на законодавчому рiнi, необхідно реально забезпечити, тобто за допомогою соціальних, матеріальних, праворегульованих та правоохоронних заходів гарантувати їх реальне існування, що особливо важливо для такої форми реалізації прав і свобод, як використання.

Україна, ратифікувавши Європейську конвенцію про захист прав та основоположних свобод людини Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод людини 1950 року», Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції, інкорпорує Конвенцію в національну правову систему, визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що торкаються тлумачення й застосування Конвенції.

Україна, будучи учасником Міжнародного пакту про громадські та політичні права, Конвенції ООН проти катувань і Європейської конвенції захисту прав людини та основоположних свобод, зобов'язалася гарантувати право громадян не бути підданим катуванням та поганому поведженню з боку державних службовців. Це право є абсолютним: ніякі обставини не можуть виправдати застосування катувань. Воно захищається Конституцією України, оскільки стаття 28 гарантує: «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». Водночас скарги на катування й жорстоке поводження залишаються досить поширеними в практиці правозахисних організацій.

До найбільш небезпечних посягань на особисті права людини належить незаконне застосування до неї фізичного або психічного насильства, зокрема, катування, яке означає будь-яку дію якою будь-якій особі навмисне спричиняються сильний біль, або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дію, яку вчинила вона або третя особа чи в учиненні якої вона підозрюється.

У діяльності працівників міліції факти жорстокого поводження з громадянами не лише мають місце, але є досить розповсюдженим явищем.

Порушення законності й дисципліни може бути наслідком свідомого невиконання працівником міліції службових обов'язків, зневажливого ставлення до прав і законних інтересів громадян, нестриманості, невміння орієнтуватися й діяти в складній обстановці тощо.

Маючи широкі повноваження, окремі правоохоронці у своїх діях не уникають брутального насильства, що є навмисним та протиправним застосуванням сили працівниками міліції, які свідомо перевищують повноваження, надані їм. Подібно до правопорушників, які ретельно планують злочини, брутальні працівники міліції, зазвичай, удаються до запобіжних заходів і їх злочинні дії залишаються невиявленими.

Трапляються також випадки застосування надмірної сили, або як результат непридатності чи недбалості працівника міліції, або ж коли вони виявляються неспроможними розібратися з ситуацією, у якій вони опинилися, без зайвого чи надто нерозважливого застосування сили [4, с.7].

Проблема катувань – одна з найбільш важких. У суспільній думці існує стійке уявлення, що заради викорінювання злочинності припустимі будь-які, іноді жорстокі методи. На основі визнання підозрюваним своєї вини базується формування основної доказової бази про причетність його до вчинення злочину. Тому, незважаючи на декларації про прихильність ідеям прав людини, і законодавець, і суди неохоче йдуть на зміну сформованої практики й законодавства. Це, з одного боку, недостатньо ефективно запобігає застосуванню катувань, а з іншого – створює сприятливі умови для високого ступеня латентності цього злочину. Остання обставина дає можливість подавати проблему і в очах українського суспільства, і в очах міжнародної громадськості та міжнародних інститутів як незначну. На жаль, часто жорстоке поводження і застосування катувань залишаються безкарними чи, що ще гірше, сприймаються як норма.

Вивчаючи практичну діяльність органів внутрішніх справ, такими випадками застосування катувань та жорстокого поводження, що мають непоодинокий характер, залишаються: катування і жорстоке, нелюдське поводження з особами, підозрюваними у вчиненні злочину, у період проведення затримання й досудового слідства (57 %); умови утримання й погане поводження в ізоляторах тимчасового тримання (43 %);

Такі випадки не лише порушують суспільні відносини щодо охорони життя, здоров'я, честі й гідності особи та конституційні засади діяльності державної влади, а й дискредитують правоохоронну систему, знижують рівень довіри до неї з боку населення, підривають міжнародний авторитет України як країни, що прагне стати правовою державою. Зважаючи на специфіку функцій та статусу МВС, важливим аспектом забезпечення прав людини в його діяльності є як недопущення проявів кримінального насильства на всій території країни, так і викорінення фактів жорстокого поводження з громадянами в діяльності окремих співробітників, забезпечення належної правової оцінки кожної такої події.

Компетенція ОВС України щодо забезпечення прав людини й громадянина складається з таких повноважень: охорона й забезпечення громадського порядку, тобто підтримання встановлених правовими актами правил поведінки та відносин між людьми, які перебувають у громадських місцях; запобігання виникненню загрози життю, здоров'ю та майну громадян з боку джерел підвищеної небезпеки, непередбачених дій натовпу або внаслідок аварій, катастроф та інших надзвичайних подій; запобігання правопорушенням та їх припинення з метою захисту прав громадян під час вжиття заходів щодо нейтралізації, послаблення, усунення та попере-

дження правопорушень, забезпечення притягнення до відповідальності винних, відновлення порушених прав і свобод громадян; виявлення й розслідування злочинів та розшук осіб, які їх вчинили, що, безперечно, є основним функціональним завданням міліції, виконання якого відображає рівень професіоналізму працівників органів внутрішніх справ [5, с. 88].

Проблеми формування відповідального ставлення працівників ОВС до захисту прав і свобод людини іноді обумовлює сама специфіка правоохоронної діяльності, а іноді це пов'язано з недостатнім рівнем їх професійних, моральних та психологічних якостей, відсутністю в них необхідної впевненості у важливості та відповідальності їх суспільної ролі. Негативний вплив, який відчуває правоохоронець у спілкуванні зі злочинним середовищем, часом стає на заваді виконання обов'язків із забезпечення прав і свобод людей, яким він присягався чесно служити.

Ефективна реалізація заходів протидії порушенню законності та прав і свобод людини в діяльності ОВС, які здебільшого мають організаційно-управлінський характер, залежить перш за все від активності їх впровадження самими органами внутрішніх справ, насамперед Міністерством внутрішніх справ України.

На наш погляд та пропозиції окремих науковців [6, с. 47–48], необхідно здійснити такі заходи з метою усунення факторів, які впливають на порушення законності та прав і свобод людини в діяльності працівників міліції:

1. Необхідне конструктивне реформування ОВС: з інструменту силової підтримки державної влади система органів внутрішніх справ має перетворитися на соціальний інститут, який буде забезпечувати належний рівень правопорядку в державі.

2. Ідеологія правоохоронної діяльності повинна ґрунтуватися на суспільно-альтруїстичних цінностях. Тому необхідний розвинутий і технічно забезпечений інформаційно-пропагандистський апарат впливу на особовий склад, покликаний формувати в працівників єдину позитивну морально-правову орієнтацію.

3. Ураховуючи, що конфліктно-змістовний характер службової діяльності працівників ОВС, особливо обумовлений негативним ставленням до працівників ОВС з боку населення, є одним з вагомих факторів детермінації насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками ОВС, ефективним заходом їх попередження є досягнення високого рівня партнерських відносин «міліція-населення».

4. Важливим кроком у становленні соціально-орієнтованої стратегії діяльності ОВС є створення позитивного іміджу працівника ОВС, що можливо лише за умови підтримки з боку держави та активної взаємодії ОВС із засобами масової інформації. Одним зі способів взаємодії ЗМІ та ОВС є попередження віктимної поведінки населення щодо злочинів, учинених працівниками органів внутрішніх справ.

5. Слід усунути залежність оцінки ефективності діяльності ОВС від статистичних даних про стан злочинності або інших систематично відображуваних кількісних показників. Необхідна якісно нова система критеріїв оцінки ефективності діяльності ОВС та організації контролю за їх діяльністю. Відповідними критеріями оцінки, на наш погляд, повинні бути – навантаження (напруженість діяльності), якість діяльності та дотримання законності. Оцінка ефективності діяльності тієї або іншої служби або підрозділу (на основі якої оцінюється діяльність ОВС узагалі) повинна ґрунтуватися на оцінці діяльності кожного працівника, з урахуванням специфіки напрямів діяльності служби та підрозділу.

6. Необхідне структурне відокремлення слідчих органів від системи ОВС, що дозволить ліквідувати чинник впливу адміністративно-командного методу на недоречну відповідальність працівників за «кінцевий результат».

7. Нагальною є потреба вдосконалення кадрової роботи, уключаючи відбір, підготовку та розміщення кадрів. Удосконалення потребують механізм і методика відбору кандидатів на службу в ОВС на конкурсній основі за міжнародними стандартами поліцейської системи, причому це стосується як відбору кандидатів на службу в конкретних службах і підрозділах, так і комплектування абітурієнтами навчальних закладів ОВС України.

Найголовніше - зламати стереотипи мислення й поведінки, часто наперед агресивного ставлення до осіб, які вчинили злочини, а також міцні редути «кругової поруки» й обстоювання будь-якою ціною «честі мундира» навіть при очевидності вчинення злочину колегою-працівником правоохоронного органу.

Висновки. Зазначимо, що провідними заходами попередження порушення законності та прав і свобод людини працівниками ОВС, має здійснюватися в системі підвищення рівня професійної освіти та підготовки кадрів з метою формування професіоналів, фахівців належного рівня з відповідною правовою свідомістю та правовою й професійною культурою, службовою дисципліною, правомірною поведінкою.

До шляхів профілактики неправомірного насильства в діяльності органів слід віднести належне зростання професіоналізму, з чим несумісна заміна інтелектуальних можливостей, а також криміналістичних методів, розроблених наукою і практикою, насильством.

Використані джерела:

1. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Ч. I : [підручник] / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во Національного ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.
2. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / від. ред. Ю. І. Рима-ренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2005. – Т. 2. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – 1224 с.

3. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – К. : Юридична думка, 2012. – 1020 с.

4. Діяльність ОВС України в забезпеченні прав людини за сучасних умов // Іменем Закону. – № 42 (5480). – 22.10–27.10.2005. – 44 с.

5. Хальота А. І. Забезпечення реалізації органами внутрішніх справ конституційних особистих прав і свобод людини і громадянина / А. І. Хальота // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – К. : НАВС, 2001. – № 3. – С. 87–95.

6. Ігнатів О. Основні напрямки протидії насильству у діяльності ОВС України. Дотримання прав людини у діяльності МВС / О. Ігнатів ; Харківська правозахисна група. – Х. : Права людини, 2009. – С.47–50.

Гула Л.Ф. Мероприяття относительно предотвращения нарушения законности, прав и свобод человека работниками органов внутренних дел

В статье рассмотрены проблемы формирования ответственного отношения работников ОВД к выполнению принципов законности, защиты прав и свобод человека в процессе выполнения своих обязанностей относительно противодействия правонарушениям. Очерчена компетенция ОВД Украины относительно обеспечения прав человека и гражданина, что складывается из соответствующих полномочий. Выделены основные причины совершения этих правонарушений работниками подразделений ОВС (специфика правоохранительной деятельности, а иногда это связано с недостаточным уровнем их профессиональных, моральных и психологических качеств, отсутствием в них необходимой уверенности в важности и ответственности их общественной роли). Определены основные мероприятия с целью устранения факторов, которые влияют на нарушение законности, прав и свобод человека в деятельности работников милиции.

Ключевые слова: *правоохранительная деятельность, законность, гарантии законности, права и свободы, виды правонарушений, истязания, нечеловеческое поведение, причины правонарушений, профилактика, мероприятия профилактики.*

Hula L.F. Measures in relation to prevention of violation of legality and rights and freedoms of man by the workers of organs of internal affairs

In the article the problems of forming of responsible relation of workers of OBC are considered to implementation of principles of legality and defence of rights and freedoms of man in the process of implementation it duties in relation to counteraction offence. The competense of OBC of Ukraine is outlined in relation to providing of human and citizen rights and to fold from corresponding plenary powers. Principal reasons of feasance of these offences are distinguished by the workers of subdivisions of OBC, that the specific of law-enforcement activity stipulates, and sometimes it is related to the insufficient level them professional, moral and psychological internalss, by absence in them necessary confidence in importance and responsibility them Public roles. Negative influence that feels a right is a guard in a communication with a

criminal environment, sometimes implementation of duties hinders from providing of rights and freedoms of people, that he swore honestly to serve. Marked, that the workers of law enforcement authorities constantly are emotionally overloaded, the far of negative emotions, anger, offense, fear, influences on them, it is pitiful that must, in force of implementation of services, duties, be appeased, and in another cases – to hide. Basic measures are certain with an aim removals of factors, that pour in on violation of legality and rights and freedoms of man in activity of workers of militia. In a result outlined, that by the leading measure of warning violation of legality and rights and freedoms of man, workers of OBC, must come true in the system of increase of level of professional education and training of personnels with the aim of forming of professionals, specialists of due level with corresponding legal consciousness and legal and professional culture, official discipline, good behaviour.

Key words: *law-enforcement activity, legality, guarantees of legality, right and freedom, types of offences, torture, superhuman behavior, reasons of offences, prophylaxis, measures of prophylaxis.*

УДК 343.82

К.Б. Марісюк

ЩЕ РАЗ ПРО ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ

Статтю присвячено аналізу характерних рис однієї з найбільш відомих кримінально-виконавчих установ пострадянського простору – виправної колонії № 5, що розташована на острові Огненному (Білозерський район Вологодської області Російської Федерації). Розглянуто питання, пов'язані з її виникненням, досліджено характерні риси режиму в ній. Окрему увагу зосереджено на проблемах правового статусу засуджених, які відбувають покарання в цій виправній колонії.

Підсумовано, що запозичення усього досвіду функціонування виправної колонії № 5, або хоча б значної частини було б недоцільно та невиправдано з багатьох точок зору. Водночас вивчення характерних рис режиму цієї установи, а також проблем, які мають місце в процесі її функціонування, може бути надзвичайно важливою під час реформування вітчизняних кримінально-виконавчих установ.

Ключові слова: *покарання, колонія, засуджений, режим, обов'язки.*

Постановка проблеми. В умовах радикальної трансформації вітчизняних соціальних, політичних та економічних інститутів, не менш значимим є й удосконалення значної частини вже чинних у державі правових норм, а також вироблення нових, спрямованих на посилення правового захисту людини та громадянина. Загалом це стосується й кримінально-виконавчого права.

Безсумнівним завданням українського законодавця є максимальне наближення чинних кримінально-виконавчих приписів до сучасних європейських стандартів, одним з яких є гуманізація кримінальної

відповідальності, скорочення кількості осіб, які відбувають покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства, а також якомога ширше застосування покарань, альтернативних позбавленню волі.

Водночас помилкою буде вважати, що згадані перетворення в результаті мають призвести до повного зникнення покарання у вигляді позбавлення волі, оскільки саме останнє може виконувати роль реального заходу впливу на осіб, які вчинили тяжкі або особливо тяжкі злочини. Роль майбутніх реформ у цій частині має зводитися до внесення змін у нормативне закріплення, а також у суть та практику функціонування вітчизняної пенітенціарної системи, скерування її діяльності на виправлення засуджених та перетворення останніх на соціально-корисних членів суспільства.

Очевидно, що одномоментне вироблення якихось радикально нових приписів у цій сфері навряд чи зможе повністю виконати згадане вище завдання, оскільки вимагатиме ще й належної практики їх застосування, а також узгодження з уже чинними правовими нормами та науковими підходами. Саме тому, на нашу думку, передусім, необхідним є вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері (як позитивного, так і негативного), виокремлення найбільш прогресивних ідей.

Відносно досвіду існування вітчизняної пенітенціарної системи, можна стверджувати, що чи не найбільш радикальних перетворень потребує практика функціонування виправних колоній. Вони на сьогодні далеко не повною мірою справляються зі своїми завданнями, не лише не здійснюючи реального виправлення останніх, а й часто ще більш озлоблюючи їх. Не менш проблемним можна вважати й питання режиму в цих установах. Саме тому вкрай необхідним є вивчення досвіду зарубіжних виправних установ. Однією з них може вважатися виправна колонія № 5, яка розташована на острові Огненному (Білозерський район Вологодської області Російської Федерації) і значно більш відома за своєю неофіційною назвою «Вологодский пятак», досвіду функціонування якої й присвячене це дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням пенітенціарних систем зарубіжних держав присвячували публікації досить багато науковців, однак усі вони зосереджували увагу лише на аналізі пенітенціарних систем загалом або ж окремих з них, тоді як вивчення досвіду функціонування окремих виправних установ, зазвичай, залишалось поза їх увагою.

Що стосується досліджуваної нами виправної колонії № 5, яка розташована на острові Огненному (Білозерський район Вологодської області Російської Федерації), то особливості її функціонування та режиму в ній досі залишалися поза увагою вітчизняних дослідників.

Формування цілей. Усвідомлюючи, що в межах однієї короткої публікації з'ясувати всі проблемні питання з теми, задекларованої в назві цієї наукової статті, фактично неможливо, ми зосередимо увагу на найбільш важливих, з нашої точки зору, моментах, залишивши інші для наступних наукових розвідок. Відтак, найбільш повно ми спробуємо розкрити питання, пов'язані з виникненням згаданої виправної установи, дослідити характерні риси режиму останньої. Окрему увагу зосередимо на проблемах правового статусу засуджених, які відбувають покарання в ній.

Виклад основного матеріалу. Досліджувана установа є однією з п'яти колоній особливого режиму для засуджених до довічного позбавлення волі, які на цей час існують у Російській Федерації [1, с. 1].

Територія установи від'єднана від суходолу й сполучена з ним лише 480 метровим дерев'яним мостом. Ще з одним островом – Сладкім, на якому проживає персонал колонії, сполучення здійснюється також за допомогою мосту.[4, с. 2]. Нормативне наповнення установи складає 505 місць, у тому числі 55 місць у дільниці загального режиму [1, с. 1].

Колонія знаходиться на території колишнього Кирило-Новоозерського монастиря, експропрійованого радянською владою у 1917 р. Спочатку там утримували «ворогів революції». У 1930-і і 1940-і рр. тут була колонія для політичних засуджених, яка входила до системи ГУЛАГ. У 1950-і рр. установу було реорганізовано в табірний пункт особливого режиму. У 1956 р. в колонії було встановлено суворий режим для чоловіків, засуджених уперше за бандитизм та вбивство. Починаючи з 1994 р. на базі досліджуваної установи було створено першу в Росії колонію для утримання засуджених до довічного позбавлення волі [1, с. 1].

Перших засуджених до довічного позбавлення волі в колонію №5 було доставлено навесні 1994 р. у кількості близько 20 осіб. На початок 2013 р. їх чисельність складала уже 192 особи, засуджені до довічного позбавлення волі, а також ті, яким смертна кара була замінена довічним позбавленням волі [1, с. 1].

Режим відбування покарання в колонії вважається одним із найбільш суворих у Російській Федерації. Злочинців тут утримують в умовах, передбачених для колоній особливого режиму камерного типу з додатковими обмеженнями й підвищеними вимогами [1, с. 2].

У виправній колонії №5 засуджені утримуються в камерах по дві особи [1, с. 2]. У кожній камері є гаряча та холодна вода, а також туалет. Окремо обладнано загальні душові кабінки. Засуджені зобов'язані завжди носити одяг лише спеціального зразка. [1, с. 2]. Під час прогулянок, відвідування лазні чи туалету, контакти між засудженими з різних камер виключаються [1, с. 2].

Усі дії виконуються виключно по команді наглядача (молодшого офіцера), будь-який захід відбувається під наглядом не менш, як трьох співробіт-

ників, а масові заходи, наприклад, спортивні змагання, перегляд кінофільмів, шкільне та професійне навчання, не проводяться взагалі [1, с. 2].

Засудженим надаються лише короткотермінові побачення, а тривалі побачення заборонено [1, с. 2].

Засудженим надається щодення прогулянка тривалістю півтори години. Цікаво, що остання здійснюється по двоє, а саме із сусідом по камері [3, с. 1].

У камерах протягом дня засудженим забороняється не лише лягати, а й сідати на спальні місця [1, с. 2].

Під час кожного виведення засудженого з камери останнього ретельно обшукують. Камери також підлягають обшуку не рідше, як один раз на добу. [1, с. 2]. На заходи, пов'язані з виведенням засудженого за межі камери, останній постійно має перебувати в кайданках [1, с. 2].

У кожній камері встановлено камери спостереження, у зв'язку з чим молодший інспектор у будь-який час доби може спостерігати за тим, що відбувається в камері. Цікаво, що навіть бесіди із психологами колонії (співробітниками з числа офіцерського складу) відбуваються в присутності трьох наглядачів, а письмові тести засуджені заповнюють не знімаючи кайданків.

За будь-які порушення режиму засуджені караються поміщенням до карцеру і зниженням пайка.

Станні мають право передплачувати газети, книжки, двічі на місяць придбавати речі першої необхідності в спеціальному магазині. [3, с. 2].

Засуджені залучаються до праці з пошиття рукавиць, сувенірних «будьоновок»; цей процес здійснюється в спеціально відведених камерах і лише по двоє засуджених. [1, с. 2].

Окрім зазначеної вище категорії, у виправній колонії №5 існує ще й окремий господарський загін, до якого входять засуджені з невеликими строками позбавлення волі, які займаються прибиранням території, готуванням їжі та доглядом за прилеглою територією. [2, с. 3].

Серед найбільш відомих засуджених, які відбували покарання у виправній колонії № 5, були колишній районний прокурор Смоленської області і вбивця В. Шараєвський, чеченські польові командири Ю. Юнусов та А. Хубаєв, серійні вбивці А. Ануфрієв та О. Бичков.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що запозичення всього досвіду функціонування виправної колонії № 5, яка розташована на острові Огненному (Білозерський район Вологодської області Російської Федерації), або хоча б значної частини, було б недоцільно та не виправдано з багатьох точок зору. Водночас вивчення характерних рис режиму цієї установи, а також проблем, які мають місце в процесі її функціонування, може бути надзвичайно важливою під час реформування вітчизняних кримінально-виконавчих установ.

Використані джерела:

1. Как сидят пожизненно в России [Электронный ресурс] / 2013. – 17 января. – 20 с. – Режим доступа : www.voprosik.net/kak-sidyat-pozhiznyenno-v-rossii/.
2. ФКУ ИК-5 ФСИН России по Вологодской области [Электронный ресурс]. – 7 с. – Режим доступа : vkapkane.net/forum/theme-fku-ik-5-ufsin-rossii-po-vologodskoy-oblasti-osobyu-rezhim.
3. «Вологодский пятак» – тюрьма или санаторий? // Газета Звезда. – 2014. – 20 мая. – 3 с.
4. Бойко А. Остров «смертников» / Александр Бойко, Антон Юлаев // Комсомольская правда. – 2008. – 3 марта. – 15 с.

Марисяк К.Б. Еще раз о зарубежном опыте функционирования пенитенциарных учреждений

Статья посвящена анализу характерных черт одного из наиболее известных уголовно-исправительных учреждений постсоветского пространства – исправительной колонии № 5, расположенной на острове Огненный (Белозерский район Вологодской области Российской Федерации). Рассмотрены вопросы, связанные с ее возникновением, исследованы характерные черты режима последней. Отдельное внимание сосредоточено на проблемах правового статуса осужденных, которые отбывают наказание в этой исправительной колонии.

Сделан вывод, что заимствование всего опыта функционирования исправительной колонии № 5, или хотя бы значительной части последнего, было бы нецелесообразно и неоправданно из многих точек зрения. В то же время, изучение характерных черт режима этого учреждения, а также проблем, которые имеют место в процессе функционирования последнего, может быть чрезвычайно важным в процессе реформирования отечественных уголовно-исполнительных учреждений.

Ключевые слова: *наказание, тюрьма, осужденный, режим, обязанности.*

Marysyuk K.B. Once Again about foreign experience of functioning of penitential establishments

The article is sanctified to the analysis of one of the most known criminally-executive establishments of post-soviet space – penal colony № 5, that is located on the Ognienyy (Byelozerskiy district of the Vologda area of Russian Federation).

This establishment is one of five colonies of the special mode for convict to life imprisonment, that exist in Russian Federation on this time. A colony is on territory of former Kirilo-Novoyezerskiy monastery selected by soviet power in 1917. At first there retained the «enemies of revolution».

First convicts to life imprisonment in a colony №5 were delivered in spring of 1994 in an amount about 20 persons. On beginning in 2013 their quantity was 192 persons.

The mode of serving of punishment in a colony is considered to one of most severe in Russian Federation. Criminals are retained in the terms envisaged for the colonies of the special mode of chamber type with additional limitations and increase requirements.

In a penal colony №5 convicts hold out in chambers for two persons. Convicts are under an obligation always to wear clothes only specially standard. During walks, visit of bath-house or rest room, contacts between convicts from different chambers is forbidden. All actions are produced on the command of supervisor (subaltern) exceptionally, any action takes place under surveillance no less than three employees, and mass measures for example sporting competitions, revision of movies, school and professional studies, are not conducted in general. Convicts give short-term appointments only and protracted appointments are forbidden. Convicts gives a every-day walk by duration one hour and a half. Interestingly, that walk comes two by two, namely with a neighbor on a chamber. For a day convicts not only to lie down but also sit down into sleeping places in chambers is forbidden. During every leading out convict from the chamber of him search carefully. Chambers are also subject to the search not less than as one time on twenty-four hours.

Key words: *punishment, prison, convict, mode, duties.*

УДК 311.42:34.01

С.В. Пеньков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА І ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

У статті розглянуто основні загальні характеристики й типові проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення органів внутрішніх справ України як самостійної системи управління правоохоронною діяльністю відомства; принципи та пріоритети організації інформаційно-аналітичної діяльності в напрямі вивчення проблем забезпечення правопорядку й громадської безпеки.

Ключові слова: *інформаційно-аналітичне забезпечення, протидія злочинності, інформаційно-аналітична система, інформаційно-аналітична робота, характеристика інформаційно-аналітичної діяльності, управління правоохоронним органом.*

Постановка проблеми. Результативність боротьби зі злочинними діяннями в правоохоронній діяльності залежить від належної організації її інформаційного забезпечення, що представляє собою систему збору, оброблення, накопичення й використання інформації, що має значення для виявлення, попередження й розслідування злочинних проявів.

Особливе значення для ефективної діяльності підрозділів Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України має будь-яка соціальна інформація, що містить відомості, які можна використовувати для протидії злочинності. Такі відомості повинні стосуватися всього процесу протидії злочинності або якого-небудь його елементу, бути конкретними, достатньо повними й достовірними.

Проведений нами аналіз підсистем, характерних для організації інформаційно-аналітичного забезпечення ОВС, свідчить про відсутність стрижневих вертикальних структур, які вочевидь мають виконувати профільні підрозділи в територіальних органах, у результаті чого підсистема інформаційно-аналітичної діяльності набуває поліцентричного характеру.

Обґрунтованість такого підходу до організації інформаційно-аналітичної діяльності зумовлена тим, що має місце специфіка по різних напрямках діяльності, що припускає найбільш ефективне забезпечення інформацією фахівцями того напрямку, де в подальшому планується використовувати підготовлену інформацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різноманітних аспектів і напрямів інформаційного забезпечення діяльності оперативних підрозділів ОВС МВС України приділяли увагу такі сучасні українські вчені, як К.В. Антонов, О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, Г.М. Бірюков, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Дољженков, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.І. Лебеденко, Д.А. Михайличенко, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, В.В. Шендрік, І.Р. Шинкаренко, І.Ф. Хараберюш та ін.). Наукові праці згаданих учених характеризуються дуже широким спектром піднятих у них проблем. Сьогодні ці питання залишаються предметом наукових розробок і молодих українських учених, які ратують за становлення норм і підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності ОВС. Ми ж розглянемо лише деякі сучасні аспекти й проблеми інформаційного забезпечення діяльності ОВС.

Формування цілей. Метою статті є розгляд основних загальних характеристик і типових проблем інформаційно-аналітичного забезпечення органів внутрішніх справ України як самостійної системи управління правоохоронною діяльністю відомства, принципів та пріоритетів організації інформаційно-аналітичної діяльності в напрямі вивчення проблем забезпечення правопорядку й громадської безпеки.

Виклад основного матеріалу. Однією з умов успішного вирішення завдань у сфері протидії злочинності є попередній збір, оброблення, накопичення й наступний аналіз інформації, що вказує на різні ознаки протиправної діяльності.

Інформаційно-аналітичне забезпечення органів внутрішніх справ (далі – ОВС) являє собою самостійну систему, яка характеризується певними принципами організації та управління, що має властиві їй функції й чітко сформульовані цілі розвитку як на найближчий, так і на перспективний періоди, і складається із підсистем, між якими існують стійкі структурні зв'язки. Інформаційно-аналітичне забезпечення організаційно входить у систему управління правоохоронним органом, забезпечуючи у своїй діяльності досягнення завдань і цілей створення останнього.

Наразі інформаційно-аналітичною діяльністю в ОВС зайняті різні адміністративні підсистеми. Як свідчить аналіз організації інформаційно-аналітичної діяльності ОВС, її елементи розосереджені по різних напрямках відомчого управління. Більшість фахівців, які займаються в територіальних органах інформаційно-аналітичною роботою, також розосереджені по різних підрозділах і службах.

Характеризуючи відомчу інформаційно-аналітичну систему слід зазначити, що вона належить до числа стійких утворень, які діють протягом значного періоду часу. Тому для неї характерний стійкий тип зв'язків як усередині системи, так і між системою і середовищем діяльності підрозділів ОВС. Це відбивається, зокрема, у довготривалому характері відносин між ланками однієї системи, у повторюваності ситуацій взаємодії та однаковості при їх вирішенні, у сталості адміністративних процедур, у стабільності комунікаційної структури тощо. Основою такого роду стійкості слугує нормативна урегульованість відносин, а також певним чином кадрова і «процесуальна» послідовність у сфері відомчого регулювання.

Результуючим показником характеристики інформаційно-аналітичної діяльності ОВС є її цілісність, певна функціональна відособленість і обмеженість від середовища [1, с. 44].

Зазначимо, що вивчення існуючих інформаційних банків даних правоохоронних органів основних суб'єктів протидії кримінальним загрозам показує, що практично вся система інформаційно-аналітичної роботи, включаючи її криміналістичну, оперативно-розшукову та кримінально-процесуальну складові, використовується для забезпечення розслідування вже скоєних злочинів, а не на завчасне їх виявлення. Ця проблема типова і для ОВС, система інформаційного забезпечення яких не націлена на пошук і накопичення інформації, за допомогою якої можливо передбачити розвиток кримінальних подій і вживати попереджувальні заходи.

До систем інформаційно-аналітичного забезпечення сьогодні об'єктивно пред'являються все нові вимоги, пов'язані з їх здатністю не тільки вивчати й прогнозувати на основі системного підходу внутрішні протиріччя в розвитку держав, регіонів, але й формулювати нетривіальні проблеми на основі нових концептуальних і методологічних підходів [2].

Ідеться про вироблення оновлених принципів та пріоритетів організації інформаційно-аналітичної діяльності в галузі вивчення проблем забезпечення правопорядку й громадської безпеки, що адекватно відображають тенденції, пов'язані з виникненням нових кримінальних небезпек, загроз, ризиків. Особливе значення в діяльності інформаційно-аналітичних підрозділів набуває аналіз, власне, ендогенних реакцій економіки, соціальної, політичної, духовної, нормативно-ціннісної сфер, а також сама ступінь керованості цими реакціями при використанні тих чи інших способів державного регулювання.

Інформаційно-аналітична робота, як уже нами підкреслювалося - це багаторівневий процес, особливості якого залежать від характеру та спрямованості завдань, використовуваних засобів і методів, організаційно-управлінської структури об'єкта.

Стосовно до нашої проблематики, інформаційно-аналітична робота на рівні окремого регіону обслуговування повинна, передусім, виводити на розуміння й виявлення основних труднощів і протиріч, що перешкоджають динамічному розвитку правоохоронної системи регіональної організації. Крім того, її цілі полягають у виявленні факторів і сил, які впливають на цю проблему, ретельному вивченні важливих аспектів взаємозв'язку між розглянутою проблемою й загальними цілями організації, визначення, наскільки регіональна організація здатна здійснювати зміни й вирішувати проблеми.

Виявлення подібних проблем і суперечностей у розвитку правоохоронної системи регіональної організації є умовою для подальшого вироблення управлінських рішень про необхідність управлінського впливу, його спрямованості й вибору адекватних засобів.

Але головне, інформаційно-аналітична робота покликана виконати основне завдання - дати цілісне, усебічне уявлення про проблеми в правоохоронній сфері регіону. Адже такі проблеми завжди обумовлені конкретною обстановкою, тобто комплексом певних умов. Але при цьому вони не відокремлені від інших соціальних проблем, а пов'язані. Логічно, що інформаційно-аналітична робота складається і реалізується за допомогою таких процедур: а) виявлення правоохоронної проблеми; б) збір даних про оперативну обстановку; в) аналіз даних; г) синтез; д) висновок.

Початковим етапом у цьому процесі є стадія, пов'язана з виявленням та ідентифікацією правоохоронної проблеми. Проте в цьому випадку слід брати до уваги такі аспекти: за своєю сутністю така проблема завжди є усвідомленим протиріччям, яке виразилося в стурбованості органів державного управління, людей, стала мотивувати діяльність по перетворенню існуючого порядку речей. Значить, проблема завжди пов'язана органічно з поняттям норми. Отже, правоохоронна проблема, будучи «вписаною» у певний соціальний контекст, фіксує саме суспільний характер проблеми. Крім того, інформаційно-аналітична діяльність може вказати на проблему, яка існує ще в латентному вигляді, ще не проявила себе достатньо, не отримала відображення на рівні масової свідомості.

Є й інша сторона питання. Навіть якщо виявлення тенденцій до загострення криміногенної ситуації в регіоні отримало суспільне й політичне визнання, виникає досить багато питань, пов'язаних з ідентифікацією її сутності, причин, шляхів подолання.

Звідси значимість наступного етапу діагностичного процесу - збору даних про проблему. Йдеться про збір необхідної інформації щодо стану проблеми, її характеру, реальної картини. Тут найбільш використовуваними

виявляються історико-генетичні та структурно-функціональні методи. Історико-генетичні методи орієнтовані на визначення часу, витоків і причин зародження проблеми, відстеження ступеня її прояву на різних стадіях життєдіяльності регіональної системи. Україн важливим виявляється встановлення ступеня соціальної спадковості «хвороби», її зв'язності з певними традиційними установками, стереотипами поведінки і сприйняття.

Структурно-функціональні методи передбачають отримання даних про поточний стан правоохоронної проблеми, виявленні її зв'язків, елементів.

Отримана інформація виступає як у кількісних, так і в якісних показниках. Кількісна інформація про проблему являє собою набір (систему) даних про стан тих чи інших її компонентів, що піддаються прямому кількісному вимірюванню (дані про витрати на профілактику злочинності в регіоні, середньої тривалості життя, рівні доходів верств населення, схильних кримінальній залежності, характері їх побуту, рівні освіти, видах злочинів тощо). Кількісні дані є найважливішими показниками, що дозволяють ідентифікувати болючі точки в правоохоронній системі регіону. Проте в цілому вони носять безособовий характер, залишають «за кадром» суб'єктивні оцінки, абсолютизують можливості апріорних суджень і позитивних теорій.

Тобто, кількісна інформація доповнюється збором якісної соціальної інформації, пов'язаної із суб'єктивними оцінками ступеня задоволення потреб населення в стабілізації ситуації в регіоні, зниженні рівня її гостроти, які не піддаються прямому кількісному вимірюванню, а вимагають застосування більш складних прийомів непрямой оцінки. Якісна інформація пов'язана з вивченням індивідуальних і групових домагань, ціннісних орієнтацій громадян щодо проблем правопорядку й громадської безпеки в регіоні, які виявляються за допомогою суб'єктивно-оцінних індикаторів (методом опитувань) і дозволяє розкрити потенційні джерела громадської мотивації та стимулювання (як груп населення, зацікавлених у профілактиці злочинності, так і самих правопорушників).

Проте в інформаційно-аналітичній роботі важливий навіть не стільки сам факт «вилучення» соціально цінної кількісної та якісної інформації про стан і динаміку проблеми, скільки відбір з неї найбільш пріоритетної за допомогою процедур класифікації, агрегації, ранжирування, табулювання фактів і даних.

І в цьому сенсі україн важливим є не просто збір та систематизація емпіричних даних (формалізовані дані статистичного довідкового характеру, агентурні повідомлення, інші оперативно-службові документи, що відображають результати проведення оперативно-розшукових заходів, звернення та заяви громадян тощо). Деться про вихід на розуміння стійких тенденцій розвитку тих чи інших процесів, що прямо або побічно впливають на стан національної безпеки, встановлення ступеня соціальної

спадковості виниклих проблем, їх зв'язності з певними традиційними установками, стереотипами поведінки і сприйняття самого населення.

З точки зору вищезначених пріоритетів в інформаційно-аналітичній діяльності, сама аналітика повинна бути переорієнтована на дослідження основних залежностей, тенденцій, причин, диференціювання фундаментальних і другорядних подій, визначення факторів та умов, які потрібно змінити для здійснення змін у всьому процесі або організації забезпечення безпеки. У практичному сенсі це дозволяє йти від пошуку простих моделей рішення правоохоронних проблем, і орієнтуватися на аналіз якісної специфіки нових небезпек і загроз.

Слід також виділити особливу роль ресурсного забезпечення інформаційно-аналітичної роботи, яка включає в себе такі елементи: науково-методичне забезпечення; технологічне забезпечення; технічне забезпечення; кадрове забезпечення; нормативно-правове забезпечення; фінансове забезпечення; матеріальне забезпечення.

Таким чином, ми вважаємо, що сьогодні слід продовжити вдосконалення методичної та методологічної бази організаційно-управлінської діяльності ОВС, однією зі складових яких є інформаційно-аналітична робота. Для цього має бути проведений комплекс наукових досліджень із розроблення й упровадження системи моніторингу та прогнозування стану безпеки держави, а також методик комплексного аналізу та оцінки оперативної обстановки та діяльності ОВС, проведення розрахунків обсягів злочинної діяльності та оцінки збитків, завданих нею, визначення рівня латентності злочинності.

Використані джерела:

1. Кудрявцев В. Н. Организация информационно-аналитической работы в учреждениях и органах, исполняющих наказания / В. Н. Кудрявцев, А. В. Лебедев // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. 2008. № 1. – С. 41–48.

2. Барбаков О. М. Концепция информационной регионологии в структуре социального управления / О. М. Барбаков // Социология и общество. Тезисы первого всероссийского социологического конгресса «Общество и социология: новые реалии и новые идеи». – СПб : СПбГУ, 2000. – С. 431–435.

Пеньков С.В. Общая характеристика и проблемы информационно-аналитического обеспечения органов внутренних дел Украины

В статье рассматриваются основные общие характеристики и типовые проблемы информационно-аналитического обеспечения органов внутренних дел Украины как самостоятельной системы управления правоохранительной деятельностью ведомства; принципы и приоритеты организации информационно-аналитической деятельности в направлении изучения проблем обеспечения правопорядка и общественной безопасности.

Ключевые слова: *информационно-аналитическое обеспечение, противодействие преступности, информационно-аналитическая система, информационно-аналитическая работа, характеристика информационно-аналитической деятельности, управление правоохранительным органом.*

Penkov S.V. General characteristics and problems of information and analytical support internal affairs bodies Ukraine

The effectiveness of the fight against criminal acts in law enforcement depends on the proper organization of information management, which is a system for collecting, processing, storage and use of information relevant to the detection, prevention and investigation of criminal offenses.

The article examines the main general characteristics and typical problems of information and analytical support for the bodies of internal affairs of Ukraine as an independent control system for law enforcement agencies; principles and priorities of the organization of information and analytical work in the direction of studying the problems of law and order and public safety.

Informational and analytical support of Internal Affairs is an independent system which is characterized by certain principles of organization and management, which has its specific function and clearly defined development goals for the near future as well as the prospective periods and, in turn, consists of subsystems between which there are persistent structural links. Information-analytical support organizational part of the law enforcement agency management system, ensuring its activities achieve the goals and objectives of the creation of the latter.

Information-analytical work at the level of individual service region should, first of all bring to understanding and identifying the main problems and contradictions that hinder the dynamic development of the regional law enforcement organizations. In addition, its purpose is to identify the factors and forces affecting the issue, careful study of important aspects of the relationship between the problem and the overall objectives of the organization, determining how the regional organization is able to make changes and solve problems.

In terms of the above named priorities in information-analytical activity itself analyst should be refocused on basic research dependencies, trends, causes differentiation of basic and secondary events determining factors and conditions that must change for change throughout the organization process or safety.

Today should continue to improve technical and methodological base of organization and management of the police. To this must be carried out complex research to develop and implement monitoring and forecasting of state security, as well as methods of complex analysis and assessment of the situation, of calculation of criminal activity and evaluation of damages caused by it, determine the level of latent crime.

Key words: *informational and analytical support, countering crime information analysis system, information-analytical work, characteristic of the information-analytical activities, management of law enforcement.*

УДК 342.19

А.О. Собакаръ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ:
СТАН ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ**

У статті вивчено стан адміністративно-деліктного законодавства України. Окреслено причини, які заважають ефективній його реалізації, серед яких застарілість багатьох його норм, слабка ефективність їх реалізації, невідповідність значної частини передбачених КУпАП проступків реаліям сьогодення, непоодинокі випадки помилкової кваліфікації адміністративних проступків, численні скарги громадян на рішення, дії (бездіяльність) посадових осіб суб'єктів адміністративної юрисдикції тощо. Окреслено характерні проблеми реалізації адміністративно-деліктного законодавства України та запропоновано шляхи підвищення його ефективності.

Ключові слова: *адміністративно-деліктне законодавство, делікт, проступок, ефективність, реалізація, удосконалення, кодекс.*

Постановка проблеми. Значне місце в загальній структурі протиправних діянь, що вчиняються в країні, займають адміністративні правопорушення (адміністративні делікти). Їх «незначний суспільний резонанс» порівняно з кримінально-караними діяннями свідчить скоріш за все не про деліктологічну стабілізацію в названій сфері, або поліпшення справ у боротьбі з ними, а про: межу можливостей органів адміністративної юрисдикції з розгляду й винесення відповідних постанов; адаптацію суспільства, своєрідне звикання населення до цих антигромадських проявів, роблячи їх ніби «звичними», «соціально-схвалюваними» або, принаймні, «не засуджуваними» у суспільстві.

Зусилля держави щодо протидії зростанню адміністративної деліктності поки не принесли бажаних результатів. Деліктологічна ситуація в Україні, насамперед у сфері громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, залишається складною – зростає кількість учинюваних адміністративних деліктів, поглиблюються тенденції демонстративної зневаги до норм моралі, норм права з боку значної частини раніше законопокійного населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність цієї проблемі додає й та обставина, що, незважаючи на заходи, які вживаються до нейтралізації адміністративних деліктів, результати боротьби з ними ще неадекватні вжитим зусиллям, а ігнорування проблем, що виникають у цій сфері, призводить до негативних явищ. Саме тому проблема активізації роботи щодо запобігання адміністративним деліктам та зниження в цілому адміністративної деліктності в суспільстві давно стала актуальним завданням як для учених, так і суб'єктів адміністративної юрисдикції. Не сприяє якнайшвидшому її розв'язанню й чинне адміністративно-

деліктне законодавство, до проблем реалізації якого зверталися відомі вчені-адміністративісти, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Д.Н. Бахрах, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, Т.О. Гуржій, С.М. Гусаров, Є.В. Додін, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Д.М. Лук'янець, Р.С. Мельник, О.І. Остапенко, Ю.М. Старілов, С.Г. Стеценко, А.П. Шергін, В.К. Шкарупа та ін.

Формування цілей. Метою цієї статті є вивчення стану адміністративно-деліктного законодавства України та виявлення причин, які заважають ефективній його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Попри вагому наукову зацікавленість учених окресленою проблематикою, назвати чинне адміністративно-деліктне законодавство досконалим важко, підтвердженням чому є застарілість багатьох його норм, слабка ефективність їх реалізації, невідповідність значної частини передбачених КУпАП проступків реаліям сьогодення, непоодинокі випадки помилкової кваліфікації адміністративних проступків, численні скарги громадян на рішення, дії (бездіяльність) посадових осіб суб'єктів адміністративної юрисдикції тощо.

Відсутність будь-якого покращання адміністративної деліктності в країні змушує ще раз поставити на порядок денний питання щодо необхідності вироблення шляхів підвищення ефективності реалізації адміністративно-деліктного законодавства, основними вадами якого на сьогодні є:

1. *Недосконалість Кодексу України про адміністративні правопорушення та й усього адміністративно-деліктного законодавства*, що насамперед пов'язано з постійним розширенням кола суспільних відносин, які підлягають захисту адміністративними санкціями; невідповідністю значної частини передбачених КУпАП проступків сфері публічного адміністрування; дублювання окремих положень Кримінального кодексу України; «застарілістю» окремих його положень [1, с. 127; 2, 92–99] та в цілому адміністративно-деліктної термінології [3].

У вітчизняній адміністративно-правовій науці існують різноманітні концепції оновлення законодавства про адміністративну відповідальність, серед яких найбільш виразними є: 1) «декодіфікація» чинного КУпАП та «розпорошення» складів адміністративних проступків за багатьма законами, які регулюють відносини в окремих сферах державного й суспільного життя [4, с. 143; 5]; 2) «кодіфікація» – тобто об'єднання одного кодекфікованому акті юридичних текстів, що встановлюють норми підвідомчості, типи санкцій та їх максимальні розміри. «Кодифікація, – наголошує Д.М. Лук'янець, – спрямована на те, щоб критично переосмислити чинні норми, усунути суперечності й неузгодженість між ними» [6, с. 315]. Очевидно, що в умовах подолання принципових прогалин і нормативних колізій, які фактично склалися в правовому регулюванні адміністративної відповідальності, логічним все ж таки є прийняття другої концепції.

Ще одним принциповим питанням залишається відсутність серед учених єдності щодо назви кодифікованого акта (зокрема пропонується Кодекс про адміністративні проступки [7], Адміністративно-деліктний кодекс [8], Кодекс адміністративної відповідальності тощо). Проте, на наше переконання, назва кодексу не може прямо впливати на ефективність застосування його положень. Головним має залишатися якість нормативного матеріалу, відсутність колізій, дублювань, застарілих положень, логічна побудова тощо.

2. *Розпорошеність значної кількості нормативно-правового матеріалу та неповна відповідність адміністративно-деліктного законодавства потребам сьогодення.* Зокрема, посилання на адміністративну відповідальність за вчинення правопорушень, передбачених КУпАП, містяться в більш ніж ста законах та підзаконних актах. Паралельно з КУпАП діють норми, що встановлюють адміністративну відповідальність, але вони містяться в інших нормативно-правових актах (Повітряний кодекс України, Митний кодекс України, закони України «Про надзвичайний стан», «Про боротьбу з корупцією», «Про охорону державного кордону», «Про автомобільний транспорт» тощо).

Крім того, існує багато так званих «неробочих» норм. Прикладом може слугувати норма, яка передбачає відповідальність водіїв за недотримання безпечної дистанції руху (ч. 2 ст. 122 КУпАП). Протягом останніх років за вказаною нормою не було складено жодного протоколу. І це не дивно, оскільки чинні Правила дорожнього руху покладають вибір безпечної дистанції на розсуд водія. Будь-яка дистанція вважається безпечною, поки вона не призвела до створення аварійної обстановки або аварії. А якщо це сталося, то порушення має кваліфікуватися вже за іншими положеннями КУпАП (ч. 4 ст. 122 або ст. 124). Або, наприклад, та ж сама ч. 2 ст. 122 КУпАП щодо відповідальності водіїв за недотримання під час руху безпечного інтервалу – тобто відстані між боковими частинами транспортних засобів. З огляду на відсутність об'єктивних вимог до безпечного інтервалу (кожен водій сам вирішує питання про його відстань), застосування цієї норми виглядає проблематичним [9, с. 90-94].

3. *Проблема загальних розмірів системи суб'єктів адміністративно-деліктної юрисдикції.* Існуюча система суб'єктів з низкою подальших змін та доповнень, закладена в КУпАП ще у 80-х роках минулого століття, була орієнтована на функціонування в ланках адміністративно-командної моделі на галузеву побудову держави та суспільства. Створення нової системи публічного управління, і відповідно, міністерства, відомства, орієнтоване на утворення відповідного суб'єкта адміністративно-деліктної юрисдикції. Тому будь-яких нормативних обмежень у розмірах системи не могло існувати.

4. *Невідповідність санкції адміністративно-деліктних норм сучасним соціально-економічним умовам.* Як приклад, незрозуміло чим керувався законодавець, коли встановлював санкцію за ч. 4 статті 122 КУпАП, яка передбачає адміністративний арешт (!) за повторне керування водієм транспортним засобом, що підлягає обов'язковому технічному контролю, але своєчасно його не пройшов. Водночас за перевищення водіями транспортних засобів установлених обмежень швидкості руху більш як на 50 км/г передбачено стягнення лише у вигляді штрафу від тридцяти до сорока неоподаткованих мінімумів доходів громадян. А таке порушення (особливо в населених пунктах) може призвести до тяжких наслідків.

Інший приклад – ч. 5 статті 109 КУпАП, якою передбачено накладення штрафу на посадових осіб за недодержання встановлених габаритів при навантаженні й вивантаженні вантажів у розмірі аж 170-340 грн. (!) Здавалося б, незначні порушення, як от проведення неякісного деповського ремонту, неякісний контроль за роботою технічних пристроїв, затримання поїздів на перегоні чи станції через технічні несправності вагонів, негородження місця виконання робіт сигналами зупинки, не своєчасне завершення робіт у «вікно», прийом вантажу й відправлення зі станцій вагонів із перевантаженнями понад вантажопідйомність вагонів і з порушеннями технічних умов навантаження і кріплення вантажів та інше, фактично створюють пряму загрозу безпеці руху поїздів та в остаточному рахунку можуть призвести до серйозної транспортної пригоди.

5. *Проблема виконання постанов про накладення адміністративних стягнень.* Виконання останніх є заключною стадією провадження у справах про адміністративні правопорушення. Від того наскільки своєчасно й повно органи адміністративної юрисдикції виконують постанови, значною мірою залежить ефективність зазначеного провадження, всього інституту адміністративної відповідальності. Лише за умов реального виконання накладеного стягнення спрацьовує механізм його впливу на свідомість правопорушника та інших громадян, практично забезпечується додержання одного з найважливіших принципів – невідворотності покарання за скоєння протиправних діянь, досягаються цілі запобігання вчиненню нових правопорушень. І, навпаки, невиконання накладених стягнень робить всю попередню процедуру малоефективною, призводить до дискредитації рішень відповідних органів, а в правопорушників виникає почуття безкарності, у результаті чого вони нерідко стають на шлях скоєння нових правопорушень, у тому числі й злочинів.

6. *Недосконалість застосування норм адміністративно-деліктного законодавства до неповнолітніх,* що пов'язано з, насамперед, виховним характером адміністративної відповідальності, так як до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років, як правило, застосовуються заходи впливу, які не є адміністративними стягненнями, зокрема, це зобов'язання

публічно або в іншій формі попросити вибачення в потерпілого; застереження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання. Зрозуміло, що цей перелік (навіть неадміністративних стягнень) не може бути досконалим, до того й застосовується досить рідко.

7. *Проблема притягнення до адміністративної відповідальності юридичних осіб.* Аналіз чинного законодавства України та наукової літератури переконливо доводить стрімкий розвиток інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб, але доки це питання перебуває в стадії обговорення, говорити про її ефективне застосування є передчасним. Законодавство про адміністративну відповідальність юридичних осіб поки що не кодифіковане, відсутній механізм притягнення юридичних осіб до адміністративної відповідальності. Санкції, що застосовуються до юридичних осіб, називаються по різному – фінансовими, економічними, адміністративно-господарськими, бо немає системності в їх видах. Законодавством не встановлений порядок провадження в справах про такого роду адміністративні правопорушення. Чітко не визначено органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення в названій сфері. Дотепер відсутня законодавчо закріплена система та види адміністративних стягнень, що застосовуються за такі правопорушення. На наш погляд, тільки нормативно-правове закріплення дозволить розкрити їх сутність і характерні особливості, визначити їх місце в системі заходів адміністративного примусу.

8. Ще однією з проблем залишається *відсутність чіткого нормативно-закріпленого механізму дій органів адміністративної юрисдикції (зокрема, працівників ОВС) відносно осіб, що вчинили адміністративні правопорушення, перебуваючи в стані сп'яніння.* Аналіз чинного законодавства та практики його реалізації засвідчив, що низка нормативно-правових актів містить норми, що визначають діяльність органів внутрішніх справ щодо осіб, які вчинили правопорушення, перебуваючи в стані важкого алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Проте, ці норми є суперечливими: одні – забороняють доставляння й затримання осіб у стані сп'яніння (п. 6.6.4. Інструкції з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства й держави від протиправних посягань, затвердженої наказом МВС України від 28.04.2009 № 181), інші (п. 5.3.14 Інструкції з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства й держави від протиправних посягань, затвердженої наказом МВС України від 28.04.2009 № 181) – дозволяють.

Як відомо, доставляння та адміністративне затримання є заходами забезпечення провадження у справах про адміністративні правопору-

шення й регламентуються нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення. Аналіз ст. 259, 261, 262, 263 КУпАП показав, що законодавець у жодному випадку не дає роз'яснень щодо доставляння й затримання осіб у стані сп'яніння. Також немає будь-яких указівок на особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення щодо осіб, які їх вчинили в стані сп'яніння, і в Інструкції щодо оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, затвердженої наказом МВС України 22 лютого 2001 року № 185.

Розв'язання цієї проблеми вбачається таким чином: по-перше, розширити коло працівників органів внутрішніх справ, які мають право направляти на медичний огляд таких осіб. Необхідно доповнити п. 21 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про міліцію» такою нормою *«направляти в разі необхідності при вчиненні злочину чи адміністративного правопорушення на медичний огляд осіб з метою виявлення й засвідчення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння»*. У зв'язку з цим відомчі нормативно-правові акти необхідно привести у відповідність із зазначеною нормою, серед яких Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, затверджена наказом МВС України від 22 лютого 2001 р. № 185; Статут патрульно-постової служби міліції, затверджений наказом МВС України від 28 липня 1994 р. № 404;

по-друге, внести зміни до статті 259 КУпАП, зокрема, зазначити ще одну підставу для доставляння *«У разі вчинення адміністративного правопорушення особами, щодо яких в уповноваженій особі органів внутрішніх справ є підстави вважати, що вони перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, вони доставляються до приміщення органів внутрішніх справ для подальшого направлення в медичні заклади з метою встановлення та засвідчення такого стану»*;

по-третє, виключити з п. 6.6.4. Інструкції з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства й держави від протиправних посягань, затвердженої наказом МВС України від 28.04.2009 № 181, слово «доставленню», що дозволить доставляти до чергової частини правопорушників, що знаходяться в тяжкому стані сп'яніння без процесуального оформлення їх адміністративного затримання та перебігу термінів його обчислення та реалізовувати право направлення їх на огляд на стан алкогольного сп'яніння;

по-четверте, окремим нормативно-правовим актом запровадити процедуру направлення особи на огляд на стан сп'яніння до медичного закладу, аналогічну процедурі, що застосовується працівниками ДАІ для огляду водіїв-правопорушників.

по-п'яте, доцільним є розроблення спільного нормативно-правового акту МВС України та МОЗ України, який би визначав процедуру витреження правопорушників, що знаходяться у стані сп'яніння, у медич-

ному закладі з фіксацією моменту витвердження відповідним висновком лікаря. Установити, що застосування до правопорушника заходів адміністративного примусу на загальних засадах можливе тільки після отримання висновку лікаря про витвердження особи.

9. *Наявні проблеми застосування заходів адміністративного примусу під час затримання особи.* Зокрема, КУпАП необхідно доповнити нормами, які визначатимуть строк для направлення протоколу до органу чи посадової особи, уповноважених розглядати справу про адміністративне правопорушення. Натомість чинна редакція КУпАП відповідної норми не містить, що дає змогу посадовій особі, яка уповноважена реагувати на адміністративне правопорушення, на власний розсуд визначати тривалість цієї процедури. Відповідно, для учасників провадження створюється ситуація правової невпевненості. Відсутність належної регламентації строків направлення протоколу спричиняє особливо небезпечні наслідки під час застосування адміністративного затримання в порядку ч. 4 ст. 263 КУпАП (адміністративне затримання правопорушника до розгляду справи судом).

Зрештою, підвищити ефективність провадження у справах про адміністративні правопорушення можна також шляхом установлення строку для виправлення помилок та доповнення протоколу. Слід внести зміни до норм Кодексу, що регулюють перебіг строку затримання. Зокрема, норма ч. 6 ст. 263 КпАП у чинній редакції дає змогу зловживати тривалістю доставлення порушника для складення протоколу з метою прихованого подовження строку затримання. За своїм змістом процедура доставлення дорівнює адміністративному затриманню, оскільки в обох випадках особа правопорушника позбавляється волі. Таким чином, слід включити тривалість доставлення особи порушника у загальний строк адміністративного затримання [10].

Залишаються неврегульованими відповідно до вимог ст. 6 Конвенції такі проблеми як: надання додаткових процесуальних прав особі, яку затримано або яку може бути притягнуто до відповідальності у вигляді адміністративного арешту; унесення змін до порядку складення та направлення протоколу про адміністративне правопорушення в частині як змісту протоколу, так і строків спрямування протоколу до органу чи посадової особи, уповноваженої розглянути справу й винести постанову; зміна підстав зупинення (припинення) провадження у справі про адміністративне правопорушення; унесення змін до норм, які встановлюють процедуру адміністративного затримання [11].

10. *Недосконалість механізму застосування такого заходу адміністративного припинення як доставлення порушника, яке регламентується статтею 259 КУпАП.* Це зокрема полягає у відсутності законодавчого закріплення поняття «доставлення»; відсутності чіткого визначення мети доставлення; помилковому розміщенні статті 259 КУпАП у главі 19 «Протокол про

адміністративне правопорушення», а не в главі «Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення»; проблемами чіткого законодавчого визначення термінів доставлення порушника (у ч. 5 ст. 259 КпАП зазначено лише, що воно має бути проведено в можливо короткий строк) тощо.

11. *Невизначеність місця та ролі понятого під час провадження у справах про адміністративні правопорушення.* Зокрема, окремі норми КУпАП містять посилення на присутність під час учинення окремих адміністративно-процесуальних дій такого учасника адміністративного провадження, як понятий. А саме, у ч. 2 ст. 264 КУпАП зазначено, що особистий огляд може провадити уповноважена на те особа однієї статі з оглядуваним у присутності двох понять тієї ж статі. У ч. 4 ст. 264 КУпАП ідеться про те, що огляд речей, ручної поклажі, багажу, знарядь полювання й лову риби, здобутої продукції, транспортних засобів та інших предметів здійснюється, зазвичай, у присутності особи, у власності (володінні) якої вони перебувають. У невідкладних випадках зазначені речі, предмети може бути піддано огляду за участі двох понять у разі відсутності власника (володільця). У результаті бачимо, що понятий усе ж виступає учасником провадження у справах про адміністративні правопорушення, при цьому немає вказівки, хто може бути понятим, за винятком того, що під час особистого огляду такими учасниками мають бути особи тієї ж статі, що й оглядуваний. Як вихід з цієї ситуації вважаємо за необхідне доповнити КУпАП статтею 272¹ «Права та обов'язки понятого».

Не менш важливу роль для визначення ступеня ефективності адміністративно-деліктного законодавства відіграють своєчасність застосування юридичних норм, чітке визначення мети прийняття адміністративно-деліктної норми, повнота відображення в нормі адміністративного права особливостей сучасної деліктологічної ситуації, прогнозування – наскільки ефективною виявиться запропонована норма або норма, що проєктується, строки реалізації цілей прийняття норми, урахування при прийнятті норми економічних, політичних, ідеологічних та інших соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві, своєчасність і повнота застосування норми, відповідність адміністративного стягнення суспільній небезпеці правопорушення, дотримання законності при застосуванні норми тощо.

Висновки. Отже, розв'язання окреслених проблем реалізації адміністративно-деліктного законодавства сприятимуть підвищенню ефективності діяльності органів адміністративної юрисдикції, покращанню деліктологічної ситуації та забезпеченню належного рівня безпеки в країні.

Використані джерела:

1. Адміністративне деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / [авт.-упоряд. О. А. Банчук]. – К. : Книги для бізнесу, 2007. – 912 с.

2. Гуржій Т. О. Правове регулювання адміністративно-деліктних відносин: перспективи розвитку / Т. О. Гуржій // Вісник прокуратури. – № 8 (86). – 2008. – С. 92–99.

3. Банчук О. Реформа інституту адміністративної відповідальності в Україні – проблеми та варіанти їх вирішення / О. Банчук// Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць / Редкол.: С.В. Ківалов (голов.ред.) та ін. – Вип. 35. – Одеса : Юридична література, 2007. – С. 288–292.

4. Банчук О. А. Концепція Кодексу України про адміністративні проступки стала предметом обговорення / О. А. Банчук // Право України. – 2006. – № 7. – С. 143–145.

5. Єремєєв Д. В. Деякі аспекти реформування законодавства про адміністративну відповідальність [Електронний ресурс] / Д. В. Єремєєв. – Режим доступу : <http://radnuk.info/pidrychnuku/admin-pravo/493-stetsenko/21486-2012-06-24-13-11-43.html>.

6. Лук'янець Д. М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання : [моногр.] / Лук'янець Д. М. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 367 с.

7. Коломоєць Т. О. Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства України: реальна вимога часу (аналіз деяких пріоритетів) / Т. О. Коломоєць // Влада. Людина. Закон. – 2006. – № 6. – С. 65–75.

8. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку / Д. М. Лук'янець. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 220 с.

9. Гуржій Т. О. Актуальні проблеми законодавчого регулювання адміністративно-деліктних відносин у сфері безпеки дорожнього руху / Т. О. Гуржій // Право України. – 2009. – № 3. – С. 90–94.

10. Вакуленко Т. О., Соловійов О. В. Відповідність окремих положень кодексу України про адміністративні правопорушення вимогам статті 6 конвенції про захист прав і основних свобод людини [Електронний ресурс] / Т. О. Вакуленко, О. В. Соловійов. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/4386>.

11. Весельська Т. Адміністративне затримання особи: українські реалії та міжнародний досвід / Т. Весельська // Право України. – 2010. – № 2. – С. 243–249.

Собакарь А.А. Административно-деликтное законодательство Украины: состояние и пути повышения эффективности его реализации

В статье изучено состояние административно-деликтного законодательства Украины. Определены причины, которые мешают эффективной его реализации, среди которых несовершенство многих его норм; слабая эффективность их реализации; несоответствие значительной части предусмотренных Кодексом Украины об административных правонарушениях проступков современным реалиям; нечастые случаи ошибочной квалификации административных проступков; многочисленные жалобы граждан на решения, действия (бездействия) должностных лиц субъектов административной юрисдикции и тому подобное. Определены харак-

терные проблемы реализации административно-деликтного законодательства Украины и предложены пути повышения его эффективности.

Ключевые слова: *административно-деликтное законодательство, деликт, проступок, эффективность, реализация, совершенствование, кодекс.*

Sobakar A.A. Administrative and delict legislation of Ukraine: state and ways to improve its implementation

The article studied the administrative and delict legislation of Ukraine. It is proved that, despite the considerable scientific interest of scientists outlined issues, called the current administrative and tort legislation perfect hard proof is why many of its outdated regulations, lack of effectiveness of implementation, a significant discrepancy of misdemeanors provided CAO realities of the present, numerous cases of administrative offenses of false qualifications, numerous complaints against decisions, actions (inaction) of officials of administrative jurisdiction and others. Outlined problems of implementation of administrative and tort legislation, including, in particular, the imperfection of the Code of Ukraine on Administrative Offences and all administrative and tort law; dispersion of a significant number of legal material and incomplete compliance with administrative and tort legislation needs today; the problem of the overall size of the system of administrative tort jurisdiction; discrepancy sanctions administrative tort rules modern socio-economic conditions; Problems of the decisions on the imposition of administrative penalties; imperfect application of administrative and tort law to minors; issue administrative liability of legal entities; lack of a clear regulatory mechanism of action of fixed administrative jurisdiction (including police officers) with respect to persons who have committed administrative offenses while intoxicated; problems of application of administrative coercion during detention; imperfect mechanism of application of the measure administrative suspension as bringing the offender, which is governed by Article 259 of the Administrative Code; uncertainty of the place and role of witness during proceedings on administrative offenses like. The ways improve the effectiveness of administrative and tort legislation of Ukraine.

Key words: *administrative and delict legislation, delict, misconduct, efficiency, implementation, improvement, Code.*

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 349.6:341.01

П.О. Гвоздик

ЗАГАЛЬНОВИЗНАНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

У статті досліджено вплив загально визнаних екологічних принципів і норм міжнародного права на формування екологічного законодавства України. Узагальнено дослідження вчених, присвячені гармонізації екологічного законодавства в Європі, а також досліджено систематизацію відповідних міжнародно-правових норм на основі загальних принципів. Підтримується ідея розроблення Екологічної Конституції Землі, активну участь у розробленні якої повинна взяти Україна.

Ключові слова: принципи міжнародного екологічного права, біологічне різноманіття, стале природокористування, екологічна шкода.

Постановка проблеми. Серед різних чинників, що впливають на формування екологічного законодавства України, помітну роль відіграють так звані «загально визнані принципи й норми міжнародного права». Цьому сприяє Конституція України, у якій відповідно до ст. 18 зазначеними принципами й нормами Україна має керуватися при здійсненні зовнішньополітичної діяльності, коли вирішується питання про укладення договорів екологічного, економічного та іншого змісту, при формулюванні їх положень, а також при удосконаленні свого національного екологічного законодавства, яке має бути узгоджено з міжнародним екологічним правом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні принципи міжнародного екологічного права досліджуються як у контексті загальних проблем розвитку правового регулювання відносин, що виникають у сфері взаємодії людини й природи, так і в спеціальних працях. Серед них слід відзначити праці Н.Р. Малишевої [5], присвячені гармонізації екологічного законодавства в Європі, Ю.С. Шемшученка, який значну увагу приділив дослідженню систематизації міжнародно-правових норм на основі загальних принципів [9, с. 8-12]. Комплексний аналіз міжнародних правовідносин у природоохоронній сфері, у тому числі вихідних положень формування міжнародно-правових норм та їх вплив на національні правові системи,

зробив Є.А. Висторобець [3]. Відповідні аспекти досліджували також інші науковці, зокрема, О.Л. Дубовік, М.І. Єрофеев, І.М. Коз'яков, М.В. Краснова, П.Ф. Кулінич, І.А. Мухін, В.І. Олещенко, В.В. Петров та інші.

Актуальність розглядуваної проблеми спонукає до продовження відповідних досліджень. Це стимулюється й тим, що норми, присвячені додержанню загальноєвропейських принципів міжнародного права включені не тільки в Конституцію України, а й у конституції інших країн, а тому є потреба до узагальнення відповідного досвіду, урахуванню у вітчизняній законотворчій практиці напрацювань правознавців з інших країн.

Формування цілей. Метою статті є аналіз загальноєвропейських принципів екологічного міжнародного права та аргументація їх включення до складу принципів, що визначаються законодавчими актами України з питань охорони довкілля, екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Торкаючись питання включення норм відповідного змісту до конституцій інших країн, як приклад, можна привести Конституцію Республіки Молдова. У ній встановлено, що Республіка Молдова зобов'язується «будувати свої відносини з іншими державами на загальноєвропейських принципах і нормах міжнародного права» [1]. Аналогічне положення міститься в ст. 15 Конституції Російської Федерації, у якій зафіксовано, що «Загальноєвропейські принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори Російської Федерації є складовою частиною її правової системи» [2].

Конституційні норми зазначеної спрямованості віддзеркалюють ставлення окремих країн світу до міжнародних принципів, якими вони мають керуватися. Згідно із статтею 38 статуту Міжнародного суду, загальні принципи права, визнані «цивілізованими націями», є джерелом міжнародного права, і відтак уключаються до складу національних правових систем. Зазначені принципи закріплюють і регулюють основи сучасних систем міжнародних відносин, є ядром міжнародного права, діють як універсальні, загальноєвропейські та загальнообов'язкові для держав і міжнародних організацій. При цьому сфера їх дії універсальна як за суб'єктами, так і за видами та сферами міжнародних відносин [6, с. 62]. Такі принципи закладені, зокрема, у Віденській конвенції про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р., яка, зокрема, установила, що кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватися (принцип *pacta sunt servanda*) (ст. 26).

Важливе значення для визначення напрямів розвитку міжнародного співробітництва в екологічній сфері та безпосередньо розвитку національного екологічного законодавства мають принципи охорони довкілля, що вироблені об'єднаними зусиллями держав і зафіксовані в міжнародно-правових документах. Це, зокрема, Декларація принципів,

що регулюють режим дна морів та океанів і його надр за межами національної юрисдикції, затверджена на Генеральній Асамблеї ООН 17 грудня 1970 року, Декларація про принципи раціональної експлуатації живих ресурсів Світового океану в загальних інтересах усіх народів земної кулі була прийнята на Нараді міністрів, що відбулася 6-7 липня 1972 року в Москві, Договір про принципи діяльності держав щодо дослідження й використання космічного простору, уключаючи Місяць та інші небесні тіла від 27.01.1967 р., Декларація принципів Міжнародної ради з охорони птахів від 01.06.1922 р., тощо. Також загальні принципи регулювання відносин у сфері взаємодії людини й природи сформульовані у Всесвітній Хартії природи, прийнятої на Генеральній Асамблеї ООН 01.01.1082 р., документах Стокгольмської 1972 р. Конференції ООН з навколишнього середовища, Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку, що прийнята на Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку 14 червня 1992 р., рекомендаціях міжнародних організацій, зокрема, Рекомендація ЮНЕСКО про охорону на національному рівні культурної та природної спадщини від 16.11.1972 р. та інших документах ООН.

У зазначених та інших міжнародних документах з охорони довкілля, природокористування, насамперед, розвиваються міжнародні норми загального права з урахуванням потреб охорони навколишнього природного середовища. Зокрема, екологічного забарвлення сьогодні набули багато принципів, зафіксованих у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970 р. Це, наприклад, стосується принципу співробітництва держав. Він сьогодні застосовується у більшості міжнародних угод, заохочує держави до співпраці зі своїми сусідами, щоб передбачати, зменшувати транскордонні забруднення, надавати допомогу в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного походження.

У сфері охорони довкілля застосовується і такий загальний принцип міжнародного права як рівність прав народів, які мають здійснювати економічний та соціальний розвиток без втручання зовні і кожна держава зобов'язана поважати це право. За цим правом держави мають суверенне право експортувати власні ресурси згідно з їх їх політикою щодо навколишнього природного середовища. Це право в останні роки доповнено обов'язковою умовою: експорт природних ресурсів не повинен заподіювати шкоди довкіллю інших держав.

Широкого застосування набув принцип, за яким «Жодна держава не може використовувати свою територію для діяльності, що суперечить правам інших держав», сформульований Міжнародним судом у справі протоки Корфу (Міжнародний суд, 9 квітня 1949 року) [7, с. 288]. На цьому прин-

ципі ґрунтуються рішення, ухвалені у справах про транскордонні забруднення. Сам принцип застосовується у всіх міжнародних договорах з охорони довкілля та більшості конвенцій, що визначають екологічну політику міжнародного співтовариства. Зокрема, ст. 21 Стокгольмської декларації проголошує, що держави мають діяти таким чином, «щоб у межах своєї юрисдикції та під власним контролем не завдавати шкоди довкіллю інших держав та регіонам». Окрім цього, міжнародно-правовими актами передбачено обов'язок держав уживати усіляких корисних заходів (законодавчих, регламентаційних, адміністративних тощо), щоб покінчити з транскордонними забрудненнями, які походять із їх територій.

Адаптація до потреб охорони довкілля загальних принципів міжнародного права є домінантною тенденцією в розвитку міжнародно-правового регулювання екологічних відносин, якого має додержуватися й Україна. Показовою в цьому плані є Декларація Ріо-де-Жанейро по навколишньому середовищу та розвитку, прийнята на Конференції ООН по навколишньому середовищу та розвитку 14 червня 1992 року. Такі принципи, що в ній містяться, як суверенне право держав на розроблення своїх власних ресурсів; обов'язок держав не заподіювати шкоди довкіллю інших держав; співробітництво держав у дусі глобального партнерства з метою збереження, захисту і відновлення екосистеми Землі; заходи в галузі торгової політики, що приймаються з метою охорони навколишнього середовища, не повинні являти собою засоби невиправданої дискримінації міжнародної торгівлі, тому що є по суті модернізацією для потреб охорони довкілля загальних принципів міжнародного права. Слід погодитися з думкою, що сьогодні цього недостатньо для організації належної міжнародної правової охорони довкілля. На міжнародно-правовому рівні слід забезпечити запровадження власне екологічних принципів, які мають відбивати усю різноманітність шляхів вирішення екологічних проблем [4, с. 84].

Ю.С. Шемшученко оцінюючу ситуацію, яка склалася в міжнародно-правовому регулюванні охорони довкілля, зазначає відсутність універсального міжнародного акта, що врегулював би увесь комплекс питань у цій сфері. На його думку, слід підтримати ідею розроблення Екологічної Конституції Землі, яка була оприлюднена на міжнародному рівні представниками України. Ю.С. Шемшученко вважає, що саме Екологічна Конституція Землі покликана стати актом кодифікації міжнародного екологічного права, вершиною його піраміди. У ній повинні знайти відображення основні норми нового світового екологічного правопорядку й організаційного його забезпечення [8, с. 3–7]. Погоджуючись із цією думкою, вважаємо, що ключову роль у цій Конституції мають відігравати міжнародні екологічні принципи, які б ураховували всі аспекти сучасної екологічної політики у світі. Серед таких принципів, мають бути:

– *забезпечення права людини на безпечне довкілля.* Цей принцип має базуватися на вимогах, що передбачають здійснення державою екологічної політики, спрямованої на забезпечення безпечного для життя й здоров'я людини довкілля; обмеження чи повну заборону діяльності, яка створює загрозу для стану довкілля чи порушує екологічні приписи законодавства, спрямовані на захист середовища перебування людини, його здоров'я; запровадження на законодавчому рівні системи нормативів, стандартів, вимог щодо природокористування, яка дозволяє утримувати стан довкілля на рівні безпечному для життя і здоров'я людини тощо;

– *здійснення екологічної оцінки наслідків діяльності, що може негативно вплинути на довкілля.* Ідеться про запровадження організаційно-правових механізмів аналізу та оцінки передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація та дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища. Складовою таких механізмів є організація екологічної експертизи, екологічного аудиту, екологічної сертифікації в державі. Важлива роль відводиться у здійсненні такої оцінки громадськості. Організація публічних слухань з питань оцінки наслідків проектів господарської діяльності, що плануються реалізовувати на відповідній території, є важливою складовою процесу прийняття управлінського рішення із цього питання, який базується на відкритості, прозорості, об'єктивності розгляду відповідного питання, на врахуванні думки населення щодо можливості розташування на їхній території господарського об'єкта тощо;

– *забезпечення на національному рівні кожній людині вільного доступу до інформації з питань охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки.* До такого роду інформації відноситься будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про події, явища, матеріали, факти, процеси у сфері використання, відтворення та охорони природних ресурсів, природних компонентів та ландшафтів, охорони довкілля. Вільний доступ до інформації означає створення умов для отримання повної, відкритої й вірогідної інформації про стан навколишнього природного середовища, про використання окремих природних об'єктів, про інші екологічні чинники, про заходи, спрямовані на усунення негативних екологічних наслідків. Вільний доступ до екологічної інформації базується на обов'язку уповноважених державних органів, їх посадових осіб надавати відповідну інформацію, визначенні на законодавчому рівні порядку отримання такої інформації та відповідальності посадових осіб за невиконання правових вимог про надання екологічної інформації;

– *забезпечення сталого природокористування.* Цей принцип передбачає, що управління екосистемами та організмами, що використовуються людиною, має здійснюватися таким чином, щоб було можливо забезпечити й зберегти їх оптимальну й постійну продуктивність без збитків для

цілісності тих екосистем чи видів, з якими вони існують. Біологічні ресурси мають використовувати лише в межах їх природної здатності до відновлення. Також за цим принципом має забезпечуватися повторність у користуванні ресурсами багаторазового використання, зокрема, води; експлуатація ресурсів, що не відтворюються, із врахуванням їх запасів, забезпеченням максимальної повної переробки тощо;

– *збереження біологічного різноманіття*. За цим принципом держави мають здійснювати різноманітні заходи щодо збереження видів рослинного і тваринного світу. Серед цих заходів: організація захисту природних місць мешкання і збереження життєздатних популяцій видів у природних умовах; здійснення заходів щодо реабілітації і відновлення деградованих екосистем і сприяння відновленню видів, які є під загрозою зникнення; установа системи охоронних територій або територій, у яких необхідно вживати спеціальні заходи для збереження біологічного різноманіття; запобігання ризику, пов'язаного з використанням і звільненням живих організмів, видозмінених у результаті біотехнології, які можуть викликати шкідливі екологічні наслідки, що здатні впливати на збереження і стале використання біологічного різноманіття, з урахуванням також небезпеки здоров'ю людини тощо;

– *запобігання екологічній шкоди та встановлення відповідальності за її заподіяння*. Згідно з цим принципом держави мають суверенне право експортувати власні ресурси згідно з їх політикою щодо довкілля, але вони повинні діяти таким чином, щоб у межах своєї юрисдикції не завдавати шкоди довкіллю інших держав або регіонам, які не належать до жодної національної юрисдикції; держави зобов'язані не завдавати шкоди довкіллю сусідньої держави, чи то через діяльність своїх публічних служб або підприємств, які перебувають у безпосередній залежності від неї, чи внаслідок поблажливого ставлення до забруднення приватними підприємствами, розміщеними на її території; держави повинні вживати усіляких законодавчих, організаційних, економічних та інших заходів, щоб покінчити з транскордонними забрудненнями, які походять з їхньої території; держави зобов'язані здійснювати усі необхідні заходи щодо ефективної заборони використання засобів впливу на природне середовище, які мають довгострокові чи серйозні наслідки як способи руйнування, заподіяння шкоди будь-якої держави; на державному рівні мають визначатися джерела фінансування заходів, спрямованих на попередження заподіяння екологічної шкоди та забезпечення ліквідації наслідків екологічної шкоди тощо.

Повертаючись до екологічного законодавства, слід відзначити потребу в більш ретельному відтворенні в ньому деяких ключових загальних принципів міжнародного права. Це, зокрема, стосується принципу «жодна держава не може використовувати свою територію для діяльності, що суперечить правам інших держав», який, як зазначалося, використовується міжнародними судами також у разі виникнення спорів між державами з

питань охорони довкілля. Цей принцип, адаптувавши до потреб цієї сфери суспільних відносин, бажано використати при удосконаленні системи екологічних принципів, у тому числі з питань міжнародного співробітництва в галузі охорони довкілля, що містяться у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища. Наприклад, в абзаці «к» зазначеної статті відповідний принцип можна було б викласти в такій редакції: «Україна співпрацює зі своїми сусідами та іншими країнами з питань охорони довкілля, окремих природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки й не використовує свою територію для діяльності, що суперечить екологічним інтересам інших держав».

Висновки. Можна констатувати, що загально визнані принципи міжнародного права впливають на розвиток національного екологічного законодавства. Сприяючи цьому процесу має включення їх безпосередньо до складу екологічних принципів, що визначаються законодавчими актами України з питань охорони довкілля, екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів. Важливе значення для посилення ефективності природоохоронної діяльності в окремих країнах світу, уключаючи Україну, та координації зусиль цих країн у цій сфері, має систематизація міжнародних екологічних принципів. Вагому роль у цьому має відіграти Екологічна Конституція Землі, активну участь у розробленні якої має відіграти Україна.

Використані джерела:

1. Конституция Республики Молдова : Закон от 29 июля 1994 года : ст. 8 (п.1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presedinte.md/rus/constitution>.
2. Конституция Российской Федерации : Закон от 12 декабря 1993 года : ст. 15 (п.4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://constitution.ru>.
3. Высторобец Е. А. Экологическое право – мотивации в международном сотрудничестве / Е. А. Высторобец. – М. : Наука, 2006. – 383 с.
4. Єрофєєв М. І. Концепція Екологічної Конституції Землі / М. І. Єрофєєв // Вісник ЛДУВС імені Е.О.Дідоренка. – 2007. – Вип. 4. – С. 84.
5. Мальшєва Н. Р. Гармонизация экологического законодательства в Европе / Н. Р. Мальшєва. – К. : [б.и.], 1996. – 234 с.
6. Опришко В. Ф. Коментар до статті 18 Конституції України / В. Ф. Опришко // Коментар до Конституції України. – К. : 1998. – С. 62.
7. Тускоз Ж. Міжнародне право : [підручник] / Жан Тускоз ; [пер. з франц.] – К. : «АртЕк», 1998. – С. 288.
8. Шемшученко Ю. С. Екологічна конституція Землі: від ідеї до практичного втілення / Ю. Шемшученко // Вісн. НАН України. – 2007. – № 9. – С. 3–7.
9. Шемшученко Ю. С. Проблеми кодифікації міжнародного екологічного права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції [Міжнародне право навколишнього середовища: стан та перспективи розвитку] / На-

ціональна академія правових наук України. – К. : ТОВ «Видавництво географічної літератури «Обрії», 2010. – С. 8–12.

Гвоздик П.О. Общепринятые международно-правовые экологические принципы как составляющая национальных правовых систем

В статье исследовано влияние общепризнанных принципов и норм международного права на формирование экологического законодательства Украины. Проведена работа по обобщению исследований ученых, посвященных гармонизации экологического законодательства в Европе по исследованию систематизации международно-правовых норм на основе общих принципов. На основе анализа ситуации, сложившейся в международно-правовом регулировании охраны окружающей среды, сформулирован вывод об отсутствии универсального международного акта, который бы урегулировал весь комплекс вопросов в данной сфере. Поддержана идея разработки Экологической Конститудии Земли, активное участие в разработке которой должна принять Украина.

Ключевые слова: *принципы международного экологического права, биологическое разнообразие, устойчивое развитие, экологический ущерб.*

Hvozdyk P.O. Generally adopted international and legal environmental principles as part of national legal systems

Abstract. In this article the generally accepted principles and norms of International Law that affect the formation of environmental legislation of Ukraine are considered. The author analyzed the generalization research of the scientists devoted to harmonization of environmental legislation in Europe and research of systematization of International Law based on common principles.

Stated that observance of generally adopted principles of International Law included not only in the Constitution of Ukraine, but also in the constitutions of other countries (Constitution of the Republic of Moldova and Constitution of Russian Federation), therefore in the article summarized relevant experience, has taken into account in the national legislative the experience of lawyers from other countries which are source of International Law, and are included to the national legal systems, fix and regulate the foundations of modern international relations, are the core of International Law, act as common and universally obligatory for states and international organizations.

There was analyzed international documents for protection of environment, environmental management, and singled out the principles of International Common Law according to the needs of environmental protection. There was indicated that the adaptation to the needs of environmental protection of the general principles of International Law is the dominant trend in the development of international legal regulation of environmental relations which Ukraine must follow. As the result of the assessment such situation in the international legal regulation of environmental protection concluded that there is no universal international act that would regulate the whole range of issues in this area.

The author embraces the idea of development of Ecological Earth Constitution with active participation of Ukraine. He characterizes the international environmental principles which would take into account all aspects of modern environmental policy in the world that should play a key role in the Constitution (ensuring the human right to a safe environment, the implementation of an Environmental Impact Assessment activities may adversely affect the environment, ensuring nationally each person free access to information on environmental issues, environmental security, managing natural resources in sustainable manners; saving the biodiversity, preventing environmental damage and establish responsibility for its infliction).

Key words: international environmental principles, biodiversity, managing natural resources in sustainable manners, environmental damage.

УДК 347.51

К.Б. Дудорова

ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ФІЗИЧНІЙ ОСОБІ ВНАСЛІДОК ПОРУШЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

У статті висвітлено проблеми відшкодування моральної шкоди, завданої фізичній особі внаслідок порушення цивільно-правового договору. Установлено, що позови про компенсацію моральної шкоди, заподіяної внаслідок порушення цивільно-правового договору, не завжди можуть розглядатися як такі, що випливають з порушення особистих немайнових прав. Сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного законодавства України.

Ключові слова: моральна шкода, фізична особа, договір, розмір відшкодування, позовна давність.

Постановка проблеми. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди вважається чи не найбільш складним питанням цивільного права. Невипадково цей правовий інститут належить до числа активно досліджуваних в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вирішення теоретичних і практичних проблем здійснення права на відшкодування моральної шкоди зробили, зокрема, О.В. Гришук, А.Б. Гриняк, А.І. Дрішлюк, М.Ю. Картузов, Л.А. Корчевна, В.П. Паліюк, В.Д. Примака, П.М. Рабінович, З.В. Ромовська, С.Є. Сиротенко, С.І. Шимон.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення проблемних питань відшкодування моральної шкоди, завданої фізичній особі внаслідок порушення цивільно-правового договору.

Виклад основного матеріалу. Цивільне законодавство України не містить визначення поняття моральної шкоди. Уважається, що це правильно, оскільки будь-яке законодавче визначення моральної шкоди буде неповним. У ст. 23 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) перелічені лише особи прояву такої шкоди. Моральна шкода полягає у: 1) фізичному болю та

стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Сьогодні не піддається сумніву необхідність компенсації за немайнову шкоду в деліктних правовідносинах. Поширеним на практиці є пред'явлення вимог про відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням особистих немайнових прав фізичних осіб, зокрема, прав на повагу до гідності та честі, на недоторканість ділової репутації. Водночас у середовищі науковців та практиків дискусійним залишається питання про доцільність відшкодування моральної шкоди, заподіяної внаслідок невиконня або неналежного виконання договорів.

Однією з причин, яка зумовлює вказану дискусію, є усвідомлення юристами особливостей договірних зобов'язань. Як слушно зазначає С.І. Шимон, порушення абсолютного права особи, яке захищається від усіх і кожного, у переважній більшості випадків для потерпілої особи є неочікуваним, що поглиблює її моральні втрати. Договірне ж правовідношення виникає з волі самих учасників, які навіть у момент укладення договору припускають вірогідність неналежної поведінки однієї зі сторін та виникнення в майбутньому негативних наслідків і з метою їх упередження або зменшення звертаються до способів забезпечення виконання зобов'язання [1, с. 718]. Отже, з'ясовуючи можливість або неможливість відшкодування моральної шкоди в договірних правовідносинах, чимало правознавців уважають за необхідне враховувати фактор передбачуваності певних негативних наслідків неправомірної поведінки іншої сторони договору.

Відповідно до ст. 611 ЦК у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема, відшкодування моральної шкоди. Це нормативне положення дає фахівцям підставу стверджувати, що відшкодування моральної шкоди в договірних правовідносинах може здійснюватися, по-перше, у випадках, що прямо передбачені законом, і, по-друге, якщо відповідний обов'язок передбачено для боржника договором [2]. Можливість відшкодування моральної шкоди за порушення умов договору передбачена ч. 2 ст. 1076 ЦК, згідно з якою клієнт має право вимагати від банку відшкодування моральної шкоди в разі розголошення банком відомостей, що становлять банківську таємницю. Відповідно до ч. 3 ст. 700 ЦК покупець за договором роздрібної купівлі-продажу може вимагати від продавця відшкодування моральної шкоди в разі ненадання можливості негайно одержати повну й достовірну інформацію про товар у місці його продажу.

Обов'язок із відшкодування моральної шкоди внаслідок порушення договірного зобов'язання може бути зафіксовано в договорі. У цьому разі, як

уважає Верховний Суд України, спори про відшкодування моральної шкоди можуть розглядатися судами. Непоодинокими були випадки скасування Верховним Судом України, а згодом і Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ рішень судів першої інстанції та ухвал апеляційних судів у частині стягнення з відповідачів на користь позивачів моральної шкоди, заподіяної порушенням договірних зобов'язань.

Наприклад, у червні 2005 року М. звернулася в суд з позовом до Б. та М.І. про відшкодування моральної шкоди, посилаючись на те, що відповідачі відмовляються повертати їй борг за договором позики, чим завдають моральних страждань. Рішенням Оріхівського районного суду Запорізької області від 22 липня 2005 року позов задоволено: стягнуто з Б. на користь М. 8 тис. грн. на відшкодування моральної шкоди. Ухвалою Апеляційного суду Запорізької області від 14 вересня 2005 року зазначене рішення змінено, розмір відшкодування моральної шкоди зменшено до 5 тис. грн. Рішенням колегії суддів Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України від 1 лютого 2006 року рішення Оріхівського районного суду від 22 липня 2005 року та ухвалу Апеляційного суду Запорізької області від 14 вересня 2005 року скасовано та ухвалено нове рішення, яким у задоволенні позову М. до Б. та М.І. про відшкодування моральної шкоди відмовлено.

Суд встановив, що 2 травня 2004 року між сторонами було укладено договір позики, за яким М. передала Б. 1 420 доларів США, а Б. зобов'язувалась повернути їх до 1 листопада 2004 року, проте своїх зобов'язань не виконала. Не виконав зобов'язань Б. за договором і М.І., який виступив поручителем перед М. за виконання Б. свого договірного зобов'язання.

Задовольняючи позовні вимоги М. та стягуючи на її користь з Б. 8 тис. грн. на відшкодування моральної шкоди, суд першої інстанції виходив з того, що відповідачкою, яка не виконала своїх зобов'язань за договором позики, порушено права позивачки, внаслідок чого та зазнала моральних страждань. При цьому суд керувався нормами ст. 1167 ЦК. Однак зазначена норма закону регулює правовідносини, що виникають із заподіяння позадоговірної шкоди, а тому не поширюється на спірні договірні відносини. Змінюючи зазначене рішення, апеляційний суд застосував ст. 611 ЦК, яка встановлює правові наслідки порушення зобов'язання, у тому числі відшкодування моральної шкоди. Однак, відповідно до ст. 611 ЦК, у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема відшкодування моральної шкоди. Наслідки порушення договору позичальником установлені статтями 625 і 1050 ЦК, які не передбачають відшкодування моральної шкоди. Не передбачає таких наслідків порушення договору позичальником і укладений між сторонами договір позики, відтак, відсутні підстави для задоволення позову [3].

Наведена правова позиція Верховного Суду України підтримується багатьма юристами. Проте, на думку автора, чинне законодавство створює підґрунтя для його неоднакового тлумачення. Адже ч. 1 ст. 23 ЦК дає право особі на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 23 ЦК моральна шкода полягає в душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала через протиправну поведінку щодо неї самої.

Загальновідомо, що однією з обов'язкових умов для настання цивільно-правової відповідальності за порушення договору є протиправна поведінка боржника. Невиконання або неналежне виконання правочину свідчить про протиправну дію або бездіяльність контрагента за договором. Отже, якщо внаслідок протиправної поведінки боржника кредитор зазнав душевних страждань, і наявний причинний зв'язок між протиправною поведінкою та настанням моральної шкоди, а також вина боржника, то можна говорити про існування чотирьох умов для настання цивільно-правової відповідальності за заподіяння моральної шкоди. Не вистачає лише додаткової норми-дозволу – такої, яка, наприклад, у ст. 1167 ЦК установлена для відповідальності за завдану моральну шкоду в деліктних зобов'язаннях.

Невже душевні страждання людини, яка, наприклад, утратила величезні гроші й надію на придбання квартири в результаті невиконання договору на будівництво житла інвестиційно-будівельною групою «Еліта Центр» у місті Київ є меншими, ніж душевні страждання власника, чиє майно виявилось пошкодженим внаслідок того, що його квартиру було залито сусідами з верхнього поверху? Як відомо, в Україні питання припустимості відшкодування моральної шкоди, завданої неналежним виконанням договірних зобов'язань, було принципово розв'язано на користь окремих видів договорів (ч. 3 ст. 700, ч. 2 ст. 1076 ЦК). Фахівці прогнозують поступове зростання переліку таких договорів, згадуючи, зокрема, договори перевезення пасажирів, надання медичних, ритуальних, адвокатських послуг тощо. На нашу думку, немає потреби в законодавчому розширенні переліку конкретних договорів, порушення яких дозволить фізичним особам компенсувати душевні страждання. Необхідно запровадити в законодавстві загальну норму-дозвіл. Тоді інститут відшкодування моральної шкоди повністю відповідатиме своїй меті щодо поновлення психологічного статусу особи в разі порушення її прав.

Як зазначалося вище, законодавець дозволяє суб'єктам правовідносин на власний розсуд урегулювати в договорах питання щодо відшкодування моральної шкоди. Міркування про те, що, укладаючи договір, можна наперед передбачити можливість заподіяння моральної шкоди й забезпечити себе чітким описанням у договорі умов відшкодування моральної шкоди, видається непереконливим М.Ю. Картузову. Науковець зазначає, що, з одного боку, далеко не завжди можна при укладенні договору передбачити всі життєві ситуації, до яких може призвести недобросовісність контрагентів; з іншого, -

як справедливо відзначив Гирке, - це один із тих аргументів, в основі яких лежить припущення, що цивільне право пишеться для «тертих» ділових людей. М.Ю. Картузов переконаний у тому, що правильніше було б установити в законодавстві загальний обов'язок відшкодування моральної шкоди, спричиненої невиконанням договорів [4, с. 32].

На думку С.І. Шимон, наявність моральної шкоди потребує доведення у встановленому законом порядку. Факт правопорушення (невиконання чи неналежне виконання договору) як такий свідчить лише про ймовірність настання моральної шкоди і сам по собі не може бути підставою для її відшкодування. Стягнення відшкодування моральної шкоди автоматично внаслідок будь-якого правопорушення нівелює компенсаційну функцію цього правового інституту [1, с. 725].

У науковому середовищі немає єдності в поглядах на питання про можливість визначення в договорі розміру моральної шкоди. Імпонує точка зору Т.В. Заварзи, згідно з якою, хоч у законодавстві України відсутня заборона на врегулювання договором питань щодо розміру відшкодування моральної шкоди, визначити немайнові наслідки порушення прав особи до скоєння правопорушення неможливо [5, с. 340]. Натомість С.І. Шимон вважає, що сторони в змозі відповідно до принципу свободи договору визначити для себе в договорі конкретний розмір відшкодування на випадок заповідання моральної шкоди або ж встановити його межі – мінімальний чи максимальний розмір [1, с. 729].

На нашу думку, у договорі доцільно конкретизувати розмір неустойки або відступного. Водночас намагання вирішити питання про розмір грошової компенсації душевних страждань до їх настання спотворює компенсаційну функцію інституту відшкодування моральної шкоди. Лише після невиконання або неналежного виконання договору може йтися про глибину душевних страждань особи, завданих через порушення договору. У кожному конкретному випадку, з'ясувавши наявність моральної шкоди, суд повинен визначити розмір її грошового відшкодування. За словами З.В. Ромовської, позивач може сам визначати суму позову, а не розмір завданої йому моральної шкоди. Адже моральну шкоду конвертувати в гроші неможливо [6, с. 513].

У ч. 3 ст. 23 ЦК містяться орієнтири, на які суду слід звертати увагу при визначенні розміру компенсації моральної шкоди. Це – характер правопорушення, глибина фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення можливості їх реалізації, ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, а також інші обставини, які мають істотне значення. До таких критеріїв А.Б. Гриняк пропонує відносити, зокрема: а) характер правопорушення (установлюються умови, за яких боржник порушив договірне зобов'язання); б) наявність зобов'язань кредитора перед третіми

особами (завдання шкоди діловій репутації особи при порушенні взятих на себе обов'язків перед іншими особами внаслідок невиконання зобов'язання її боржником за цивільно-правовим договором); в) швидкість усунення завданих порушенням умов договору негативних наслідків (можуть бути швидко усунуті або ж усунуті протягом більш тривалого строку) [7, с. 43].

Відповідно до ч. 3 ст. 23 ЦК рішення суду повинно ґрунтуватися на принципах розумності й справедливості. Визначаючи розмір відшкодування моральної шкоди в договірних зобов'язаннях, суд, на думку С.І. Шимон, має керуватися такими принципами: умовної рівності втраченого блага й того, яке може бути надбане за конкретну суму грошей; поміркованості – відповідності вимогам здорового глузду й розважливості; розумності – об'єктивного відображення дійсності, розсудливого, урівноваженого мислення; справедливості – неупередженого ставлення до всіх учасників спору [1, с. 733].

Існування в ЦК оціночних критеріїв є причиною величезної диспропорції в розмірі присуджених судами виплат. За рівних умов один суд присуджує за моральну шкоду одну суму відшкодування, а другий – іншу. Як слушно зазначає С.Є. Сиротенко, наближення позицій судів можливе в разі постійних видань збірників судових рішень вищих судових інстанцій, причому усіх, а не вибіркових, які б (рішення) слугували орієнтиром для місцевих судів [8, с. 44].

До речі, грошова форма є найбільш зручною, але не єдиною формою компенсації моральної шкоди. За правилами ч. 3 ст. 23 ЦК моральна шкода відшкодовується: 1) грішми; 2) іншим майном (надання безкоштовних путівок у санаторії, у туристичну подорож тощо); 3) в інший спосіб (наприклад, у деяких рішеннях Європейського суду з прав людини зазначається, що визнання самого факту порушення є достатньою «справедливою сатисфакцією»; така практика Європейського суду була запозичена й судами України) [9, с. 15–17].

Важливе практичне значення має питання про застосування до вимог про відшкодування моральної шкоди строків позовної давності. Щодо цього в юридичній літературі неодноразово висловлювалася думка про те, що до вимог про відшкодування такого виду шкоди не повинна застосовуватися позовна давність відповідно до ст. 268 ЦК, оскільки такі вимоги випливають з порушення особистих немайнових прав. При цьому в законодавстві дозволено встановлювати випадки, які є винятками з цього загального правила.

У п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди від 31 березня 1995 р. (із наступними змінами) також зазначалося, що до вимог про відшкодування моральної (немайнової) шкоди, як таких, що випливають з порушення особистих немайнових прав, строки позовної давності не застосовуються [10].

Водночас заслуговують на увагу міркування С.І. Шимон про те, що у правовідносинах, які виникають унаслідок порушення договору, вимоги про відшкодування моральної шкоди не завжди можна розглядати як такі, що випливають з порушення особистих немайнових прав. Якщо право на таку вимогу виникає внаслідок порушення майнових (зобов'язальних) прав, то на ці вимоги має поширюватися загальний строк позовної давності – 3 роки, який встановлено щодо майнових вимог, які випливають з порушення договору [1, с. 726].

Неоднакове тлумачення законодавства може призвести до проблем у правозастосовній практиці. Для того, щоб їх уникнути, вважаю за необхідне встановити в ЦК чіткі правила. При цьому доцільно врахувати специфіку правовідносин із завдання моральної шкоди саме внаслідок порушення договірних зобов'язань, зокрема, фактор передбачуваності певних негативних наслідків неправомірної поведінки протилежної сторони договору. З метою стимулювання учасників цивільного обороту до здійснення своїх прав, на думку автора, слід запровадити в ЦК норму, яка б установлювала не загальну в три роки, а спеціальну позовну давність в один рік для вимог про відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням договірних зобов'язань.

Обраний Україною курс на адаптацію вітчизняного законодавства до стандартів ЄС робить корисним звернення до правового досвіду західних країн. Різні теоретичні і практичні підходи до проблеми відшкодування моральної шкоди в договірних відносинах, які існують у країнах романо-германської та англо-саксонської систем права, було розглянуто в роботах А.Б. Гриняка. Дослідник зазначає, що у французькій доктрині прослідковується відхід від нерішучості у використанні інституту моральної шкоди для договірної відповідальності. У сучасних умовах у судовій практиці випадки присудження моральної шкоди вже не такі й рідкісні. Рішення за такими справами обґрунтовуються судами тим, що ЦК Франції не обмежує вимоги про відшкодування збитків у договірних відносинах тільки матеріальною шкодою. Підставою є ст. 1149 ЦК, яка встановлює загальне правило про відшкодування завданої шкоди. Крім того, вважається, що немає жодних підстав розв'язувати проблему відшкодування моральної (немайнової) шкоди залежно від того, належить ця вимога до порушення договору чи до правопорушення (делікту) [11, с. 406].

Англійські правознавці дотримуються цієї позиції, що за будь-яку шкоду має бути винагорода, якщо вона дійсна і серйозна, без врахування того, спричинена ця шкода неправомірними діями чи порушенням договору. Розмежувавши підстави відповідальності, англійська доктрина не поставила відшкодування моральної шкоди в залежність від відшкодування шкоди матеріальної й не обмежила це відшкодування тільки сферою деліктів. На думку

А.Б.Гриняка, загальний підхід англійської доктрини є слухним і таким, що міг би використовуватися при відшкодуванні моральної шкоди за невиконання чи неналежне виконання умов цивільно-правових договорів, оскільки не робить інститут моральної шкоди похідним, другорядним, таким, що заслуговує на увагу тільки в силу того, що його передбачає чітко окреслена законодавча або договірні норма [7, с. 36–37].

Висновки. Таким чином, з метою вдосконалення вітчизняного законодавства автор пропонує ч. 2 ст. 23 ЦК доповнити пунктом 5 такого змісту: «Моральна шкода полягає в... 5) душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з порушенням контрагентом обов'язків за договором». Юридичні особи, на нашу думку, не повинні мати права на відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням договірних зобов'язання, адже юридичні особи як «неживі суб'єкти» страждати не можуть.

Пропонуємо також ч. 2 ст. 258 ЦК доповнити пунктом 8 такого змісту: «Позовна давність в один рік застосовується, зокрема, до вимог... 8) про відшкодування моральної шкоди, завданої фізичній особі порушенням договору».

Доцільно удосконалити й главу 51 ЦК, присвячену правовим наслідкам порушення зобов'язання та відповідальності за порушення зобов'язання. Після ст. 623 «Відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання» варто включити ст. 623-1 під назвою «Відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням зобов'язання». Питання про зміст цієї норми потребує подальшого осмислення та обговорення в середовищі науковців і практиків.

Використані джерела:

1. Шимон С. І. Відшкодування моральної шкоди в договірному праві // Договірне право України. Загальна частина : [навч. Посібник] / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С.713 – 733.

2. Кучер В. О. Особливості відшкодування моральної шкоди в договірних зобов'язаннях / В. О. Кучер // Науково-практична Інтернет-конференція. – 10.10.2012 – Секція № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=category&id=49&Itemid=61&lang=ru.

3. Рішення колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 лютого 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/>.

4. Картузов М. Можливість відшкодування нематеріальної шкоди, заподіяної невиконанням зобов'язань за договором / М. Картузов // Юридичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 29–33.

5. Заварза Т. В. Відшкодування моральної шкоди за порушення прав споживачів, не пов'язане із завданням шкоди життю чи здоров'ю / Т. В. Заварза // Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства : матер. міжнар. наук.-практ. конф. , 16 березня 2012 р. / редкол. : В. І. Борисова (відп. ред) [та ін.] ;

Нацунт «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2012. – С. 339 – 342.

6. Ромовська З. В. Українське цивільне право : Загальна частина. Академічний курс: [підручник] / З. В. Ромовська. – К. : Атіка, 2005. – 560 с.

7. Гриняк А. Б. Відшкодування моральної шкоди в договірних зобов'язаннях/ Відшкодування моральної шкоди: коментар, законодавство, судова практика / За заг. ред. М. К. Галянтича // Бюлетень законодавствами юридичної практики України. – 2013. – № 7. – С. 30–46.

8. Сиротенко С. Є. Деякі теоретико-практичні питання визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди / С. Є. Сиротенко // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 6. – С.42–45.

9. Паліюк В. П. Цивільний кодекс України : взаємодія теорії та судової практики / В. П. Паліюк // Новий Цивільний кодекс України : проблемні питання застосування: матер. міжнар. наук.-практ. конф. 14–15 лютого 2008 р. – К. : Поліграф-Експрес, 2008. – С. 15–17.

10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. (із змінами) № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.

11. Гриняк А. Б. Відшкодування шкоди, завданої невиконанням чи неналежащим виконанням договору // Відшкодування моральної та матеріальної шкоди: навч. посіб. / [М. К. Галянтич, А. Б. Гриняк, А. І. Дрішлюк, Т. С. Ківалова та ін.]; за ред. М. К. Галянтича. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – С. 388–421.

Дудорова К.Б. Проблемы возмещения морального ущерба, причиненного физическому лицу вследствие нарушения гражданско-правового договора

В статье рассматриваются проблемы возмещения морального вреда, причиненного физическому лицу в результате нарушения гражданско-правового договора. Установлено, что иски о компенсации морального вреда, причиненного вследствие нарушения гражданско-правового договора, не всегда могут рассматриваться как такие, которые вытекают из нарушения личных неимущественных прав. Сформулированы предложения по совершенствованию действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: *моральный вред, физическое лицо, договор, размер возмещения, исковая давность.*

Dudorova K.B. Issues of Moral Damage Compensation Caused to an Individual as a Result of Violation of a Civil Contract

The article highlights issues of moral damage compensation caused to an individual as a result of violation of a civil contract.

It is indicated that in scholars and practitioners environment a question of moral damage compensation appropriateness resulting from nonfulfilment or improper performance of contracts continues to stay controversial. It is established that one of the reasons that causes the specified debate is the realization by lawyers

of contractual obligations features. This refers to the predictability factor of specific negative impacts of misconduct by the other party of the contract.

Provision enshrined in Article 611 of the Civil Code of Ukraine, gives reasons to state that moral damage compensation in contractual relationships can be made, first, in cases expressly provided by law, and, secondly, if the corresponding duty is provided for the debtor by contract.

The author believes that if a creditor suffered mental suffering as a result of the wrongful conduct of the debtor, and there is causal link between the unlawful conduct and the onset of moral damage and also debtor's guilt, it is possible to talk about existence of four conditions for the civil liability occurrence for causing moral damages. What is missing is an additional permit norm, which should be added to the acting Civil Code of Ukraine. The corresponding litigation practice is analyzed, experience of France and Britain on the issues revealed in the article is highlighted.

A point of view is supported according to which, although there is no ban on settlement of issues about the size of moral damage compensation in the legislation of Ukraine, it is impossible to determine non-infringement consequences of individual rights violation before the commission of the offense. It is advisable to specify the size of the penalty or indemnity in the contract. However, attempts to resolve issues of the amount of monetary compensation for mental suffering before they happen distort the compensatory function of the institute of moral damages compensation. Only after the failure or improper performance of the contract one can talk about the depth of person's spiritual suffering caused due to breach of contract. In every specific case, by having ascertained the presence of moral damage, the court must determine the amount of its monetary compensation.

It is established that in the relationships that arise from breach of contract, claims for moral damage compensation can not always be viewed as such that arise from violation of moral rights. If the right to such a requirement arises from the violation of property (binding) rights, then these requirements should be covered by general limitation period – 3 years, which is established for property claims arising from breach of contract.

Proposals to improve the current legislation of Ukraine are formulated. It is proposed to Article 23 of the Civil Code of Ukraine with a provision that moral damage may be implemented in distress that an individual has suffered through due to the breach of obligations under contract by a counterparty. A proposal is also put forward in article 258 of the Civil Code of Ukraine to include provision that the statute of limitations of one year is also applied to claims for compensation for moral damage caused to an individual by breach of contract. It is proposed to supplement the Civil Code of Ukraine by Article 623-1 entitled «Compensation for Moral Damage Caused by Breach of Obligation».

Key words: *moral damage, an individual, contract, amount of compensation, statute of limitations.*

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

УДК 159.9:34 (075.8)

**Б.І. Бараненко,
О.І. Богучарова,
В.О. Криволапчук**

**ПСИХОЛОГІЯ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ЇЇ МЕТОДОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ**

У статті досліджено проблемні питання щодо методологічної функції психології оперативно-розшукової діяльності (ОРД) з позицій суб'єктно-діяльнісного (або діяльнісно-людиномірного) підходу, зокрема перспективи включення в пізнавальний тезаурус ОРД соціально-психологічного компонента; підходів різних теорій до оперативно-розшукової діяльності як до системного об'єкта; трансформації різноспрямованих оперативних заходів у єдиний легітимний інститут пошуку та фіксації фактичних даних про злочинні діяння окремих осіб і груп з метою їх припинення, а також в інтересах кримінального судочинства, зокрема, забезпечення його доказовою інформацією.

Ключові слова: *методологія, оперативно-розшукова діяльність, психологія ОРД, суб'єктно-діяльнісний підхід.*

Постановка проблеми. Сучасна злочинність зазнає суттєвих кількісних та якісних змін, характеризується все більшим і більшим зміцненням її організованості. Виявлення, припинення та документування злочинів у сучасних умовах стає майже неможливим без спільних зусиль криміналістів, процесуалістів, фахівців у галузі оперативно-розшукової діяльності. Наочним підкріпленням цього є методики розслідування злочинів у сфері наркобізнесу й обігу наркотиків, стратегія з'ясування каналів торгівлі людьми, тактика боротьби з комп'ютерними правопорушеннями й кіберзлочинністю, а сьогодні ще і стратегія протидії терористичній діяльності терористичних організованих угруповань.

Потрібно зважити також, що одночасно з набранням чинності нового Кримінального процесуального кодексу України (КПК, далі) від 13.04.2012 № 4652-VI унесено зміни до Закону України від 18.02.1992 № 2135-XII «Про оперативно-розшукову діяльність». За таких обставин вагомим стає методологічна трансформація та узагальнення наявних знань із сучасної теорії і

практики оперативно-розшукової діяльності (ОРД, далі) у її співвідношенні з законодавчим та психологічним доробком. Потребується, зокрема, удосконалення тактики й методики проведення заходів та застосування засобів ОРД, у тому числі на засадах психології ОРД.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом розгляд ОРД як окремого наукового предмета й самостійної діяльнісної системи представлено досить широко в працях та статтях, монографіях і підручниках як колективних авторів, так і окремих фахівців (Д.О. Александров, Б.І. Бараненко, О.В. Бочковий, В.О. Криволапчук, І.М. Охріменко, М.А. Погорельський, С.М. Стахівський, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шуміло та ін.). У галузі ОРД значний вплив мали основоположні творчі праці радянських науковців (А.І. Алексєєв, А.Ф. Возний, Е.О. Дідоренко, Г.К. Синілов, В.Ю. Фролов та ін.). Поряд з тим існують ґрунтовні наукові розробки вітчизняних учених із новітніх проблем використання спеціальних психологічних знань в ОРД (В.Г. Андросюк, Б.І. Бараненко, Ю.М. Грошевий, Л.І. Казміренко, І.М. Охріменко, Я.Ю. Кондратьєв, Є.Д. Лук'янчиков, В.С. Медведєв, Е.В. Рижков, І.О. Шинкаренко, Г.О. Юхновець, С.І. Яковенко та ін.). Значну увагу приділено й колу проблем, що торкається методологічного оновлення ОРД (О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, В.С. Медведєв та ін.). Необхідною умовою для цього в межах ОРД як на рівні теорії, так і практики є реалізація узгодженої взаємодії суб'єктів ОРД із суб'єктами розслідування злочинів (проблема, якою займався багато відомих процесуалістів та криміналістів: Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, І.В. Кубарєв, Б.Г. Розовський, В.В. Шендрик та ін.). Недарма психологи вважають категорію практики одним із головних інструментів кінцевої реалізації теоретико-методологічних досліджень (В.П. Зінченко, В.С. Стьопін, А.В. Фурман, Г.П. Щедровицький та ін.) і зазначають, що категорія практики присутня навіть тоді, коли мовиться не про саму практику, а про людину та спосіб її буття [20, с. 31].

Формування цілей. Мета дослідження полягає в розгляді проблемних питань методології ОРД на підставі психологічного (суб'єктно-діяльнісного) підходу разом з окресленням шляхів їх теоретико-гносеологічного та практичного розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення боротьби зі злочинністю та захисту прав і свобод людини від злочинних посягань є місією й пріоритетним завданням усіх правоохоронних органів. Одне з центральних місць у системі правоохоронної діяльності займають оперативні підрозділи окремих правоохоронних органів та їх оперативно-розшукова діяльність (ОРД). У цьому відношенні на рівні теорії зростає нагальність адекватного розгляду гносеологічних проблем, пов'язаних із визначенням, по-перше, об'єкта (предмета) ОРД, а, по-друге, методів (інструментарію) пізнання цього об'єкта суб'єктом ОРД під час практичної діяльності. Тобто зростає значення осмислення самої практики ОРД, насамперед, у контексті

психологічного (суб'єктно-діяльнісного) ставлення до неї. Особливо це стосується психології спілкування, комунікативної й мовної компетентності, психологічного впливу та інших напрямів використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності. До речі, говорячи про компетентність оперативних працівників та визначаючи її структуру, нам здається необхідним акцентувати увагу саме на діяльнісному розумінні професійно-психологічної компетенції вказаних працівників, до змісту якої, зокрема, доцільно було б віднести такі визначальні елементи: 1) залежно від загального об'єкта (предмета) оперативно-розшукової діяльності – сукупність цілей ОРД, її завдань і обов'язків (ст.ст. 1, 7 ЗУ «Про ОРД»); 2) залежно від основних (диференційованих) функцій, що виконуються зазначеними працівниками, – їх відповідні спеціалізовані повноваження, знання, уміння й навички; 3) залежно від правових засад щодо забезпечення функцій працівників оперативних підрозділів – це наявність наданого їм збалансованого правового інструментарію (законодавчо закріплених заходів, засобів) для належного виконання завдань ОРД (ст.8 ЗУ «Про ОРД»), а також правових обмежень, спрямованих на посилення гарантій законності, дотримання прав і свобод людини (ст. 4; ч. 2 ст.8; ст.9 ЗУ «Про ОРД»).

Отже, резюмуючи вищевикладене, слід визнати, що ключовим вихідним компонентом у розв'язанні визначених нами проблемних питань є методологія науки (теорії) і практики оперативно-розшукової діяльності. Узагалі, як відомо, під методологією (методологія – учення про способи; від д.-грецьк. μέθοδος из μέθ- + οδος, букв. «шлях услід за чим-небудь» і д.-грецьк. λόγος – думка, причина) розуміють учення про систему понять і їх відносин, систему базисних принципів, методів, методик, способів і засобів їх реалізації в організації й побудові науково-практичної діяльності людей.

Одне з головних місць у загальній структурі методології науки (теорії) і практики ОРД посідає психологія ОРД, що відображується:

- у підставах методології ОРД – поряд із такими основними підставами, як філософія, системний аналіз, наукознавство, етика, естетика;
- у суб'єктно-діяльнісному вимірі характеристики оперативно-розшукової діяльності: особливості, принципи, умови, норми діяльності;
- у логічній структурі цієї діяльності: суб'єкт, об'єкт, цілі, предмет, форми, засоби, стадії, етапи, методи, результат діяльності.

На нашу думку, саме така структурна побудова методології дозволяє з єдиних позицій і в єдиній логіці реалізувати такі її основні завдання:

- забезпечення правильної постановки проблеми ОРД (наукової або практичної), у т.ч. як за змістом, так і формою, тобто грамотно сформулювати питання, що вимагає рішення;

– сприяння визначенню й вибору засобів для вирішення поставлених завдань ОРД;

- здійснення світоглядної інтерпретації результатів науки (теорії) й практики ОРД;

- вироблення стратегії розвитку науки (теорії) і практики ОРД, у т.ч. стимулювання власне процесу їх розвитку на основі зміни методологічних підходів, формулювання нових норм, принципів і можливостей;

- описання й оцінка діяльності самого дослідника або практика, розроблення рекомендацій і правил, тобто тих норм, якими повинна керуватися людина у своїй діяльності.

Отже, порушені питання впираються в психологію конкретного виду діяльності (або діяльнісну психологію). У нашому випадку йдеться про окремий напрям прикладної психології - психології оперативно-розшукової діяльності.

Важливо послатися на думки окремих учених, які вважають, що взагалі психологія - це не наука, а весь універсум людської життєдіяльності, взятий за певного ракурсу, особлива сфера мислєдіяльності, особливий світогляд [21, с. 6-7, 17]. Власне, звідси виникають підстави для теоретичного й практичного визначення та сприйняття методології психології ОРД, яка має встановити універсальний узаємозв'язок між теорією і практикою ОРД, яка б, з одного боку, відобразила соціальне буття (головним чином з позицій діяльності) людини як особистості, індивідуальності в контексті життєво значимих для неї соціальних, правових (зокрема, кримінальних) середовищ та окремих ситуацій, а з іншого - показала професійну складність пізнання цих середовищ і ситуацій та реагування на їх негативні прояви під час виявлення, припинення, документування (розкриття) і розслідування злочинів. Саме в теоретичному й методологічному опрацюванні цих двох аспектів проблеми відкриваються перспективи розроблення системної (універсальної), з особливим світоглядним, правовим, процедурним (технологічним) та тактико-практичним визначенням сучасної ОРД, а також подальшого поглибленого уявлення й прикладного адаптування концептуальної моделі (парадигми) психології ОРД.

У світлі визначення предметної моделі такої психології ОРД зазначимо, що розвиток напрямку щодо використання психологічного знання в ОРД традиційно розгортався навколо розгляду суб'єктів цієї діяльності. Проте дії останніх базуються на взаємодії за схемою: суб'єкт ОРД, об'єкт ОРД (індивіди, соціальні, у тому числі групові формування). Щоправда, на практиці ще недостатньо зважають на будь-які теоретичні формати науковців, але притому тим не менше існують за законами суспільного буття. Ось чому всебічне психологічне забезпечення практики ОРД вимагає системного включення до неї засобів і методів ґносеології, запозичених зі сфери соціальних і соціально-психологічних наук.

Варто вказати на всеохоплювальну роль розвитку напрямку психологічного пізнання взагалі й соціально-психологічного в сучасному світі

щодо ОРД, про що багато пишуть психологи й методологи [1; 2; 9; 10; 20]. Є сенс також посплатися й на відведену вченими гносеологічну роль (Г.М.Андреева) соціальної психології як фундаментальної й системної дисципліни в соціальному пізнанні [1], а також на позиції вітчизняних психологів стосовно розширення предметного поля психологічної науки в цілому до його дійсних онтологічних меж [15, с. 55].

Значимо, що психологія ОРД покликана сприяти якнайповнішій реалізації мети й завдань цієї діяльності насамперед через свою методологічну функцію на основі системного аналізу й суб'єктно-діяльнісного підходу. Безпосередній зміст методологічної функції психології ОРД складається з двох компонентів: а) такого, що присвячений саме цій методологічній функції; б) такого, що охоплює більш широкий, системний підхід до самої практики зазначеної діяльності. Тому методологічна функція психології ОРД виступає в ролі не тільки знаряддя теоретичного пізнання, але й перетворення дійсності, тобто інструментарію діяльності.

Важливо відмітити, що в цілому пізнання (гносеологія) в ОРД має особливий (людяний, суспільний, психологічний) характер. Це пізнання не базується лише на сферах професійних, правових, правоохоронних наук, але охоплює також соціальні, соціально-психологічні й соціально-правові сфери. Саме спираючись на ці засади визначення об'єкта (предмета) діяльності ОРД тісно пов'язано з універсумом людської життєдіяльності. Тобто йдеться про певні «гносеологічні об'єкти», які можуть бути встановлені не лише через вимоги й системи професійного пізнання ОРД, але й через призми методологій соціальних, соціально-психологічних та психологічних наук. Адекватним відгуком на такий підхід мають стати пізнавальні заходи, засоби й методи ОРД, сформульовані й закріплені законодавчо.

У зазначеному вище сенсі, звертаючись до Закону «Про ОРД», бачимо, що він не містить прямої вказівки на об'єкт (предмет) ОРД. Але, виходячи із законодавчого визначення завдань ОРД, можна дійти висновку, що загальним об'єктом ОРД є злочинна діяльність, уключаючи криміногенні чинники, специфічні соціальні субкультури й інфраструктури, деструктивні соціально-психологічні установки тощо. Безпосередніми ж об'єктами ОРД (стосовно системи МВС) є конкретні особи та групи, щодо яких наявна достатня інформація про готування або вчинення ними злочинів, а також розшукувані злочинці та безвісно відсутні особи [2, с. 43].

Звісно, не всі автори погоджуються із саме таким визначенням об'єкта ОРД. Так, загальним об'єктом ОРД окремі автори вважають оперативну обстановку як соціально-правовий стан конкретної ділянки оперативно-розшукового забезпечення, що складається з численних елементів (криміногенне середовище й об'єкти криміногенного впливу; злочинність з її кількісними та якісними показниками; різні фактори середовища тощо) [11, с. 21]. На нашу думку, визначаючи об'єкт ОРД тільки

крізь поняття оперативної обстановки [10, с. 211], ми надмірно його спрощуємо, адже не завжди конкретні її чинники лежать на поверхні й знаходять відображення в певних оперативних відомостях.

З погляду на інші системи, у яких є оперативні підрозділи, виявляються й інші об'єкти ОРД, у тому числі як спільний об'єкт спрямування дій підрозділів МВС і СБУ – суспільну безпеку при протидії тероризму як суспільно загрозовому діянню [6].

Якщо ми звернемося до визначення об'єктів близьких до ОРД наук, зокрема, криміналістики й кримінального процесу, то тут також немає однозначної відповіді. Скажімо, зараз активно обговорюється питання щодо «благ людини» як об'єкта, на які посягає сам по собі скоєний злочин, та адекватності «суспільних відносин», які порушує злочин, та які традиційно розглядалися як об'єкт ОРД і кримінального процесу. Водночас, на думку правників, об'єктом може стати й безпека сама по собі [5, с. 103; 12, с. 164]. Безумовно, об'єкти ОРД значно ширші об'єктів кримінального процесу.

Отже, остаточному формуванню уявлень про психологію ОРД як про універсальне й системне психологічне пізнання останньої заважає недостатня визначеність самого гносеологічного об'єкта психології ОРД та дискусії навколо нього. Певною мірою це вказує на кризу в гносеологічних підходах до ОРД та й пов'язаного з нею кримінального процесу, яку правники пов'язують зі світовою «кризою покарання» [3; 4; 17]. Саме її ознаками є неузгодженість теорій та різне трактування об'єктів і термінів. Водночас це є також свідченням необхідності встановлення взаємозв'язків між різними підходами та теоріями, що значно полегшується завдяки тому інформаційному середовищу, у якому ми всі зараз перебуваємо, та в якому також знаходяться самі об'єкти ОРД і кримінального процесу. Зрозуміло, це не знижує значення теоретично адекватного формулювання гносеологічних проблем ОРД щодо її об'єкта.

При подібній множині теорій, підходів та при плюралізмі поглядів на гносеологічні питання ОРД, звісно, треба зважувати на те, що остання є мультимодальним, багатоаспектним об'єктом, який потребує взаємоузгодження та теоретико-практичного узагальнення різних теорій, підходів та точок зору, тобто певної уніфікації поглядів. Це особливо необхідно, коли йдеться про практику оперативно-розшукових заходів, оскільки від цього залежать долі людей. Зрозуміло, таке взаємоузгодження сприятиме оформленню ОРД як дійсно системного об'єкта, що полегшує й можливості інформаційних технологій у сучасному глобальному світі.

Існуючи як системний об'єкт ОРД одночасно є й діяльнісною функціональною системою. Отже, виходячи з розгляду її як функціональної системи, призначеної для вирішення певних завдань, зазначимо різні точки зору на сутність і зміст ОРД, критично оцінюючи точки зору щодо її структурних елементів, які останнім часом активно обговорюються в

психології ОРД. Такий ракурс дозволив якраз дійти згоди щодо системного об'єкта ОРД та взагалі уявлення наступної структури психології ОРД: суб'єкт діяльності; об'єкт (предмет) діяльності; мета, мотив діяльності; засоби, засоби, способи діяльності; очікуваний результат діяльності.

Водночас у літературі щодо цього висловлюються різні думки. Зокрема, фахівці виділяють стадії, етапи, дії, операції (А.Я. Дубинський); внутрішні й зовнішні елементи змісту ОРД, пов'язані з кримінальним процесом, де серед внутрішніх – мета, завдання, дії, суб'єкти, а зовнішніх – стадії, етапи, види проваджень (М.А. Погорецький); мету, завдання, цілі, суб'єкт і об'єкти, принципи, функції та напрями (В.А. Яценко); мету, засіб, результат і сам процес діяльності (В.С. Кузьмічов, Ю.М. Черноус), що збігається зі структурою діяльнісних систем за побудовами методологів (Е.В. Блауберг, Б.Г. Юдін, Г.П. Щедровицький). Цікаво, що психологи пропонують розглядати діяльність як особливу структуру, що складається з окремих актів і механізмів, зв'язки між якими регулюються «задачею» (М.Я. Басов); особливу цілісність, що вміщує різні компоненти – мотиви, цілі, дії, які не варто розглядати поодинокі, адже вони утворюють систему (О.М. Леонтьєв). Для того, щоб установити дійсну структуру ОРД, звернемося до аналізу діяльнісних систем через категорію суб'єкта в суб'єктно-діяльнісному підході.

Передусім зазначимо, що категорія діяльності багатозначна й має полімодальний термінологічний тезаурус, що впливає на сам категоріальний устрій психології. Узагалі діяльність споконвічно визначається як специфічна людська форма відношення до навколишнього світу, що за змістом становить послідовну й доцільну його трансформацію в інтересах людини (доцільність – це відповідність явища чи процесу певному становищу, матеріальна або ідеальна модель якого виступає як мета діяльності). Згідно з базовими постулатами сучасної психології та за суб'єктно-діялісним підходом практично-перетворювальна діяльність як форма взаємодії є передумовою суспільного буття [15; 18]. Водночас представники розвитку методологічних засад психології (К.О. Абульханова-Славська, Г.О. Балл, Ф.Ю. Василюк, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, Д.С. Максименко, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко, А.В. Фурман та ін.) відстоюють принцип існування діяльності в нерозривній єдності зі свідомістю, оскільки в самому змісті діяльності постають насамперед ті об'єкти й сторони навколишньої дійсності, які долучено до процесу діяльності. Звідти, до речі, можливі як викривлення в діях суб'єктів, так і збій у системній організації діяльності. Проте принцип єдності діяльності зі свідомістю, що сформулював С.Л. Рубінштейн, дозволяє вивчати свідомість діялісного суб'єкта, суб'єктний потенціал людини: фахівця за допомогою його професійної діяльності, злочинця - через ситуацію скоєння злочину. На рівні правової держави цей принцип діє через суспільну свідомість, він є вагомою складовою відтворення справедливого правового суспільного уст-

рою [12]. Очевидно, одне з головних завдань оперативних підрозділів - сприяння розслідуванню злочину (функція отримання фактичних даних доказового значення), що, натомість, здійснюють конкретні співробітники, які, власне, і є діяльними суб'єктами ОРД. У психології нині триває активне дослідження механізмів і закономірностей розвитку людини як суб'єкта діяльності, яке може стати в нагоді для ОРД. Так, у психології ОРД вже сьогодні розроблено модель оперативника-професіонала та еталонну модель суб'єкта ОРД, які доводять, що проблема суб'єктності досить ґрунтовно вивчається в сучасній правоохоронній науці [2; 9; 11].

Загалом же методологічне призначення суб'єктно-діяльнісного підходу для ОРД подвійне: з одного боку, - це метод вивчення психічних процесів, які відбуваються під час здійснення ОРД, тобто, - це шлях розгляду зазначеної діяльності як психологічної категорії; з іншого - це спосіб методологічного оновлення ОРД та можливість психологічного аналізу її структури як конкретної предметної діяльності й специфічних правових відносин суб'єктів, що виникають завдяки цій діяльній системі.

Ще раз розглядаючи співвідношення психологічно зорієнтованої теорії й практики ОРД з використанням порівняльного аналізу змісту ОРД, кримінального процесу й державної кримінальної політики, стає очевидним, що вони насправді є самостійними діяльними системами та водночас виступають як специфічні функціональні системи, які є цілісними соціально-правовими утвореннями. Однак, варто пам'ятати, зазначені самостійні діяльнісні системи водночас існують як науково-практичні комплекси, притому головна методологічна передумова створення такого типу комплексів полягає в системному їх розгляді. Складові цих науково-практичних комплексів, існуючи як самостійні види діяльності, мають перетворювально-онтологічний та гносеологічно-пізнавальний характер. Для цих комплексів, однак, важливим є не лише об'єкт-суб'єктні відносини, а також об'єкт-знання взаємозв'язки. Тобто, коли ми розглядаємо ОРД зі суб'єктно-діяльнісних підстав, то йдеться не суто про гносеологію чи методологію ОРД, а про її епістемологію. Остання на відміну від гносеології, що виходить з «гносеологічного суб'єкта», має спиратися не на об'єкт чи суб'єкт, а на об'єктивні структури самого знання про ОРД. У цьому випадку при аналізі головних ліній пізнання ОРД: об'єкт-суб'єкт і об'єкт-знання, окрім системних засад суб'єктно-діяльнісного підходу, потрібна ще й особлива мультипарадигмальна методологія, яка вміщує системний, інституційний, структурно-функціональний, ціннісно-нормативний, раціонально-діяльнісний, юридичний та інші підходи, які можна застосовувати до такого системного й складного об'єкта, яким є ОРД.

Звісно, така парадигма вказує на необхідність правильного вирішення питання про роль результату ОРД та з'ясування методологічних уявлень про ОРД (тобто, якою вона має сьогодні бути). Це до того ж пі-

діймає питання про визначення методичної бази дослідження у сфері ОРД, про що дещо нижче.

Проте, головним є те, що, ґрунтуючись на принципових підставах суб'єктно-діяльнісного підходу та використовуючи мультипарадигмальність як пізнавальний засіб, можна інакше побачити принципи організації, що функціонують як у цілісній організації психічної діяльності суб'єктів, так і відображаються в самій сучасній правоохоронній організаційній системі. Зокрема, принципи організації відбиваються як на самому суб'єкті, так і його діяльності, фіксуючись у відношенні діяльнісного суб'єкта як до неї самої, так і до її об'єкта. Тож «об'єкт» ОРД певною мірою залежить і від дій суб'єкта, а також від структурних і функціональних елементів ОРД як певної її пізнавальної організації щодо виявлення, розкриття й розслідування злочинів. Ще І. Кант писав, що суб'єкт у процесі пізнання сам формує свій об'єкт, перетворюючи його на предмет цього пізнання. Загалом суб'єкт є інтегративним началом, оскільки виконує інтегративні функції в складних діяльнісних системах, як різновид яких можна розглядати й практику ОРД, яка безпосередньо втілює закономірності функціонування групового суб'єкта.

Інтегративні функції суб'єкта ОРД у межах діяльності підрозділу до того ж ще можуть підсилюватися, оскільки окремі суб'єкти ОРД (начальник оперативного-розшукового підрозділу тощо), що є уповноваженими до виконання основних функцій ОРД, стикаються з необхідністю виконувати функції потрібні для кримінального процесу, прокурорського нагляду (законодавче зобов'язання регламентувати всі інструменти отримання доказів у кримінальному провадженні тощо). Це свідчить про тісний взаємозв'язок ОРД із різними суб'єктами кримінального провадження та вказує на психологічні проблеми, які ймовірно виникають при цьому. Перш за все - це потреби в умілому вирішуванні службових і особистих питань, налагоджуванні відносин, зокрема з керівниками при виконанні доручень, наказів або завдань; необхідність правильно будувати службові відносини з представниками інших структурних підрозділів МВС, визначення очікуваного результату діяльності тощо. Загалом заходи ОРД потребують порозуміння у сфері правоохоронної діяльності, а оперативників загалом варто розглядати як професіоналів у контактах з людьми та своїми колегами. Тим більше, що аналіз уявлень про специфіку оперативних заходів разом із їх статистикою доводять, що ОРД є центральною ланкою у практично-перетворювальній діяльності для кримінальних проваджень. Це зазначалося багатьма науковцями [2; 7; 9; 11; 20].

Цього вимагають і законодавчі новації. Відповідно до нового КПК України, як відомо, суттєво змінено процесуальні механізми здійснення кримінального провадження, що привело до розширення трактовки, у тому числі суб'єктів ОРД, унормовано нові засоби збирання доказів, як то «негласні слідчі (розшукові) дії» тощо.

Отже, можна констатувати, що ОРД рухається до нового легітимного правового інституту оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства. Як наслідок, - у сучасному досудовому слідстві маємо, з одного боку, процесуалізацію та трансформацію заходів і засобів ОРД, що відображає інститут негласних слідчих (розшукових) дій, а з іншого - зміну методології здійснення ОРД, її, мовляв, соціально-психологічну й психологічну трансформацію. Остання набуває ознак мультипарадигмальності, системності, комплексності, щодо цих ознак то мультипарадигмальність і комплексність ОРД можна побачити на теоретичному, практичному рівні та в законодавчих новачках при розширенні категорій і суб'єктів ОРД.

Щодо методичної бази дослідження в сучасних умовах із суто психологічними методами або так званою «польовою» соціально-психологічною методологією, яка могла б стати адекватною щодо об'єкта й предмета психології ОРД при порівнянні з підходами й методами інших дисциплін, зокрема криміналістикою, можемо зазначити наступне.

По-перше, системне, поглиблене вивчення стратегії й тактики як діяльності, спрямованої на запобігання та подолання протидії при процесуальному дослідженні злочинів, дає змогу забезпечити суб'єктів ОРД раціональними, законними та допустимими криміналістичними й психологічними засобами дослідження (наприклад, тактичні операції «затримання на гарячому», «перевірка алібі», «перевірка особи, яка визнала себе винною» тощо). По-друге, потреби практики розслідування злочинів у складній криміногенній обстановці сприяють залученню «нетрадиційних методів» розслідування злочинів: використання даних біоритмології, гіпнології, поліграфології тощо. По-третє, згідно з принципами психології ОРД перспективним має стати так званий «профайлінг» - дослідження зі створення узагальнених криміналістичних портретів («психологічних портретів») осіб, які вчиняють злочини окремих видів, переважно серійних злочинців. Вони дозволяють із достатнім ступенем імовірності встановлювати докримінальну та посткримінальну поведінку цих осіб, а тому не тільки цілеспрямовано вести їх розшук, а й визначати тактику й методику розслідування вчинених ними злочинів. Також плідним може стати контент-аналітичний метод щодо складених протоколів, доповнених спостереженнями невербальної поведінки підозрюваних при проведенні оперативно-розшукових і слідчих заходів у злочинній групі. Традиційними методами, які мають бути доступні не тільки дослідникові, а й оперативному співробітникові, залишаються спостереження, бесіда, оцінка особистої історії підозрюваного, оцінка продуктів і наслідків діяльності. Важливо подбати й про методи навчання персоналу міліції, зокрема, уніфікацію процедур підготовки для покращання взаємодії працівників правоохоронних органів із населенням, захист прав громадян, підвищення громадської безпеки, а також безпеки професійної діяльності самих правоохоронців, особливо з огляду на нові «реалії», а головне - ефективну протидію латентним злочин-

нам, що скоюються не лише на побутовому, а й екстремістському ґрунті. Тобто, ідеться не лише про криміналістичну трансформацію знань, – точка зору, яку відстоюють деякі автори до організації ОРД [3; 4; 7]. Сучасна ОРД припускає активне творче пристосування знань, засобів і методів гуманітарних, природничих, точних наук для вирішення завдань кримінального провадження (не з метою наукових досліджень), а в цілому – створення на їх основі польових психолого-криміналістичних методів роботи з доказами (з метою наукових досліджень). Це є якісно інший процес інтеграції наукового знання, ніж звичайний, з використанням кримінально-правових знань.

Як за все більш урізноманітнюваним методичним доробком, так і за гносеологічними питаннями, спостерігаємо, що в сучасній теорії ОРД комплексний підхід зі своєю методологією стає панівним, реалізуючи комунікативну парадигму різних суб'єктів розслідування злочину у формах співорганізації різноманіття наукових поглядів і точок зору. У теорії та практиці психологічного забезпечення ОРД і кримінального процесу він спонукає до міждисциплінарної взаємодії в науковому просторі, ґрутуючись, зокрема, на суб'єктно-діяльнісному підході.

Висновки. Таким чином, з одного боку, саме об'єктивні зміни в теорії й практиці оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу, розпочате формування ґрунтовних засад кримінально-правової політики (новий КПК, правовий дозвіл негласних слідчих (розшукових) дій тощо), значне ускладнення оперативної обстановки, обтяженої терористичним компонентом, а з іншого – потужні дослідницькі розроблення з професійних проблем теорії та практики та в психології ОРД, уявлення про взаємодію й узаємозв'язок діяльнісних систем при посиленні методологічного значення категорії діяльності, системного підходу разом із заходами мультипарадигмальної методології – визначають проблемні методологічні питання в теорії та практиці ОРД, сприяють залученню психологічних знань до її наукового тезаурусу, вимагають створення й запровадження в практику нових наукових комплексів, таких, як психологія ОРД, особливо за окремими напрямками цієї діяльності.

Використані джерела:

1. Андреева Г. М. В поисках новой парадигмы: традиции и старты XXI в. // Социальная психология в современном мире / Г. М. Андреева / Под ред. Г. М. Андреевой. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 7–26.
2. Бараненко Б.І. Особливості використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ України за сучасних умов. Навчально-практичний посібник / Б. І. Бараненко, Д. О. Александров, О. В. Бочковий та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. А. В. Іщенко, д-ра псих. наук, проф. В. С. Медведєва; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. – 354 с.

3. Борисов В. І. Поняття кримінально-правової політики / В. І. Борисов, П. Л. Фріс // Вісник асоціації кримінального права України. – 2013. – №1. – С. 18–19.

4. Зеленецький В. С. Антиуголовная політика України / В. С. Зеленецький // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми : Мат-ли міжнар.наук.конф. (Донецьк, 17–18 листопада 2006 р.) – Донецьк : Донец. юрид. ін-т ЛДУВС, 2006. – С. 19–20.

5. Костенко О. Поняття об'єкту злочину: дискусію варто продовжити / О. Костенко, А. Ландіна-Вишовська // Право України. – 2008. – №4. – С. 101–105.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України (відповідає офіційному текстові). – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 254 с.

7. Кубарев І.В. Поняття взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів / І.В. Кубарев / Наук. вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2010. – №2. – С. 181–185.

8. Наказ МВС України № 777 від 07.09. 2005 р. «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними службами органів внутрішніх справ України в розкритті й розслідуванні вчинених злочинів».

9. Оперативно-розшукове супроводження кримінального судочинства в Україні : [навчальний посібник] / [Б. І. Бараненко, О. В. Бочковий, В. І. Тарабановська і ін.] ; за заг. редакцією проф. К. В. Антонова, проф. Б. І. Бараненка ; МВС України, Луганський держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 216с.

10. Погорецький М. А. Поняття «діяльність» та його значення для теорії ОРД / М. А. Погорецький // Вісн. Акад. правових наук України. – 2004. – № 3 (38). – С. 202–213.

11. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : [монографія] / М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс ЛПД, 2007. – 576 с.

12. Проневич О. Державна політика у сфері протидії злочинності: проблеми нормативно-правової артикуляції / Олексій Проневич // Протидія злочинності: теорія та практика : зб. мат-лов VI Міжвузівськ. наук-практ конф. студентів (курсантів), аспірантів та молодих учених (Київ, 16 травня 2014 року). – К. : Нац. акад. прокуратури України, 2014. – С.164–167.

13. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №22. – Ст. 303.

14. Про основи державної політики щодо протидії злочинності: проект закону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/314729?sessionId=FB980DD016A62F2BA2710BFA0374AA9D>.

15. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології (досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату) : [навч.-метод. посіб.] / В. В. Рибалка. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 204 с.

16. Слюсаревський М. Історіогенез соціальної психології як джерело уявлень про її змістовний обсяг, дисциплінарну побудову, науковий статус / Микола Слюсаревський // Психологія і суспільство. – 2013. – № 2. – С. 45–57.

17. Тацій В. Я. Українська держава і право на початку XXI століття / В. Я. Тацій // Право України. – 2010. – №1. – С. 6–14 с.

18. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології/ Віталій Олександрович Татенко / Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенко. – К. : Либідь, 2006. – С. 316–358.

19. Фурман А. В. Методологія парадигмальних досліджень у психології: [монографія] / Фурман Анатолій Васильович. – К. : Інститут соціальної і політичної психології НАПН України. – Тернопіль : Економічна думка, 2013. – 100 с.

20. Шинкаренко І. О. Використання психологічних знань в оперативно-службовій діяльності працівників кримінальної міліції / І. О. Шинкаренко // Наук. вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – №1 (58). – С. 584–590.

21. Щедровицький Г. Методологічна організація сфери психології / Гергій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2000. – № 2. – С. 7–24.

Бараненко Б.И., Богучарова Е.И., Криволапчук В.А. Психология оперативно-розыскной деятельности и её методологическая функция

В статье исследуются проблемные вопросы методологической функции оперативно-розыскной деятельности с позиций субъектно-деятельностного подхода, в частности, перспективы включения в познавательный тезаурус социально-психологического компонента; подходов различных теорий к оперативно-розыскной деятельности как системному объекту; трансформации разнонаправленных оперативных мер в единый легитимный институт поиска и фиксации фактических данных о преступных деяниях отдельных лиц и групп с целью их пресечения, а также в интересах уголовного производства, в частности, обеспечения его доказательственной информацией.

Ключевые слова: *методология, оперативно-розыскная деятельность, психология ОРД, субъектно-деятельностный подход.*

Baranenko B.I., Bogucharova O.I., Krivolapchuk V.O. Operative search activity's psychology and its methodological function

Deep socio-economic transformations and integration of Ukraine to the international normatively-legal society were challenged for positive changes in Ukrainian militia but also linked with sharp growth of all types of crimes, especially «severe» (terrorism, separatism, hired murders at al.). This fact serves as the actual theoretical foundation to study the socially dangerous organized groups and their organized crimes, and also development of complex socially-psychological orientated methods as to operative reacting system for all departments of Ukrainian militia and operatively-search activity (OSA) too. There are widely scientific studies on a theory and practice of the OSA, its methodological update, and as for the use of the special psychological knowledges in the militia OSA' measures in the articles and monographs of ukrainian authors.

Objective. This study is aimed to research the Ukrainian militia OSA's problems on the basis of general scientific subject-activity approach.

Methods were logician-theoretical, methodology of socially-psychological sciences, normative acts.

Results. Taking into account that the Ukrainian militia moves to its new the normatively-legal institute of the operatively-search assistance for the criminal law proceeding, the authors have proposed to consider: 1) OSA as a system object, having activity's nature; 2) its object-subject relations from point of view of communicative paradigm; 3) OSA's strategy and tactics as requiring interdisciplinary and intersystem's coordination.

As a result it allows to present the OSA's subject matter as dynamic subject-activity system on counteraction to the socially dangerous criminality, having multimodal antilaw character. The category of OSA's subject is then determined as base and integrative (during coordinated co-operation of different subjects of criminal crimes' investigations).

Authors have specified on the substantial growth of socially-psychological OSA's component for Ukrainian militia too, prospects of overdetermination of its system object in a new normatively-legal situation, transformations of OSA's methods with the social practice category' support, providing their efficiency and one of the main instruments of theoretical-methodological researches.

Conclusion. The paper is devoted to the militia influence study. Methodological operatively-search reacting assistance as life satisfaction and anticriminal activity's orientated with engagement of socially-psychological OSA's component should be provided in the situation of normatively-legal social changes in Ukrainian militia by militia's subjects.

Key words: *interdisciplinary coordination, legitimate institute, methodology, operatively-search activity (OSA) in militia, OSA's psychology, system object, subject-activity approach, Ukrainian militia (police).*

УДК 343.98 (477)

Б.А. Бурбело

ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОРУПЦІЄЮ

У статті проаналізовано проблеми розслідування слідчими корупційних злочинів. Досліджено елементи криміналістичної характеристики корупційних злочинів, особливості планування та висунення версій; типові слідчі ситуації й відповідні їм комплекси гласних та негласних слідчих (розшукових) дій; особливості тактики окремих слідчих дій; специфіку використання спеціальних знань; особливості взаємодії слідчого з іншими службами під час розслідування корупційних злочинів.

Планова організація розслідування корупційних злочинів дозволяє найбільш ефективно використати усі передбачені законом засоби й методи розкриття й попередження злочинів, допомагає у використанні науково-технічних засобів і методів виявлення, фіксації та дослідженні доказів, засобів та методів оперативної боротьби зі злочинами, захисті громадськості.

Ключові слова: *корупція, корупційний злочин, слідчі дії, розслідування корупційних діянь.*

Постановка проблеми. В умовах сучасного суспільного розвитку та інтеграції України до загальносвітових глобалізаційних процесів однією з найбільших та найнебезпечніших загроз для нашого майбутнього є корупція та її неконтрольоване проникнення в усі сфери суспільно-політичного, соціально-економічного та правового життя нашої держави. Корупція є найбільшою хворобою політичної бюрократії сьогоднішньої епохи. Наявність корупції свідчить про неефективність влади, її неієздатність, функціональну недосконалість системоутворювальних державних та суспільних інститутів. Але це явище не є здобутком цивілізованого суспільства.

Відповідно до законодавства України корупція – це використання особою, зазначеною в частині першій статті 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей для одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей [6]. Під час розслідування корупційних злочинів у слідчих виникають певні труднощі, оскільки ця категорія злочинів характеризується великою складністю виявлення їх ознак і процесу доказування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розроблення теоретичних досліджень із розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією, розглядалися в наукових працях таких учених, як О.В. Баулін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В.І. Галаган, В.К. Гавло, О.Г. Гельманов, М.В.Даньшин, Г.Г. Зуйков, Н.І. Клименко, В.М. Карагодін, Г.В. Костильова, Н.В. Кручиніна, А.М. Кустов, В.П. Лавров, В.К. Лисиченко, М.І. Мельник, П.В. Цимбал, В.Ю. Шепітько та ін.

Водночас зазначені дослідження проводилися в інших соціально-економічних та правових умовах, а використання їх результатів можливе лише через призму українських реалій та сучасного законодавства.

Формування цілей. Корупційні злочини є найскладнішими з точки зору доказування й потребують високої кваліфікації слідчого та готовності оперативно та ефективно використовувати надані повноваження.

Для досягнення цієї мети слідчим необхідно знати криміналістичну характеристику корупційних злочинів; особливості планування та висування версій; типові слідчі ситуації й відповідні їм комплекси гласних та негласних слідчих (розшукових) дій; особливості тактики окремих слідчих дій; специфіку використання спеціальних знань; особливості взаємодії слідчого з іншими службами.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика службових злочинів корупційної спрямованості є однією з найбільш важливих складових методики розслідування, оскільки має багатий інформаційний потенціал, що застосовується для формування саме теоретичної бази

версії. Ми розглядаємо криміналістичну характеристику службових злочинів корупційної спрямованості як ієрархічну, за ступенем криміналістичної значущості, систему елементів, що визначаються способом та механізмом їх вчинення, характером суб'єктів указаної діяльності, сферою та особливостями основної службової діяльності, у якій задіяні особи, які вчинили такий злочин тощо. До елементів внутрішньої структури службових злочинів відносимо: особу злочинця службових злочинів; мету, мотиви скоєння злочину з перевагою корупційних інтересів; наявність і порушення системи законодавчих актів та інших правових норм, що визначають повноваження і функції службових осіб; обстановку вчинення злочину, куди, окрім часу, місця та інших факторів злочину, входить і специфіка службового середовища; механізм учинення злочину.

До комплексу дій злочинів, що утворює спосіб зчинення злочину, входять дії злочинців з підготовки, вчинення й приховування корупційного злочину, направлені на досягнення злочинного результату. Також до вчинення цих дій, зазвичай, входить керування корупційними зв'язками з іншими учасниками злочинів, розроблення спільного плану дій корупціонерів, підготовки й прийняття відповідних актів, складання інших документів для створення умов, що сприятимуть учиненню злочинів і комплекс заходів з можливої протидії правоохоронним органам, зокрема, змова, підкуп інших співробітників правоохоронних і контролюючих органів [4, с. 35].

Загальним способом учинення всіх корупційних злочинів є зловживання наданими повноваженнями. До групових способів учинення таких злочинів віднесено: незаконні дії з майном, що перебуває у віданні або на яке розповсюджується вплив суб'єкта корупції, отримання незаконної вигоди ним чи його близькими особами, не пов'язане з розкраданням майна, службове підроблення, інші види зловживання владою та службовим становищем.

На нашу думку, до головних способів приховування злочинів, пов'язаних із корупцією, відноситься фальсифікація обліку й звітності; унесення змін до документів; заміна або виготовлення фіктивних документів; знищення документів; штатні переміщення; знищення матеріальних слідів злочину; підписання актів здачі-прийняття замовлених послуг без їх існування. Крім того, встановлено, що такий корупційний злочин як службове підроблення є способом приховування інших злочинів у сфері службової діяльності, наприклад, зловживання владою і службовим становищем, перевищення влади і службових повноважень, хабарництво тощо.

Здебільшого особи, які вчиняють корупційні злочини, мають досить добру загальну й спеціальну освіту, добре знають технологію виробництва, облік і звітність. Вони наділені правом розпоряджатися цінностями, виготовляти відповідні документи, уміють контактувати з людьми, які представляють для них інтерес, і завойовувати їхню довіру. Комунікати-

вність та організаторські здібності мають особливе значення при підготовці, здійсненні й приховуванні злочину.

Під слідами службових злочинів корупційної спрямованості розуміємо результати їх відображення на різноманітних елементах навколишнього світу, у якому така злочинна діяльність відбувається. Особливостями розслідування є те, що злочинна діяльність має досить низький відсоток її відображення очевидцями. Часто очевидцями стають колеги службової особи, які в силу корпоративних причин не завжди стають надійними джерелами отримання інформації, а навпаки, здійснюють протидію розслідуванню. Як носії слідів найбільше значення мають різноманітні документи, виконані під час здійснення певних дій корупційного характеру. Облік динаміки процесу утворення слідів злочину залежить від застосування конкретного способу, дозволяє правильно вибрати момент припинення виявленого розкриття й спрогнозувати, де й у якій формі можна виявити його сліди.

Зважаючи на те, що розслідування корупційних злочинів є складним і значимим за обсягом процесом, слідчому необхідно враховувати всі слідчі ситуації, які можуть виникати й безпосередньо використовувати всі свої набуті теоретичні знання та практичний досвід.

Планова організація розслідування корупційних злочинів дозволяє найбільш ефективно використати всі передбачені законом засоби й методи розкриття й попередження злочинів, допомагає у використанні науково-технічних засобів і методів виявлення, фіксації та дослідження доказів, засобів та методів оперативної боротьби зі злочинами, захисті громадськості. За допомогою планування досягається вмале поєднання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, координація діяльності між різними відомствами та службами по конкретному кримінальному провадженні [5, с. 18].

При плануванні розслідування злочинів зазначеної категорії, необхідно враховувати, що переважну їх кількість становлять посадові або корисливі злочини у сфері економіки, пов'язані з виконанням винними особами службових обов'язків.

Більшість таких корупційних злочинів залишаються латентними, що пояснюється зростанням «професіоналізму» злочинців, недосконалістю законодавства, тісними контактами осіб, які володіють значними грошовими сумами, здобутими злочинним шляхом, з державними службовцями. Такі злочини носять організований характер, який, зазвичай, виключає відкриті конфлікти між їх учасниками, що сприяє приховуванню їх злочинної діяльності.

Усі службові злочини корупційної спрямованості об'єднує подібність в основних, принципових рисах механізму підготовки, учинення, приховування й відображення злочинної діяльності; подібність типових носіїв та джерел слідової інформації [3, с. 30]. Тому на початковому етапі розслідування кри-

мінального провадження слідчий повинен діяти швидко, встигнути виявити й зібрати максимальну кількість доказів, які в іншому випадку можуть зникнути або бути знищеними, спрямувати зусилля на розкриття злочинів «по гарячих слідах», установлення й затримання винних, забезпечити можливість відшкодування збитків, заподіяних злочином [2, с. 101].

На нашу думку, при виявленні ознак злочину, пов'язаного з корупцією, слідчому необхідно проводити нижчезазначені слідчі дії.

1. Огляд місця події, речей і документів; огляд службового приміщення організації, установи, де працює підозрюваний; огляд його житла чи іншого володіння; та інших місць, наприклад, місця зустрічі фігурантів злочину поза межами службових приміщень (громадські місця, кафе тощо), автомобілі, місця відпочинку. Особливого значення набуває якісне проведення огляду документів, що стосуються діяльності підозрюваного та його оточення. Для вирішення цих питань слідчому доцільно запросити для участі в огляді фахівців, зокрема з бухгалтерського обліку. Усі вилучені речі й документи підлягають негайному огляду й опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду.

2. Обшук за місцем роботи, проживання, в інших місцях перебування підозрюваного та його співників для виявлення документів та предметів, які викривають його протиправну діяльність.

3. Допити свідків, потерпілих, підозрюваного та його співучасників.

4. Призначення експертиз (судово-економічної, судово-товарознавчої, технічної експертизи документів, почеркознавчої, авторознавчої, фоноскопичної та інших спеціалізованих експертиз) [1, с. 8].

До основних завдань, які вирішуються слідчим на подальшому етапі розслідування корупційних злочинів, слід віднести: 1) формування системи доказів щодо обвинувачення особи у вчиненні злочину (установлення злочинної діяльності особи в повному обсязі); 2) установлення всіх співучасників та причетних до вчинення злочину; 3) установлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, і прийняття заходів щодо їх усунення; 4) забезпечення відшкодування збитків, завданих злочином.

Установлення всіх співучасників злочину впливає на об'єктивність і повноту розслідування події злочину. Типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування корупційних злочинів визначаються позицією, що займає підозрюваний на досудовому слідстві: а) він визнає себе винним повністю; б) він визнає себе винним частково; в) він не визнає себе винним у вчиненні злочину. Тому завданням слідчого є збір даних, які характеризують особу підозрюваного. Їхній аналіз дозволить слідчому обрати правильну тактику поведінки з підозрюваним, з'ясувати причини вчинення злочину тощо.

Під формуванням системи доказів з обвинувачення особи у вчиненні злочину необхідно розуміти процес накопичення слідчим під час розслідування події злочину достовірної й повної інформації, яка свідчить

про те, що саме підозрювана особа вчинила злочин. І таке твердження, з огляду на зібрані у справі докази, не викликає сумнівів.

Висновки. Уважаємо, що узагальнення інформації щодо типових способів учинення злочину та притаманних їм слідів, місця та обстановки вчинення злочину, характеристики особи злочинця, дотримання слідчими процесуальної процедури при виявленні, фіксації та розслідуванні злочинів, пов'язаних із корупцією, спрямовують на збирання, фіксацію та дослідження доказової інформації, яка в подальшому дозволить установити вину підозрюваного, обставини вчинення корупційного злочину, забезпечить швидке, повне, всебічне та об'єктивне розслідування всіх епізодів злочинної діяльності корупціонера.

Використані джерела:

1. Галаган В. І. Слідчі дії: проблеми визначення / В. І. Галаган // Часопис Національного університету «Острозька академія». – 2010. – № 1. – С. 1-10. – (Серія «Право»).

2. Кимлик Н. В. Початковий етап розслідування корупційних злочинів / Н. В. Кимлик, М. О. Волкова // Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та напрями розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 30 травня 2012 року) : [у 2-х частинах]. – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2012. – Ч.2. –С. 100-102.

3. Букаев Н. М. Особенности методики расследования должностных преступлений коррупционной направленности : [монография] / Н. М. Букаев, В. В. Крюков. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 176 с.

4. Коваль А. В. Основные сферы проявления коррупционных отношений в Вооруженных силах / А. В. Коваль // Криминалистическое обеспечение расследования преступлений коррупционной и экономической направленности : материалы 52-х криминалистических чтений : Ч. 1. – М. : Акад. Управления МВД РФ, 2011. – С. 35-37.

5. Коновалов Е. Ф. Розыскная деятельность следователя: учебно-практическое пособие / Е. Ф. Коновалов. – М., 1973. – 57с.

6. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07 квітня 2011 року № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.

7. Шепітько В. Ю. Розслідування злочинів корупційної спрямованості: науково-практичний посібник / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель. – Х. : Харків юрид., 2013. – 220 с.

Бурбело Б.А. Основы методики расследования преступлений, связанных с коррупцией

В статье проанализированы проблемы расследования следователями коррупционных преступлений. Исследованы элементы криминалистической характеристики коррупционных преступлений, особенности планирования и

выдвижения версий; типичные следственные ситуации и соответствующие им комплексы гласных и негласных следственных (розыскных) действий; особенности тактики отдельных следственных действий; специфику использования специальных знаний; особенности взаимодействия следователя с другими службами при расследовании коррупционных преступлений.

Плановая организация расследования коррупционных преступлений позволяет наиболее эффективно использовать все предусмотренные законом средства и методы раскрытия и предупреждения преступлений, помогает в использовании научно-технических средств и методов обнаружения, фиксации и исследования доказательств, средств и методов оперативной борьбы с преступлениями, помощи общественности.

Ключевые слова: *коррупция, коррупционное преступление, следственные действия, расследование коррупционных деяний.*

Burbelo B. A. Basic methods of investigation of crimes related to corruption

The article analyzes the problem of corruption crimes investigation. There were studied the main elements of the corruption crimes criminalistics characteristic: the features of planning and nominating versions; the typical situations of investigation and corresponding them systems detective acts; the tactic's features of the specific inquisitional acts; the habitudes of using various specialists; investigator's interaction with other services during the corruption crimes investigation.

The planned corruption crime organization in the investigation help to use all the means, wich are provided by law, more effectively. It also allows to use scientific and technological instrumentations and methods to educe, research and identificate evidences; also to prevent crimes and help the public. Therefore, the initial investigation stage of criminal proceedings investigator must act quickly to have time to identify and collect the maximum amount of evidence that might otherwise be destroyed or disappear, make efforts to solve crimes «hot pursuit», installation and arrest the perpetrators, provide for compensation caused offense. The main tasks to be solved by the investigator to stage further investigation of corruption offenses include: 1) formation of argument on charges of committing a crime the person (the person establishing criminal activities in full); 2) the establishment and all partners involved in the offense; 3) establish the causes and conditions that contributed to the commission of a crime and taking measures to address them; 4) providing for damages caused by crime.

Synthesis information about typical ways of committing crime and inherent traces, places and circumstances of the offense, offender characteristics, compliance with procedural investigative procedures in identifying, recording and investigation of crimes related to corruption, pointing to the collection, recording and investigation of evidence-based information which subsequently will establish the guilt of the suspect, the circumstances of the crime of corruption, ensure rapid, complete, thorough and objective investigation.

Key words: *corruption, corruption crime investigations, investigation of corruption.*

УДК 343.985.5

О.О. Деревягін,
О.А. Плішань**ШЛЯХИ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ КАРНОГО РОЗШУКУ
З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ
ПРИ ПІДГОТОВЦІ ТА ПРОВЕДЕННІ ОПЕРАЦІЙ
ЩОДО ЗАХОПЛЕННЯ ОСІБ, ЯКІ СТАНОВЛЯТЬ
СУСПІЛЬНУ НЕБЕЗПЕКУ**

Розглянуто організаційно-тактичні особливості взаємодії підрозділів карного розшуку з іншими суб'єктами протидії злочинності при підготовці та проведенні операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку. Обґрунтовано, що вдосконалення такої співпраці є одним з основних напрямів формування ефективної стратегії боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: *підрозділи карного розшуку, протидія злочинності, захоплення особи, яка становить суспільну небезпеку.*

Постановка проблеми. Узаємодія підрозділів карного розшуку з іншими оперативними підрозділами як необхідний елемент організації їх оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) постійно привертає увагу сучасних українських науковців, які досліджують актуальні проблеми діяльності карного розшуку щодо виявлення окремих видів злочинів та в окремих напрямках і організаційно-тактичних формах протидії злочинності, зокрема при підготовці та проведенні операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку.

Безперечно, розшук і захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку є одним із найважливіших завдань, що стоять перед органами внутрішніх справ (далі – ОВС). Але відповідна оперативно-службова діяльність підрозділів карного розшуку при виконанні зазначених завдань не дозволяє в повному обсязі самостійно виконувати їх, а потребує спільної діяльності, тобто належним чином організованої взаємодії. Нині проблема реалізації як внутрішньої, так і зовнішньої взаємодії підрозділів карного розшуку залишається невирішеною, зокрема з питань підготовки та проведення операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узаємодія оперативних підрозділів розглядається переважно в контексті фундаментальних наукових досліджень загальних та окремих проблем удосконалення організації й тактики ОРД. Особливостям узаємодії між оперативними підрозділами ОВС України присвячені праці більшості сучасних українських учених. Потрібно, зокрема, відзначити, докторські дослідження К.В. Антонова, І.О. Воронова, В.Я. Горбачевського, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, І.П. Козаченка, Д.Й. Никифорчука, В.Л. Ортинського, Ю.Ю. Орлова, М.А. Погорецького, В.Д. Пчюлкіна, М.Б. Саакяна, О.П. Снігерьова, В.Є. Тарасенка, І.Ф. Харабєрюша, М.Л. Шелухіна В.В. Шендрика та ін.

Діяльність підрозділів карного розшуку та важливі аспекти їх узає-

модії з іншими оперативними підрозділами ОВС входили до предмета комплексних досліджень українських науковців, які розглядали окремі напрями протидії злочинності, а також організацію й тактику протидії окремим видам злочинів. Серед них можна виділити кандидатські дисертації С.І. Апухтіна, Г.М. Бірюкова, О.А. Гапона, О.О. Деревягіна, С.В. Діденка, В.В. Зубенка, А.М. Кислого, І.М. Колошка, А.Г. Лісового, С.Б. Мелешева, Б.Ф. Мицака, В.В. Поливоди, В.О. Сілюкова, В.Є. Тарасенка, В.Г. Телійчука.

Як окремих предмет взаємодія оперативних та інших підрозділів ОВС досліджувалася в кандидатських дисертаціях А.А. Глієвого, В.В. Іванова, В.М. Крутлого, Є.В. Лузогубенка, О.І. Хараберюша.

Проте незважаючи на велику кількість наукових праць, у яких знайшли висвітлення різноманітні аспекти та особливості взаємодії між оперативними підрозділами ОВС, дослідженню проблем взаємодії підрозділів карного розшуку з іншими суб'єктами протидії злочинності при підготовці та проведенні операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку, не було приділено належної уваги.

Формування цілей. Метою статті є визначення можливих напрямів взаємодії підрозділів карного розшуку з іншими суб'єктами протидії злочинності при підготовці та проведенні операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку.

Виклад основного матеріалу. Ефективність протидії злочинності залежить, зокрема, від злагодженої взаємодії оперативних служб ОВС з іншими правоохоронними органами, державними і недержавними установами громадськістю тощо. Окремим фактором, який зумовлює необхідність взаємодії, є значимість інформаційного обміну, завдяки якому забезпечується можливість повноцінного використання набутої оперативної інформації. Усе зазначене свідчить про актуальність наукових досліджень питань взаємодії підрозділів карного розшуку з іншими суб'єктами протидії злочинності як важливої складової організаційного забезпечення їх роботи у сфері охорони та захисту прав особи та суспільства правоохоронними засобами.

Узаємодія підрозділів карного розшуку при підготовці та проведенні операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку, з іншими оперативними підрозділами ОВС України є важливим та необхідним елементом організації оперативно-розшукової протидії злочинності службою карного розшуку. Удосконалення такої взаємодії є одним з основних напрямів формування відповідної стратегії протидії злочинності. Завдяки комплексному використанню сил та засобів під час узаємодії оперативних підрозділів вирішуються найбільш складні завдання з оперативного пошуку, попередження та припинення злочинів, а також захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку. Узаємодія є складним динамічним процесом, адже її потрібно одночасно розглядати як у площині взаємного обміну інформацією, так і як сумісних дій щодо плану-

вання й реалізації оперативно-розшукових можливостей та надання допомоги іншим підрозділам наявними силами й засобами.

Узаємодія є науковою та практичною категорією. Науково-практичні рекомендації втілюються у видання нормативно-правових актів, які безпосередньо регламентують порядок здійснення взаємодії між окремими оперативними підрозділами, що є необхідною умовою впорядкування організації їх діяльності. Положення теорії ОРД, що визначають сутність, зміст, форми та види взаємодії щодо окремих оперативних підрозділів - становлять фундамент для використання відповідних наукових напрацювань у нормотворчій та правоохоронній діяльності [1].

Узаємодія, поряд з юридичною наукою, вивчається в таких суспільних науках, як філософія, психологія, соціологія. Філософією закладено універсальний погляд на взаємодію, яка розглядається як загальна форма взаємозв'язку між явищами, суть якої полягає у зворотній дії одного предмета чи явища на інше в просторі й часі. З позиції матеріалістичної діалектики взаємодія є виявом єдності протилежностей [2, с. 78].

Розглядаючи природу взаємодії між оперативними підрозділами, які за основними ознаками відносяться до соціальних систем, доцільно використовувати положення кібернетики (з давньогрецької - мистецтво управління), яка вивчає загальні закономірності процесів управління й передачі інформації, зокрема, і в соціальних системах [3, с. 256]. У кібернетичі та соціальному управлінні взаємодія визначається як форма спрямованого впливу для досягнення конкретної мети, а також процес обміну інформацією [4, с. 12].

Військовою наукою взаємодія розглядається з точки зору найбільш ефективного використання збройних сил для досягнення перемоги, як процес, що організується за завданнями, місцем і часом з метою найбільш ефективного використання наявних сил і засобів для досягнення необхідного результату при виконанні бойового службового завдання [5, с. 238; 6, с. 67-75].

Організація взаємодії підрозділів карного розшуку під час проведення оперативно-розшукових операцій заснована на принципах, вироблених саме військовою наукою, що закономірно пояснюється, якщо розглядати ОРД як сферу протистояння правоохоронних органів, з одного боку та злочинності - з іншого.

Узаємодія підрозділів карного розшуку з іншими суб'єктами протидії злочинності при підготовці та проведенні операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку, має свою специфіку та потребує самостійного дослідження. Саме тому ми вважаємо, що провідне місце в цьому напрямі посідає Департамент карного розшуку МВС України як самостійний структурний підрозділ центрального апарату МВС, який належить до кримінальної міліції та згідно з чинним законодавством України здійснює ОРД. До основних завдань цього Департаменту в досліджуваній сфері на-

лежать: організація взаємодії з підрозділами центрального апарату МВС, ГУМВС, УМВС, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, установами, громадськими організаціями, а також правоохоронними органами зарубіжних країн і міжнародними організаціями у вирішенні питань боротьби зі злочинністю; ужиття заходів щодо підвищення професійного рівня, службової та оперативної готовності працівників карного розшуку до виконання завдань, визначених законодавством України та нормативно-правовими актами МВС України.

У зазначеному нами контексті, передусім, потрібно визначити сутність взаємодії підрозділів карного розшуку ОВС України з іншими оперативними підрозділами під час підготовки та проведення операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку та з'ясувати окремі чинники, що можуть вплинути на її ефективність.

У теорії ОРД взаємодія переважно розглядається в окремих та загальних напрямках оперативно-розшукової протидії злочинності та щодо окремих суб'єктів. Систематизувавши та узагальнивши думки науковців, які в різні часи розглядали важливі аспекти взаємодії, бачимо, що взаємодія визначається переважно як спільні дії оперативних та інших підрозділів і служб, а саме:

1. Спільна комплексна діяльність узаємно непідпорядкованих служб і підрозділів ОВС, спрямована на вирішення загальних завдань [7, с. 16].

2. Спільні погоджені дії на підставі нормативно-правових положень, спрямованих на запобігання або розкриття злочинів, а також на розшук злочинців, які втекли або переховуються [8, с. 9].

3. Спільна діяльність непідпорядкованих за службою оперативних підрозділів для максимальної концентрації спільних сил і засобів для найбільш ефективного вирішення тактичних завдань [9, с. 335].

4. Спільні комплексні або узгоджені за часом та місцем дії оперативних підрозділів щодо вирішення спільними зусиллями завдань під час протидії злочинності [10, с. 139–140].

5. Спільна концентрація сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети та здійснення відповідних спільних заходів [11, с. 177–203].

За характером зв'язків взаємодія підрозділів карного розшуку з іншими оперативними підрозділами поділяється на два види:

1. Безпосередню, яка встановлюється між ланками одного оперативного підрозділу під час сумісного вирішення завдань із підготовки та проведення операцій щодо захоплення осіб, які складають суспільну небезпеку, та передбачає встановлення прямих, безпосередніх зв'язків між оперативними підрозділами. Наприклад, взаємодія між співробітниками карного розшуку та підрозділу БНОН у межах окремого міськрайліноргану.

2. Опосередковану, коли відносини взаємодії з іншим оперативним підрозділом організуються та підтримуються через управлінську ланку (МВС,

ГУМВС, УМВС). Приклад – організація взаємодії з оперативними підрозділами ОВС іншого регіону. Потрібно зазначити, що при здійсненні такої взаємодії, додатково виникають ще й відносини координації [12].

Узаємодія оперативних підрозділів здійснюється в таких організаційно-тактичних формах:

1. У формі оперативного пошуку. Спільні заходи оперативних підрозділів здійснюються під час комплексних пошукових дій для отримання та перевірки оперативної інформації про раніше невідомі об'єкти оперативної уваги, а також при підготовці та проведенні операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку, («Канал», «Мак», «Генофонд», «Батискаф», «Зброя та вибухівка», «Розшук», «Метал», «Інтелект», «Ринок», «Мігрант», «Іноземець», «Побут», «Нагляд», «Берег» тощо). Організаційно такі заходи проводяться під час цільових оперативно-профілактичних операцій та комплексних оперативно-профілактичних відпрацювань територій та об'єктів з ускладненою оперативною обстановкою. Узаємодія під час проведення спільних оперативно-профілактичних операцій має найбільш тісний характер, адже пов'язана з необхідністю здійснення не лише інформаційного обміну між оперативними підрозділами, але й передбачає обов'язкове спільне планування заходів та їх здійснення, а також надання допомоги наявними силами й засобами.

2. У формі оперативної розробки. Як комплексна система оперативно-розшукових заходів, що здійснюється стосовно осіб, які обґрунтовано підозрюються в підготуванні або вчиненні тяжких чи особливо тяжких злочинів, та для встановлення місцезнаходження і, відповідно, захоплення розшукуваних злочинців, безвісно відсутніх осіб та інших осіб, які становлять суспільну небезпеку.

3. У формі оперативно-розшукового забезпечення процесу кримінального судочинства взаємодія між оперативними підрозділами в разі необхідності може здійснюватись як за їх ініціативи, так і координуватись слідчим. У цьому разі відносини взаємодії між оперативними підрозділами мають складний характер, адже в конкретній оперативно-тактичній ситуації, узаємодія носить як процесуальний, так і організаційний характер, зважаючи на те, що обов'язковим суб'єктом процесуальної форми взаємодії є слідчий.

Розглянувши теоретичну модель узаємодії підрозділів карного розшуку з іншими суб'єктами протидії злочинності при підготовці та проведенні операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку, доходимо висновку про розгалуженість та складність зв'язків між ланками однієї системи протидії злочинності. Аналіз відповідних зв'язків, що виникають під час узаємодії підрозділів карного розшуку сприяє оптимальному визначенню, перш за все, важливих стратегічних пріоритетів у напрямі організації діяльності ОВС, адже дозволяє з'ясувати суттєві недоліки їх практичної діяльності в підготовці та проведенні операцій щодо

захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку, намітити шляхи удосконалення нормативно-правового забезпечення їх роботи та оптимізувати структурно-функціональну побудову відповідних підрозділів.

Загальновідомо, що розшук осіб спрямований на захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян, законності, охорони інтересів суспільства та держави від злочинних посягань. Крім того, позитивні результати спільних операцій (дій чи заходів) щодо розпуску озброєних та інших осіб, які становлять суспільну небезпеку, забезпечуються стійким централізованим управлінням задіяними силами та засобами, підтриманням постійної взаємодії між ними. Саме тому одночасно з постановкою завдань даються вказівки щодо взаємодії, при цьому особлива увага звертається на узгодження мети, місця й часу дій щодо блокування району операції, на вжиття всіх можливих заходів для позбавлення злочинців можливості виходу із заблокованої зони.

Наприклад, органи внутрішніх справ України протягом 2005–2015 рр. забезпечували взаємодію: з керівниками слідчих ізоляторів, установ виконання покарань, командирами підрозділів внутрішніх військ, дислокованих на території обслуговування ОВС, на випадок утечі засуджених, осіб, узятих під варту; з головними лікарями Української психіатричної лікарні з суворим наглядом Міністерства охорони здоров'я України та психіатричних лікарень, у структурі яких є відділення з посиленням наглядом, на випадок утечі осіб, хворих на психічні розлади й тих, які учинили суспільно небезпечні діяння та до яких за рішенням суду застосовані примусові заходи медичного характеру в зазначених закладах охорони здоров'я.

Нині така взаємодія здійснюється з вищими навчальними закладами МВС України, установами виконання покарань, частинами і з'єднаннями внутрішніх військ тощо. Для реалізації комплексу заходів щодо розшуку й захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку, можуть утворюватися як групи бойового порядку, так і зведені загони, тобто нештатні угруповання сил і засобів органів, підрозділів внутрішніх справ, з'єднань, частин внутрішніх військ, вищих навчальних закладів МВС України тощо, призначених для надання допомоги ОВС, зокрема підрозділам карного розшуку іншого або свого регіону в посиленні охорони громадського порядку, забезпеченні громадської безпеки та протидії злочинності.

Можна погодитися з В.А. Сягровцем, який стверджує, що значення взаємодії й координації полягає в тому, що вони дають можливість комплексно використовувати сили та засоби різних правоохоронних органів, військових формувань та інших державних органів, оперативні можливості служб і підрозділів у різних сферах життєдіяльності суспільства. Правильно організовані та послідовно здійснювані взаємодія та координація об'єднують зусилля різних відомств для досягнення єдиної мети - конкретної спеціальної операції найбільш раціональним способом [13].

Для взаємодії підрозділів карного розшуку з іншими суб'єктами протидії

злочинності при підготовці та проведенні операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку, характерна спрямованість на досягнення позитивних результатів у цьому напрямі для недопущення вчинення такими особами нових правопорушень, завдання шкоди інтересам держави й суспільства, порушення прав і свобод громадян тощо. При цьому нагальним визнається вирішення проблем, які становлять спільний державний інтерес для учасників взаємодії, а не вузькокорпоративних інтересів.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що на сьогодні механізм взаємодії підрозділів карного розшуку з іншими суб'єктами протидії злочинності при підготовці та проведенні операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку, - детально нерозроблений і невідпрацьований. Проте необхідність такої взаємодії обумовлюється низкою обставин: 1) спільністю завдань, що постають перед ОВС, зокрема підрозділами карного розшуку, які ведуть боротьбу зі злочинністю; 2) особливістю призначення сил і засобів, що застосовуються для виконання завдань із підготовки та проведення операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку; 3) взаємообумовленістю завдань, що стоять перед ОВС у цілому, а підрозділами карного розшуку зокрема, щодо забезпечення захисту життя й здоров'я, прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави, а також запобігання правопорушенням; 4) взаємозалежністю кінцевих результатів їхньої спільної діяльності.

Використані джерела:

1. Біляєв В. О. Взаємодія підрозділів карного розшуку з іншими оперативними підрозділами ОВС в умовах набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України / В. О. Біляєв // Бюлетень з обміну досвідом роботи : наук.-практ. вид. МВС України. - 2013. - № 194. - С. 63-70.
2. Глієвой А. А. Взаємодія кримінальної міліції та оперативних підрозділів державного департаменту України з питань виконання покарань у боротьбі зі злочинністю : дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / А. А. Глієвой - Х. : НУВС, 2003. - 247 с.
3. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. - [2-ге вид., перероб. і доп.]. - К. : Гол. ред. Укр. Рад. енциклоп., 1986. - 817 с.
4. Словарь по кибернетике / под ред. акад. В. С. Михалевича. - [изд. 2-е]. - К. : Гл. ред. Укр. Сов. энциклоп. имени М. П. Бажана, 1989. - 751 с.
5. Украинская советская энциклопедия : в 12 т. - К. : Гл. Ред. Укр. Сов. энциклоп, 1982. - Т. 7. -1982. - 417 с.
6. Устав боевой службы внутренних войск. - М. : Акад. МВД СССР, 1986. - 238 с.
7. Аксенов А. А. Организация взаимодействия в органах внутренних дел, как функция управления : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / А. А. Аксенов - М., 1974. - 285 с.
8. Дедюхин В. В. Основные положения организации взаимодействия аппаратов уголовного розыска с оперативными аппаратами ИТУ в борьбе с преступностью / В. В. Дедюхин, Ф. Г. Канцарин. - М. : Акад. МВД СССР, 1977. - 36 с.

9. Кулаков В. С. Правовые и организационно-тактические вопросы взаимодействия оперативных подразделений криминальной милиции и органов, исполняющих уголовные наказания в раскрытии преступлений : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – Криминальный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В. С. Кулаков. – М., 1996. – 20 с.

10. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Ч. I : підручник / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.

11. Козаченко І. П. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності : [монографія] / І. П. Козаченко, В. Л. Регульський. – Львів : Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС, 1999. – 219 с.

12. Деревягин О. О. Організація і тактика запобігання злочинам підрозділами карного розшуку в курортній місцевості АР Крим (за матеріалами діяльності ГУМВС України в АР Крим) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / Деревягин Олександрович. – Львів, 2010. – 286 с.

13. Сягровець В. А. Тактичні основи службово-бойової діяльності спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ в умовах надзвичайних ситуацій [Електронний ресурс] / В. А. Сягровець // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 1. – С. 127–131. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/jpdf/Pupch_2014_1_41.pdf.

Деревягин А.А., Плішань А.А. Пути взаимодействия подразделений уголовного розыска с другими субъектами противодействия преступности при подготовке и проведении операций по задержанию лиц, которые представляют общественную опасность

Рассмотрены организационно-тактические особенности взаимодействия подразделений уголовного розыска с другими субъектами противодействия преступности при подготовке и проведении операций по задержанию лиц, которые представляют общественную опасность. Обосновывается, что совершенствование такого сотрудничества является одним из основных направлений формирования эффективной стратегии борьбы с преступностью.

Ключевые слова: подразделения уголовного розыска, противодействие преступности, задержание лица, которое представляет общественную опасность.

Derevyahin O.O., Plichan O.A. The way of interaction of divisions of criminal investigation with other subjects of combating crime in the preparation and conduct of operations on detention of persons who pose a danger to the public

As a result of analysis of theory and practice of operatively and search activity basic directions of cooperation of subdivisions of criminal search with others of combating crime in the preparation and conduct of operations to detain persons who are a public danger. Relevance of the topic determined the need to determine the existing problems of practical cooperation between the departments of Criminal Investigation with others of combating crime in the preparation and conduct of operations to detain individuals who pose danger to the public that are associated with the imperfection of legal regulation. A special place in the article devoted to

the organizational forms of interaction.

The basic problem of the interaction of divisions Criminal Investigation with others of combating crime in the preparation and conduct of operations to detain individuals who pose danger to the public, which is to ensure rapid, complete and objective investigation of the criminal proceedings, the prosecution of persons who have committed a crime, remedy the rights and interests of citizens.

As a conclusion, the article pointed out that to date the mechanism of interaction of divisions criminal investigation with others of combating crime in the preparation and conduct of operations to detain individuals who pose a public danger detail undeveloped and unproven.

Co-operation of subdivisions of criminal search at preparation and conducted operations in relation to fascination of persons that present a public danger with other operative subdivisions of organs of internal affairs of Ukraine is the important and necessary element of organization of operational search counteraction to criminality by service of criminal search.

Perfection of such co-operation is one of basic directions of forming of corresponding strategy of counteraction to criminality. Due to the complex use of forces and facilities the most difficult tasks of criminal investigation, warning and stopping of crimes, and also fascinations of persons, that present a public danger, decide during co-operation of operative subdivisions. At the same time, co-operation is a difficult dynamic process, in fact she needs to be simultaneously examined both in plane mutual exchange by information and as compatible actions in relation to planning and realization of criminal investigation possibilities and grant of help to other subdivisions by present forces and facilities.

Key words: *Criminal Investigation Division, fighting crime, the detention of a person who is a danger to the public.*

УДК 343.985.7:343.71:343.346:656.56

**В.В. Коваленко,
А.С. Кудінов**

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРО ПОЧАТОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА ФАКТОМ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО КРАДІЖКУ НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ ІЗ МАГІСТРАЛЬНИХ ТРУБОПРОВОДІВ

У статті на підставі узагальнення та аналізу матеріалів слідчої практики, з урахуванням положень КПК України та інших нормативно-правових документів виокремлено джерела інформації про кримінальні правопорушення за фактами крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів.

Залежно від виділених джерел інформації сформовано типовий перелік документів і відповідних даних, необхідних для прийняття обґрунтованого рішення про початок кримінального провадження.

Ключові слова: *крадіжка, нафта, нафтопродукти, магістральний трубопровід, початок кримінального провадження, джерело інформації про кримінальне правопорушення.*

Постановка проблеми. Проведене узагальнення та аналіз матеріалів слідчої практики, а також результати опитування працівників слідчих та оперативних підрозділів МВС України свідчать, що результативність досудового розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів здебільшого залежить від оперативного реагування правоохоронних органів на інформацію про скоєний злочин. У цьому зв'язку особливої актуальності та значущості набуває організація діяльності правоохоронних органів за отриманою інформацією при прийнятті рішення про початок кримінального провадження.

Частиною 2 ст. 214 КПК України запроваджено новий порядок початку досудового розслідування: унесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі ЄРДР). Так, відповідно до ч. 1 зазначеної статті на слідчого, прокурора покладається зобов'язання невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомити про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування.

Така новела КПК України надає слідчому можливість одразу після виявлення факту вчинення кримінального правопорушення проводити повний комплекс слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, необхідних для проведення повного, всебічного та неупередженого досудового розслідування. При цьому, єдиною слідчою дією, яку чинний КПК дозволяє проводити в невідкладних випадках до моменту внесення відомостей до ЄРДР, є огляд місця події. Під невідкладними випадками розуміється ситуація, за якої зволікання з проведенням огляду місця події може призвести до втрати матеріальних слідів кримінального правопорушення, знарядь та засобів його вчинення, втрати інформації про осіб, які його вчинили.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню кримінально-процесуальних та криміналістичних питань проведення перевірки заяв та повідомлень про злочини присвятили свої праці В.П. Бахін, І.А. Возгрін, В.К. Гавло, В.Д. Берназ, А.В. Іщенко, І.І. Когутич, В.П. Корж, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, І.Н. Соловійов, В.М. Стратонов, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалова, О.В. Челишева, В.Ю. Шепітько, О.А. Яковлева та ін. Однак особливості проведення такої перевірки за фактами крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістрального трубопроводу залишалися нерозглянутими. Відсутність у практичних працівників методичних рекомендацій із тактики її проведення, адаптованих до сучасних потреб правоохоронних органів, не дозволяла вирішувати багато проблем, пов'язаних із порушенням кримінальної справи, а саме: про необхідний

об'сяг перевірки, про засоби, форми здійснення перевірочних дій, і, головне, про тактику перевірки як спосіб діяльності слідчого.

Формування цілей. Метою статті є узагальнення досвіду роботи правоохоронних органів щодо перевірки заяв та повідомлень про факти крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів за КПК України 1960 року та визначення напрямів його використання при прийнятті рішення про початок кримінального провадження за КПК України 2012 року.

Виклад основного матеріалу. Результати дослідження матеріалів кримінальних справ (проваджень) дозволили встановити, що типовими приводами до порушення кримінальних справ за фактами вчинення крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів виступали:

- 1) заява чи повідомлення представника нафтогазотранспортного підприємства – 70,1 % (з яких у письмовій формі – 68,2 %, в усній – 31,8 %;
- 2) безпосереднє виявлення співробітником оперативного підрозділу, слідчим ознак злочину – 29,9 %, яке оформлювалося рапортом¹.

Аналіз наведених відомостей, з урахуванням положень ст.ст. 25, 214 КПК України 2012 року, Положення про порядок ведення ЄРДР [1], Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ щодо попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень [2], показує, що джерелами інформації про кримінальне правопорушення можуть виступати:

- 1) *письмова заява про вчинене кримінальне правопорушення.*

Така заява подається (надсилається поштою, факсимільним зв'язком чи безпосередньо передається до чергової частини) до міськ-, райорганів внутрішніх справ представником нафтогазотранспортного підприємства за фактом виявлення врізання (відводу) або пошкодження вантузного колодезя.

У разі надходження до органу внутрішніх справ заяви нафтогазотранспортного підприємства каналами пошти або факсимільним зв'язком вона реєструється відділом документального забезпечення та режиму й доповідається начальникові органу внутрішніх справ, який шляхом накладення резолюції, спрямовує її для подальшого розгляду до чергової частини.

Оперативний черговий, отримавши заяву (безпосередньо від потерпілого чи заявника або з резолюцією начальника ОВС), за умови наявності в ній відомостей, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення, реєструє її в журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні пра-

---

¹ На підставі вивчення та узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (справ) за фактами крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів, розпочатих за ст. 185, 292 КК України, за період 2001-2015 рр., у Луганській, Полтавській, Дніпропетровській, Вінницькій та Закарпатській областях (усього 172 кримінальних провадження (справи).

вопорушення та інші події й доповідає начальникові слідчого підрозділу. Останній, визначившись із попередньою кваліфікацією, визначає слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування. Процесуально така дія оформлюється дорученням про проведення досудового розслідування, у якому має бути зазначено таке: відомості про слідчого, якому доручено провести досудове розслідування; відомості про час та місце його проведення; прізвище, ім'я, по батькові заявника, відомості про інше джерело обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; відомості про керівника органу досудового розслідування, його підпис, ініціали, прізвище [3, с. 528].

2) усне повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення.

Зазвичай такі повідомлення надходять до чергової частини органу внутрішніх справ (за телефоном або особисто) від посадових осіб компанії-транспортера (найчастіше працівників служби безпеки), які виявили врізання (відвід), пошкодження вантузного колодезя, або затримали зловмисників на гарячому під час установаження врізання (облаштування відводу), безпосереднього викрадення нафти чи нафтопродукту, а також під час їх транспортування.

У разі особистого звернення заявника чи потерпілого з усним повідомленням про крадіжку нафти чи нафтопродукту з магістрального трубопроводу працівник правоохоронного органу оформлює *протокол прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення або таке, що готується*, який передає до чергової частини для реєстрації. У такому протоколі для забезпечення повноти викладених відомостей про ознаки крадіжки нафти чи нафтопродуктів із магістральних трубопроводів, необхідних для обґрунтованого початку досудового розслідування, на нашу думку, слід відобразити відомості про: *обставини події* (зокрема, про дату та час вчинення крадіжки (виявлення врізання, відводу чи пошкодження вантузного колодезя магістрального трубопроводу); місце скоєння крадіжки (з магістрального трубопроводу, вантузного колодезя)); *матеріальну шкоду, завдану правопорушенням* (кому завдано шкоду в результаті вчинення злочину; розмір та вид завданої шкоди; чи є розмір завданої шкоди значним, великим або особливо великим); *спосіб учинення злочину* (шляхом урізання, з використанням відводу чи з вантузного колодезя магістрального трубопроводу); *викрадене майно* (вид нафти чи нафтопродукту, їх кількість); *осіб, які вчинили чи підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення* (зокрема, ким (анкетні та біографічні відомості підозрюваних) було вчинено пошкодження магістрального трубопроводу, облаштовано врізання та відвід; скоєно крадіжку, транспортування чи реалізацію викраденого; вік особи (осіб), яка вчинила злочин; кількість осіб, які вчинили злочин тощо); *очевидців кримінального правопорушення* (зазначити їх анкетні дані).

Відзначимо, що особа, яка подає заяву чи повідомляє про кримінальне правопорушення, повинна попереджатися про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, передбачену ст. 383 КК України, окрім випадків надходження заяви поштою або факсимільним чи іншим видом зв'язку.

Оперативний черговий органу внутрішніх справ, отримавши заяву чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, згідно з Інструкцією щодо організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства й держави від протиправних посягань, зобов'язаний негайно направити на місце події слідчо-оперативну групу (далі СОГ), завданням якої є виявлення, фіксація, кваліфіковане вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного й неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, причетних до його вчинення.

Така СОГ формується у складі слідчого (старший СОГ), співробітника оперативного підрозділу та спеціаліста-криміналіста, які після прибуття на місце події з'ясовують обставини вчинення кримінального правопорушення, установлюють свідків, прикмети осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та ймовірні шляхи їх відходу; уживають заходів для переслідування транспортних засобів, які використовувалися злочинцями при його вчиненні, а також беруть участь у розшуку та затриманні осіб, причетних до вчинення цих кримінальних правопорушень тощо.

3) безпосереднє виявлення ознак кримінального правопорушення.

Безпосереднє виявлення ознак крадіжки нафти чи нафтопродуктів із магістральних трубопроводів може бути здійснено:

а) працівниками підрозділів, СБ України, СКР ГУМВС (УМВС) та ін. під час перевірки повідомлення про злочин, котрий учинено чи готується, яке на дійшло з оперативних джерел;

б) у процесі проведення вищезазначеними підрозділами оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання розкрадань у сфері нафтогазового комплексу, під час яких було виявлено ознаки крадіжки нафти чи нафтопродукту, або вдалося затримати злочинців на гарячому;

в) слідчим, під час досудового розслідування іншого кримінального правопорушення цієї категорії, у разі виявлення нового (нових) епізоду злочинної діяльності.

Отримання слідчим інформації про нові епізоди крадіжок нафти чи нафтопродуктів із магістральних трубопроводів найчастіше відбувається під час допиту підозрюваного в ході досудового розслідування іншого кримінального правопорушення цієї категорії. При визначенні обсягу необхідних відомостей, які відображають ознаки кримінального правопорушення, слідчий може користуватися переліком обставин, які підля-

гають доказуванню під час розкриття та розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів. Після складення та підписання протоколу допиту, слідчий складає мотивований рапорт про виявлення кримінального правопорушення. Рапорт із копією протоколу допиту подається керівникові органу досудового розслідування, який, перевіривши наявність ознак кримінального правопорушення своїм дорученням визначає слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування. Слідчий, у свою чергу, подає рапорт до чергової частини ОВС для його реєстрації в журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, а також в ЄРДР, після чого за цим фактом розпочинає досудове розслідування [4].

Відповідно до розділу 3 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ з попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у разі ведення оперативним підрозділом оперативно-розшукової справи (ОРС) щодо осіб, стосовно яких є інформація про участь у підготовці до вчинення злочину, підслідного слідчим ОВС, начальник оперативно-го підрозділу звертається до начальника слідчого підрозділу про закріплення за цією справою слідчого для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу. Основною метою вивчення слідчим матеріалів ОРС є надання в разі потреби рекомендації оперативному працівникові щодо фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, які засвідчують наявність у їх діях ознак злочину. Відносно крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів такі рекомендації можуть надаватися за напрямками встановлення та фіксації відомостей про: місця реалізації злочинного задуму (місця підготовки, учинення та приховування слідів злочину); час та тривалість злочинної діяльності організованої групи; обставини транспортування викраденого, чи виготовлювалися для цього фіктивні товарно-транспортні накладні; місця зберігання та реалізації нафти й нафтопродуктів; належність майна, що використовувалося при вчиненні злочинної діяльності (цистерн, земельних ділянок, спеціалізованого автотранспорту та устаткування, приміщень тощо); схему розподілення ролей у групі, а також схему зв'язку співучасників між собою; осіб, якими здійснювалося документальне прикриття злочинної діяльності (підшукувалися, виготовлювалися фіктивні печатки та штампи, супровідні документи на транспортування та збут викраденого); дії з розпорядження викраденим (чи є ознаки легалізації злочинних доходів) тощо. Після вивчення слідчим відповідних матеріалів ОРС вони в подальшому розглядаються під час оперативної наради за участю начальників оперативного й слідчого підрозділів і працівників, які брали участь у їх підготовці, для визначення повноти зібраних матеріалів та наявності підстав для реєстрації в ЄРДР.

Про безпосереднє виявлення ознак кримінального правопорушення зазначені працівники правоохоронних органів повинні скласти мотивований рапорт (із зазначенням відомостей, що становлять зміст ЄРДР), який подається керівникові органу досудового розслідування, котрий визначає слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування. За необхідності чергова частина спрямовує на місце події слідчо-оперативну групу.

Отримавши відповідну заяву чи повідомлення з ознаками крадіжки нафти чи нафтопродуктів із магістральних трубопроводів, або рапорт оперативних працівників із відповідними матеріалами проведення оперативно-розшукових заходів, що здійснювалися з метою виявлення, запобігання або припинення злочинної діяльності осіб, спрямованої на вчинення крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів, слідчий зобов'язаний невідкладно або не пізніше 24 годин внести відповідні відомості до ЄРДР. Такими відомостями, відповідно до ч. 5 ст. 214 КПК України 2012 року, виступають дані про: 1) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника; 3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; 4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела; 5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 6) прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування; 7) інші обставини, передбачені положенням про порядок ведення ЄРДР. Згідно з п. 2.1 розділу 1 цього Положення, іншими обставинами є відомості про: передачу матеріалів та відомостей іншому органу досудового розслідування або за місцем проведення розслідування; дату затримання особи; обрання, зміну та скасування запобіжного заходу; час та дату повідомлення про підозру, відомості про особу, яку повідомлено про підозру, правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; закінчення та відновлення досудового розслідування; оголошення розшуку підозрюваного; об'єднання та виділення матеріалів досудових розслідувань; продовження строків досудового розслідування та тримання під вартою; установлені, відшкодовані матеріальні збитки, суми пред'явлених позовів у кримінальному провадженні, вартість арештованого майна; закінчення досудового розслідування; а також відповідно до п. 2.3 розділу 1

цього Положення до реєстру вносяться й інші відомості, передбачені первинними обліковими документами, та результати судового провадження.

Слід відзначити, що КПК України 2012 року не деталізує порядок та зміст викладу відомостей про кримінальні правопорушення в заявах або повідомленнях, що нерідко призводить до відсутності в них достатньої інформації про кримінальне правопорушення та в подальшому унеможливає внесення відповідних відомостей до ЄРДР.

Зазначена обставина спонукала Генеральну прокуратуру України внести зміни до Положення про порядок ведення ЄРДР у частині надання повноваження слідчим за заявами, повідомленнями про вчинене правопорушення, у яких усупереч вимогам ч. 5 ст. 214 КПК України 2012 року, не наведено достатньої інформації про вчинене кримінальне правопорушення, напрямляти вимоги до установ, підприємств, організацій про надання документів або відповідних даних тощо. Такі дії повинні бути виконані в строк, що не перевищує 7 днів. При не підтвердженні під час перевірки обставин, які свідчать про вчинення кримінального правопорушення, відповідно до п.п. 1 або 2 ч. 1 ст. 284 КПК України 2012 року приймається постановою про закриття кримінального провадження [5].

Визначаючи перелік документів або відповідних даних, необхідних для обґрунтованого початку кримінального провадження, слідчому слід виходити з позиції наявності в них відомостей, що можуть вказувати на об'єктивні ознаки підготовки, учинення або приховування злочину. Як свідчить узагальнення та аналіз матеріалів слідчої практики, для розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів такими документами можуть виступати:

- акт виявлення та ліквідації пошкодження трубопроводу (прихованого відводу) з фотознімками до нього, складеного майстром чи інженером нафтогазотранспортного підприємства, які виїздили на місце події, із зазначенням місця пошкодження нафтопроводу, його назви, характеру пошкодження, способу ліквідації, відомостей про вилив паливно-мастильних матеріалів тощо;

- копія замовлення на ліквідацію пошкоджень нафтопроводу у разі проведення ліквідації силами сторонніх організацій;

- акт-діаграма з відомостями, що відображають падіння тиску в трубопроводі в момент учинення з нього крадіжки нафти чи нафтопродуктів, та витяг з оперативного журналу диспетчера трубопроводу, у якому зазначено дату, час, ділянку магістрального трубопроводу та рівень падіння тиску в ньому;

- довідка про належність нафто- чи нафтопродуктопроводу до магістрального;

- довідка про вартість продукту (нафта, дизельне паливо тощо), що транспортувався трубопроводом у момент учинення злочину (з ураху-

ванням проведених попередніх хімічних досліджень вилучених з нафтопроводу зразків рідини) та його належність певному суб'єкту господарської діяльності;

– креслення траси та встановлення вантузів (перехідних з'єднань, виконуваних під час прокладки трубопроводів на різних рівнях у разі зміни рельєфу місцевості);

– розгорнута довідка-розрахунок вартості ремонтно-відновлювальних робіт з ліквідації пошкодження магістрального нафтопроводу; паспорт якості та відповідності на зразки відібраної нафти чи нафтопродукту).

Зазначені документи слід отримувати шляхом направлення слідчим вимоги до керівництва нафтотранспортного підприємства про їх надання.

Висновки. Уважаємо, що висловлені пропозиції та надані рекомендації з питань діяльності слідчого за отриманою інформацією про крадіжку нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів і прийняття рішення про початок досудового розслідування сприятимуть підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів у цьому напрямі в умовах нового КПК України 2012 року.

Використані джерела:

1. Про Єдиний реєстр досудових розслідувань : наказ Генерального прокурора України від 17.08.2012 № 69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522. – Назва з екрану.

2. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14.08.2012 № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-organizaciju-vzajemodiyi-organiv-dosudovogo-rozsliduvan-nj-doc119907.html>. – Назва з екрану.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

4. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії [Текст] : наказ МВС України від 19.11.2012 № 1050 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 1. – Ст. 30.

5. Про внесення змін до Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : наказ Генерального прокурора України від 14.11.2012 № 113 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nau.kiev.ua/index.php?page=hotline&file=419442-14112012-0.htm&code=v0113900-12>. – Назва з екрану.

Коваленко В.В., Кудинов А.С. Особенности принятия решения о начале уголовного производства по факту получения информации о краже нефти и нефтепродуктов из магистральных трубопроводов

В статье на основании обобщения и анализа материалов следственной практики, с учетом положений Уголовного процессуального кодекса Украины, Положения о порядке ведения ЕРДР, Инструкции об организации взаимодействия органов предварительного расследования с другими органами и подразделениями внутренних дел в предупреждении, выявлении и расследовании уголовных правонарушений, выделены источники информации об уголовных правонарушениях по фактам краж нефти и нефтепродуктов из магистральных трубопроводов.

Сформирован: типовой перечень документов и соответствующих данных, необходимых для принятия обоснованного решения о начале уголовного производства; рекомендации оперативным работникам по фиксации дополнительных фактических данных о противоправных действиях отдельных лиц и групп, которые свидетельствуют о наличии в их действиях признаков преступления; рекомендации по составлению протокола принятия заявления о совершенном или готовящемся уголовном правонарушении, с целью обеспечения отражения в нем полноты изложенных сведений о признаках кражи нефти или нефтепродуктов из магистральных трубопроводов, необходимых для обоснованного начала досудебного расследования.

Ключевые слова: *кража, нефть, нефтепродукты, магистральный трубопровод, начало уголовного производства, источник информации об уголовном правонарушении.*

Kovalenko V., Kudinov A. Features of the decision to initiate criminal proceedings on the fact of obtaining information about the theft of crude oil and petroleum products from trunk pipelines

Based on the synthesis and analysis of materials investigative practices, taking into account the provisions of the Code of Criminal Procedure, the Regulation on the procedure of URPI, instructions for the organization of interaction between the pretrial investigation organs and other bodies of internal affairs for the prevention, detection and investigation of criminal offenses, established that the sources of information criminal offense may be: 1) a written statement of a criminal offense, which is supplied (sent by mail, fax or directly transferred to the duty part) by the representatives of oil transportation enterprise for the discovery of tapping (tap) or damage of the air escape well; 2) the report of a criminal offense, which comes to the duty part of the internal affairs (by phone or in person) from officials of the company conveyor (usually employees of the security services), which found the sidebar (tap), damage of the air escape well or detained intruders «on hot» when establishing tie (removal device), direct theft of petroleum or petroleum products, as well as during their transportation; 3) direct detection of signs of criminal offenses shall be provided: a) employees of departments of the SSU, TFR Interior Ministry (MIA), etc. checking reports of crime that came from operational sources; b) in the course of the aforementioned entities operatively-search actions aimed at preventing theft in the area of oil and gas industry, in which found evidence of theft of oil or oil or

managed to detain criminals in the act; c) the investigator during the pre-trial investigation of a criminal offense in this category in case of a new (new) episode of criminal activity.

Depending on the selected source of information is formed: a standard list of documents and the relevant data needed to make an informed decision about the beginning of criminal proceedings; operatives recommendations on fixing the additional evidence about the illegal actions of individuals and groups that indicate the presence of their actions evidence of a crime; drawing up recommendations for the adoption of a protocol statement committed or planned criminal offense, in order to ensure to keep it in the sake of completeness of information on the signs of theft of petroleum or petroleum products from trunk pipelines required for the start of pre-trial investigation substantiated.

Key words: theft, oil, oil products, transfer pipeline, air escape well, crime investigation, prejudicial inquiry.

УДК 343.98:343.95

І.О. Колінко

ПРИНЦИП КОНСПІРАЦІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті доведено необхідність та важливість використання принципу конспірації підрозділами внутрішньої безпеки в умовах протидії злочинності у сфері службової діяльності; визначено основні підходи щодо його реалізації на практиці. Надано комплексну характеристику злочинам у сфері службової діяльності. Розглянуто поняття та сутність принципу конспірації, визначено його роль у загальноправовій та спеціальній системах принципів оперативно-розшукової діяльності. Окреслено необхідність розроблення Правил конспірації діяльності оперативних підрозділів МВС України та висловлено відповідні пропозиції.

Ключові слова: загальноправові принципи оперативно-розшукової діяльності, злочини у сфері службової діяльності, конспірація, підрозділи внутрішньої безпеки, спеціальні принципи оперативно-розшукової діяльності.

Постановка проблеми. Питання ефективної протидії підрозділів внутрішньої безпеки (далі – ВБ) злочинам у сфері службової діяльності має важливе практичне та наукове значення в умовах розбудови України як правової держави, формування й розвитку правоохоронної системи як самостійного складного міжгалузевого утворення та організаційної основи суспільної безпеки. У дослідженні цього питання неможливо не звернути увагу на такий важливий елемент правоохоронної діяльності підрозділів ВБ як реалізація принципу конспірації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детермінанти злочинності у сфері службової діяльності стали предметом досліджень багатьох сучасних учених. Кримінально-правовим проблемам кваліфікації посадових злочинів у сфері службової діяльності як матеріальної основи розроблення методики розслідування досліджуваних діянь присвячені праці О.І. Альоши-

ної, П.П. Андрушка, О.Ф. Бантишева, В.І. Борисова, Л.П. Брича, О.М. Грудзура, Ю.П. Дзюби, О. Доника, О.О. Дудорова, К.П. Задоя, В.П. Коваленка, М.І. Мельника, Д.Г. Михайленка, Л.О. Мостепанюка, М.І. Хавронюка, В.Г. Хашева та ін.

Оскільки злочини, що здійснюються посадовими особами, полягають у тісному взаємозв'язку з корупцією, виділимо кримінологічні дослідження з цієї теми фахівців-кримінологів, які також приділяли увагу напрямам діяльності підрозділів ВБ у протидії злочинності. Основними напрямками досліджень слід уважати вивчення проблем хабарництва та корупції в ОВС О.Ф. Гідою, В.О. Глушковим, О.А. Мартиненком, С.В. Кушнар'євим, О.В. Шаповаловим, С.А. Шалгунова. Попередження злочинів, що вчиняються працівниками ОВС, досліджувалися у працях О.М. Ігнатова, О.С. Новакова. Серед іноземних авторів можна виділити наукові праці С.А. Алтухова, В.А. Алф'єрової, О.Я. Байова, В.І. Дінекі, А.В. Дулова, В.В. Крюкова, А.А. Купленського, А.Н. Ларькова, Ю.А. Мерзлова, В.В. Пруднікова, А.В. Ханько, А.С. Черепашкіна та ін., які були присвячені проблемам методики розслідування посадових злочинів.

У сучасній теорії оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) питання організації діяльності підрозділів ВБ досліджували українські вчені Р.Я. Лунга, О.В. Мельковський, С.І. Пічкурєнко, Є.Б. Приймак, С.О. Сафронов; оперативно-тактичні питання протидії корупції та хабарництва в ОВС – О.О. Дульський, Д.Й. Никифорчук, В.Д. Слободяник, В.С. Безрутченко, М. Корчовий, О. Байда, І.Р. Шинкаренко, М.В. Грищенко; попередження злочинів силами підрозділів ВБ – М.В. Грищенко, О.В. Мельковський, О.Ю. Секереш, І.О. Васильєв; інформаційно-аналітичного забезпечення ВБ – В.Є. Боднар, О.В. Мельковський; використання психологічних знань у діяльності ВБ – С.І. Пічкурєнко; конфіденційного співробітництва з оперативними підрозділами ВБ – Р.Я. Лунга, О.В. Мельковський, М.А. Погорєцький, Д.В. Волков. Як бачимо, системний характер наукових досліджень особливостей діяльності підрозділів ВБ у протидії злочинності простежується лише в працях О.В. Мельковського та С.І. Пічкурєнка, що, на наш погляд, для нагальних потреб сьогодення – замало. Розгляд проблем функціонування підрозділів ВБ, висвітлений іншими науковцями, носить фрагментарний характер і не може бути взятий за основу вивчення і здійснення комплексного аналізу. Незважаючи на значний внесок згаданих учених у наукові напрацювання з дослідження злочинів у сфері службової діяльності, низка питань залишається невирішеною, до яких можна також віднести й питання реалізації принципу конспірації підрозділами ВБ у протидії згаданому виду злочинів.

Формування цілей. Метою статті є доведення необхідності та важливості використання принципу конспірації підрозділів ВБ в умовах

протидії злочинності у сфері службової діяльності; визначення основних підходів щодо його реалізації на практиці.

Виклад основного матеріалу. До злочинів у сфері службової діяльності посадових осіб ОВС відповідно до Кримінального кодексу України можна віднести: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365); службове підроблення (ст. 366); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368); незаконне збагачення (ст. 368-2); зловживання впливом (ст. 369-2); провокація підкупу (ст. 370) [1].

Службовими особами в цих випадках уважаються особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади або законом.

Суспільна небезпека злочинів у сфері службової діяльності полягає в тому, що посягаючи на ефективність правоохоронної діяльності в цілому, вони підривають авторитет правоохоронних органів, дискредитують їх, ведуть до порушення принципів законності, соціальної справедливості, гуманізму, поваги до особистості.

З огляду на об'єкт нашого дослідження в цій статті й вибірково характеризуючи злочинність у сфері службової діяльності, слід сказати, що:

- злочинні діяння відбуваються з використанням посадового становища або у зв'язку з займаною посадою;
- суперечать інтересам служби;
- характеризуються навмисною формою вини;
- у посадових осіб, які вчиняють злочини у сфері службової діяльності, розвивається правовий нігілізм, посилюється почуття безкарності через незацікавленість потерпілих розголошувати факти злочинної діяльності стосовно них;
- злочинність часто має організовані форми й характеризується злочинною «корпоративною солідарністю».

Безсумнівний інтерес для досліджуваної нами проблеми становить і характеристика особистості злочинця, для якої властиві негативно-зневажливе ставлення до людського життя, особистості, її честі та гідності; корисливо-приватновласницькі тенденції (усі установки пов'язані з жадібністю, прагненням до наживи); індивідуалістично-зневажливе ставлення до різних соціальних інститутів; легковажно-безвідповідальне й недбале ставлення до соціальних цінностей і своїх обов'язків [2, с. 58-64].

Впливають на тактику протидії злочинності й відмінності в характеристиці активності осіб, схильних до вчинення злочинів у сфері службової діяльності щодо отримання винагороди чи іншої вигоди, які поділя-

ються на осіб з активною внутрішньою тягою отримання вигоди; осіб із пасивною внутрішньою тягою отримання вигоди; із ситуаційно активною внутрішньою тягою до отримання вигоди.

Дуже важливо при складенні психологічного портрета злочинця, при побудові інформаційної оперативно-розшукової моделі злочинності у сфері службової діяльності, враховувати можливий рівень його злочинної професійної кваліфікації, знати наскільки підозрювана особа: 1) є фахівцем з умілого маскуванню своєї злочинної діяльності; 2) проявляє активність у підшукуванні можливостей отримання незаконної винагороди; 3) часто дотримується чіткого «тарифу» за «пільгове» надання публічних послуг; 4) розглядає своє службове становище виключно з корисливої позиції або отримання іншої особистої вигоди; 5) упевнена у владі грошей; 6) є професіоналом та умілим організатором у дорученій державою справі, чи ігнорує інтереси служби й цікавиться ними тільки для того, щоб залишитися на займаній посаді; 7) наскільки вміло прикриває (навмисне не помічає) правопорушення з боку підлеглих (у тому числі для зміцнення свого протиправного авторитету серед останніх).

Спосіб приховування службових злочинів нерідко є складовим елементом злочинної діяльності, що здійснюється за єдиним задумом. Це характерно в основному при прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди службовою особою та посадових зловживань, оскільки спосіб приховування їх передбачається заздалегідь.

Особливості способів учинення службових злочинів полягають у тому, що вони застосовуються не як одиничні дії, а найчастіше у вигляді продуманої системи злочинної діяльності, здійснюваної протягом тривалого періоду.

Таким чином, можна сказати, що переважна більшість злочинів, які вчиняються посадовими особами ОВС у сфері службової діяльності, є професійно підготовленими, глибоко законспірованими й латентними, що потребує адекватного реагування з боку підрозділів ВВ.

На наше переконання, у названих умовах побудова всієї діяльності підрозділів ВВ із протидії злочинам у сфері службової діяльності обов'язково має бути підпорядкована неухильному дотриманню принципу конспірації як спеціальному принципу ОРД.

Як і будь-яка правова наука, ОРД базується на відповідних керівних ідеях, вироблених практикою і закріплених у нормах законодавства про ОРД.

Принципи ОРД існують у вигляді вихідних засад правових теорій і концепцій, що виступають правовими орієнтирами суб'єктів цієї діяльності. У теорії ОРД їх прийнято ділити на загальноправові та спеціальні.

Загальноправові принципи ОРД відображають систему цінностей, що притаманні суспільству й мають правову форму вираження й забезпечення (домінування загальнолюдських цінностей над інтересами класів, націй тощо, єдність суспільних і особистих інтересів). Відповідно

до ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ОРД ґрунтується на таких загальноправових принципах, як верховенство права, законність, дотримання прав і свобод людини [3].

Детальний аналіз положень закону про ОРД дає можливість уважати, що проведення оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ) оперативними підрозділами неможливе без дотримання інших принципів, що визначають специфіку й характер ОРД і належать до групи спеціальних принципів, які ж, безперечно, мають базуватися на загальноправових принципах ОРД.

Не поглиблюючись у теоретичну суть питання, зазначимо, що загальноприйнятими спеціальними принципами ОРД прийнято вважати принципи поєднання гласних і негласних заходів, добровільність, конфіденційність, конспірацію, наступальність [4; 5].

В енциклопедії сучасної юридичної психології під загальною редакцією професора А.М. Столяренка вказується, що конспірація – це сукупність прийомів, методів і засобів, що дозволяють оперативним працівникам, а також особам, які їм сприяють, зберігати в таємниці мету, зміст, форми, методи своєї діяльності, а також свою приналежність до неї. Прийоми конспірації спрямовані на створення в оточуючих повної довіри до результатів свого перцептивного та інтелектуального досвіду взаємодії з конспіративно діючою особою, а також на виключення можливості отримання інформації, що оскаржить її правдоподібність при можливій перевірці [6].

Конспірація психологічно зводиться до формування рольової поведінки й підпорядковується всім законам акторської майстерності. Вона вимагає високого розвитку саморефлексії, що забезпечує постійний контроль за рольовою поведінкою й підвищених нервово-психологічних витрат. Основне призначення ролі для конспіративного вирішення поставленого завдання – забезпечення найбільш природного входження в ту систему соціальних та міжособистісних відносин, у якій необхідні відомості (інформація) функціонують вільно, без бар'єрів і захисту. Тому в основі конспірації лежить точний вибір соціально-психологічної позиції, яка забезпечує можливість більш-менш вільного отримання потрібних відомостей. Чим вужче коло осіб, причетних до цієї інформації, тим складніша й довша процедура формування відповідної ролі (позиції) [6].

Конспірація, зазначає С.І. Халимон, «при здійсненні конфіденційного співробітництва передбачає проведення всіх заходів у повній таємниці від осіб, яких перевіряють і розробляють, а також від інших осіб, які не мають прямого службового відношення до організації і виконання таких заходів» [7, с. 540]. У діяльності підрозділів ВБ при протидії злочинам у сфері службової діяльності конспірація як принцип ОРД визначає повну зашифровку методів ведення пошукових і розвідувальних заходів, тактику й методику оперативно-агентурної роботи, застосування

оперативних та оперативно-технічних засобів. Необхідність дотримання принципу конспірації при цьому диктується наявністю гострої психологічної та фізичної протидії з боку злочинців, які часто добре ознайомлені з формами й методами роботи оперативних підрозділів. Це потребує від підрозділів ВБ застосування таємних прийомів і методів, випередження злочинних дій, використання фактору раптовості й непередбачуваності протидіючої сторони.

Юридичними й тактичними передумовами реальної дії принципу конспірації в діяльності підрозділів ВБ при протидії злочинності у сфері службової діяльності виступають норми чинного законодавства, які дозволяють цим суб'єктам ОРД вести негласну роботу з метою: 1) виявлення та фіксації слідів тяжкого злочину, документальної інформації та інших предметів, що можуть бути доказами підготування або вчинення такого злочину; 2) отримання розвідувальної інформації (у тому числі шляхом проникнення оперативного працівника в приміщення, на транспортні засоби тощо); 3) установлення довірчих відносин і проникнення в злочинну групу працівника оперативного підрозділу або особи, яка співробітничала з ним, зі збереженням у таємниці достовірних даних про них; 4) зняття інформації з каналів зв'язку, застосування інших оперативно-технічних засобів отримання інформації; 5) здійснення негласного візуального спостереження тощо.

Принцип конспірації при цьому досягається через організаційну сторону ОРД, а саме: встановлення відповідного режиму збирання, накопичення й використання інформації; відпрацювання спеціальних методик дотримання конспірації у процесі підготовки та проведення оперативно-тактичних заходів, тактики й методики легалізації негласно отриманої інформації.

Необхідно визнати, що сьогодні для підвищення ефективності професійної діяльності й приведення її до найкращих світових стандартів, настала нагальна потреба в розробленні єдиних правил конспірації в діяльності оперативних підрозділів системи МВС України, які мають бути підготовлені з урахуванням досвіду роботи провідних оперативних служб і підрозділів ОВС, теоретичних напрацювань учених в галузі ОРД.

Річ у тому, що відсутність таких, на державному рівні офіційно закріплених правил, на нормативно-правовому рівні нівелює теоретичні висновки, надані фахівцями в методичних рекомендаціях, статтях, навчальних посібниках тощо. На думку російського фахівця М. В. Павличенка, це приводить до того, що ці джерела узагальнюють, формують правила конспірації й тим самим порушують «нормотворчий суверенітет» державних органів [8].

З огляду на досвід розроблення коментарів до законів ряду правових галузей (наприклад, кримінального та кримінально-процесуального права), ми цілком підтримуємо думку М. В. Павличенка про те, що розробники навчальної літератури з ОРД не повинні формувати свої правила конспірації, але мають давати рекомендації, тактичні роз'яснення

офіційно закріплених правил конспірації, зафіксованих у єдиному відомчому нормативно-правовому акті.

Висновки. 1. На жаль, станом на сьогодні розгалужена система законодавства не дає чіткої відповіді на питання щодо змістовної частини застосування підрозділами ВВ у протидії злочинам у сфері службової діяльності спеціального принципу ОРД – конспірації.

2. Розроблення методики застосування принципу конспірації підрозділами ВВ у сфері протидії злочинам посадових осіб ОВС заслуговує на уважний і фундаментальний розгляд, і є одним з пріоритетних напрямів наукових досліджень у сфері ОРД.

3. При прийнятті позитивного рішення про розроблення Правил конспірації діяльності оперативних підрозділів МВС України при визначенні структури врахувати особливості конспірації: при підготовці й проведенні ОРЗ; при використанні результатів ОРД у кримінальному судочинстві; при здійсненні сприяння громадянами оперативним підрозділам ОВС; при роботі конфіденційних джерел оперативної інформації; при здійсненні відомчого контролю за ОРД підрозділами ВВ.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України // Верховна Рада України ; Кодекс України, Закон, Кодекс від 05.04.2001 № 2341-III. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Назва з екрану.

2. Шиханцов Г. Г. Юридическая психология : [учебн. для вузов] / Г. Г. Шиханцов. – М. : Зерцало-М, 2002. – 352 с.

3. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України // Верховна Рада України; Закон від 18.02.1992 № 2135-XII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Назва з екрану.

4. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: загальна частина : [підручник] / [Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв та ін.] ; за заг. ред. Л. В. Бородича ; ЛВС, МВС України. – Луганськ, 1999. – Т. 1. – 390 с.

5. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : курс лекцій. – У 2-х ч. – Ч. 1 / [В. М. Шаласв, В. О. Черков, А. В. Мовчан та ін.] ; відп. ред. канд. юрид. наук, доц. В. О. Сілоков ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – 154 с.

6. Энциклопедия современной юридической психологии [Электронный ресурс] / Под общей редакцией профессора А. М. Столяренко. – Режим доступа : <http://determiner.ru/dictionary/993/word/konspiracija>. – Название с экрана.

7. Халимон С. І. Реалізація принципів конфіденційного співробітництва в органах і установах виконання покарань / С. І. Халимон // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту вн. справ. – 2013. – № 1. – с. 534–543.

8. Павличенко Н. В. Правила конспирации как модель регулируемых общественных отношений, возникающих в оперативно-розыскной деятельности [Электронный ресурс] / Н. В. Павличенко // Вестник Владимирского

юрид. інст. – 2009. – № 3 (12). – С. 109–115. – Режим доступу : http://www.vui.fsin.su/upload/teritory/Vui/vestnik/2009/Vestnik_2009_3.pdf. – Название с экрана.

Колинко И. А. Принцип конспирации в деятельности подразделений внутренней безопасности при противодействии преступлениям в сфере служебной деятельности

В статье доказана необходимость и важность использования принципа конспирации подразделениями внутренней безопасности в условиях противодействия преступности в сфере служебной деятельности; определены основные подходы к его реализации на практике. Представлена комплексная характеристика преступлений в сфере служебной деятельности. Рассмотрены понятие и сущность принципа конспирации, определена его роль в общеправовой и специальной системах принципов оперативно-розыскной деятельности. Определена необходимость разработки Правил конспирации деятельности оперативных подразделений МВД Украины и даны соответствующие предложения.

Ключевые слова: *общеправовые принципы оперативно-розыскной деятельности, преступления в сфере служебной деятельности, конспирация, подразделения внутренней безопасности, специальные принципы оперативно-розыскной деятельности.*

Kolinko I.O. The principle of secrecy in the activities of the internal security in countering crime in performance

The article proved the necessity and importance of the principle of secrecy of internal security departments in terms of fighting crime in the service activity; the basic approaches to its implementation in practice. Receive a comprehensive description of crime in the service activity. Considered the concept and essence of the principle of secrecy, defined its role in the general legal principles and special systems of operational activities. Rules outlined the need to develop conspiracy of operational units MIA of Ukraine and provide appropriate proposals.

Question effective response units of the internal security crimes in the sphere of service activity has important practical and scientific significance in terms of development of Ukraine as a legal state, formation and development of law enforcement as an independent cross-industry complex formation and organizational basis of public safety. The study of this question is impossible not to draw attention to this important element of law enforcement departments of internal security as a realization of the principle of secrecy. A number of issues remain unresolved, which can also include and the implementation of the principle of secrecy of internal security divisions to counter the said type of crime.

Public risk of crime in the area of performance is that encroaching on the effectiveness of law enforcement in general, they undermine the credibility of law enforcement, discredit their lead to violations of the rule of law, social justice, humanism, respect for the individual.

Describing the crime in performance, it should be said that: criminal acts occur with the use of official position or in respect of ex officio; contrary to the interests of the service; characterized intentional form of guilt; to officials who commit crimes in the

service of developing the legal nihilism, growing sense of impunity due to the lack of interest of the victims to disclose evidence of criminal activity against them; Crime often has organized forms of crime and are characterized by «corporate solidarity». Of great interest to study our problems and characteristics of the offender.

Thus, we can say that the vast majority of crimes committed by officials of internal affairs in the field of performance is professionally trained, deeply conspiratorial and latent, which requires an adequate response from the departments of Homeland Security.

Key words: common law principles of operational and investigative activities, crime in performance, conspiracy, Domestic Security Division, special principles of operational-investigative activity.

УДК 343.98

В.Е. Коновалова

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СЛЕДСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рассмотрена психологическая характеристика следственной деятельности. Акцентируется внимание на элементах названной характеристики, таких как: а) наличие полномочий власти; б) дефицит времени; в) коммуникативность; г) множественность мыслительных задач; д) наличие отрицательных эмоций. При этом ударение делается на психологическую напряженность при решении мыслительных задач. Раскрывается суть понятия «установление психологического контакта» при осуществлении следственной деятельности.

Ключевые слова: психологическая характеристика, следственная деятельность, психологический контакт, властные полномочия, дефицит времени, отрицательные эмоции.

Постановка проблемы. Современные исследования профессиональных качеств и характеристик той или иной области деятельности человека позволили обнаружить комплекс психологических показателей, который дает возможность изучать и отпочковывать в самостоятельные отрасли различные знания. В этом отношении большой интерес представляет следственная деятельность. С точки зрения ее психологических показателей она является наименее изученной областью профессиональной деятельности человека. Между тем, исследование психологической характеристики следственной деятельности способствует решению многих проблем, связанных с ее научной организацией.

Анализ последних исследований и публикаций. Отдельные вопросы психологии следственной деятельности наиболее широко освещены в работах В.Л. Васильева, А.В. Дулова, М.С. Еникеева, В.Е. Коноваловой, Д.П. Котова, А.Р. Ратинова, В.Ю. Шепитко и др., однако отдельные стороны данной проблемы до настоящего времени остались неисследованными.

Формирование целей. Вместе с тем, не подвергались комплексному исследованию элементы психологической характеристики следственной деятельности, что и является целью данной статьи.

Изложение основного материала. При исследовании психологической характеристики процессуальной деятельности необходимо учитывать ее специфику, определяемую познавательными целями данной деятельности. Процессуальная деятельность обладает особенностями, отличающими ее от тех видов деятельности, где познавательная цель отсутствует либо представлена в свернутом виде, подчиненном иным целям.

Познавательный характер правоприменительной деятельности в психологическом отношении чрезвычайно сложен. Это объясняется главным образом тем, что эта деятельность носит чисто мыслительный характер, имеет целью построение следственных и судебных версий, причем составление следователем планов проведения отдельных процессуальных действий соединяется с практической организацией работы по реализации мысленных схем и решений. С точки зрения психологического состояния лица, выполняющего эти задачи, правоприменительная деятельность является разноплановой, требует определенной гибкости и связана с возможностью переключать усилия и психическую настроенность [10, с. 19].

К числу элементов психологической характеристики процессуальной деятельности можно отнести следующие: правовая регламентация, наличие властных полномочий, дефицит времени, коммуникабельность, многообразие мыслительных задач, наличие отрицательных эмоций.

Рассмотрим названные психологические характеристики более детально.

Так, правовая регламентация означает строгое регулирование процессуальной деятельности, возведенное в норму закона, а, следовательно, обязательное для исполнения. С позиций психологической напряженности именно эта особенность процессуальной деятельности отличает ее от многочисленных видов человеческой деятельности, где выполнение работ определяется общими планами или инструкциями и создает широкую возможность для свободного осуществления личных представлений о наиболее эффективной организации труда. Правовая регламентация ограничивает свободу судебно-следственных работников, подчиняя их деятельность строго установленному нормами закона порядку. Это, однако, не означает, что они не свободны в своих волеизъявлениях, а также в выборе средств реализации своей деятельности, ее наиболее рациональной и эффективной организации. Такая свобода существует, она реальна и выражается в широком применении тактических приемов, их комплексов, комбинаций. Вместе с тем свобода в избрании средств и методов расследования, судебного разбирательства и их организации осуществляется в рамках требований закона, подчинена его принципам и не может простираться далее оперирования уже сформулированными в законе требованиями и порядком деятельности.

Правовая регламентация не только как психологическая характеристика, но и как содержательная сторона деятельности тесно взаимосвязана с научной организацией труда. Порядок деятельности, предусмотренный законом, является выражением ее наиболее оптимальной организации. Более того, некоторые нормы закона подробно регламентируют именно организационную сторону расследования и судебного разбирательства, производство отдельных процессуальных действий и в этом качестве выступают элементом собственно организации.

Обязательное соблюдение установленного законом порядка процессуальной деятельности в организационном плане вовсе не означает, что закон не может быть усовершенствован. Предложения по научной организации этой деятельности, исходящие из анализа и обобщения следственной и судебной практики, а также норм, ее регулирующих, направлены на совершенствование законодательства в целях наиболее эффективной организации процессуальной деятельности.

Правовая регламентация деятельности следователя, как психологическая характеристика выражается и в том, что она мобилизует и воздействует на него, приучая неукоснительно выполнять требования закона, действовать в соответствии с ними.

К элементам психологической характеристики следственной деятельности большинство авторов [8; 9], рассматривающих названную проблему, относят наличие властных полномочий. Обладание властью и возможность распоряжаться ею отличают служебные функции следователя от функций лиц, осуществляющих свою деятельность в иных областях. Властное полномочие означает обязательность распоряжений следователя для отдельных лиц и организаций.

Психологическое состояние лица, обладающего властью, определяется прежде всего высокой степенью ответственности, связанной с его полномочиями и их применением. В каждом конкретном случае, сам факт применения властного полномочия предполагает решение ряда мыслительных задач, позволяющих определить необходимость и разумность этого полномочия, его законную основу. Нередко решение подобных задач может иметь несколько вариантов и поэтому данный этап деятельности с психологической точки зрения характеризуется особой напряженностью.

Психологическое отношение лица к своему властному полномочию может быть различным. Разумное использование полномочия предполагает вынесение обоснованного и обдуманного решения по каждому факту его применения. На практике иногда наблюдаются две отрицательные, противоположные по смыслу тенденции. Одна из них заключается в чрезмерном распоряжении своими властными полномочиями, влекущем за собой злоупотребление служебным положением или находящемся на грани последнего. Такие распоряжения являются результатом непонимания

границ ответственности за применение властного полномочия либо небрежного отношения к последствиям своего решения, продиктованным неправильным представлением об объеме своей власти и функций. Чаще всего они выражаются в необоснованном прекращении расследования или заключении лица под стражу и др. Другая тенденция в распоряжении властными полномочиями состоит в нерешительности их применения, вызванная сомнениями по поводу возможности или целесообразности этих полномочий и чувством страха в связи с возможной ответственностью.

Наилучший выход из двух негативных случаев распоряжения властными полномочиями – принятие решений на основе всестороннего анализа следственных материалов и сложившейся ситуации при строгом соблюдении требований законности. Такое положение создает психологическую уверенность в правильности принимаемого решения, а значит, и целесообразности применения властного полномочия в каждом конкретном случае.

Дефицит времени, как элемент психологической характеристики следственной деятельности, выражается в строгом временном режиме сроков расследования. К психологическим характеристикам он может быть отнесен потому, что именно время, регулирующее ту или иную деятельность и определяющее для нее строгий режим, психологически влияя на человека, делает его труд более напряженным. В этом отношении труд следователя с учетом его интеллектуального характера, является одним из видов человеческой деятельности, который строго ограничивается временными рамками. Психологическая напряженность сказывается и на решении лицом, облеченным властью, мыслительных задач, которое также подчинено предусмотренным в законе срокам и требует мобилизации усилий следователя, с тем чтобы эти задачи были решены эффективно и в кратчайшее время.

Дефицит времени в качестве своих исходных предпосылок содержит три фактора, обладающих различной социальной, правовой и личностной структурой. Первый из них – малоподдающиеся заранее устанавливаемому учету количество и характер преступлений. Прогнозирование в этой области пока не позволяет координировать планы следственной деятельности с учетом его данных. Вторым фактором является правовая регламентация сроков следственной деятельности. Она ограничивает действия следователя, создавая тем самым условия для экономии процессуальных средств, рационального планирования расследования. Однако положительные свойства дефицита, предопределенные сроками, обозначенными в уголовно-процессуальном законе, нередко усугубляются значительными перегрузками в работе правоохранительных органов. И, наконец, третьим фактором выступают личностные качества следователя, которые относятся к самоорганизации его деятельности, определяемой многими моментами, например, опытом работы, профессиональной подготовкой, состоянием здоровья и др.

Рассмотренные факторы, создающие дефицит времени, могут быть нивелированы или полностью утратить отрицательные свойства в том случае, если следователь при организации своей работы учитывает их и, кроме того, планирует свою деятельность таким образом, чтобы можно было избежать негативных последствий дефицита времени.

Некоторые авторы не считают возможным включать дефицит времени в число психологических характеристик следственной работы. Так, И.Ф. Пантелеев пишет, что в деятельности следственных аппаратов действительно наблюдаются перегрузки следователей, недостаток времени, что ведет к нарушению процессуальных сроков, снижению качества расследования. «Но это отнюдь не закономерность данной стадии уголовного процесса, а порок, серьезный недостаток в работе, порождаемый плохой в ряде мест организацией труда следователя, недочетами в подготовке и расстановке следственных кадров, промахами в организационной и воспитательной работе» [6, с. 28–29].

Связь дефицита времени с рекомендациями по научной организации труда заключается в том, что последние предполагают такое совершенствование организации правоприменительной деятельности, когда дефицит времени может быть устранен в той степени, которая мешает нормальному выполнению лицом, облеченным властью, необходимых функций.

В исследованиях затрат рабочего времени следователя, производимых в целях внедрения рекомендаций по научной организации труда, определяется объем рабочего времени, фактически используемый для расследования преступления. В результате применения одного из методов изучения затрат рабочего времени – самофотографирования – установлены интересные данные, свидетельствующие о том, что около 60 % следственной деятельности посвящается выполнению чисто следственных функций, остальное время распределяется между работами, имеющими подготовительный, канцелярский, совещательный характер [8, с. 20–21]. Несомненно, такие исследования позволяют конкретно направлять рекомендации по научной организации труда в сторону устранения непроизводительных затрат времени или сведения их к минимуму.

Дефицит времени, обусловленный приведенными факторами, в значительной мере зависит от производительных рациональных затрат и распределения времени при выполнении той или иной работы. Поэтому, определяя эффективность следственной деятельности, необходимо также учитывать такие данные, позволяющие выделить из общего рабочего времени нерационально затраченное.

Коммуникабельность – это способность лица общаться с широкой по своему диапазону социальной средой [5, с. 19]. Не все авторы, исследующие вопросы психологии труда следователя, относят коммуникабельность к чертам или элементам психологической характеристики его

работы, полагая, что это свойство присуще всем лицам, выполняющим те или иные функции в обществе.

Специфика коммуникабельности следователя позволяет, по нашему мнению, включить ее в число психологических качеств, характеризующих его деятельность. Коммуникабельность следователя отличается от коммуникабельности иных лиц, выполняющих свои функции в самых разнообразных областях человеческой деятельности, прежде всего, своей многосторонностью, исключительным характером.

Многосторонность в данном случае выражается в том, что следователь общается на самых разных уровнях с различными возрастными категориями людей, которые к тому же имеют различное процессуальное положение. Такое разнообразие с точки зрения общения чрезвычайно сложно, поскольку требует знания психологии человека, и психологических особенностей, определяемых возрастом и процессуальным положением субъекта (психология свидетеля, психология подозреваемого, психология потерпевшего и т. п.). Наряду с этим необходимы знания о собственном психологическом статусе (собственном характере, темпераменте, воле, подверженности эмоциональному влиянию и т. п.). Коммуникабельность вообще, как черта характера, по общему правилу, может превратиться в профессиональную коммуникабельность, если индивид обладает этим свойством изначально. Если же коммуникабельность приобретает в процессе той или иной деятельности, она со временем может быть доведена до уровня профессиональной.

В основе коммуникабельности следователя, проявляемой вовне, в общении с лицами, попадающими в орбиту судопроизводства, лежит умение устанавливать с ними психологический контакт. Психологический контакт как чувство взаимного расположения, вызываемое различными обстоятельствами (естественными и искусственно создаваемыми), обычно является началом деятельной коммуникабельности. Уровни контакта, как и его глубина и продолжительность, различны и зависят от личности, с которой такой контакт необходим, и от целей его установления. Так, контакт с подозреваемым существенно отличается от контакта со свидетелем и от контакта с потерпевшим.

Коммуникабельность – черта, необходимая для организации производства отдельных процессуальных действий. Если при производстве такого следственного действия, как допрос, коммуникабельность выражается в установлении психологического контакта с допрашиваемым, то при осмотре места происшествия и обыске коммуникабельность проявляется в организационных свойствах следователя в умении организовать проведение этого действия так, чтобы его результаты были наиболее эффективны. Здесь коммуникабельность следователя направлена на ор-

ганизацию деятельности следственных групп, оперативно-розыскных мероприятий, определение целей и задач следственного действия.

Особенность коммуникабельности следователя заключается в том, что его психологическая характеристика требует перевоплощения. Необходимость перевоплощения объясняется важностью установления психологического контакта со всеми лицами, участвующими в судопроизводстве.

Чтобы расположить к себе свидетеля, потерпевшего или подозреваемого, нужно знать черты его личности. Такое знание не всегда является результатом предварительного изучения данных о личности, его в общих чертах можно получить уже в процессе проведения того или иного процессуального действия. Изучение следователем данных о личности позволяет ему определить свое поведение в процессе выполняемых действий, а значит, и для возможного перевоплощения. Избираемая следователем роль во время общения не является абстрактно надуманной, поскольку он исходит из анализа материалов, относящихся к личности, выступающей участником того или иного процессуального действия.

Перевоплощение в известной мере зависит от того эмоционального фона, на котором происходит общение. Слезы, отчаяние, раскаяние как выражение эмоционального состояния или, напротив, наглость, уверенность в своей правоте, заблуждение, являются тем фоном, на котором следователь обычно начинает выбирать роль, необходимую для установления контакта с лицом, участвующим в судопроизводстве.

Установление психологического контакта преследует двоякую цель: с одной стороны, получение информации и создание для этого необходимых условий; с другой – возможность и необходимость выполнения воспитательных функций в отношении лиц, с которыми устанавливается контакт. Поэтому деятельность, связанная с установлением контакта, чрезвычайно сложна в психологическом отношении, поскольку предполагает одновременное выполнение многих функций (диагностика психологического статуса, избрание собственной роли и поведения, осуществление воспитательного воздействия, выполнение процессуальных обязанностей, оценка результатов своих действий).

Исключительный характер коммуникабельности заключается в том, что ее целью является не столько общение с людьми в процессе выполнения деятельности, сколько получение информации от заинтересованных лиц и организация их деятельности в соответствии с этой информацией. Если в иных областях человеческой деятельности коммуникабельность используют для наилучшей организации производственных процессов и отношений людей, то в следственной практике коммуникабельность нужна, прежде всего, для того, чтобы получить информацию от лиц, т. е. в целях осуществления эффективного познания. Таким образом, коммуникабельность, как элемент психологической характеристики, способ-

ствуєт претворенню познавальної функції психології в процесі розслідування протипушленій.

Виділення мислительних задач в якості елемента психологічної характеристики слідственої діяльності, обумовлено різними напрямленнями роботи слідствателя (обнаруження доказательств, формування висновків, ґрунованих на внутрішньому переконанні, організація окремих процесуальних дій і т. п.). Характер того или иного протипушення определяють сукупність мислительних задач і способи їх рішення. Більшість задач, виникаючих в слідственої діяльності, не може бути вирішено традиційними методами, звідси потрібний творчий підхід і пошук таких шляхів, які є найбільш ефективними і єдиними можливими в проблемних ситуаціях. Це пов'язано, перш за все, з відсутністю достатньої інформації, необхідною постійно оцінювати змінюючіся ситуації, наявністю протирічливих даних, які потребують уважного аналізу.

Незважаючи на численність і різноманітність мислительних задач, представляється можливим виділити з них найбільш типові, характерні практично для всіх сторін слідственої діяльності.

1. Задачі, пов'язані з виявленням доказательственої інформації. Їх сутність – прогнозування можливих джерел інформації, виявлення шляхів їх отримання. При рішенні таких задач важливо встановити причинне зв'язок виявленого з подією, розгляд якого складає сутність розслідування.

2. Задачі по висуненню слідствених версій як передположень, визначаючих напрямлення розслідування. Такі задачі при розслідуванні протипушення мають значну складність, обумовлену малим числом доказательств і необхідністю обґрунтовувати висунуті передположення. Висунення слідствених версій – одна з форм моделювання, передбачаюча побудову мисленої или фрагментарно дійствительної структури події, дії или явища. Побудову ідеально-мислительної моделі характеризує різною ступенем складності, обумовленою обставинами розслідування.

Таким чином, складність рішення мислительних задач по висуненню слідствених версій залежить від комплексу обставин, в частині аналізу доказательственої інформації, її оцінки і перевірки в процесі встановлення достовірності передположення.

3. Задачі по оцінці доказательственої інформації. Різноманітність мислительних задач передбачає оцінку доказательственої інформації. Різні по своєму характеру доказательства потребують складної аналітичної роботи, стосуючоїся до розуміння їх сутності, зв'язку з дією, достовірності. Оцінка доказательства грає важливу роль в процесі розслідування, тим більше що вся отримувана

інформація, оперирование с нею составляют необходимую основу для установления истины по делу. Оценочная деятельность складывается из анализа и оценки каждого доказательства (показаний свидетелей, потерпевших, вещественных доказательств, заключений экспертов и т. п.) и их совокупности, что позволяет в предпринятом синтезе найти наиболее правильное решение. Установление причинных связей, логика доказывания обеспечивают правильное решение мыслительных задач в расследовании. Особенно сложна оценка тех доказательств, которые получены в результате решения так называемых проблемных задач, рассмотрение которых невозможно обычными формализованными путями, а требует творческого мышления. При этом нужно преодолевать те психологические «барьеры», которые дают устоявшееся косное представление о существующих зависимостях и тенденциях в формировании того или иного доказательства [1].

4. Задачи по принятию наиболее важных решений. Некоторые задачи, решаемые в процессе судопроизводства, являются наиболее значимыми по своему характеру, предопределяющему существование отдельных этапов судопроизводства. Это, прежде всего, задачи, связанные с началом расследования, объявления лицу о подозрении в совершении уголовного правонарушения, проведения отдельных следственных действий, имеющих значение при формировании доказательств.

Отрицательные эмоции, как элемент психологической характеристики в следственной деятельности, обусловлены ее объектом, а именно тем, что работа следователя преимущественно связана с расследованием и профилактикой преступлений.

Преступные проявления, расследуемые следственными органами, вызывают резко негативную оценку общества. В свою очередь, аморальные, отвратительные действия лиц, совершивших преступления, сам характер преступного деяния, способ его совершения не могут не породить отрицательных эмоций у следователя. Поэтому его деятельность, протекающая на фоне отрицательного эмоционального воздействия, с психологической стороны представляется чрезвычайно сложной. Отрицательные эмоции создают большую психологическую напряженность в работе следственных органов, которая может нивелироваться факторами, устраняющими или притупляющими эту напряженность. К ним можно отнести, прежде всего, уверенность в общественной полезности своей работы, а также собственное удовлетворение, вызванное каждым конкретным случаем расследования и раскрытия преступления и правильной оценки преступного деяния судом как итога интеллектуальной и организационной деятельности. Каждый случай положительного разрешения конкретного проявления вызывает у следователя положительные эмоции, позволяющие ему оценивать свою деятельность как сложную, но чрезвычайно важную. Этими факторами и

определяется возможность устранять отрицательные эмоции в процессе расследования.

Не последнее место в формировании удовлетворения от своего труда занимает деятельность, связанная с воспитательным воздействием на человека, совершившего преступление. Именно следователь нередко является тем лицом, перед которым раскаиваются в совершенном преступлении, лицом, которое объясняет антиобщественный характер деяния, взывая к гражданским чувствам преступника. Начало перевоспитания, обретение преступником человеческих моральных проявлений, приносят следователю огромное удовлетворение. Удовлетворение приносят также чувство справедливости, факт установления истины в том случае, если лицо, в отношении которого выдвигается обвинение, невиновно и это доказано в процессе расследования.

Выводы. Комплексное исследование элементов психологической характеристики следственной деятельности способствует формированию теоретических и практических знаний в данной области. Использование полученных результатов исследования при разработке рекомендаций по совершенствованию научной организации деятельности следователя, при их применении будет способствовать эффективности в раскрытии и расследовании преступлений.

Использованные источники:

1. Гранат Н. Л. Характеристика следственных задач и психологические механизмы их решения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Гранат Н. Л. – М., 1973. – 24 с.
2. Дулов А. В. Судебная психология : [учебное пособие] / А. В. Дулов. – [изд. 2-е исправленное и дополненное]. – Минск : «Вышэйшая школа», 1975. – 464 с.
3. Коновалова В. Е. Правовая психология : [учебное пособие] / В. Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1997. – 159 с.
4. Коновалова В. О. Юридична психологія : [підручник] / В. О. Коновалова, В. Ю. Шелітько. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
5. Котов Д. П. Психология следователя / Д. П. Котов, Г. Г. Шиханцов. – Воронеж : Воронежский ун-т, 1977. – 133 с.
6. Пантелеев И. Ф. Некоторые вопросы психологии расследования преступлений / И. Ф. Пантелеев // Тр. ВЮЗИ. – М. : ВЮЗИ, 1973. – Вып. 29. – 211 с.
7. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М. : Высшая школа МОП СССР, 1967. – 289 с.
8. Соля-Серко Л. А. НОТ и определение затрат рабочего времени следователя / Л. А. Соля-Серко // Организация работы следователей. – М. : Юриздат, 1968. – С. 18–25.
9. Шахриманьян И. К. Общая психологическая характеристика деятельности советского следователя / И. К. Шахриманьян // Правоведение. – Л. : Ленинградский ун-т, 1965. – № 2. – С. 144–149.

10. Шиханцов Г. Г. Профессионально важные психические качества следователя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Шиханцов Г. Г. – Минск, 1970. – 25 с.

Коновалова В.О. Психологічна характеристика слідчої діяльності

У статті розглянуто психологічну характеристику слідчої діяльності. Закцентовано увагу на елементах названої характеристики, таких як: а) наявність повноважень влади; б) дефіцит часу; в) комунікативність; г) множинність розумових задач; д) наявність негативних емоцій. Наголошено на психологічній напруженості при вирішенні розумових завдань. Розкрито суть поняття «установлення психологічного контакту» при здійсненні слідчої діяльності.

Ключові слова: психологічна характеристика, слідча діяльність, психологічний контакт, владні повноваження, дефіцит часу, негативні емоції.

Konovalova V.O. Psychological description of investigational activity

Modern researches of professional qualities of one or another area of work resulted in finding out the whole complex of psychical indexes that allow to study and to separate off independent industries of knowledge. In that behalf large interest is presented by investigational activity. From the point of view of psychological indexes it is the least studied area of professional activity of man, meantime a just the same study assists the decision of many problems related to its scientific organization in a great deal.

The aim of the article is research of psychological description of investigational activity and executable by its tasks in the process of investigation of crimes.

Separate positions of this problem we find out in works of such scientists as: I.F. Panteleev, N.I. Porubov, A.R. Ratinov, I.K. Shakhmanian, G.G. Shihanzov, V.Yu. Shepitko and other.

Psychological description of investigational activity is considered. Attention is accented on the elements of the adopted description, such as: a) presence of plenary powers of power; b) deficit of time; c) communicativeness; d) the multiplicity of mental problems; e) presence of negative emotions. Thus emphasized psychological tension at the decision of cogitative tasks. Essence of concept «Establishment of psychological contact» opens up during realization of investigational activity. A question is affected about application of recommendations of scientific organization of labor in investigational activity.

Complex research of elements of psychological description of investigational activity assists forming of theoretical and practical knowledge in this area. Drawing on the got results of research at development of recommendations on perfection of scientific organization of activity of investigator, at their application will assist efficiency in opening and investigation of crimes.

Key words: psychological description, investigational activity, psychological contact, imperious plenary powers, deficit of time, negative emotions.

УДК 343.37:334.72

В.В. Лисенко
Г.М. Курілов

НЕЗАКОННИЙ ОБІГ ТОВАРІВ В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано сучасний стан, який склався в Україні з поширенням підроблених та фальсифікованих товарів. Визначено умови, що сприяють поширенню незаконного обігу товарів та запропоновано шляхи протидії правопорушенням. Обґрунтовано, що для ефективної протидії фактам фальсифікації й підроблення товарів необхідний комплекс заходів як правоохоронних, так і контролюючих органів, посилення ролі держави в контролі за виробництвом та обігом товарів в Україні.

Ключові слова: незаконний обіг товарів; фальсифікація товарів; підроблення товарів; умови, що сприяють поширенню незаконного обігу товарів; шляхи протидії вчиненню незаконного обігу товарів.

Постановка проблеми. Поряд із легальним виробництвом товарів, продукції в Україні, як і в інших країнах, існує потужний ринок фальсифікату, підробок товарів та продукції. Практика контролюючих та правоохоронних органів України за дотриманням вимог чинного законодавства на споживчому ринку свідчить про те, що майже у 85 % перевірених суб'єктів господарювання встановлюються порушення існуючих норм та стандартів виробництва й реалізації товарів [1].

Незаконний обіг товарів має прихований характер і протидія вчиненню таких правопорушень вимагає від правоохоронних органів виконання спеціальних заходів із виявлення та документування змісту злочинної діяльності. Проблеми у виявленні таких діянь пов'язані також із тим, що правопорушники широко використовують можливості легальної господарської діяльності для приховування злочинів. На рівень поширення незаконного обігу товарів в Україні впливає також корумпованість окремих співробітників контролюючих та правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлені питання розглядался в працях О.П. Дзісяка, І.В. Кириченка, Г.М. Курилова, В.В. Лисенка, В.В. Тропіна та інших фахівців у царині кримінального права. Однак є окремі аспекти, що потребують більш детальної демонстрації та розбору в рамках спеціальних досліджень.

Формування цілей. Метою статті є теоретичне дослідження проблем незаконного обігу товарів в Україні та характеристика способів цієї злочинної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Споживчий ринок України продовжує насичуватися підробками, сурогатами, неякісними, фальсифікованими та небезпечними для людей товарами, здебільшого харчовими продуктами, алкогольними напоями, лікарськими засобами, паливно-

мастильними матеріалами. Практика свідчить, що держава не здатна повною мірою забезпечити належної реалізації прав споживачів на отримання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про товари, роботи та послуги, їх належну якість та безпечність для споживання. Події з пожежею на нафтобазі «БРСМ-нафта» під містом Васильків засвідчили, що фальсифікат піддакцизних товарів і продукції може загрожувати не лише окремим громадянам щодо їх здоров'я та безпечного споживання, а також і загрожувати екологічній безпеці усього регіону і в цілому країни [2-3].

Значне поширення в Україні незаконного обігу товарів викликано, зокрема, наявністю таких чинників: прихований характер діяльності з підроблення, фальсифікації товарів; відсутність офіційної статистики щодо наслідків від споживання неякісної, підробленої продукції; низька поінформованість громадян про можливі підроблення чи фальсифікації товарів; використання для незаконного обігу товарів можливостей офіційно зареєстрованих суб'єктів господарювання; відсутність спеціальної державної програми протидії поширенню незаконного обігу товарів, відсутність спеціального державного органу, який би забезпечував контроль у сфері протидії незаконному обігу товарів тощо.

Способам учинення злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом товарів, у наукових дослідженнях не приділено належної уваги. здебільшого досліджувалися питання кримінально-правової кваліфікації та кримінологічні аспекти протидії поширенню підроблених товарів піддакцизної групи (алкогольних напоїв, тютюнових виробів та інших піддакцизних товарів) [4-5].

Під фальсифікацією товарів (продукції) розуміються дії, спрямовані на обман споживачів шляхом підроблення об'єкта купівлі-продажу для отримання прибутку. У таких випадках, при збереженні найбільш характерних показників товарів, продукції, зокрема, які стосуються назви, зовнішнього вигляду, консистенції, кольору, упаковки тощо, погіршуються інші важливі показники товарів, продукції щодо споживчих характеристик (використана сировина; різноманітні домішки, шкідливі для здоров'я; нехарчові фарбники; утрата найбільш важливих властивостей харчової цінності; невідповідність умісту жирів; вуглеводів, вітамінів, білків тощо).

Виходячи з положень п. 27 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» фальсифікована продукція визначається як продукція, виготовлена з порушенням технології або неправомірним використанням знака для товарів та послуг, чи копіюванням форми, упаковки, зовнішнього оформлення, а також неправомірним відтворенням товару іншої особи [6]. При цьому нечесна підприємницька практика – будь-яка підприємницька діяльність або бездіяльність, що суперечить правилам, тор-

говим та іншим чесним звичаям та впливає або може вплинути на економічну поведінку споживача щодо продукції.

Фальсифікація товарів є найбільш поширеним способом незаконного обігу товарів, однак не єдиним. До сфери незаконного обігу товарів можуть бути віднесені також: імітація товару (продукції) відомого виробника; підроблення товарів; фальсифікація товарів (продукції); оригінальна продукція, увезена на митну територію України контрабандним шляхом тощо [7]. Варто відмежовувати фальсифіковані товари від товарів-замінників (сурогати, імітатори) та дефективних (бракованих) товарів, які є результатом недотримання встановлених вимог щодо технології виготовлення товарів, продукції чи є результатом низької кваліфікації персоналу, задіяного у виготовленні такої продукції.

Фальсифікація, наприклад, продовольчих товарів супроводжується підробленням однієї чи декількох головних характеристик товару за якісними, кількісними, вартісними, інформаційними показниками. Значимо, що фальсифікація може мати комплексний характер підроблення, тобто використання різних видів підроблення, залежно від характеристик товару чи продукції, що реалізується. Зазначене вище має прояв у заміні товарів вищого сорту нижчими сортами, підміна справжніх компонентів харчовими та нехарчовими добавками, підміна натурального продукту імітатором тощо.

Практика свідчить, що здебільшого фальсифікуються продукти харчування (кава, чай, ковбаса, сметана, соняшникова олія, сардельки, фруктові соки, мінеральна вода, паштети, молоко, тверді сири, морозиво, різноманітні жири, м'ясні напівфабрикати тощо). Значного поширення отримали випадки фальсифікації алкогольних напоїв (коньяк, горілка, вино, лікери). Близько 30 % усього бензину, що реалізується на автозаправних станціях в Україні, за даними Комітету з питань захисту прав споживачів України [8], не відповідає сучасним стандартам якості та є відвертим фальсифікатом, що було підтверджено подіями на підприємстві «БРСМ-нафта».

За даними ДП «Укрметртестстандарту» найбільше претензій в Україні до харчової продукції. Під час сертифікації, а також під час державного нагляду харчова продукція бракується через невідповідність її показникам безпеки, укладення сировини, непередбаченої рецептурою й не указаної в маркуванні, тобто визнається фальсифікованою. Щодо товарів побутового призначення, то найбільше підробляють радіоелектронні товари, а також товари легкої промисловості, де багато фальсифікатів китайського виробництва. Значну кількість порушень було встановлено й щодо товарів легкої промисловості, де, наприклад, для виготовлення дитячого одягу й взуття використовувалися синтетичні матеріали, а на маркуванні зазначалося, що виріб виготовлено з натуральної сировини. У тому числі часто не проходили випробувань також іграшки, виготовлені з матеріалів із умістом шкідливих речовин, які згубно впливають на здоров'я дітей, а також неякісно

виготовлені, що призводять до травмування дітей [9]. Відзначимо, що фахівці ДП «Укрметрестандарту» постійно проводять семінари щодо особливостей установлення підроблень та фальсифікації продукції, зокрема, щодо ідентифікації та виявлення фальсифікату соняшникової олії, особливостей уведення в обіг харчових продуктів, особливостей протидії фальсифікату піддакцизних товарів тощо [10].

Окрім зазначених вище продуктів харчування, які найбільш фальсифікуються, матеріали практики правоохоронних органів свідчать про непоодинокі факти фальсифікації специфічної продукції, зокрема засобів індивідуального захисту (презервативів). Скажімо, організована злочинна група розповсюджувала контрафактні засоби індивідуального захисту на території щонайменше 10 областей України. Для розповсюдження фальсифікованої продукції було створено в глобальній мережі Інтернет - магазин, де розмістили інформацію про продукцію, привабливість якої полягала передусім у заниженій ціні на товар відомих виробників. Під час розслідування було вилучено велику партію товару на загальну суму близько 0,5 млн. грн. Висновки експертів свідчать, що фальсифікована продукція не відповідала жодним нормативним вимогам якості, а також несла потенційну загрозу для її користувачів [11].

Широкого поширення, останнім часом, отримали випадки імітації товарів (продукції) відомих виробників (торгових марок). У підробленій, несправжній продукції імітуються окремі елементи назви, оформлення та дизайну товарів (продукції) відомої торгової марки з метою введення в оману споживача й збільшення кількості продажу продукції, що користується попитом споживачів. Зазвичай, підроблена продукція лише за формою та назвою має ознаки схожості зі справжньою продукцією. Інколи трапляються випадки підроблення високого гатунку. Здебільшого для уникнення можливих судових звернень, особи, які підробляють товари відомих виробників, свідомо змінюють назву товару, залишаючи форму, колір, зображення етикеток, окремі елементи товарного знака. У таких випадках підроблена продукція майже не відрізняється від товару відомого виробника.

Імітація товарів можлива як щодо товарів імпортного, так і вітчизняного виробництва. Усе залежить від попиту на продукцію та можливості її швидкої реалізації. Певною мірою імітація товарів (продукції) – це засіб паразитування на чужій популярності та використання відомого ім'я на ринку реалізації товарів. В окремих випадках легальні виробники звертаються через засоби масової інформації до споживачів для повідомлення про факти підроблення їхніх товарів та зазначають ознаки, за якими можна відрізнити справжню продукцію від підробленої або імітованої.

Іншим видом безпосереднього прояву незаконного обігу товарів є його підробка. Підробкою товарів (продукції) є повне копіювання оригінального товару (продукції), повне повторення логотипу, форми та ви-

гляду упаковки, натурального складу продукції, сировини, яка використовується для виготовлення справжньої продукції тощо. Підrobка товарів є результатом тіншової діяльності й спрямована на максимальне наближення до оригінальної продукції та отримання неконтрольованого доходу за рахунок попиту на продукцію відомої торгової марки.

Ще одним різновидом незаконного обігу товарів є обіг оригінальної продукції (товарів), увезеної контрабандним шляхом на митну територію України. Такі товари ввозяться поза митними постами, з приховуванням від митного контролю та без сплати відповідних митних зборів та податкових платежів. Подальший обіг таких товарів на території України здійснюється за підробленими документами, зокрема, з використанням суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності. У таких випадках товари контрабандним шляхом увозяться на територію України, а документально оформляються фіктивною фірмою як придбані в Україні. Серед предметів контрабанди найбільш поширеними є промислові товари; продовольчі товари; транспортні засоби.

Найбільшого поширення в Україні отримало незаконне виробництво алкогольних напоїв. Серед обсягів реалізації алкогольних напоїв в Україні найбільше поширення отримала горілка, темпи виробництва якої щорічно зростають приблизно на 8%. Зростання виробництва лікєро-горілчаных напоїв в Україні пов'язано також із збільшенням обсягів експортування такої продукції за кордон. Ринок горілки в Україні, на думку окремих експертів, оцінюється в 35 млн. дал., що становить щорічне споживання 8 л. горілки на душу населення [12]. За розрахунками експертів Українського медичного та моніторингового центру з алкоголю та наркотиків МОЗ України рівень уживання алкоголю у 2012 р. на душу населення в Україні становив 10,9-11,5 літрів. Це приблизно такий само рівень споживання як у Великій Британії та Італії [13].

Значний ринок збуту алкогольних напоїв створює умови для поширення випадків їх незаконного виготовлення та фальсифікації. Практика правоохоронних органів свідчить про поширення фактів виготовлення фальсифікованих товарів на території тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та зони проведення Антитерористичної операції [14]. Цьому сприяє існування незаконного обігу спирту, наявність великої кількості виробництв спирту в Україні, простий спосіб виробництва підробленої горілки чи інших напоїв, можливість незаконного виготовлення відповідної тари, пакувальних матеріалів тощо. Поширенню підроблених, сфальсифікованих алкогольних напоїв сприяє також відсутність належного контролю правоохоронних та контролюючих органів і наявність мережі для реалізації таких алкогольних напоїв. Для України [15], як і для інших держав, ця проблема залишається актуальною на сучасному етапі. За оцінками експертів ринок тіншового обігу алкогольних напоїв в

Україні останнім часом скоротився до 10 %, однак такий обсяг носить загрозливий характер як для економіки країни, так і для здоров'я населення.

Існування ринку незаконного обігу підроблених, сфальсифікованих алкогольних напоїв спричиняє шкоду як державним інтересам (ненадходження податків, зменшення офіційної зайнятості населення тощо), так і здоров'ю споживачів такої продукції (у тому числі й летальні випадки). Офіційні статистичні дані свідчать про те, що в Україні щорічно близько 10 тис. людей помирає від споживання фальсифікованих, підроблених, недоброякісних алкогольних напоїв. За даними правоохоронних органів значна кількість алкогольних напоїв виготовляється на легально діючих виробництвах. Це дозволяє суб'єктам господарювання отримувати неконтрольований дохід та не сплачувати відповідні податки.

Важливим у здійсненні незаконного обігу підроблених, сфальсифікованих товарів є існування відповідних каналів для реалізації такої продукції в торговій мережі. За даними правоохоронних органів підроблені (сфальсифіковані) алкогольні напої реалізуються в товарних партіях справжніх алкогольних напоїв, що ускладнює встановлення фактів їх підробки. Не виключено, що такі алкогольні напої можуть продаватися у відомих супермаркетах, недешевих магазинах і дуже складно, на перший погляд, відрізнити їх від справжніх алкогольних напоїв.

Найбільш поширеними способами фальсифікації горілки на сучасному етапі є повна чи часткова заміна харчового спирту на більш дешевий технічний; застосування води, яка не відповідає вимогам технології виготовлення; розведення чи повна заміна спирту водою тощо. Нерідко для фальсифікації алкогольних напоїв використовуються різноманітні синтетичні барвники та ароматизатори. Одним із способів фальсифікації є заміна натуральних компонентів рецептури на сурогатні, що лише імітують відповідні органолептичні властивості та харчову цінність лікєро-горілкової продукції та не відповідають вимогам державної стандартизації.

Практика правоохоронних органів свідчить, що в злочинному механізмі фальсифікації алкогольних напоїв нерідко застосовують етанол. Етанол застосовується у промисловості та медицині, є технічним розчинником, зокрема, для розчинення жирів. Уживання етанолу є шкідливим для організму людини. У результаті потрапляння в організм людини етанол викликає отруєння.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що незаконний обіг товарів в Україні характеризується також наявністю інших способів учинення кримінальних правопорушень, а також учинення їх в інших сферах національної економіки. Для ефективної протидії фактам фальсифікації та підробки товарів потрібне проведення комплексу заходів як правоохоронних, так і контролюючих органів, посилення ролі держави в контролі за виробництвом та обігом товарів в Україні.

Використані джерела:

1. Прес-служба Міністерства економічного розвитку і торгівлі України: Мінекономрозвитку посилять нагляд за якістю продукції, що реалізовується на вітчизняному ринку. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244937780&cat_id=244277212. – Загол. з титул. екрану.
2. Пожежа на нафтобазі: що науковці кажуть про наслідки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/06/150610_ecology_after_fire_she. – Загол. з титул. екрану.
3. Пожежа на Васильківській нафтобазі. Версії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/06/10/7070719/>. – Загол. з титул. екрану.
4. Кириченко І. В. Запобігання злочинам у сфері обігу алкогольних напоїв та тютюнових виробів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право» / І. В. Кириченко. – К., 2009. – 20 с.
5. Тропін В. В. Організаційно-правові основи діяльності податкової міліції України у сфері боротьби з незаконним обігом товарів : Автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В. В. Тропін / Нац. акад. держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2004. – 20 с.
6. Закон України «Про захист прав споживачів». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>. – Загол. з титул. екрану.
7. Лисенко В. В. Сучасний стан та проблеми протидії незаконному обігу товарів / В. В. Лисенко, О. П. Дзісяк // Вісник прокуратури. – 2008. – №8. – С.74–81.
8. Експерти: четверть всего топлива на АЗС – фальсифікат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/06/10/7070719/>. – Загол. з титул. екрану.
9. В Україні найбільше фальсифікують ковбасу і морозиво. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/groshi/v-ukrayini-naybilshe-falsifikuyut-kovbasu-i-morozivo.html>. – Загол. з титул. екрану.
10. Офіційний сайт ДП «Укрметрестандарту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrcsm.kiev.ua/index.php/uk>.
11. Працівники міліції Житомирщини припинили реалізацію контрафактної продукції через мережі аптек на загальну суму понад півмільйона гривень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zito.mvs.gov.ua/news/pratsivnyku_militsiyi_zhytomyrshchynu_prypynyly_realizatsiyu_3186.html. – Загол. з титул. екрану.
12. Пасечник К. Украина входит в тройку мировых рынков по объему потребления водки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.akcyz.com.ua/news/vodka/7745.html>. – Загол. з титул. екрану.
13. Зріз алкогольної ситуації в Україні 2013 (дані 2012 року). Український медичний та моніторинговий центр з алкоголю та наркотиків МОЗ України. –

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aiwa.dn.ua/hypn/Files/alcohol-situation-2013.pdf>. – Загол. з титул. екрану.

14. Податкова міліція Київської області ліквідувала канал постачання підробленої горілки з Донецька. Алкогольний напій виготовляли зі спирту російського виробництва та потрапляв до столиці. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=7ktkLRVQijs>. – Загол. з титул. екрану.

15. На Харківщині почастішали випадки отруєння сурогатним алкоголем. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/482672-rochastishali-otruennya-surogatnim-alkogolem.html>. – Загол. з титул. екрану.

Лысенко В.В., Курилов Г.Н. Незаконный оборот товаров в Украине: характеристика способов преступной деятельности.

В статье проанализировано современное состояние, которое сложилось в Украине с распространением поддельных, фальсифицированных товаров. Определены условия, которые способствуют распространению незаконного оборота товаров и предложены пути противодействия таким правонарушениям. Обосновывается, что для эффективного противодействия фактам фальсификации и подделки товаров необходим комплекс мер как правоохранительных, так и контролирующих органов, усиление роли государства в контроле над производством и оборотом товаров в Украине.

Ключевые слова: незаконный оборот товаров, фальсификация товаров, подделка товаров, условия, которые способствуют распространению незаконного оборота товаров, пути противодействия совершению незаконного оборота товаров.

Lysenko V.V., Kurylov G.M. Illicit trafficking in goods in Ukraine: the characteristic way of criminal activity

Although the criminal and criminological aspects of illicit trafficking of goods (alcohol, tobacco, and other excise goods) are well examined in scientific literature, the methods of illicit trafficking of goods, however, are not examined enough. The article analyzes the methods of adulteration of such products as: food, alcohol beverages, famous brands imitations, smuggled products.

The main reasons of counterfeit and adulterated products circulation are: the hidden nature of such activities; the lack of official statistics on the effects of counterfeit consumption; low awareness of citizens about possible forgery or falsification of goods; the use of registered business entities to hide the falsification of goods; the lack of special governmental program or an institution that can help to reduce the spread of illicit trafficking of goods. Counterfeit of goods is the most common way of the illicit trafficking, but not the only one. The other ways of illicit trafficking of goods are: the imitation of a famous brand; counterfeit goods; falsification of goods; smuggling of products within the Ukraine territory. It is necessary to distinguish counterfeit products from substitutes (surrogates, simulators) and defective goods products that are the result of a failure to comply with the re-

quirements for production technology goods, or low-skilled staff that is involved in the making of such products.

In Ukraine according to SE «Ukrmetrteststandard» the food counterfeit and the illegal production of alcoholic beverages have become big problems. Official statistics indicate that in Ukraine annually about 10 thousand people die of counterfeit alcohol poisoning. According to a study, a significant amount of fake alcoholic beverages is produced by legally existing industries. This allows them to have an uncontrolled income without paying taxes.

Important in the implementation of the illicit circulation of forged, falsified goods is the existence of appropriate channels for the sale of such products in the distribution network. Very often fake alcoholic beverages look like true alcoholic beverages, they are being sold in the supermarkets and it's very difficult to distinguish them from real ones.

Key words: *trafficking of goods, falsification of goods, fake goods, the conditions that facilitate the spread of illicit trafficking of goods, ways of counteracting the commission of illicit trafficking of goods.*

УДК 343.85: 343

**М.В. Стащак,
Т.А. Вінакова**

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ КАРНОГО РОЗШУКУ З ІНШИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ ПРИДБАННЮ МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

У статті досліджено організаційні особливості взаємодії підрозділів карного розшуку з іншими підрозділами органів внутрішніх справ України під час протидії придбання майна, одержаного злочинним шляхом. Виявлено сучасні проблеми, які можуть негативно впливати на роботу оперативних працівників під час означеного процесу та запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: *протидія, придбання, майно, злочинний шлях, підрозділ, карний розшук.*

Постановка проблеми. Одним із завдань нового Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження (ст. 2 КПК України), серед яких: право не бути протиправно позбавленим права власності та право на непорушність приватної власності.

Водночас більша частина злочинів корисливо-насильницької спрямованості вчиняється задля незаконного викрадення чужого майна, яке після встановлення особи суб'єкта злочину здебільшого не повертається потерпілому через ряд причин. Однією з них є низький рівень протидії підрозділами карного розшуку обігу майна, одержаного злочинним шляхом.

Принадібно зазначимо, що своєчасна та ефективна протидія підрозділами карного розшуку обігу (зокрема його придбання) майна, одержаного

злочинним шляхом, сприяє підвищенню авторитету карного розшуку та органів внутрішніх справ у цілому; своєчасному розшуку такого майна; установленню суб'єктів злочину та збору доказів їх причетності до вчинення кримінально-протиправних дій; забезпеченню відшкодування шкоди, завданої вчиненням злочину. Таким чином, означений напрям роботи є особливо важливим як для органів внутрішніх справ, так і для суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців у сфері ОРД у різних аспектах цьому питанню приділяли увагу А.В. Баб'як, В.О. Біляєв, О.О. Деревягін, О.Ф. Долженков, В.П. Захаров, О.Г. Колб, Д.Й. Никифорчук, В.Л. Ортинський, М.А. Погорецький, Е.В. Рижков, М.В. Сташак, В.Є. Тарасенко, А.М. Ханькевич, О.В. Черков, В.В. Шендрик, О.О. Юхно та ін.

Формування цілей. Метою статті є визначення організаційних особливостей взаємодії підрозділів карного розшуку з іншими підрозділами органів внутрішніх справ під час протидії придбанню майна, одержаного злочинним шляхом.

Виклад основного матеріалу. Україна є демократичною, правовою державою, у якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права та свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Аналіз емпіричного матеріалу свідчить про те, що проблема взаємодії оперативних підрозділів існувала на всіх етапах розвитку оперативно-розшукової діяльності й усе ще залишається невирішеною в повному обсязі. Якісний показник взаємодії оперативних підрозділів між собою постійно піддається критиці на оперативних нарадах та колегіях МВС України.

Результати аналізу емпіричного матеріалу показали, що підрозділи КР під час протидії придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, найчастіше взаємодіють зі слідчими підрозділами; службою дільничних інспекторів міліції; підрозділами по боротьбі з незаконним обігом наркотиків (далі – БНОН); кримінальною міліцією у справах дітей (далі – КМСД); підрозділами протидії злочинності у сфері економіки (далі – ППЗСЕ); оперативною службою; оперативно-технічними підрозділами (далі – ОТП).

Норма п. 2 ст. 7 Закону України «Про ОРД» визначає, що підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані виконувати письмові доручення слідчого. У разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України [1].

У результаті проведеного дослідження встановлено, що в умовах нового кримінального процесуального законодавства найголовнішим суб'єктом взаємодії у протидії придбанню майна, отриманого злочинним шляхом, є слідчі підрозділи. Ураховуючи той факт, що протидія цьому явищу підрозділами карного розшуку найчастіше здійснюється на етапі відкритого кримінального провадження за іншими складами кримінальних правопорушень, а норми чинного кримінального процесуального законодавства не дозволяють співробітникам оперативних підрозділів самостійно, без письмового доручення слідчого, здійснювати процесуальні дії, уважаємо, що головним суб'єктом взаємодії в кримінальному провадженні є слідчий.

Зазначимо, що неможливо залишити без уваги положення наказу МВС України від 14.08.2012 № 700 «Про затвердження Інструкції про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень», якими окреслені принципи взаємодії оперативних підрозділів зі слідчими, зокрема: а) відповідальність слідчого за швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, його самостійність у процесуальній діяльності, утрчання в яку осіб, які не мають на те законних повноважень, забороняється; б) оптимальне використання наявних можливостей слідчих і оперативних підрозділів у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень.

Норми цього ж наказу визначають, що для швидкого та повного розслідування тяжких, особливо тяжких злочинів, а також кримінальних правопорушень, які викликали значний суспільний резонанс, утворюється СОГ, керівником якої є слідчий, визначений начальником слідчого підрозділу здійснювати досудове розслідування кримінального правопорушення. Оперативні працівники, включені до складу СОГ, повинні щотижнево здійснювати інформування слідчого – керівника СОГ про стан виконання наданих письмових доручень та запланованих заходів. На вимогу слідчого оперативні працівники повинні надати документи, що підтверджують обсяги проведеної ними роботи.

Результати вивчення емпіричного матеріалу свідчать про ряд недоліків, які мають місце при здійсненні взаємодії зі слідчими. По-перше, планування розслідування без участі оперативного працівника не дозволяє на практичному етапі раціонально використовувати весь потенціал сил та засобів суб'єктів взаємодії. По-друге, формальне ставлення слідчих до планування та виконання цього важливого етапу розслідування відбувається без використання ситуативних підходів та урахування оперативної обстановки. По-третє, необізнаність слідчих в оперативній роботі, унаслідок

чого неможливо обрати найбільш доцільні методи та прийоми використання оперативних можливостей усіх суб'єктів взаємодії [2, с. 82-83; 86].

Наступним підрозділом, з яким, відповідно до результатів вивчення емпіричного матеріалу, в обов'язковому порядку взаємодіють підрозділи карного розшуку під час протидії придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, є служба дільничних інспекторів міліції. Узаємодія з дільничними інспекторами міліції обумовлена такими факторами:

1. Дільничні інспектори міліції на території обслуговування є основними представниками ОВС, головними завданнями яких є охорона громадського порядку, профілактика правопорушень, попередження й участь у розкритті злочинів.

2. Одним із кінцевих результатів роботи дільничного інспектора є особиста участь у виявленні та попередженні злочинів.

3. Служба дільничних інспекторів є складовим елементом єдиної системи й вирішує спільне завдання ОВС – виявлення злочинів [3 с. 373], зокрема фактів придбання майна, одержаного злочинним шляхом.

Неможливо лишити без уваги п. 4.3 наказу МВС України від 14.08.2012 № 700 «Про затвердження Інструкції про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень» (зокрема фактів придбання майна, отриманого злочинним шляхом), який визначає, що в разі потреби залучаються дільничні інспектори міліції, на території обслуговування яких учинено кримінальне правопорушення [4].

Незважаючи на широкі можливості дільничних інспекторів міліції, які можна було б використовувати для більш ефективної протидії придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, більшість працівників КР визнали, що стан узаємодії з означеною службою їх не задовольняє.

Наступною службою, з якою, відповідно до результатів вивчення емпіричного матеріалу, досить часто взаємодіють підрозділи карного розшуку під час протидії придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, є підрозділи по боротьбі з незаконним обігом наркотиків.

Однак поряд з цим існує ряд проблем, які негативно впливають на якісний показник узаємодії зазначених підрозділів, серед яких:

- відсутність зобов'язуючих норм щодо регулювання взаємодії підрозділів по боротьбі з незаконним придбанням наркотиків з іншими оперативними підрозділами, унаслідок чого має місце незацікавленість працівників БНОН у виявленні інших злочинів загальнокримінальної спрямованості, зокрема і злочинів, пов'язаних з придбанням майна, отриманого злочинним шляхом;

- необізнаність працівників підрозділів по боротьбі з незаконним придбанням наркотиків з переліком майна, яке було викрадено під час

учинення злочинів загальнокримінальної спрямованості, предикатом яких є наркоманія [2, с. 187].

З іншого боку, у Положенні про Управління боротьби з незаконним обігом наркотиків Міністерства внутрішніх справ України зазначено, що однією з функцій управління БНОН є участь у межах своєї компетенції в розкритті інших тяжких та особливо тяжких злочинів загальнокримінальної спрямованості, учинених на ґрунті наркоманії [5]. Але питання, чи є ця норма вичерпною для здійснення взаємодії підрозділів БНОН з іншими оперативними підрозділами в протидії злочинності, на наш погляд, лишається вкрай невідзначеним, тому вказана норма потребує подальших змін та доповнень.

Для вирішення прогапин у правовому регулюванні діяльності підрозділів БНОН вважаємо за необхідне доповнити функції управління БНОН, перелічені в наказі МВС України від 01.03.2012 № 173 «Про затвердження Положення про Управління боротьби з незаконним придбанням наркотиків Міністерства внутрішніх справ України», окремим пунктом і визначити однією з функцій Управління обов'язкову взаємодію в межах своєї компетенції під час виявлення та розслідування злочинів загальнокримінальної спрямованості, учинених на ґрунті наркоманії, з іншими оперативними підрозділами. Така зобов'язуюча норма буде стимулювати підрозділи БНОН до здобуття інформації про осіб, факти та події, які становлять оперативний інтерес і для інших підрозділів ОВС.

Що стосується організаційних питань взаємодії між підрозділами карного розшуку й боротьби з незаконним обігом наркотиків, необхідно визначити основні напрями удосконалення такої взаємодії, серед яких, на наш погляд, такі: 1) спільна участь в оперативно-профілактичних відпрацюваннях території обслуговування на предмет «наркопритонів» для встановлення в осіб, які там перебувають, речей, що були викрадені під час учинення злочинів; 2) спільне проведення групової розвідувально-пошукової діяльності в місцях зберігання, придбання й збуту майна, одержаного злочинним шляхом; 3) взаємний обмін позаштатними негласними працівниками для виконання окремих оперативно-тактичних завдань, зокрема з протидії придбання майна, отриманого злочинним шляхом.

Отже, при здійсненні взаємодії з означеними підрозділами у працівників карного розшуку з'являється можливість отримати інформацію, яка становить оперативний інтерес, про наркозалежних осіб, більшість з яких ведуть злочинний спосіб життя, установити їх причетність до вчинення злочинів, у тому числі до фактів придбання майна, здобутого в результаті злочинних дій останніх.

Наступною службою, з якою відповідно до результатів вивчення емпіричного матеріалу, взаємодіють підрозділи карного розшуку під час протидії придбання майна, здобутого злочинним шляхом, є підрозділи кримінальної міліції у справах дітей.

Дуже цікавими як інструмент взаємодії для підрозділів карного розшуку в протидії придбанню майна, отриманого злочинним шляхом, є обліки, що ведуться працівниками підрозділів КМСД, серед яких такі:

1) профілактичний облік дітей, постановці на який підлягають такі категорії осіб: а) засуджені судом до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; б) звільнені за рішенням суду від кримінальної відповідальності та покарання на підставі Закону України «Про амністію»; в) яким повідомлено про підозру в учиненні кримінального правопорушення та звільнено зі спеціальної виховної установи Державної пенітенціарної служби України; г) які вчинили адміністративні або кримінальні правопорушення та стосовно яких закладом охорони здоров'я встановлено діагноз «наркоманія», «токсикоманія», «алкоголізм»; д) які два й більше разів учинили адміністративне правопорушення;

2) алфавітно-довідковий облік дорослих осіб, однією з функцій якого є постановка на облік осіб, які були засуджені умовно або до громадських чи виправних робіт, а також стосовно яких виконання вироку про позбавлення волі відстрочено, у тому числі й за фактами придбання майна, одержаного злочинним шляхом [6].

Усі вищеперелічені категорії осіб становлять оперативний інтерес для підрозділів карного розшуку, й облікова інформація щодо них є вкрай необхідною для відпрацювання оперативних версій та встановлення їх причетності до вчинення злочинів корисливо-насильницького спрямування, у тому числі придбання майна, одержаного злочинним шляхом.

Отже, налагодження взаємодії з підрозділами кримінальної міліції у справах дітей дає змогу підрозділам карного розшуку не тільки отримувати інформацію стосовно неповнолітніх, схильних до вчинення злочинів, у тому числі придбання майна, одержаного злочинним шляхом, а й використовувати розвідувальні можливості осіб, які були засуджені умовно або до громадських чи виправних робіт, а також стосовно яких виконання вироку про позбавлення волі відстрочено.

Наступною за важливістю для процесу протидії придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, є взаємодія з ППЗСЕ. Згідно з п. 5 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [1] підрозділи карного розшуку й ППЗСЕ повинні здійснювати взаємодію між собою з метою швидкого та повного попередження, виявлення та припинення злочинів, зокрема придбання майна, отриманого злочинним шляхом. Проведений аналіз емпіричного матеріалу та практичної діяльності підрозділів КР свідчить про те, що на сьогодні існують два основних види взаємодії між оперативними підрозділами карного розшуку й ППЗСЕ, а саме:

1) взаємодія за конкретно поставленою ціллю – при надходженні первинної інформації щодо придбання майна, одержаного злочинним шляхом, під час функціонування у складі слідчо-оперативної групи,

створеної безпосередньо для розслідування злочину майнового характеру, у результаті якого можуть бути виявлені факти придбання майна, одержаного злочинним шляхом;

2) взаємодія за власною ініціативою – у разі обміну з підрозділами КР первинною інформацією, яка містить формальні ознаки придбання майна, одержаного злочинним шляхом.

Варто підкреслити, що необхідність взаємодії з підрозділами ППЗСЕ обумовлена такими обставинами:

1. ППЗСЕ є оперативним підрозділом, а тому, як і карний розшук, користується в повному обсязі всіма правами, передбачені ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність». Тобто працівники ППЗСЕ мають у своєму арсеналі всі можливості використання гласних і негласних «інструментів» отримання оперативної інформації, яка дає можливість сприяти протидії підрозділами карного розшуку придбання майна, одержаного злочинним шляхом.

2. Факти придбання майна, отриманого злочинним шляхом, часто виявляються на об'єктах оперативної уваги підрозділів ППЗСЕ, тому тісна співпраця з працівниками зазначених підрозділів є вкрай необхідною.

Таким чином, вважаємо за необхідне виділити найбільш ефективні напрями взаємодії КР і ППЗСЕ з метою протидії придбання майна, отриманого злочинним шляхом. Аналіз практичної діяльності оперативних підрозділів ОВС та наукові дослідження фахівців у сфері ОРД дали можливість зробити умовивід, що найефективнішими напрямками взаємодії підрозділів карного розшуку і ППЗСЕ є: 1) проведення спільних нарад та інструктажів для покращання взаємодії означених служб; 2) невідкладний узасмообмін оперативною інформацією, яка становить інтерес у протидії придбання майна, одержаного злочинним шляхом; 3) спільне проведення комплексних оперативних відпрацювань місць придбання і збуту майна, отриманого злочинним шляхом (ломбарди, ювелірні магазини тощо).

Наступним підрозділом, з яким відповідно до результатів вивчення емпіричного матеріалу, взаємодіють підрозділи карного розшуку під час протидії придбання майна, одержаного злочинним шляхом, є оперативна служба. Проаналізувавши та узагальнивши отримані під час дослідження дані, ми дійшли висновку, що можливості оперативної служби найчастіше використовуються для перевірки на причетність осіб до злочину, стосовно якого надійшла інформація [2, с. 187].

Відповідно до результатів вивчення емпіричного матеріалу ще одним суб'єктом взаємодії під час протидії придбання майна, одержаного злочинним шляхом, є підрозділи оперативно-технічних заходів. Під час проведення оперативно-технічних заходів ОТП виконавцям завдань можуть стати відомі факти про майно, отримане злочинним шляхом, осіб,

причетних до придбання майна, отриманого злочинним шляхом, та можливі місця придбання такого майна.

Неможливо лишити без уваги той факт, що підрозділи карного розшуку в процесі протидії придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, також взаємодіють із черговими частинами, патрульно-постовою службою, державною автомобільною інспекцією, експертно-криміналістичною службою, підрозділами інформаційно-аналітичного забезпечення, спеціальними приймальниками для утримання осіб, підданих адміністративному арешту, та ізоляторами тимчасового тримання.

Серед перелічених служб, зважаючи на результати вивченого емпіричного матеріалу, вважаємо за необхідне зупинити увагу на необхідності взаємодії підрозділів карного розшуку під час протидії придбанню майна, одержаного злочинним шляхом, із патрульно-постовою службою.

Зазначимо, що остання може бути корисна тим, що постійно здійснює обхід певної території, тому не привертає до себе підвищеної уваги з боку злочинного елемента. Якщо оперушовноважений карного розшуку правильно організує взаємодію з нею, то зможе отримувати цікаву інформацію про те, хто, коли і з ким розмовляв біля певного об'єкта, як вони виглядали, у що були одягнені, на чому приїхали, аж до номерів транспортних засобів [2, с. 188].

Що стосується нормативного визначення взаємодії між зазначеними підрозділами, то відповідно до п. 49 наказу МВС України від від 28.07.1994 № 404 «Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України», начальник міськрайліноргану внутрішніх справ та його заступник – начальник міліції громадської безпеки - несуть відповідальність за організацію патрульно-постової служби на території, яку вони обслуговують, за стан і показники оперативно-службової діяльності цих підрозділів. Одним із головних їхніх обов'язків, на наш погляд, є проведення інструктажів нарядів, що заступають на службу, із залученням до участі в них керівників й оперативно-начальницького складу інших служб [7], у тому числі й працівників карного розшуку, для доведення до особового складу, який заступає на чергування, інформації про осіб, події та речі, що викликають оперативний інтерес для підрозділів карного розшуку в протидії злочинам корисливо-насильницької спрямованості, у тому числі придбанню майна, одержаного злочинним шляхом.

За необхідності встановлення інформації про транспортні засоби, що можуть становити оперативний інтерес, про власників таких транспортних засобів або за необхідності затримання осіб, які пересуваються на автотранспорті, працівники карного розшуку можуть використовувати можливості Державної автомобільної інспекції. Однією з форм взаємодії працівників карного розшуку та Державної автомобільної інспекції є цільові перевірки транспортних засобів у приватних гаражах, на стоян-

ках автомашин, в автогосподарствах; огляд автомобілів і пошук в них певних речей, предметів [2, с. 191].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що стан взаємодії підрозділів ОВС між собою в протидії придбанню майна, отриманого злочинним шляхом, потребує постійної уваги не тільки з теоретичного боку, але й з боку практики. На нашу думку, тільки комплексний підхід до налагодження взаємодії здатний вирішити низку проблем як теоретичного, так і практичного характеру, які постають перед підрозділами КР під час протидії придбанню майна, одержаного злочинним шляхом.

Використані джерела:

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/page>. Редакція від 02.12.2012.

2. Наукові та організаційно-правові засади протидії підрозділами карного розшуку обігу майна, одержаного злочинним шляхом : [монографія] / [А. В. Баб'як, М. В. Стащак, Л. А. Мазур, І. О. Крепаков] ; за заг. наук. ред. С. М. Гусарова, В. В. Шендріка. – Львів : ВД «Панорама», 2014. – 160 с.

3. Организация деятельности участкового инспектора милиции : [учебное пособие] / [А. И. Галаган, И. П. Голосниченко, С. Т. Гончарук и др.]. – К. : НИИРИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1991. – 440 с.

4. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затверджена наказом МВС України від 14.08. 2012 № 700.

5. Положення про Управління боротьби з незаконним обігом наркотиків МВС України, затверджене наказом МВС України від 01.03.2012 р. № 173.

6. Інструкція з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей, затверджена наказом МВС України від 19.12.2012 № 1176. – Редакція від 15.01.2013.

7. Статут патрульно-постової служби міліції України, затверджений наказом МВС України від 28.07.94 р. № 404. – Редакція від 08.10.2010.

Стащак Н.В., Винакова Т.А. Организационные особенности взаимодействия подразделений уголовного розыска с другими подразделениями органов внутренних дел во время противодействия приобретению имущества, полученного преступным путем

В статье исследованы организационные особенности взаимодействия подразделений уголовного розыска с другими подразделениями органов внутренних дел Украины во время противодействия приобретению имущества, полученного преступным путем. Выявлены современные проблемы, которые могут негативно влиять на работу оперативных работников во время указанного процесса и предложены пути их устранения.

Ключевые слова: *противодействие, приобретение, имущество, преступный путь, подразделение, уголовный розыск.*

Stashchak M.V., Vinakova T.A. Organizational features of interaction of divisions Criminal Investigation of other units of the Interior during the counter purchase of property obtained by crime

In the article the organizational features of interaction criminal investigation units of other departments of internal affairs of Ukraine while countering acquisition of property obtained by crime. Discovered modern problems that may adversely affect other operative employees appointed during the process and the ways to address them.

Argued that the timely and effective response units of the Criminal Investigation circulation (including its purchase) of property crime, it raises the credibility of the Criminal Investigation and police in general; timely investigation of such property; Installation of a crime and collecting evidence of their involvement in the commission of criminal illegal actions; providing damages caused by the commission of the crime. Thus, the designated line of work is particularly important for the Interior, and society as a whole.

The analysis of empirical data shows that the problem of interaction between operational units existed at all stages of operational activities and is still not fully resolved. The qualitative indicator of interaction between operational units themselves constantly criticized for operational meetings and colleges Control Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The results of the analysis of empirical data showed that the criminal investigation division at combating the acquisition of property crime, often interact with: investigative units; district police inspector; units to combat drug trafficking; criminal police for Children; combating crime units in the economy); operational service; operational and technical units.

The study found that in the new criminal procedural legislation foremost a subject of cooperation in combating the acquisition of property obtained by crime units are investigating. Given the fact that opposition to this phenomenon divisions Criminal Investigation often performed on an open stage of the criminal proceedings in other formulations of criminal offenses and applicable rules of criminal procedure law does not allow employees to operational units independently without written authorization to carry out investigative proceedings, we believe that the main sub`object of interaction in criminal proceedings is investigating.

It notes that the state of interaction of divisions of internal affairs together in the fight against the acquisition of property obtained by crime requires constant attention, not only from the theoretical side, but also from the practice. We believe that only a comprehensive approach to establishing cooperation can solve a number of problems both theoretical and practical, facing the criminal investigation division at the counter purchase property from crime.

Key words: *opposition, acquisition, property crime division, criminal investigation.*

УДК 343.14

С.Р. Тагієв

ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Статтю присвячено дослідженню генезису становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій. Доведено, що історія оперативно-розшукової діяльності у взаємодії з кримінально-процесуальною може бути поділена на п'ять основних періодів розвитку правового регулювання оперативно-розшукових заходів, слідчих дій, негласних слідчих (розшукових) дій, а саме: 1) зародження розшукової роботи за часів Київської Русі (XI–XVIII ст.); 2) становлення й розвиток розшукової роботи Російської імперії (XVIII – поч. XX ст.); 3) становлення й розвиток оперативно-розшукової діяльності та її взаємодія з кримінальним процесом у радянський період (1917–1991 рр.); 4) оперативно-розшукова діяльність у взаємодії з кримінально-процесуальною за часів незалежної України (1991–2012 рр.); 5) процесуалізація оперативно-розшукової діяльності через запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій (з 2012 р.).

Ключові слова: *генезис, оперативно-розшукові заходи, слідчі дії, негласні слідчі (розшукові) дії, процесуалізація оперативно-розшукової діяльності.*

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що інститут негласних слідчих (розшукових) дій «з'явився на світ» разом із прийняттям нового КПК України й набуттям ним чинності, тобто у 2012 р., його витоки й передумови впровадження мають більш ранню історію і безпосередньо пов'язані з історією таких інститутів оперативно-розшукової діяльності й кримінального процесу, як оперативно-розшукові заходи й слідчі дії, адже саме дуалізм останніх і багаторічна практика їх взаємодії в процесі розслідування й розкриття злочинів сприяли «генеруванню» якісно нового інституту вітчизняного правового поля – негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих питань удосконалення, реформування, реорганізації, модернізації, розвитку тощо системи негласного розслідування в кримінально-процесуальному законодавстві, а після 2012 р. в Україні – негласних слідчих (розшукових) дій займалися і продовжують займатися такі вітчизняні й зарубіжні вчені: К.В. Антонов, Л.І. Аркуша, О.М. Бандурка, В.Д. Берназ, Є.М. Блажівський, В.І. Василичук, В.О. Глушков, В.Ю. Голубовський, В.Г. Гончаренко, В.В. Городовенко, Д.В. Гребельський, С.О. Гриненко, Ю.М. Грошевий, С.М. Гусаров, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, С.І. Захарцев, В.С. Зеленський, С.В. Ківалов, І.П. Козаченко, О.І. Козаченко, І.М. Козьяков, В.А. Колесник, В.П. Корж, С.С. Кудінов, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, П.П. Михайленко, М.М. Михеєнко, Д.Й. Никифорчук, В.В. Ніколюк, В.Т. Нор, Д.П. Письменний, М.А. Погорєцький, І.В. Сервецький, Г.К. Синілов, Є.Д. Скулиш, С.М. Стахівський, В.Є. Тарасенко, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник,

В.Г. Уваров, Л.Д. Удалова, В.Ю. Шепітько, Р.М. Шехавцов, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, О.Ю. Шумилов, О.М. Юрченко, О.О. Юхно та ін.

Формування цілей. Таким чином, метою статті є дослідження генезису становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що нині історичні та історико-юридичні науки не в змозі відповісти на питання, коли виникли оперативно-розшукові заходи, хто їх провів перший і в яких цілях. Однак не викликає сумнівів, що перші дії, пов'язані з пошуком (рос. «сыском»), розшуком, з'явилися з моменту зародження людства. Видається, що такими стали опитування й спостереження як найбільш прості дії, і, в той же час, необхідні в повсякденному житті. Однак, звичайно, їх не можна назвати оперативно-розшуковими заходами або негласними слідчими (розшуковими) діями в тому сенсі, який нині вкладається в ці поняття.

Із виникненням держави однією з її функцій було забезпечення власних інтересів, захист території, виявлення та протистояння зовнішнім загрозам, а також своєчасне виявлення таких загроз [1]. Поряд зі створенням збройних сил для оборони необхідно було мати можливості завчасного встановлення загроз. Це потребувало наявності певних структур, які виявляли б такі загрози. Безсумнівно, що ця діяльність, зазвичай, повинна була проводитися і провадилася негласно, таємно. Вона стала прообразом оперативно-розшукової негласної діяльності держави. Можливості такої діяльності використовувалися і для протистояння аналогічній роботі інших держав. Оперативно-розшукові заходи в рамках такої діяльності здійснювалися, зрозуміло, без будь-якої гласної, законодавчої регламентації.

Відсутність ґрунтовних наукових досліджень з історії прообразу негласних слідчих (розшукових) дій – оперативно-розшукових заходів – підтверджує необхідність комплексного вивчення історії розвитку такої діяльності, що безсумнівно сприятиме виробленню сучасною наукою чіткої періодизації формування й розвитку фундаментальних категорій і загалом інституту негласних слідчих (розшукових) дій, а також критеріїв для різних класифікацій історичних періодів формування цієї галузі законодавства.

Починаючи з Х ст., існувало князівське законодавство. Найбільш значущим етапом його становлення стала поява Руської Правди. На початку становлення державності в Київській Русі апарату поліції не існувало. Відповідні функції на території свого князівства виконували князь та його представники (вірники, мечники, тіуни, десятські). У разі потреби розшук і виявлення злочинців без участі представників князя здійснювалися за давнім правилом «куди приведе слід, там і знаходиться злочинець», установленим першою редакцією Руської Правди («свод», «гонение следа») [2, с. 635]. Це надавало можливість активно залучати до розшуку велику кількість людей, об'єднаних общиною.

Ініціатором розшуку злочинця були особи, яким було завдано шкоди. За умов, коли держава не мала спеціальних державних органів розшуку злочинців, їх розшук здійснювали зацікавлені особи. Потерпілий мав знайти докази свого позову – свідків, інші докази, які викривали винного. Він сам повинен був відшукати злочинця шляхом «гоніння сліду» і «зводу», у тому числі «заклику на торгу» – оголошення про втрату. Якщо ж йому в цьому потрібна була допомога, то шукати її доводилося, перш за все, у сусідів. Таким чином, фактично на громаді лежав обов'язок боротьби зі злочинами, переслідування злочинців, тобто на неї покладалися поліцейські функції. «Звід» і «гоніння сліду» були першими формами розшуку злочинців, за яких використовувалося гласне сприяння жителів особам, які здійснювали розшук злочинців.

У міру формування державності відбувається розвиток адміністративно-судових органів. Удосконалюється система розшуку злочинців, особливо розшукової роботи за вчинення державних злочинів, і «відомих лихих людей». Законодавче закріплення таких новел мало місце в Судебнику 1497 р. – першому кодексі загальноруського права. Відповідно до його норм, розшук найбільш небезпечних для суспільства злочинців здійснювався представниками княжої адміністрації [3, с. 447]. Зазначимо, що протягом цього періоду зароджувався розшук як прототип ОРД. У XV – на початку XVI ст. розшук злочинців почали покладати на представників центральної влади – «особых обыщиков». Це були перші оперативники на Русі.

Уже в XVI ст. складається система «приказів». Скажімо, поліцейські, у тому числі пошукові, функції на території Київської Русі було покладено на Розбійний приказ. Боротьба з тяжкими злочинами набувала важливого значення. Для підвищення статусу Розбійного приказу йому надавалися юридично закріплені повноваження, а керівниками призначалися поважні люди.

Приватно-позовний змагальний процес поступово замінюється іншим процесом. Ініціатива переходить до державних органів, які працюють за фактами злочинів, що стають їм відомими. Процес починається незалежно від надходження скарги потерпілого, встановлення й доказування вини злочинця здійснюється особами судових органів, гласність та усність замінюється негласністю й писемністю.

У середині XVII ст. виразно проявляються елементи розшукової діяльності. У Соборному Уложенні 1649 р. особливу увагу приділено розшуковому процесу щодо державних злочинів, у 1655 р. створено Приказ таємних справ, який займався особливо важливими державними злочинами, зокрема, у справах, які вимагали особливої уваги царя. Це було, по суті, зародження таємної поліції, оскільки у своїй діяльності Приказ застосовував як гласні, так і негласні (таємні) методи [4, с. 15]. Таємні методи, заходи були потім перенесені й на боротьбу із загальнокримінальною злочинністю.

Приблизно в той же час з'явилися посади сищиків як постійних агентів, які направлялися на виконання спеціальних завдань, зокрема, щодо розшуку й затримання селян, які втікали.

У період правління Петра I, особливо після утворення Російської імперії та здійснення перетворень, намічених Петром I, посилюється тенденція регламентації таємної пошукової (рос. «сыскной») діяльності, тієї діяльності, яка згодом отримала назву оперативно-розшукової. Ця діяльність здійснювалася, у тому числі шляхом оперативно-розшукових заходів. З'являється перша регламентація таємної роботи, робиться спроба ввести регулярну поліцію, причому сисна діяльність переорієнтовується на боротьбу з державними та посадовими злочинами. Розширюється й боротьба з загальнокримінальною злочинністю, чому служило створення поліцейських служб. Поліція стала проводити дізнання, а в необхідних випадках і попереднє розслідування. Почала використовуватися й практика залучення таємних інформаторів зі злочинного середовища, що можна порівняти з використанням осіб, які сприяють правоохоронним органам на контрактній основі [1]. Із середини XVIII ст. у Російській імперії системного характеру набуває захід із контролю поштових відправлень, що часто називається перлюстрацією.

Було продовжено й лінію боротьби із загальнокримінальною злочинністю. 1782 року було видано й затверджено Статут благочиння (так званий «поліцейський статут») і ряд інших нормативних актів, які регулювали розшукову діяльність поліції [5, с. 12]. Щоправда, це регулювання було виражено поки недостатньо. 1802 року було створено Міністерство внутрішніх справ, 1810 року – Міністерство поліції, у якому створено структуру політичного сиску, але органу карного розшуку виділено не було [6, с. 51].

У першій половині XIX ст. способи отримання інформації про неблагонадійних підданих та протиурядові організації не відрізнялися оригінальністю й новизною. Донос і зовнішнє спостереження були широко відомі й раніше, у XVIII ст., коли вони широко використовувалися й заохочувалися владою. Внутрішня секретна агентура, навпаки, стала новим й улюбленим дітищем всесильних керівників політичного сиску, який отримав широке поширення на рубежі XIX–XX ст.

Сутність розшукового процесу в цей період полягала в тому, що в діяльності відповідної державної посадової особи поєднувалися різні процесуальні функції: слідчого, який водночас проводив розшук, та обвинувача в суді. Розшуковому процесу були властиві таємність й письмова фіксація, що поширювалася на всі кримінальні справи [7, с. 54].

Судова реформа шістдесятих років XIX ст. виділила попереднє слідство з поліції, було створено інститут судових слідчих. Поліції було надано право провадження дізнання. При провадженні дізнання на поліцію покладалося збереження слідів злочину та забезпечення затримання підозрюваного, припинення спроб підозрюваного ухилитися від слідства. Якщо

ознаки злочину були сумнівні, то поліція отримувала право здійснення негласного розшуку, у тому числі шляхом розпитувань і негласного спостереження. Таким чином, розшук виділяється як негласна діяльність поліції, спрямована на приховане й таємне встановлення злочинця.

Отже, саме судова реформа шістдесятих років XIX ст. заклала фундаментальні засади, за яких нині на підставі ч. 6 ст. 246 КПК України слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, має право проводити негласні слідчі (розшукові) дії.

Органами поліції та спецслужбами у XIX ст. проводилася велика частина з передбачених нині заходів: опитування, наведення довідок, збір зразків для порівняльного дослідження, дослідження предметів і документів, отождоження особистості, оперативний експеримент, оперативне впровадження, обстеження приміщень, будівель, споруд, ділянок місцевості й транспортних засобів, перевірювальна закупка, контрольована поставка.

Технічний прогрес, що спостерігався наприкінці XIX – початку XX ст., збагатив людство відкриттями, винаходами, у тому числі щодо засобів зв'язку. У названий період було винайдено радіо, телефон, телеграф. Зазначені засоби зв'язку значно допомогли й злочинцям. За допомогою цих засобів вони отримали можливість швидко зв'язуватися між собою, оперативно координувати свої дії, узасмодіяти з іншими регіонами.

Таке активне використання злочинним елементом засобів зв'язку зумовило необхідність виникнення оперативно-розшукових заходів щодо їх контролю. Слід визнати, що поява нових засобів зв'язку, спілкування, технічних засобів обов'язково приводить до появи нових або вдосконалення наявних заходів. Не є винятком у цьому зв'язку й система нинішніх негласних слідчих (розшукових) дій, уміщена в гл. 21 КПК України.

Після появи технічних каналів зв'язку з'явився оперативно-розшуковий захід щодо зняття інформації з технічних каналів зв'язку. При цьому виникнення та розвиток мережі Інтернет викликало необхідність вдосконалення цього заходу.

У радянський період законодавчої регламентації й регулювання оперативно-розшукових заходів не було. Нормативні документи, які регулювали порядок проведення таких заходів, містили державну таємницю. Утім, це аніскільки не перешкоджало масштабності проведення подібних заходів.

Зараз можна з упевненістю говорити, що відсутність належних правових гарантій проведення оперативно-розшукових заходів різко негативно позначилося на дотриманні прав людини, законності. Наприклад, зі спогадів П. А. Судоплатова відомо, що за розпорядженням І. В. Сталіна з 1944 р. у квартирі маршала Жукова були встановлені підслуховувальні пристрої. Прослуховування квартири Жукова було припинено в 1953 р. після смерті Сталіна, але відновлено Хрущовим у 1957 р., а Брежнев продовжував прослуховування до смерті Жукова в 1974 р. [8, с. 501–502].

Правова неврегульованість проведення оперативно-розшукових заходів відіграла свою роль під час масових репресій, що спостерігалися на теренах СРСР протягом 1930–1950 рр. Оперативні повідомлення й результати оперативно-розшукових заходів у вигляді довідок іноді вшивалися в кримінальні справи й слугували основою для винесення смертного вироку. Деяких відомих радянських генералів і маршалів уже після Великої Вітчизняної війни було ув'язнено, а частину з них розстріляно за антисталінські висловлювання, записані підслуховувальними пристроями або через показання, які було в них вибито [8, с. 501–502]. Наукові дослідження у сфері оперативно-розшукових заходів у той період були закритими.

Про оперативно-розшукові заходи відкрито заговорили наприкінці 1980-х – початку 1990-х років. Тоді ж з'явилися й перші відкриті нормативні акти про оперативно-розшукові заходи. Спочатку Закон СРСР «Про органи державної безпеки в СРСР» зазначив, що підрозділи КДБ СРСР можуть проводити прослуховування телефонних переговорів. Утім порядок проведення цього заходу, підстави та умови прослуховування в законі не були вказані. Відомо, що в колишньому СРСР кримінально-процесуальне законодавство не регламентувало оперативно-розшукову діяльність, а щодо неї поверхово згадувалося лише в ст. 103 КПК України 1960 р. Тільки з 1993 р. оперативно-розшукова діяльність отримала легітимність після прийняття Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Прийнятий закон став підвалиною для розроблення й прийняття низкою правоохоронних органів, підрозділи яких здійснюють ОРД, відомчих і міжвідомчих нормативно-правових актів, що мають відповідні грифи обмеження допуску.

Як справедливо наголошують міжнародні спостерігачі й експерти, «процес демократизації країн, які перебувають на перехідному етапі свого розвитку, зокрема колишніх республік СРСР, та наближення їх до європейських стандартів передбачає глибокі системні зміни судочинства. Зокрема, це стосується й кримінального правосуддя, яке містить щонайбільше механізмів для зловживань різного рівня» [9].

Аналіз багаторічної практики взаємодії оперативно-розшукової діяльності з кримінально-процесуальною як за радянських часів, так і в умовах незалежності України, засвідчив, що в разі належної організації такої взаємодії, з дотриманням законності й процесуальної форми при легалізації матеріалів ОРД, при доказуванні по кримінальних справах вона є ефективним і невід'ємним заходом протидії злочинності. Це поставило на порядок денний перед вітчизняною кримінально-процесуальною наукою і правоохоронною практикою питання про оптимізацію такої взаємодії шляхом вироблення й упровадження у 2012 р. до чинного законодавства інституту негласних слідчих (розшукових) дій.

Нині в ст. 246 КПК України говориться про негласні слідчі (розшукові) дії. Під ними розуміють різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про

факти та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України. Вони проводяться в разі, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Як справедливо зазначають вітчизняні вчені, «історична ретроспектива розвитку українського суспільства свідчить про постійний пошук компромісу між необхідністю ефективної боротьби зі злочинністю та дотриманням принципу справедливості, забезпеченням реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, економії сил, засобів, коштів тощо» [10]. У такому ключі відбувалися становлення та розвиток у вітчизняному законодавстві таких інститутів, як оперативно-розшукова діяльність, слідчі дії, функціональне об'єднання яких і вилізло в закріплення в новому КПК України інституту негласних слідчих (розшукових) дій.

Застосування норм негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні надасть можливість слідчому та іншим уповноваженим особам використовувати як гласні, так і негласні заходи, спрямовані на документування та розкриття злочину або розшук злочинця, які до набуття КПК України чинності були доступні лише при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, такі як негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи тощо.

Висновки. Дослідження генезису становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій надало підстави дійти висновку, що історія оперативно-розшукової діяльності у взаємодії з кримінально-процесуальною може бути поділена на п'ять основних періодів розвитку правового регулювання оперативно-розшукових заходів, слідчих дій, негласних слідчих (розшукових) дій, а саме: 1) зародження розшукової роботи за часів Київської Русі (XI–XVIII ст.), який поділяється на два підетапи: а) розшук злочинців за князівським правом (XI–XV ст.); б) розшук злочинців за правом XV–XVIII ст.; 2) становлення і розвиток розшукової роботи Російської імперії (XVIII – поч. XX ст.); 3) становлення і розвиток оперативно-розшукової діяльності та її взаємодія з кримінальним процесом у радянський період (1917–1991 рр.); 4) оперативно-розшукова діяльність у взаємодії з кримінально-процесуальною за часів незалежної України (1991–2012 рр.); 5) процесуалізація оперативно-розшукової діяльності через запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій (з 2012 р.).

Використані джерела:

1. Винниченко Н. А. Правовая регламентация использования оперативно-розыскной деятельности в уголовном судопроизводстве: [монография] / [Винниченко Н. А., Захарцев С. И., Рохлин В. И.]; под общ. ред. В. П. Сальникова; Санкт-Петербургский университет МВД России; Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности. – СПб.: Фонд «Университет», 2004.

2. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство : [учебник] / Н. Н. Алексеев. – М. : Аграф, 1998 – 640 с.
3. Исаев И. А. История государства и права России : [учебник] / И. А. Исаев. – [3-е изд., перераб. и доп]. – М. : Юристъ, 1996. – 544 с.
4. Жандармы России / Сост. В.С. Измолик. – СПб. : Нева ; М. : Олма-Пресс, 2002. – 638 с.
5. История полиции России. Краткий исторический очерк и основные документы : [учеб. пособие] / [В. В. Альхименко, В. П. Коряков, В. М. Курицын, Р. С. Мулукаев, и др.]; под ред. В. М. Курицына. – М. : Штит-М, 1998. – 200 с.
6. Министерство внутренних дел: страницы истории (1802–2002 г.г.). – Санкт-Петербургский университет МВД России ; Академия права, экономики и безопасности / под общ. ред. В. П. Сальникова. – СПб. : Фонд «Университет», 2001. – 608 с.
7. Оперативно-розшукова діяльність : [навч. посіб.] / [Моисеев Є. М., Джужа О. М., Никифорчук Д. Й. та ін.]; за ред. проф. О. М. Джужи. – К. : Правова єдність, 2009. – 310 с.
8. Судоплатов П. А. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы / П. А. Судоплатов. – М. : Олма-Пресс – Образование, 2003. – 688 с.
9. Закон і реальність. Грузинський екс-прокурор Ерік Сванідзе про новий український КПК та досвід Грузії в реформуванні кримінального судочинства [Електронний ресурс] : <http://tyzhden.ua/Politics/75791>.
10. Черков В. О. До питання про співвідношення оперативно-розшукової діяльності й негласних слідчих (розшукових) дій за проектом нового КПК України / В. О. Черков, О. М. Чистолінов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.corp-iguvd.lg.ua/d120106.html>.

Тагиев С.Р. Генезис становления института негласных следственных (розыскных) действий

Статья посвящена исследованию генезиса становления института негласных следственных (розыскных) действий. Доказано, что история оперативно-розыскной деятельности во взаимодействии с уголовно-процессуальной может быть разделена на пять основных периодов развития правового регулирования оперативно-розыскных мероприятий, следственных действий, негласных следственных (розыскных) действий, а именно: 1) зарождение розыскной работы во времена Киевской Руси (XI–XVIII вв.); 2) становление и развитие розыскной работы Российской империи (XVIII – нач. XX в.); 3) становление и развитие оперативно-розыскной деятельности и ее взаимодействие с уголовным процессом в советский период (1917–1991 гг.); 4) оперативно-розыскная деятельность во взаимодействии с уголовно-процессуальной во времена независимой Украины (1991–2012 гг.); 5) процессуализация оперативно-розыскной деятельности через введение института негласных следственных (розыскных) действий (с 2012 г.).

Ключевые слова: *генезис, оперативно-розыскные мероприятия, следственные действия, негласные следственные (розыскные) действия, процессуализация оперативно-розыскной деятельности.*

Tagiev S.R. Genesis of formation of secret investigative (search) actions

The article is dedicated to the research of genesis of formation of secret investigative (search) actions. Despite the fact that the institution of secret investigative (search) actions has appeared with the adoption of the new Code of Criminal Procedure of Ukraine in 2012, its origins and preconditions for implementation have an earlier history and directly connected with the history of such institutions of operative-investigative activity and criminal procedure, as operative-investigative measures and investigative actions, because it is the last duality and long-standing practice of cooperation in the investigation and detection of crime contributed to generation of a new institute of national law – secret investigative (search) actions in criminal justice. It is proved that the history of operative-investigative activity in conjunction with criminal proceedings can be divided into five major periods of legal regulation of operative-investigative measures, investigative actions, secret investigative (search) actions, such as: 1) the origin and genesis of investigative work in Kiev Rus (XI–XVIII centuries); 2) the establishment and development of investigative work in Russian Empire (XVIII – early XX centuries); 3) the establishment and development of operative-investigative activity and its interaction with the criminal process in the Soviet period (1917–1991); 4) operative-investigative activity in conjunction with criminal proceedings in Ukraine during 1991–2012; 5) procedural form of operative-investigative activity through the introduction of secret investigative (search) actions (from 2012).

Key words: genesis, operative-investigative measures, investigative actions, secret investigative (search) actions, procedural form of operative-investigative activity.

Розділ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК 343.1

Б.Г. Розовский**НОВЫЙ СУБЪЕКТ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА**

Ныне в деятельности правоохранительных органов по предупреждению и борьбе с преступностью всё большее значение приобретают интегрированные информационно-аналитические системы. В них ведущая роль в обработке, анализе и направлении по назначению поступающей информации принадлежит операторам системы. С их помощью раскрывается порядка трети преступлений, в буквальном смысле не выходя из кабинета. Однако отношения операторов с другими участниками процессуальной деятельности регламентируются лишь ведомственными инструкциями, что явно недостаточно. В работе предлагается этих лиц именовать криминалистами-операторами и наделить статусом нового субъекта уголовного процесса. Одновременно ставится вопрос об оцифровке криминалистических методик.

Ключевые слова: *информационное общество, правоохранительная деятельность, информационно-аналитическая система, криминалист-оператор, субъект уголовного процесса.*

Теорию уголовного процесса можно сравнить с рельсами, по которым рывками, с длительными остановками, движется локомотив закрепленных государственной политикой основополагающих концепций и принципов, влекущий наполненный нормами законов состав открытых платформ и вагонов, от общих, до VIP, зашторенный для ОРД и зарешённый для претерпевающих наказание. Путь извилист, с семафорами и стрелками. Были тупики, из которых на протяжении истории приходилось возвращаться с потерями и приобретениями, были участки ускоренно-опасного движения. «Обслуживающий персонал» поезда исторически относительно постоянен, частично изменяется и пополняется, в основном, лишь при смене научных концепций. Ныне к очередному пополнению субъектов уголовного процесса привело использование при досудебном расследовании и судебном разбирательстве новых информационных технологий¹ [1; 2; 3; 4; 5]. Однако в теории уголовного про-

---

¹ Общей характеристике и отдельным аспектам информационно-аналитического обеспечения правоохранительной деятельности в РФ посвящены работы В.М. Агмажитова, В.В. Баранова, А.С. Вандышева, И.М. Волчкова, И.В. Горбачева, К.К. Горинова,

цесса и законодательной практике это направление не получило должной регламентации, продолжает регулироваться в большей части лишь ведомственными нормативными актами.

Сегодня отечественная практика применения информационных технологий в правоохранительной деятельности идет впереди отечественной науки. Лауреат Нобелевской премии Эрнест Розерфорд любил повторять: «Любая наука – либо физика, либо коллекционирование марок». Не мешало бы эти слова помнить и правоведам. Наша беда, что философия права еще не вышла на уровень понимания роли научно-технического прогресса в неизбежном преобразовании мышления правоохранителей, не говоря уже об их практической деятельности. Процессуалисты, столь вольно трактуя методологию своей науки, пользуются допущенной в прошлом ошибке, когда её отгородили от криминалистики. На деле психология, лингвистика, социология не конкуренты «технизма», они исторически взаимодействовали и продолжают взаимодействовать, обогащая друг друга. Без этого не было бы произнесено: «А всё-таки она вертится!», без этого не было бы справедливых приговоров суда.

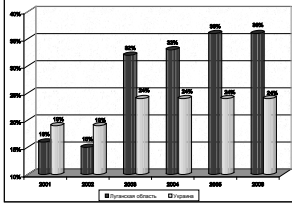
К великому сожалению, в юридической науке и соответствующей практике традиционно сложилась довольно прочная стена, отделяющая технические науки. Есть и причина. Достаточно побыть какое-то время в приёмной комиссии юридического вуза, куда приходят с заявлениями о зачислении абитуриенты. Почти каждый уточняет: не надо ли сдавать вступительные экзамены по математике, физике, химии? - НЕ НАДО! А настало время, когда следует отвечать: НАДО! И начинать надо с повышения квалификации в этом направлении профессорско-преподавательского корпуса правоведов и аэропага научных работников.

Так получилось, что без предварительной разработки общей стратегии кибернетизации правоохранительной деятельности сконцентрировали усилия на решении важной, но прикладной задачи создания интегрированных информационно-аналитических систем (ИИАС). Уровень освоения новации в региональных правоохранительных органах не одинаков. Сейчас идет поиск оптимальных моделей. До событий на Донбасе ГУ МВД Украины в Луганской области являлось пионером в стране по разработке и применению ИИАС. (О результатах см. таблицы).

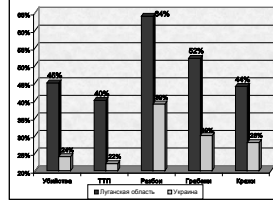

Д.В. Требельского, Д.Е. Измайлова, Ю.Ф. Кваши, И.А. Климова, В.П. Кувалдина, А.Г. Лекаря, В.А. Лукашова, В.А. Минаева, В.С. Овчинского, С.С. Обнинского, В.Н. Омелина, А.Н. Полежаева, В.Г. Самойлова, В.В. Сергеева, Г.К. Синилова, Е.И. Терентьева, Л.Г. Эджунова и других ученых.

Раскрываемость рецидивной преступности

Раскрываемость рецидивной преступности по видам

Система была создана на энтузиазме сотрудников, в чём посильное участие принял автор. Она постоянно совершенствовалась и пополнялась, ныне охватывает целый класс информации, максимально приближенной к задачам расследования конкретного дела, но являющейся итогом обобщения сведений о лицах, событиях и фактах, полученных при расследовании других преступлений, реагировании на имевшие место административные и иные правонарушения, проверке заявлений и сообщений граждан и др. ИИАС даёт возможность каждому сотруднику милиции в любом, даже самом отдаленном сельском районе области получить непосредственный доступ по выделенным каналам связи к центральному банку данных, не покидая рабочего места.

Первоначальным предназначением системы было информационное обеспечение функционирования всех служб и подразделений ОВД, в первую очередь – осуществляющих оперативно-розыскную деятельность. Велся комплексный многоуровневый мониторинг, фиксация и непрерывное оперативное информирование соответствующих подразделений о событиях и лицах, представляющих оперативный интерес. По любому факту противоправной деятельности вступал в действие максимально автоматизированный процесс анализа поступившей информации и сопоставление ее с имеющейся в базе данных системы¹, что позволяло во многих случаях выйти на конкретных фигурантов события. Разработка постоянно расширялась и совершенствовалась, на завершающем этапе были интегрированы функциональные автоматизированные поисковые системы «АРМОР», «ОРИОН», «АРГУС», «СОНДА», «КРИСТАЛ», «СПИРАЛЬ», «ПАРУС», «FastReport», «СОВА» и другие [6].

Залогом успешной работы служила созданная обширная информационная база. По опубликованным данным, только по состоянию на

¹ Я ехал в командировку на автомашине, попал в ДТП и получил перелом ноги. Вернувшись после лечения из больницы, случайно обнаружил, что система в заранее запрограммированном режиме автоматически выяснила, нет ли каких-либо связей между мной и виновником ДТП, которые могли бы свидетельствовать о наличии у него умысла на совершение преступления.

начало 2009 г. «массивы автоматизированных баз включали 31 млн. объектов, в том числе 585 тыс. фотоизображений, 460 тыс. дактилокарт¹. С их помощью раскрыто 5,3 тыс. преступлений, что составляет 70 % от общего их количества, разыскано 144 преступника, установлена личность 13 неопознанных трупов и установлена судьба 53 безвести пропавших». В более 30 % случаев результат достигался, в буквальном смысле слова не выходя из кабинета³. Активно раскрывались преступления прошлых лет.

Рядовой пример. Копин заявил в дежурную часть Артемовского районного отдела милиции г. Луганска, что на кв. Гаевого он подвергся ограблению неизвестным лицом (похищен мобильный телефон путем «рывка»). Опросом потерпевшего были выяснены приметы подозреваемого и обстоятельства происшедшего: возраст преступника 25-30 лет, рост 175-185 см, хорошо ориентировался на местности, действовал уверенно и дерзко.

Дежурной РО ГУМВД полученную информация с помощью АИС «АРМОР» через корпоративную сеть внес в интегрированный банк данных Управления информационных технологий (УИТ) ГУМВД. Сотрудник отдела системы «Орион» УИТ провел детальный её анализ, используя возможности АИС «СОВА». С помощью типовых алгоритмов характеристики внешности, сообщений негласного аппарата, дел оператив-

---

² В дальнейшем ежегодное увеличение объектов учета достигало 11 млн в год. Одно только наличие обширной базы данных позволяет решать многие задачи. В Донецкой области обнаружили труп человека с признаками насильственной смерти. Опознать его не удалось. Фотографию трупа направили в УМВД соседних областей. В Луганске фотографию ввели в ИИАС. Система идентифицировала личность и выдала данные о том, что он отбывал наказание в колонии нашей области, там находился в крайне враждебных отношениях с другим заключенным - был обвинен в предательстве в процессе былой преступной деятельности. Погибший освобожден из мест заключения за 1,5 года до смерти, его непримиримый поделник за два месяца до этой даты. Вскоре из Донецка пришло письмо с благодарностью за содействие в раскрытии преступления. Золотов В.И. был осужден судом г. Алчевска за кражу. Сверка показала: в автоматизированной системе имеется фотография Золотова В.И. с такими же анкетными данными, но с отличающимися чертами внешности. При расследовании выяснилось, что Золотов В.И. уроженец и житель г. Алчевска, Луганской области, ранее задерживавшийся за правонарушение, потерял паспорт. Утерянным паспортом воспользовался Земнов П.И., уроженец и житель г. Архангельска, который разыскивался МВД РФ за совершение тяжких преступлений. В паспорте им была произведена замена фотографии, что не выявили при задержании преступника. Если бы подлог не был установлен, Земнов П.И., получив после освобождения из мест лишения свободы подлинный паспорт на имя Золотова, мог бы избежать розыска МВД РФ.

³ История создания и эксплуатации ИИАС насчитывает более десятилетия, но, на удивление, интерес к ней научной и педагогической общественности крайне ограничен. Выпускники вузов приходят в ОВД, не имея должного представления об использовании АИС в предстоящей работе.

ных разработок и других категорий учета были отобраны несколько лиц, которые имеют связь с адресом в районе совершения преступления, ранее судимые за аналогичные преступления, находящиеся на свободе. В их число попал Иванов, который по данным УИТ был причастен к грабёжам мобильных телефонов. Как и все другие лица, состоящие в оперативной разработке в рамках действующих и приостановленных ОРД, он находился на особом постоянном автоматизированном контроле.

Системой «СОВА» данная информация автоматически оформлена в виде справки-досье с включением в её состав схемы связей фигуранта, фототеки и картографического отображения мест совершения аналогичных преступлений, которая была незамедлительно направлена в подразделение уголовного розыска ГУМВД. Наличие исчерпывающего досье на объект анализа, включая в обязательном порядке весь известный и дополнительно вычисленный системой список связей (в том числе связи связей) позволило осуществить возможность быстрого оптимального выбора потенциального агента, форм и методов предстоящей вербовки.

Сотрудники уголовного розыска через указанные в досье агентурные подходы установили номер мобильного телефона Иванова, как предполагаемого преступника. Одновременно подразделением УИТ, в порядке поступления информации, осуществлялся программный анализ контактов указанного телефона с использованием соответствующего модуля АИС «СОВА». Данный номер был также проверен по автоматизированным учётам базы данных трафиков похищенных мобильных телефонов, что существенно расширило круг прямых и косвенных связей фигуранта.

Анализом телефонных соединений установили, что Иванов неоднократно звонил на стационарный телефон, закрепленный за комиссионным магазином по продаже мобильных телефонов, в том числе и в день совершения грабежа. (Согласно географической привязке к ближайшей «соте» он находился в районе места совершения преступления). По данным оперативных учетов, владелец этого магазина находится в оперативной разработке подразделения УБОП, как участник преступной группы с криминальными связями в приграничных областях России, имеет налаженный канал сбыта.

Обобщив имеющуюся информацию в отношении всей преступной цепочки, сотрудник подразделения УИТ сформировал и направил в подразделения уголовного розыска и управления по борьбе с организованной преступностью аналитическую справку. В ходе проведенных оперативно-розыскных мероприятий, при попытке сбыта похищенного мобильного телефона были задержаны грабитель и скупщик краденого. Потерпевший опознал в задержанном преступника, а в магазине при санкционированном обыска изъяли еще несколько похищенных ранее мобильных телефонов.

На примере видно, что организующая и направляющая роль в раскрытии преступления и изобличении виновного принадлежит конкретному человеку – оператору ИИАС. Однако в действующем уголовном процессуальном законодательстве такого субъекта нет. Он не вписывается в близкую роль специалиста, так как не привлекается в процесс следователем или судом для решения поставленного ему разового конкретного вопроса, а действует по постоянной программе, обладает самостоятельными управленческо-распорядительными функциями: пополнять за счет имеющейся в системе получаемую информацию, путём устранения ошибок и неточностей обеспечивать её чистоту, направлять определяемым им подразделениям, получать результаты использования, вносить дополнительные сведения, осуществлять сводный анализ информации и определять её дальнейшее предназначение. Ведомственные инструкции регламентируют полномочия оператора ИИАС по взаимодействию с оперативными подразделениями, отношения со следователями пока решаются на основе предполагаемого взаимопонимания, что явно недостаточно.

Ныне применяемые в процессе расследования компьютерные программы в определенной мере используют алгоритм игры в шахматы и шашки. В этих видах спорта игроки видят расположение всех фигур и могут просчитать стратегию на много ходов вперед. В интегрированные информационно-аналитические системы правоохранительных органов первоначально также поступает и анализируется информация об обнаруженных «фигурах на криминальной доске». Домысливание недостающей информации и введение её в программу возложено на оператора. Он первый, после дежурного, субъект, к которому поступает информация, содержащаяся в заявлении о совершенном преступлении, до, и первоначально независимо от следователя, осуществляет анализ, оперативно организует её проверку соответствующими службами. *Реально оператор во многих случаях направляет следователю уголовное производство, фактически завершённое поиском преступника и доказательством его вины.* Однако неопределенность его процессуального статуса приводит к ограничению использования потенциала ИИАС.

При существующей практике цепь логических построений оператора обрывается после направления материалов начальнику РОВД. (Получил благодарственное письмо, а потом, когда по завершению расследования в систему поступает итоговая справка, иногда видит, что дело было угрождено). *Диалоговый режим обмена информацией со следователем не регламентирован.* Отсутствует возможность контролировать процесс реализации информации, по мере поступления новой подвергать её дальнейшей проверке и принимать участие в разрешении возникших затруднений. Возникают вопросы в части разграничения полномочий по

безотлагательному обращению за соответствующими решениями к прокурору и следственному судье.

Речь не идет о выяснении, кто начальник, кто подчиненный. Никто не умаляет главенствующую роль следователя в сборе и оценке доказательств, но нельзя закрывать глаза на действительность: *на определенном этапе появляется ещё один организатор расследования*. Он не конкурент следователя, происходит своего рода наложение ролей. У оператора специфическая форма получения доказательств и, как и другие сотрудники оперативных подразделений, (эта общая тема почему-то замалчивается), он не только вправе, но и *обязан отвечать за результаты своей специфической работы*. А обязанности не существуют без прав, прежде всего, без права знать кто и как использует твой труд, получить его оценку. На этом зиждется неотъемлемый принцип взаимоконтроля участников совместной деятельности, реализация которого в отравлении правосудия еще ждёт более глубокого исследования, и не только применительно к оператору. В этом, помимо другого, залог борьбы с коррупцией и иными злоупотреблениями. Понимаю нестандартность постановки проблемы, но по мере кибернетизации уголовного процесса необходимость её решения становится всё более очевидной.

В принципе, каждый следователь должен сам напрямую работать с системой, однако существующий уровень знаний и время, необходимое на массовое его повышение, позволяют пока говорить об этом как не о близком будущем. *Поэтому сегодня, подчёркиваю, сегодня, пока не будет решена проблема массовой подготовки следователей соответствующей квалификации, а заодно и следственных судей, вопрос о процессуальном статусе оператора - это вопрос об эффективности работы ИИАС, в конечном итоге - эффективности работы по предупреждению и борьбе с преступностью в государстве*. Сложившаяся законодательная пауза имеет высокую цену оставшихся без защиты прав немало количества потерпевших от нераскрытых преступлений.

Решение видится в дополнении существующего перечня субъектов уголовного процесса - назовём его так - криминалистом-оператором правоохранительных информационно-аналитических систем и чёткой регламентацией его полномочий. Жизнь покажет, насколько эта мера будет временной.

Перечень полномочий требуется планировать с учётом ближайшей перспективы. Канадские учёные разработали алгоритм, позволяющий компьютеру играть в покер. Эта игра намного сложнее шахмат и шашек, так как игроки не видят карты друг друга и компьютеру приходится выбирать стратегию игры на основании неполных данных, домысливая их замыслы. Информационное моделирование выходит за рамки простых вычислительных процедур и включает в себя анализ качественного раз-

нообразия свойств исследуемых объектов и систем. Оно рассматривается как самостоятельный компонент научного метода, наряду с экспериментом и теорией. При внедрении новации в правоохранительную практику программа не заменит оператора, анализирующего поступающую в систему оперативно-розыскную и следственную информацию, напротив, потребует предоставления ему более широких полномочий. *Суд будет оценивать не только доказательства, но и примененную методик компьютерного их анализа, логическую достоверность полученного результата.* Естественно, потребуется соответствующая подготовка и переподготовка судейского корпуса.

По мере накопления опыта применения ИИАС становится очевидным, что дальнейшее их совершенствование неосуществимо без кардинальных реформ в криминалистике, а в последующем - в законодательной регламентации осуществления правосудия. Настало время компьютеризации, оцифровки процесса разработки и применения методик исследования преступлений, проектирования законодательной деятельности и осуществления правоприменительной деятельности, что повысит их эффективность, позволит, в частности, в значительной мере объективизировать сбор, анализ и оценку доказательств¹.

Примером может служить интеллектуальная справочная система «Аймедика», разработанная учеными Новосибирского технопарка. Она обрабатывает более 20 миллионов источников информации, включая наиболее полную англоязычную базу данных медицинских и биологических публикаций PubMed. Из 2500 заболеваний по последней версии Международной классификации болезней новосибирские специалисты разработали алгоритмы для диагностики 531 недуга, которыми страдают 95 процентов пациентов во всем мире и наиболее часто на территории России. Задача «Аймедики» - диагностирование болезни конкретного человека. Работает она в режиме диалога. Человек, у которого есть какие-то проблемы со здоровьем, чувствующий какое-то недомогание, вводит свои данные и отвечает на вопросы компьютера, в ответ получает рекомендации: к какому специалисту ему лучше обратиться, на какие симптомы обратить внимание врача и какие следует сделать анализы и пройти обследования, чтобы поставить точный диагноз.

Система «Аймедика» выдает вероятность заболеваний в процентах. Кроме того, указывает профиль медицинских специалистов, относящих-

---

¹ Показательная аналогия: в России проектирование самолетов еще в начале века повсеместно переводили на цифровые технологии, а чертежи перспективных чудо-ракет, на которых планировалось лететь в далёкий космос, продолжали выполнять на ватмане. Череда неудачных пусков самой, казалось бы, надёжной и перспективной ракеты-носителя «Протон» - закономерность, над которой давно следовало задуматься отечественным правоведам.

ся к нужной пациенту области, а также перечень анализов, которые необходимо сдать. Для этого необходимо в компьютер ввести возраст, рост, вес, выбрать «свое» из предложенного машиной списка жалоб, ответить на ее вопросы¹.

Приходится сожалеть, что в организации правоприменительной деятельности даже не предпринимаются попытки сконструировать свою «Айкриминалистику». А если бы методики расследования преступлений существовали в цифре и были приспособлены к диалогу с оператором ИИАС и со следователем, указывали, на какие «симптомы», применительно к конкретным обстоятельствам дела, обратить внимание и какие «анализы» сделать, результативность работы могла бы повыситься на порядок. Можно пойти еще дальше – оцифровывать каждое уголовное производство. Криминалистические методики – это обобщение наиболее типичных ситуаций. Многие преступления и способы их раскрытия имеют свои особенности, которые практически очень трудно охватить в типовой методике. Кибернетизация информации позволяет восполнить данный пробел.

Интегрированные информационно-аналитические системы доказали свою эффективность и жизнеспособность. Они будут развиваться и совершенствоваться. Вопрос только: какими темпами? Ответ зависит от того, как скоро использование их потенциала станет повседневной деятельностью каждого практика, как скоро к проблеме оптимального использования ИИАС в правоохранительной деятельности обратится большинство наших ученых.

Использованные источники:

1. Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : [монографія] / В. В. Бірюков ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2009. – 664 с.

2. Хахановський В. Г. Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики : [монографія] / В. Г. Хахановський. – К. : Вид. Дім «Аванпост-Прим», 2010. – 382 с.

---

⁵Аналогом новосибирской разработки является американский суперкомпьютер IBM Watson, умеющий ставить диагноз пациенту. В его памяти хранится огромное количество больничных отчетов. Пакет данных пациента Watson сравнивает с накопленной базой и на основании этого ставит диагноз, а также ищет успешные методы терапии. Но обращение к суперкомпьютеру стоит огромных денег. Новосибирская «Аймедика» работает на любом компьютере, планшете или смартфоне, подключенном к Интернету. *Программа сама определяет, какие вопросы задать больному – это намного эффективнее, чем "тупой" поиск по базам данных.*

3. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : [монографія]. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.

4. Петросян В. Г. Виявлення злочинів з використанням інформаційних ресурсів правоохоронних органів / В. Г. Петросян // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – Спеціальний вип. № 3. – 2011. – С. 49-59.

5. Пілоков Ю. О. Використання інформаційних систем як один із шляхів підвищення ефективності роботи підрозділів експертної служби в частині техніко-криміналістичного забезпечення розкриття злочинів та організації аналітичної роботи / Ю. О. Пілоков // Актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів : збірник матеріалів між народ. наук.-практ. конф. / [упоряд. Іщенко А. В., Барташук С. С., Дерій Р. М., Житник Н. С.] ; під заг. ред. Красюк І. П., Печников В. С. – К. : Еліт Принт, 2010. – С. 47-51.

6. Гуславский В.С., Задорожний Ю.А., Розовский Б.Г. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : [монография] / В. С. Гуславский, Ю. А. Задорожний, Б. Г. Розовский. – Луганск : Изд-во «Элтон-2». – 2008. – 136 с.

7. Єфименко В. В. Стислий аналіз оперативної обстановки в Луганській області та проблема підвищення професіонального рівня співробітників карного розшуку / В. В. Єфименко // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка Спец. Випуск № 2 у двох частинах. Частина 1. Луганськ, 2009. – С.10.

Розовський Б.Г. Новий суб'єкт кримінального процесу

Нині в діяльності правоохоронних органів із попередження та боротьби зі злочинністю все більшого значення набувають інтегровані інформаційно-аналітичні системи, де провідну роль в обробленні, аналізі та направленні за призначенням інформації, що надходить, належить операторам системи. Саме завдяки їм розкривається близько третини злочинів, у буквальному сенсі, не виходячи з кабінету. Однак, відносини операторів з іншими учасниками процесуальної діяльності регламентуються лише відомчими інструкціями, що явно недостатньо. У статті пропонується цих осіб іменувати криміналістами-операторами й наділити статусом нового суб'єкта кримінального процесу. Одночасно порушується питання про оцифрування криміналістичних методик.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, правоохоронна діяльність, інформаційно-аналітична система, криміналіст-оператор, суб'єкт кримінального процесу.*

Rozovskii B.G. New legal entity of criminal proceedings

Information technologies increasingly pervade the modern society which is considered as informational in some philosophical advance. Unfortunately this statement in many respects looks in real life as a declaration only. Statesmen reports are begun and ended by statistical numbers of tons of grain harvested, coal, oil and gas mined, exports and imports, an increase of average wages, increasing

the size of the minimum pension etc., however the increase of scientific potential is not even provided in the GDP evaluation.

The similar situation takes place in law enforcement activities. Information technologies are used extensively and developed in organization of crime disclosure and prevention in the Russian Federation. More than two decades exists the «Concept of development of information management system for law-enforcement bodies in the fight against crime» (Ministry of Internal Affairs order №229 of 12 May 1993), which connects the effective information activity to the implementation of Federal Law «On operative-search activity», Law «On Police», the international agreements of Russian Ministry of Internal Affairs concerning the information exchange, Regulation on the Ministry of Internal Affairs of Russian Federation, Order of the Minister of Internal Affairs of the Russian Federation. There is no a single regulatory provision that governs the procedure for collecting, processing, storing and transmitting information operatively-search destination in Ukraine.

Theoretical understanding of the objectives and their organizational solutions research continues to be desired. Populism mostly prevails; we cannot overcome the ideology of a certain part of the scientists of the Soviet period which gave «scientific» justification not before but after adoption the decision by consecutive historic Congress. Many of them are engaged in philosophical methodology rather than the development of methods and techniques for solving problems faced.

Now integrated information and analytical systems become increasingly important in the law enforcement agencies activities for crime disclosure and prevention. The leading role in the processing, analysis and direction to the destination of its incoming information belongs to the system operator. They provide revealing about one third of the crimes literally without leaving the office. However, the relationship between the operators and other members of procedural activities are regulated by departmental instructions only but that is not enough. It is proposed to define these individuals as forensic-operators with the status of a new legal entity of criminal proceedings. At the same time the problem of the digitization of forensic techniques is raised.

Key words: informational society, law enforcement activities, information and analytical system, a forensic-operator, legal entity of criminal proceedings, riminal proceeding.

НАШІ АВТОРИ

- Авдєєва Г.К.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
- Алексєєва О.В.** здобувач Державного науково-дослідного інституту МВС України
- Бараненко Б.І.** кандидат юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Батиргарєєва В.С.** доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
- Богучарова О.І.** доктор психологічних наук, доцент, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Бочковий О.В.** кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Бурбело Б.А.** викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ
- Вінакова Т.А.** здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ
- Гвоздик П.О.** доктор юридичних наук, суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України
- Гоманюк О.О.** заступник начальника відділу правової допомоги управління міжнародно-правового співробітництва Генеральної прокуратури України

- Гула Л.Ф.** доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ
- Деревагін О.О.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ
- Дрозд В.Г.** кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем правового забезпечення діяльності ОВС Державного науково-дослідного інституту МВС України
- Дудорова К.Б.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри політології та правознавства Бердянського державного педагогічного університету
- Зайцев О.В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого
- Зеленов Г.М.** кандидат юридичних наук, доцент, викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби
- Іваницький С.О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальноюридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Коваленко В.В.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри загальноюридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Колінко І.О.** заступник начальника управління внутрішньої безпеки в Харківській області Департаменту внутрішньої безпеки МВС України
- Комарницький В.М.** доктор юридичних наук, професор, ректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Коновалова В.О.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого, академік НАПрН України
- Криволапчук В.О.** доктор юридичних наук, доцент, заступник начальника Державного науково-дослідного інституту МВС України
- Кудінов А.С.** кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри професійних та спеціальних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Курілов Г.М.** кандидат юридичних наук

- Лисенко В.В.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України
- Мала О.Р.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри нагляду за додержанням законів при проведенні досудового розслідування Національної академії прокуратури України
- Малярова В.О.** доктор юридичних наук, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ
- Марисюк К.Б.** доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу Інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка»
- Мелех Б.В.** кандидат наук з державного управління, доцент кафедри права Львівського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом,
- Миронов А.М.** здобувач кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
- Мисливий В.А.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
- Мищук І.П.** кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби
- Нестерович В.Ф.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри загальноюридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
- Орловська Н.А.** доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету
- Пеньков С.В.** кандидат юридичних наук, начальник слідчого управління фінансових розслідувань Головного управління Державної фіскальної служби у Дніпропетровській області
- Плішань О.А.** ад'юнкт докторантури та ад'юнктури Харківського національного університету внутрішніх справ
- Розовський Б.Г.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правознавства Інституту юриспруденції та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, заслужений юрист України
- Сисоєв Д.О.** в.о. прокурора Солом'янського району м. Києва
- Слюсарчук Є.А.** курсант 3-го курсу юридичного факультету Інституту кримінально-виконавчої служби

- Собакарь А.О.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Стацак М.В.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ
- Тагієв С.Р.** кандидат юридичних наук, голова Апеляційного суду Чернігівської області
- Хряпінський П.В.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет»

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ 3

**Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Батиргарєєва В.С. Право людини розпоряджатися власним життям – актуальне питання кримінального права та кримінології 5
Мелех Б.В. Участь Ради Європи в захисті прав людини в Україні...13
Нестерович В.Ф. Зміни в конституційно-правовому регулюванні лобіювання у Німеччині та Франції 23

**Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА**

Авдеева Г.К. Проблемы регламентации судебной экспертизы в уголовном процессе Украины 34
Гоманюк О.О. Питання взаємодії установ виконання покарань з іншими органами щодо ухилення від відбування покарання 42
Дрозд В.Г. Запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням волі за кримінальним процесуальним законодавством країн-членів Європейського Союзу 53
Зайцев О.В. До питання про включення до медичного критерію неосудності соматичних захворювань 62
Зеленов Г.М. Аналіз чергових змін спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення окремих корупційних злочинів 69
Іваницький С.О. Територіальність як принцип побудови адвокатури в Україні та світі 76
Комарницький В.М., Бочковий О.В. Контрконструктивна політика розвитку сучасного кримінального процесу України 84
Мала О.Р. Діяльність прокурора щодо відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями під час здійснення державних закупівель 93
Малярова В.О. Способи вчинення торгівлі людьми: питання систематизації 105
Миронов А.М. Прокурорський нагляд за додержанням законів при закінченні досудового розслідування у формі звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності 113

Мисливий В.А. Видовий об'єкт злочинів у системі кримінально-правових координат	122
Міщук І.П., Слюсарчук Є.А. Особливості визначення безпосереднього об'єкта складу самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України)	130
Орловська Н.А. Актуальні проблеми кримінально-правового регулювання спеціальної конфіскації в Україні	135
Сисоєв Д.О. Родовий об'єкт злочину, передбаченого ст. 364-1 КК України	144
Хряпинский П.В. Особенности правового регулирования освобождения от уголовной ответственности и наказания.....	154

**Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ,
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА,
АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

Алексеева О.В. Адміністративна відповідальність серед інших видів юридичної відповідальності за правопорушення неповнолітніх в Україні: призначення та особливості	166
Гула Л.Ф. Заходи щодо запобігання порушення законності та прав і свобод людини працівниками органів внутрішніх справ	173
Марисюк К.Б. Ще раз про зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних установ	180
Пеньков С.В. Загальна характеристика і проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення органів внутрішніх справ України	185
Собакарь А.О. Адміністративно-деліктне законодавство України: стан та шляхи підвищення ефективності його реалізації	192

**Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО,
ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО
ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА**

Гвоздик П.О. Загальновизнані міжнародно-правові екологічні принципи як складова національних правових систем	202
Дудорова К.Б. Проблеми відшкодування моральної шкоди, завданої фізичній особі внаслідок порушення цивільно-правового договору	210

**Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРЬБИ
ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Криволапчук В.О., Богучарова О.І., Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності та її методологічна функція	220
Бурбело Б.А. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією	233
Дерев'ягін О.О., Плішань О.А. Шляхи взаємодії підрозділів карного розшуку з іншими суб'єктами протидії злочинності при підготовці та проведенні операцій щодо захоплення осіб, які становлять суспільну небезпеку	240
Коваленко В.В., Кудінов А.С. Особливості прийняття рішення про початок кримінального провадження за фактом отримання інформації про крадіжку нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів	248
Колішко І.О. Принцип конспірації у діяльності підрозділів внутрішньої безпеки при протидії злочинам у сфері службової діяльності	258
Коновалова В.Е. Психологическая характеристика следственной деятельности	266
Лисенко В.В., Курілов Г.М. Незаконний обіг товарів в Україні: характеристика способів злочинної діяльності	277
Стацак М.В., Вінакова Т.А. Організаційні особливості взаємодії підрозділів карного розшуку з іншими підрозділами органів внутрішніх справ під час протидії придбанню майна, одержаного злочинним шляхом	285
Тагієв С.Р. Генезис та становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій	295
Розділ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ	
Розовский Б.Г. Новый субъект уголовного процесса	304
НАШІ АВТОРИ	315

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 2 (70)

Друкується мовами оригіналу

За редакцією авторів
Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*
Технічні редактори *Н.М. Шехавцова, І.О. Шикун*
Художній редактор *С.М. Топольськова*
Комп'ютерна верстка *Т.М. Тертиченко*

Підписано до друку 23.07.2015.
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 20,0.
Тираж 500 прим. Зам. № 46

Редакційно-видавниче відділення
відділу організації наукової роботи Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
ПП «РАА-поліграфія», 54052, м. Миколаїв, пр. Корабелів, 2/2,
тел. (0512) 71-94-63, ел. пошта: raa.print@gmail.com
Свідцтво про держ. реєстрацію ДК № 2850 від 15.05.2007 р.